

TURAN
UNIVERSITY

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

«ТУРАН»

УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА

«ТУРАН»

Научный журнал

№ 3 (79)

2018

Алматы

Свидетельство № 9394-Ж от 22 июля 2008 г.
Министерство культуры и информации Республики Казахстан
Комитет информации и архивов

Собственник: учреждение
«Университет «Туран»

Выходит с января 1999 г.
один раз в квартал

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А.	- ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (председатель совета)
2. Нурмуханова Г.Ж.	- проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран», д.э.н., профессор (зам. председателя совета)
3. Алиев У.Ж.	- вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Александрова А.Ю.	- профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова (РФ), д.г.н.
5. Акимжанов Т.К.	- директор Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
6. Арупов А.А.	- директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
7. Аханов С.А.	- почетный председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
8. Абдиев К.С.	- проректор по учебно-методической и воспитательной работе университета «Туран», д.п.н., профессор университета «Туран»
9. Баишев Ж.Н.	- председатель Суда Евразийского экономического союза, к.ю.н., профессор университета «Туран»
10. Дан Джим	- Государственный Пенсильванский университет (США), PhD, профессор
11. Джапаров Б.А.	- директор Архива Президента РК, д.т.н., профессор
12. Зоркальцев В.И.	- Институт систем энергетики им. Л.А. Мелентьева СО РАН (РФ), д.т.н., профессор
13. Ержанов М.С.	- президент Гильдии бухгалтеров и внутренних аудиторов, д.э.н., профессор
14. Калимолдаев М.Н.	- директор Института проблем информатики и управления МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
15. Козлов В.В.	- профессор Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова (РФ), д.психол.н.
16. Мукамбаева Г.А.	- Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, д.ю.н., профессор
17. Петров П.С.	- Великотырновский университет (Болгария), PhD
18. Попков В.К.	- профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ), д.ф.-м.н.
19. Тазабеков К.А.	- президент Казахстанской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Алшанов Р.А.	- главный редактор , ректор университета «Туран»
2. Нурмуханова Г.Ж.	- зам. главного редактора , проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран»
3. Алиев У.Ж.	- вице-президент корпорации «Туран»
4. Тазабеков К.А.	- первый проректор университета «Туран»
5. Абдиев К.С.	- проректор по учебно-методической и воспитательной работе университета «Туран»
6. Тусупова Л.А.	- проректор по внешним связям, международной аккредитации и поствузовскому образованию, д.э.н., профессор университета «Туран»
7. Бычкова С.Ф.	- депутат Мажилиса Парламента РК, д.ю.н., профессор университета «Туран»
8. Бузело А.С.	- зав. кафедрой журналистики и переводческого дела, к.филол.н.
9. Вуколов В.Н.	- директор Научно-исследовательского института туризма университета «Туран», д.п.н., профессор
10. Ерубасева Г.К.	- зав. кафедрой туризма и сервиса, к.б.н.
11. Жанузакова Л.Т.	- зам. директора Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
12. Закирова Д.И.	- зав. кафедрой мировой и национальной экономики, PhD
13. Калпегходжаева С.К.	- зав. кафедрой регионоведения и международных отношений, к.филол.н., доцент
14. Куандыкова Д.Р.	- декан факультета «Академия кино и телевидения», к.т.н., доцент
15. Курбатова Н.В.	- редактор , руководитель редакционно-издательского отдела
16. Нисталина Г.К.	- зав. кафедрой менеджмента, к.э.н.
17. Разакова Д.И.	- зав. кафедрой маркетинга и логистики, к.э.н., PhD
18. Сулейменова С.Ж.	- декан гуманитарно-юридического факультета, д.ю.н., профессор
19. Таменова С.С.	- декан экономического факультета, к.э.н., профессор
20. Хошаева Г.Б.	- зав. кафедрой казахского и иностранных языков, к.филол.н.

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

© Университет «Туран», 2018

1 ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Алимбетов У.С., Зайнелова Г.З., Краузе Н.В., Турдиева З.М. Анализ состояния и тенденции инновационного развития экономики Казахстана	9
Елшібаев Р.Қ. Қазақстанда дара кәсіпкерлікті ұйымдастыру мәселелері	16
Әбдімомунова А.Ш., Талапбаева Қ.С., Ерниязова Ж.Н. Өңірлерде әлеуметтік-экономикалық үдерістерді дағдарысқа қарсы басқару	22
Доскеева Г.Ж., Мусабеева Қ.С. Қазақстандағы әлеуметтік жаңғырту саясатының басымдықтары	28
Bulkhairnova Zh.S., Balkibayeva A.M., Zhenshan D. Social entrepreneurship in Kazakhstan is a necessity or a fashion trend.....	33
Zholmyhanova A.Zh., Koitanova A.Zh., Kaskataev N.M. Development of a business project in social entrepreneurship	38
Кулумбетова Д.Б., Снасапина А.С. Развитие социальной защиты населения в Республике Казахстан: состояние, проблемы и пути решения	44
Narynbayeva A.S., Smagulova Z.K., Kaidarova S.E. Improvement of investment mechanism of agricultural production of Kazakhstan in modern conditions.....	51
Батырова Н.Т., Изатуллаева Б. Рациональные стороны механизации сельхозтоваропроизводства.....	59
Баимбетов М.К. Приоритеты повышения устойчивости орошаемого земледелия	64
Сорокина Л.И., Кунафина Г.Т., Абылайханова Т.А. Контурсы стратегических альтернатив повышения инвестиционной привлекательности энергетического предприятия: важность и необходимость	69
Момбекова Г.Р. Оңтүстік Қазақстан облысының тоқыма өндірісін дамыту жолдары.....	77
Onyusheva I.V., Ting Q.Y. Adaptive marketing strategy within global electronic commerce.....	83
Юсупов У.Б., Алтынбеков М.А., Тусибаева Г.С. Основные проблемы регулирования налогового учета в Республике Казахстан	91
Утеев Б.Ж., Утегулова Б.С. Қор нарығын мемлекеттік реттеудің маңыздылығы	95
Нурмаганбетова М.С. Местные налоги, их значимость и совершенствование в Республике Казахстан	102
Адиетова Э.М., Сабирова Р.К., Альдешова С.Б. Табыстылық пен тәуекел тұрғысынан ұтымды шартталған мінез-құлықтық тиімді қоржындар нәтижесін талдау.....	109

2 ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Вуколов В.Н., Джакубова А.Э. Потенциал и проблемы использования страхового продукта в спортивном туризме.....	117
Кораблев В.А. Он был первым	122
Наметова Г.А. Стратегические приоритеты развития индустрии туризма в условиях модернизации государственного управления в Республике Казахстан.....	130
Mussina K.P., Baitenova L.M., Tukibaeva K.B. The analysis of tourism transport infrastructure's current state in the city of Astana.....	136

Галиакбаров Е.Э., Никитинский Е.С., Мадышева А.М. Детско-юношеский туризм Республики Казахстан: состояние и перспективы развития	141
Муталиева Л.М., Мусабаева А.К., Смыкова М.Р. Анализ потребительских предпочтений туристов разных поколений.....	148
Закирьянов К.К., Кулахметова Г.А., Макогонов А.Н. Сакральная география Казахстана. Мифы и реальность в истории казахского народа	153

3 ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

Сатыбалдиева Д.О., Муханова Г.С. Компанияны басқарудың көрсеткіштердің тендестірілген жүйесі мен баламалы модельдері	159
Seidaliyeva D.A., Kirdasinova K.A., Tolysbayev B.S. Industrial policy administration	165
Шалдарбеков Қ.Б., Нурмухамбетова З.С. Аймақтық деңгейде жобалық басқаруды қолданудың алғышарттары	171
Карибджанов Ч.Е. Краудсорсинг – инновационный инструмент управления.....	175
Maldynova A.V. Positioning of innovative products in the industrial market of Kazakhstan	179
Мустафаева Б.У., Калтаева С.А. Развитие сельского хозяйства в действующей системе государственного планирования Республики Казахстан	184
Айдарова А.Б., Имаш Б.А., Нуркеева Н.С. Аймақтың көлік инфрақұрылымының тиімділігін жоғарылату жолдары (теміржол мысалында)	190
Қармыс Ғ.С., Бексултанов А.А., Исабаева С.Б., Джусупова Г.Г. Сравнительный анализ государственного подхода к цифровизации Казахстана и России	197

4 ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Бекбенбетова Б.Б., Рысбекова М.О., Хаитбаева Ф.К. Современные этапы, состояние и пути развития высшего образования в Республике Казахстан	202
Дарибаева А.К., Карбетова Ш.Р., Карбетова З.Р. Приоритеты отечественного образования в контексте новой модели экономического роста	208
Әубәкірова Ж.Ә., Бейсенбаев Ж.Т., Бейсенбаева М.Ж. ҚР-ғы жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелері	214
Увалеева Ж.Б., Туралин А.З., Туралина Ж.А. Аналитическая оценка инновационных преобразований в системе высшего образования Республики Казахстан.....	221
Исаева Г.К., Айтымбетова А.Н., Жусипова Э.Е. Білім беру саласын қаржыландырудың Франция тәжірибесі.....	227
Ускеленова А.Т., Наурызбекова А.Е. Қазақстан Республикасында қорғалған PhD диссертациялардың көпәспектiлi талдау мен ерекшелiктерi	233
Судибор О.Л. Зарубежный опыт управления процессами интернационализации в высшем образовании: Великобритания	240
Уалжанова А.К. Университеттердің кәсіпкерлік әлеуетін бағалаудың мәні.....	246

5 ПАМЯТИ УЧЕНИКА И ДРУГА

Вуколов В.Н. Виталий Петрович Дворецкий.....	252
---	-----

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Алимбетов У.С., Зайнелова Г.З., Краузе Н.В., Турдиева З.М. Қазақстан экономикасының инновациялық дамуының жағдайы мен үрдістерін талдау	9
Елшібаев Р.Қ. Қазақстанда дара кәсіпкерлікті ұйымдастыру мәселелері	16
Әбдімомунова А.Ш., Талапбаева Қ.С., Ерниязова Ж.Н. Өңірлерде әлеуметтік-экономикалық үдерістерді дағдарысқа қарсы басқару	22
Доскеева Г.Ж., Мусабекова Қ.С. Қазақстандағы әлеуметтік жаңғырту саясатының басымдықтары	28
Бұлхаирова Ж.С., Балкибаева А.М., Женсхан Д. Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлік – қажеттілік пе, әлде еліктеушілік пе?	33
Жолмуханова А.Ж., Койтанова А.Ж., Каскатаев Н.М. Әлеуметтік кәсіпкерліктегі бизнес-жобаны әзірлеу	38
Құлұмбетова Д.Б., Снасапина А.С. Қазақстан Республикасындағы халықты әлеуметтік қорғаудың дамуы: жағдайы, мәселелері мен шешу жолдары.....	44
Нарынбаева А.С., Смагулова З.К., Кайдарова С.Е. Қазіргі жағдайда Қазақстанның агроөнеркәсіп өндіруінің инвестициялау механизмін жетілдіру	51
Батырова Н.Т., Изатуллаева Б. Ауыл шаруашылығы өндірісін механикаландырудың ұтымды жолдары	59
Баимбетов М.К. Суармалы жерлердің құнарлығын жоғарлату басымдылықтары.....	64
Сорокина Л.И., Кунафина Г.Т., Абылайханова Т.А. Энергетикалық кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын арттырудың стратегиялық баламаларының контурлары: маңыздылығы мен қажеттілігі	69
Момбекова Г.Р. Оңтүстік Қазақстан облысының тоқыма өндірісін дамыту жолдары.....	77
Онюшева И.В., Ting Q.Y. Жаһандық электрондық сауда аясында бейімделген маркетингтік стратегия	83
Юсупов У.Б., Алтынбеков М.А., Тусибаева Г.С. Қазақстан Республикасында салық есебін реттеудің негізгі мәселелері	91
Утеев Б.Ж., Утегулова Б.С. Қор нарығын мемлекеттік реттеудің маңыздылығы	95
Нұрмағанбетова М.С. Қазақстан Республикасындағы жергілікті салықтар, олардың маңыздылығы мен дамуы	102
Адиетова Э.М., Сабирова Р.К., Альдешова С.Б. Табыстылық пен тәуекел тұрғысынан ұтымды шартталған мінез-құлықтық тиімді қоржындар нәтижесін талдау.....	109

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Вукотов В.Н., Джакубова А.Э. Спорттық туризмде сақтандыру өнімін пайдалану әлеуеті және мәселелері	117
Кораблев В.А. Ол бірінші болған	122
Наметова Г.А. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқаруды жаңғырту жағдайындағы туризм индустриясын дамуының стратегиялық басымдықтары.....	130
Мусина К.П., Байтенова Л.М., Тукибаева К.Б. Астана қаласы туризмдегі көлік инфрақұрылымының қазіргі жағдайын талдау.....	136

Галиакбаров Е.Э., Никитинский Е.С., Мадышева А.М. Қазақстан Республикасындағы балалар-жасөспірімдер туризмі: жағдайы және даму болашағы	141
Муталиева Л.М., Мусабаева А.К., Смыкова М.Р. Өртүрлі ұрпақ туристерінің тұтынушылық талғамын талдау	148
Закирьянов К.К., Кулахметова Г.А., Макогонов А.Н. Қазақстанның киелі жерлер географиясы. Қазақ халқының тарихындағы аңыздар мен шындықтар	153

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ

Сатыбалдиева Д.О., Муханова Г.С. Компанияны басқарудың көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесі мен баламалы модельдері	159
Сейдалиева Д.А., Кирдасинова К.А., Толысбаев Б.С. Өндірістік саясатты басқару	165
Шалдарбеков Қ.Б., Нурмухамбетова З.С. Аймақтық деңгейде жобалық басқаруды қолданудың алғышарттары	171
Карибджанов Ч.Е. Краудсорсинг – басқарудың инновациялық құралы	175
Малдынова А.В. Қазақстанның индустриалдық нарығында инновациялық өнімдерді жайғастыру	179
Мустафаева Б.У., Калтаева С.А. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жоспарлау жүйесіндегі ауыл шаруашылығының дамуы	184
Айдарова А.Б., Имаш Б.А., Нуркеева Н.С. Аймақтың көлік инфрақұрылымының тиімділігін жоғарылату жолдары (теміржол мысалында)	190
Қармыс Ғ.С., Бексұлтанов А.А., Исабаева С.Б., Джусупова Г.Г. Қазақстан мен Ресейдің цифрландыруының мемлекеттік тәсілін салыстырмалы талдау	197

4 БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Бекбенбетова Б.Б., Рыспекова М.О., Хаитбаева Ф.К. Қазақстан Республикасында жоғары білімнің қазіргі кезеңдері, жағдайы және даму жолдары	202
Дарибаева А.К., Карбетова Ш.Р., Карбетова З.Р. Экономикалық өсудің жаңа моделінің мәнмәтінінде отандық білім беру басымдықтары	208
Әубәкірова Ж.Ә., Бейсенбаев Ж.Т., Бейсенбаева М.Ж. ҚР-ғы жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелері	214
Увалеева Ж.Б., Туралин А.З., Туралина Ж.А. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде инновациялық түбегейлі өзгерістерді аналитикалық бағалау	221
Исаева Г.К., Айтымбетова А.Н., Жусипова Э.Е. Білім беру саласын қаржыландырудың Франция тәжірибесі	227
Ускеленова А.Т., Наурызбекова А.Е. Қазақстан Республикасында қорғалған PhD диссертациялардың көпәспектiлi талдау мен ерекшелiктерi	233
Судибор О.Л. Жоғары білім берудегі интернационалдандыру үрдістерін басқарудағы шетелдік тәжірибе: Ұлыбритания	240
Уалжанова А.К. Университеттердің кәсіпкерлік әлеуетін бағалаудың мәні	246

5 ШӘКІРТ ӘРІ ДОСТЫҢ РУХЫНА БАҒЫШТАЛҒАН

Вуколов В.Н. Виталий Петрович Дворецкий	252
--	-----

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

Alimbetov U.S., Zainellova G.Z., Krauze N.V., Turdieva Z.M. Analysis of the state and trends of innovative development of Kazakhstan's economy	9
Yelshibayev R.K. Issues of organization of individual entrepreneurship in Kazakhstan	16
Abdimominova A.Sh., Talapbaeva K.S., Yerniyazova Zh.N. Anti-crisis management of socio-economic processes in the regions	22
Doskeeva G.Zh., Musabekova K.S. Priorities of modern social policy in Kazakhstan	28
Bulkhairova Zh.S., Balkibayeva A.M., Zhenshan D. Social entrepreneurship in Kazakhstan is a necessity or a fashion trend	33
Zholmyhanova A.Zh., Koitanova A.Zh., Kaskataev N.M. Development of a business project in social entrepreneurship	38
Kulumbetova D.B., Snasapina A.S. Development of social protection in the Republic of Kazakhstan: state, problems and solutions	44
Narynbayeva A.S., Smagulova Z.K., Kaidarova S.E. Improvement of investment mechanism of agricultural production of Kazakhstan in modern conditions	51
Batyrova N.T., Izatullaeva B. Rational aspects of mechanization of agricultural production	59
Baimbetov M.K. Priorities for increasing the sustainability of the irrigated agriculture	64
Sorokina L.I., Kunafina G.T., Abylaikhanova T.A. Contours of strategic alternatives to increase the investment attractiveness of an energy company: the importance and necessity	69
Mombekova G.R. Ways of developing textile industry of the South-Kazakhstan region	77
Onyusheva I.V., Ting Q.Y. Adaptive marketing strategy within global electronic commerce	83
Yusupov U.B., Altynbekov M.A., Tusibaeva G.S. Main problems of regulation of tax accounting in the Republic of Kazakhstan	91
Uteev B.Zh., Utegulova B.S. Necessity of the state regulation of the stock market	95
Nurmaganbetova M.S. Local taxes, their importance and improvement in the Republic of Kazakhstan	102
Adietova E.M., Sabirova R.K., Aldeshova S.B. Analysis of results of rationally caused behavioural efficient portfolios from the point of view of profitability and risk	109

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

Vukolov V.N., Jakubova A.E. Potential and problems of use of the insurance product in sport tourism	117
Korablev V.A. He was the First	122
Nametova G.A. Strategic priorities of the tourism industry development in the conditions of modernization of government management in the Republic of Kazakhstan	130
Mussina K.P., Baitenova L.M., Tukibaeva K.B. The analysis of tourism transport infrastructure's current state in the city of Astana	136

Galiakbarov E.E., Nikitinskiy E.S., Madysheva A.M.	
Children and youth tourism of the Republic of Kazakhstan: state and prospects for further development	141
Mulaliyeva L.M., Musabaeva A.K., Smykova M.R.	
Analysis of consumer preferences of different generation tourists.....	148
Zakiryanov K.K., Kulakhmetova G.A., Makogonov A.N.	
Kazakhstan sacred geography. Myths and reality in the history of the Kazakh people	153

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

Satybaldieva D.O., Mukhanova G.S.	
Balanced scorecard system and alternative models of company management.....	159
Seidaliyeva D.A., Kirdasinova K.A., Tolysbayev B.S.	
Industrial policy administration	165
Shaldarbekov K.B., Nurmukhambetova Z.S.	
Prerequisites for the application of project management at the regional level	171
Karibdzhanov Ch.E. Crowdsourcing as an innovative management tool	175
Maldynova A.V. Positioning of innovative products in the industrial market of Kazakhstan	179
Mustafaeva B.U., Kaltaeva S.A.	
Development of agriculture in the current system of state planning of the Republic of Kazakhstan	184
Aidarova A.B., Imash B.A., Nurkeeva N.S.	
Ways of increasing efficiency of transport infrastructure of the region (on the example of railway transport)	190
Karmys G.S., Beksultanov A.A., Isabaeva S.B., Jusupova G.G.	
Comparative analysis of the state approach to digitalization of Kazakhstan and Russia	197

4 EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

Bekbenbetova B.B., Ryspekova M.O., Khaitbaeva F.K.	
Modern stages, status and ways of development of higher education in the Republic of Kazakhstan	202
Daribaeva A.K., Karbetova Sh.R., Karbetova Z.R.	
Priorities of domestic education in the context of a new model of economic growth	208
Aubakirova Zh.E., Beisenbaev Zh.T., Beisenbaeva M.Zh.	
Issues of competitiveness increase of the higher education system in the Republic of Kazakhstan	214
Uvaleeva Zh.B., Turalin A.Z., Turalina Zh.A.	
Analytical estimation of innovative transformations in the system of higher education of the Republic of Kazakhstan.....	221
Isaeva G.K., Aitymbetova A.N., Zhusipova E.E.	
Funding education: France experience	227
Uskelenova A.T., Nauryzbekova A.E.	
Multidimensional analysis and features of the defended PhD dissertation in the Republic of Kazakhstan	233
Sudibor O.L. International experience in managing the processes of internationalization in higher education: the case of Great Britain	240
Ualzhanova A.K. Concept of assessing the entrepreneurial potential of universities.....	246

5 IN MEMORY OF A FRIEND AND STUDENT

Vukolov V.N. Vitaliy Pertovich Dvoretzkiy	252
--	-----

МРНТИ 06.52.13
УДК 338(268.4)

У.С. АЛИМБЕТОВ,¹

д.э.н., профессор.

Г.З. ЗАЙНЕЛОВА,¹

д.м.н., доцент.

Н.В. КРАУЗЕ,²

к.э.н., доцент.

З.М. ТУРДИЕВА,³

PhD.

Восточно-Казахстанский государственный
университет им. С. Аманжолова.¹

Восточно-Казахстанский государственный
технический университет им. Д. Серикбаева.²

Казахский гуманитарно-юридический
инновационный университет³

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Сфера инноваций сегодня является сферой формирования конкурентных преимуществ любой национальной экономики. В целом Казахстан имеет достаточно высокие конкурентные позиции в глобальном масштабе. Однако инновации остаются наиболее слабым звеном в числе факторов, обеспечивающих конкурентоспособность страны. Формирование и реализация инновационной модели развития экономики в Казахстане требуют постоянного мониторинга и анализа данного процесса с тем, чтобы целенаправленно развивать инновации в стране. Статья посвящена анализу, выявлению слабых мест и проблем функционирования национальной инновационной системы и поиску путей ее совершенствования. В работе на основе обширных статистических данных проанализированы основные показатели инновационной деятельности: инновационная активность предприятий по формам собственности; объем и структура инновационной продукции по видам деятельности промышленных предприятий; уровень затрат на технологические инновации в промышленности и их структура. Для более полной оценки инновационной деятельности предлагаются дополнительные показатели, такие, как доля инновационной продукции в общем объеме промышленного производства, доля затрат на технологические инновации в объеме инновационной продукции промышленного производства. Также описываются отдельные проблемы инновационного развития экономики: недостаточно высокий объем инновационной продукции в общем объеме промышленного производства, отсутствие роста инвестиций в образование и науку, отрасли обрабатывающей промышленности, неоднозначный характер структурных изменений в сфере услуг, нестабильность институциональной среды и некоторые другие.

Ключевые слова: экономика, инновации, инновационная деятельность, индустриально-инновационное развитие, конкурентоспособность, национальная экономика.

Инновационная деятельность – важная составляющая инновационного потенциала развития любой экономической системы. В условиях рыночной экономики продукт инновационной деятельности является товаром и обязан обладать коммерческим эффектом для всех участников технологического бизнеса. При создании такого продукта требуются разнообразные ресурсы, в том числе и инвестиции.

К числу показателей результата инновационной деятельности в Казахстане относят инновационную активность предприятий, объем инновационной продукции, количество приобретенных и переданных новых технологий. Анализ инновационной деятельности промышленности Казахстана в 2015–2016 гг. показал, что в 2016 г. количество предприятий, имеющих за-

конченные инновации, увеличилось в 3 раза по сравнению с 2015 г., а уровень инновационной активности – почти в 2 раза [1].

Результаты исследования инновационной активности предприятий по формам собственности показали, что наибольший удельный вес в общей структуре инновационно активных предприятий принадлежит частному сектору (рисунок 1). В 2016 г. инновационно активных предприятий в частном секторе насчитывалось 361 из 9938. Вторую позицию занимают инновационно активные предприятия государственного сектора.

Важным фактором эффективности использования новых технологий и техники промышленными предприятиями считается продвижение инновационного продукта на рынки технологических инноваций. В Казахстане за 2007–2016 гг. экспорт инновационной продукции увеличился в 2,3 раза – с 65 020,3 млн тенге в 2007 г. до 152 500,6 млн тенге в 2016 г. Экспорт услуг инновационного характера также имеет тенденцию роста. За анализируемый период этот показатель вырос в 1,7 раза – с 4380,9 млн тенге в 2010 г. до 7518,0 млн тенге в 2016 г.

Если рассмотреть структуру экспорта инновационного продукта за 2011–2016 гг., то доля экспорта инновационной продукции составляет в среднем 53,0%.

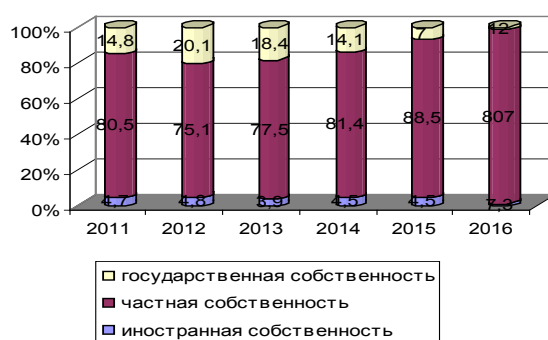

Рисунок 1 – Инновационная активность предприятий по формам собственности за 2011–2016 гг.

Резкий рост экспорта услуг инновационного характера наблюдается в 2016 г. – на 14,9% по сравнению с 2015 г.

Распределение объема инновационной продукции по видам экономической деятельности промышленных предприятий свидетельствует о том, что наибольший объем инновационной продукции приходится на обрабатывающую промышленность – 127174,0 млн тенге, или 83,4% в 2016 г. По сравнению с 2011 г. этот показатель увеличился на 4832,2 млн тенге, или на 19,5% (рисунок 2).

В горнодобывающей промышленности объем инновационной продукции в 2016 г. составил 25 166,1 млн тенге, или 16,6%. По сравнению с 2013 г. этот показатель больше на 7275,3 млн тенге, или на 28,9%.

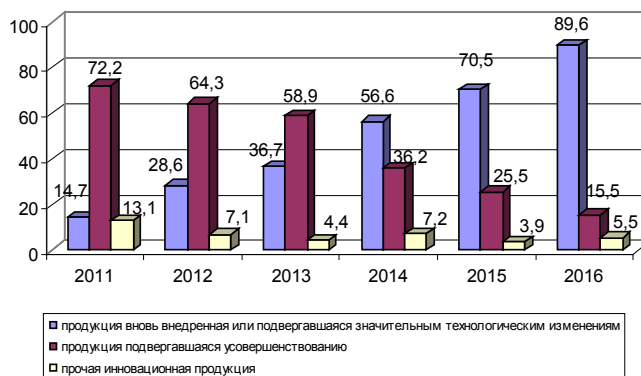

Рисунок 2 – Структура инновационной продукции за 2011–2016 гг.

В 2016 г. из 506 единиц использованных новых технологий и техники на промышленность пришлось 257 единиц, или 50,7% от общего количества инноваций. Ранжирование отраслей промышленности Казахстана по уровню использования инноваций показало, что первые три позиции занимают пищевая промышленность, машиностроение и металлургия (рисунок 3).

Рассмотрим основные показатели, характеризующие уровень затрат на технологические инновации в промышленности Казахстана за 2011–2016 гг. Положительным фактором является то, что за анализируемый период общие технологические затраты выросли почти в 3 раза, т.е. с 26 933,1 млн тенге в 2016 г. до 83 523,4 млн тенге (таблица 1).

Таблица 1 – Затраты на технологические инновации

Показатели	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	Изменение 2016 г. к 2011 г.
Общие затраты, млн тенге	26 933,1	35 360,3	67 088,9	79 985,9	83 523,4	113 460,1	4,2 раза
в том числе:							
республиканский бюджет	430,2	1 905,9	5 381,8	6 478,4	4 359,7	5 613,2	13 раз
местный бюджет	31,3	10,3	106,1	2321,2	184,5	36,9	1,2 раза
собственные средства предприятий	26 225,3	32 058,3	43 936,9	68 407,3	70 576,3	96 860	3,7 раза
иностраннные инвестиции	246,3	1 385,8	14 994,7	2 762,7	8 379,7	9 413,6	38,2 раза
институты развития	—	—	2 669,4	16,3	23,2	1 536,3	—

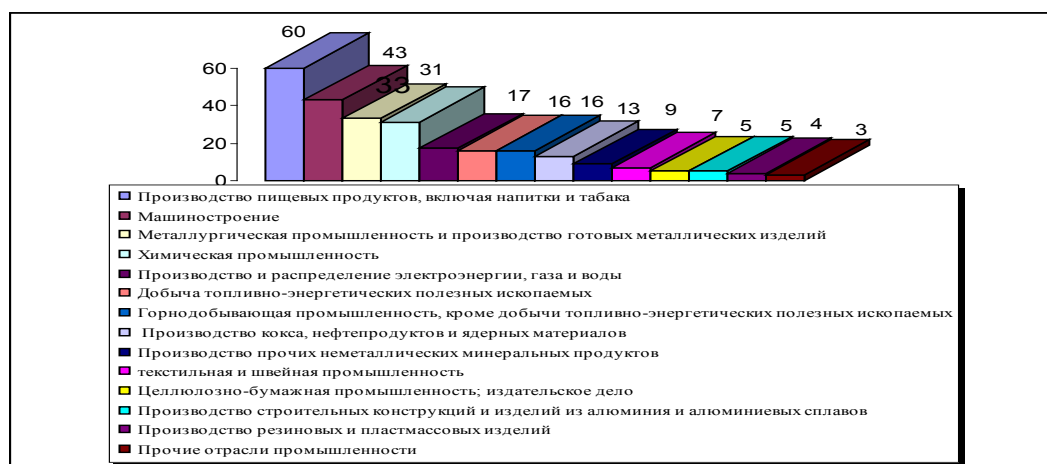

Рисунок 3 – Ранжирование отраслей промышленности Казахстана по уровню использования новых технологий и техники в 2016 г.

Анализ структуры затрат по источникам финансирования показал, что наибольший удельный вес приходится на собственные средства предприятий, которые в 2015 г. составили 48 472,1 млн тенге, или 57,9%.

В общей структуре затрат затраты на приобретение машин и оборудования, связанных с технологическими инновациями, и на приобретение новых технологий в 2016 г. составили 75%, а в 2015 г. – 52,8% (рисунок 4, стр. 12). Таким образом, в структуре затрат на технологические инновации больше половины составляет доля приобретенных технологий и техники.

Модернизация экономического развития – основа успеха и процветания развитых и новых индустриальных стран мира. Уровни экономического развития стран определяются уровнем осуществляемого передела вещества на основе использования знаний и умения производить новую продукцию, обладающую конкурентным спросом на рынке (таблица 2, стр. 12).

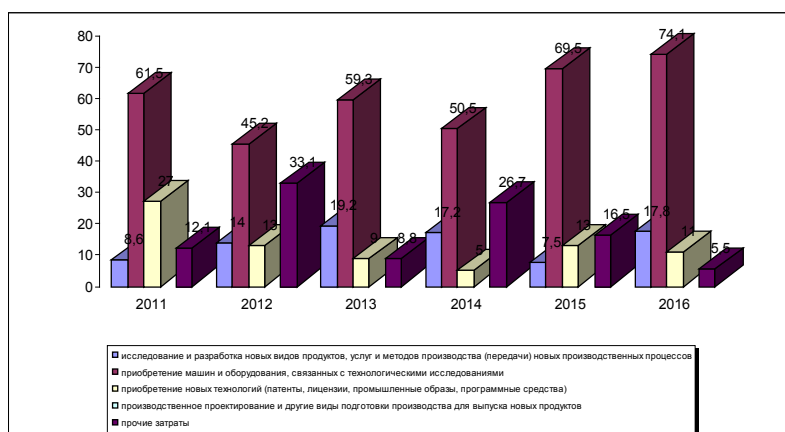

Рисунок 4 – Структура затрат на технологические инновации

Таблица 2 – Соотношение технологических переделов и уровней экономического развития

Уровень экономического развития	Уровень технологического передела	Главный продукт
Доиндустриальная и индустриальная экономика	Первый	Получение сырья (нефти, руды, дерева, продукции сельского хозяйства)
	Второй	Первичная обработка сырья (производство металлов, пластмасс, бумаги, пищи)
	Третий	Производство машин, оборудования, различных строительных конструкций (домов, мостов, дорог)
Постиндустриальная информационная экономика	Четвертый	Тонкая механика (смежные приборы, компьютеры, видеотехника и т.д.)
	Пятый	Молекулярная сборка (сверхсложные интегральные схемы, биотехнология)
	Шестой	Нанотехнология (атомная сборка, наноэлектроника), самовоспроизводящие процессы сборки

Уровень развития конкретной воспроизводственной системы (национальной экономики) обусловлен стадией эволюции национального производителя и ее компонентов (прежде всего разделения труда и обмена) и проявляется в инновационных характеристиках поотраслевой промышленной специализации, формируемой производителями [2].

В 2011 г. на отечественных предприятиях было внедрено 107 новых технологий. В 2016 г. наблюдалось увеличение количества внедрений до 278 (рост составил 2,6 раза). По истечении шести лет уровень инновационной активности остается достаточно низким.

На наш взгляд, система показателей результатов и затрат инновационной деятельности должна быть дополнена такими показателями, как удельный вес объема инновационной продукции в общем объеме промышленного производства и его динамика, удельный вес затрат на технологические инновации в объеме инновационной продукции (таблица 3, стр. 13).

Из таблицы 3 видно, что удельный вес инновационной продукции в общем объеме промышленного производства в 2016 г. составил 2,0%.

Казахстан, привлекая иностранные инвестиции, при благоприятной конъюнктуре на мировом рынке не использовал шанс осуществить структурные преобразования и диверсификацию. Динамика иностранных инвестиций определила направление изменений структуры экономики Казахстана. Не произошло роста инвестиций в развитие основ инновационной экономики: образование и науку, развитие наукоемких производств, отрасли обрабатывающей промышленности.

Таблица 3 – Показатели инновационной деятельности промышленности Казахстана

Показатели	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Объем промышленного производства, млн тенге	2 836 000	3 876 900	5 253 000	6 509 900	7 815 865
Объем инновационной продукции, млн тенге	64 370,0	73 971,3	120 234,5	155 822,1	152 500,6
Доля инновационной продукции в общем объеме промышленного производства, %	2,2	2,1	2,4	2,4	2,0
Затраты на технологические инновации в промышленности, млн тенге	22 980,9	32 564,7	56 016,5	71 513,4	76 264,4
Доля затрат на технологические инновации в объеме инновационной продукции промышленного производства, %	35,7	44,0	46,6	45,9	50,0

Важнейшим фактором формирования инновационной экономики выступает человеческий капитал. Инновационная экономика не может существовать без развитой науки и образования. Это связано со способностью не только генерировать инновации, но и адаптировать заимствованные знания и технологии. Последнее находит отражение и в структурных параметрах экономики: занятости, системе кадров в этих отраслях [3].

Инновационное развитие обусловлено характером формальных и неформальных институтов. Несмотря на то, что доля услуг в ВВП возросла, структурные изменения здесь носят неоднозначный характер. В сфере услуг преобладают торговые и посреднические, а не инжиниринговые и другие инновационные услуги. Как положительный момент, можно отметить рост доли услуг транспорта и связи в структуре ВВП. Однако за период с 2000 по 2016 гг. сократилась доля интеллектуальных услуг – образования, науки, здравоохранения как основы формирования инновационной экономики в Казахстане.

Среди секторов, составляющих ядро инновационной экономики, особое место занимает наука.

Одним из наиболее часто используемых является показатель численности научных работников на 1 млн населения. Здесь Казахстан имеет уровень, сопоставимый с такими странами, как Китай, Мальта, и значительно отстает от ведущих стран мира и ряда стран СНГ.

Создание институциональных основ инновационной экономики является важнейшим условием нового качества роста, повышения конкурентоспособности страны в посткризисный период. Опыт показывает, что различия в уровне благосостояния между странами в их конкурентоспособности во многом объясняются гибкостью и изменчивостью институтов, характерных для их культуры, и связанной с этим величиной разрыва между институтами формальными и неформальными, правовыми нормами и социальными практиками: чем более гибки и адаптивны институты, тем меньше разрыв в формальных и неформальных институтах. В итоге эти институты и практика их функционирования формируют позитивные мотивации для предпринимательской деятельности и инноваций.

Если с этих позиций оценивать институциональную среду в Казахстане, то она может характеризоваться как нестабильная или неблагоприятная.

Инновационная деятельность, будучи сопряженной с определенным риском, как и спекулятивная деятельность, коренным образом отличается от нее. Инновационная деятельность предполагает создание новой ценности, нового блага, а спекулятивная – извлечение выгод только на основе перераспределения ресурсов.

Современный мировой кризис заставляет по-новому рассматривать и возможности формирования инновационной экономики. Инновации сами выступают источником неустойчивости и открывают новые возможности для роста и обновления. Следует выделить две основные черты современного кризиса: во-первых, это кризис глобальной экономики, во-вторых, это первый кризис инновационной экономики. Так, в качестве одной из причин современного глобального

кризиса называют финансовые инновации и избыток производных финансовых инструментов, что подтверждает известные теоретические взгляды о том, что не всякие инновации являются позитивными, а некритическое их восприятие имеет негативные последствия и в глобальном масштабе.

Реализация целого комплекса мероприятий, направленных на восстановление отдельных отраслей обрабатывающей промышленности, таких, как политика импортозамещения, реализация отраслевых (секторальных) программ, предоставление налоговых льгот и преференций, позволили начиная с 2000 г. обеспечить стабильный рост объемов производства. Анализ данных показывает, что с 2011 по 2016 гг. объем обрабатывающей промышленности вырос в 2,5 раза, внутри нее произошли изменения. Значительный рост производства наблюдается по следующим видам деятельности: целлюлозно-бумажная промышленность, издательское дело – в 2,9 раза, производство кокса, нефтепродуктов, ядерных материалов – в 2,1 раза, производство резиновых и пластмассовых изделий – в 5,4 раза, металлургическая промышленность – в 2,7 раза, производство цветных металлов – в 3,1 раза, производство готовых металлических изделий – в 4 раза, машиностроение – в 3,3 раза. Снижение объема производства в отрасли наблюдается по текстильной промышленности: за анализируемый период производство снизилось и в 2016 г. составило 89,2% к уровню 2011 г. Аналогичная ситуация сложилась в производстве кожи, изделий из кожи и обуви: в 2016 г. снижение составило 77%. На 5% снизилась обработка древесины и производство изделий из дерева.

Разрыв между лидерами мирового развития и периферией по уровню валового внутреннего продукта на душу населения превысил пороговые значения. Логическим завершением кризиса станет появление новых глобальных лидеров, колоссальные структурные изменения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 www.stat.gov.kz.
- 2 Galieva G. Innovative Economy in Post-Crisis Age // BRAND. Broad Research in Accounting, Negotiation, and Distribution. Vol. 3. – 2012. – № 3.
- 3 Голубкин В.Н., Клева Л.П. Современные факторы инновационного развития экономики: управление знаниями // Переход к инновационной экономике: сборник статей – М.: Институт экономики РАН, 2008. – С. 136–142.

Андатпа

Бүгінгі таңда инновация саласы кез-келген ұлттық экономиканың бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастыратын сала болып табылады. Жалпы, Қазақстан жаһандық деңгейде бәсекеге қабілетті жоғары деңгейге ие. Дегенмен, инновациялар елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін факторлардың ішіндегі ең әлсіз тұсы болып қалады. Қазақстандағы экономикалық дамудың инновациялық моделін қалыптастыру және енгізу елдегі инновацияларды мақсатты түрде дамыту үшін осы үдерістің тұрақты мониторингін және талдауын талап етеді. Мақала ұлттық инновациялық жүйенің жұмысының әлсіз тұстары мен проблемаларын талдау және оны жетілдіру жолдарын іздестіруге арналған. Жұмыста ауқымды статистикалық деректер негізінде инновациялық қызметтің негізгі көрсеткіштері талданады: меншік нысандары бойынша кәсіпорындардың инновациялық қызметі; өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызмет түрлері бойынша инновациялық өнімдердің көлемі мен құрылымы; индустриядағы технологиялық инновацияларға арналған шығындар деңгейі және олардың құрылымы. Инновациялық қызметті неғұрлым толық бағалау үшін өнеркәсіптік өндірістің жалпы көлеміндегі инновациялық өнім үлесі, индустриялық өндірістің инновациялық өнімі көлеміндегі технологиялық инновациялар шығындарының үлесі сияқты қосымша көрсеткіштер ұсынылады. Сондай-ақ, экономиканың инновациялық дамуының кейбір мәселелері суреттелді: өнеркәсіптік өндірістің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімнің жоғары көлемінің жеткіліксіздігі, білім беру мен ғылымға инвестиция өсуінің жоқтығы, өңдеуші өнеркәсібі салалары, қызмет саласында құрылымдық өзгерістердің бәрмәнді емес сипаты, институционалдық ортаның тұрақсыздығы және басқалары.

Тірек сөздер: экономика, инновациялар, инновациялық қызмет, индустриалдық-инновациялық даму, бәсекеге қабілеттілік, ұлттық экономика.

Abstract

The sphere of innovations today is the sphere of formation of competitive advantages of any national economy. In general, Kazakhstan has quite a high competitive position on a global scale. However, innovations remain the weakest link in the number of factors that ensure the country's competitiveness. Formation and implementation of an innovative model of economic development in Kazakhstan requires constant monitoring and analysis of this process in order to purposefully develop innovations in the country. The article is devoted to the analysis, identification of weaknesses and problems of the functioning of the national innovation system and the search for ways to improve it. In work on the basis of extensive statistical data, the main indicators of innovation activity are analyzed: innovation activity of enterprises by forms of ownership; volume and structure of innovative products by types of activity of industrial enterprises; the level of costs for technological innovation in industry and their structure. For a more complete assessment of innovation activity, additional indicators are proposed, such as the share of innovative products in the total volume of industrial production, the share of costs for technological innovation in the volume of innovative products of industrial production. Some problems of innovative development of the economy are also described: insufficiently high volume of innovative products in the total volume of industrial production; lack of growth in investment in education and science, manufacturing industries; the ambiguous nature of structural changes in the service sector, instability of the institutional environment and some others.

Key words: economy, innovation, innovative activity, industrial-innovative development, competitiveness, national economy.

Р.Қ. ЕЛШІБАЕВ,¹
э.ғ.к., профессор.
«Нархоз» университеті¹

ҚАЗАҚСТАНДА ДАРА КӘСІПКЕРЛІКТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада елімізде дара кәсіпкерліктің маңызы мен қажеттілігі, оны ұйымдастыру жағдайлары жан-жақты қарастырылған. Дара кәсіпкерлік – кәсіпкерлік субъектісі ретінде ең кеңінен тараған және қолайлы нысан. Әсіресе, өз ісін жаңадан бастаған шағын бизнес өкілдері дара кәсіпкерлік нысанын таңдайды. Мақалада дара кәсіпкерліктің келесідей бірқатар артықшылықтарын бөліп көрсеткен: бизнесті ұйымдастырудың едәуір қарапайым және арзан тәсілі; басқарудың демократиялығы, нарыққа тез бейімделуі, икемділігі, кәсіпорынның меншік иесіне табыстың толықтай тиесілі болуы, еңбекке деген мотивация мен стимулдың жоғары болуы т.с.с. Дара кәсіпкерлік заңды тұлға құрмастан жүзеге асырылады және бизнесті ұйымдастырудың ең қарапайым әдісі болып табылады. Мақалада дара кәсіпкерлікке тән белгілер ретінде мынадай сипаттамаларды анықтаған: бастамашылық қызметті білдіреді; табыс табуға бағытталған; кәсіпкерлікпен айналысатын азаматтардың өздерінің меншігіне негізделген; азаматтардың өз атынан, тәуекелге баруымен және мүлдік жауапкершілігімен жүзеге асырылады. Мақалада дара кәсіпкерліктің негізгі түрлері мен оны ұйымдастыру ерекшеліктері ашып көрсетілген. Атап айтқанда дара кәсіпкерлікті тіркеу тәртібі, қолданылатын салықтық жеңілдіктер, яғни арнаулы салық режимін таңдай отырып патент немесе оңайлатылған декларация негізінде қызметін жүзеге асыра алатындығы айтылған. Мақалада бухгалтерлік есеп жүргізу мен қаржылық есептілікті жасаудың оңайлатылған нысанын қолдану мүмкіншілігі қарастырылған. Жүргізілген зерттеулер бойынша дара кәсіпкерліктің күшті және әлсіз тұстары жүйеленіп, сәйкес тұжырымдар жасалған.

Тірек сөздер: ұлттық экономика, кәсіпкерлік, өзіндік кәсіпкерлік, салық режимі, бухгалтерлік есептілік, тіркеу, лицензия, табыс, меншік, бизнес.

Елімізде кәсіпкерлікті, әсіресе шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту басым бағыттар мен негізгі міндеттердің бірі болып табылады. Өйткені кәсіпкерлік ұлттық экономиканың маңызды құрамдас бөлігі. Осыған байланысты кәсіпкерлікті дамыту мәселесіне Елбасының өзі ерекше назар аударып, Үкіметке нақты міндеттер жүктегені белгілі. Кәсіпкерлікті дамыту мәселесі еліміздің барлық бағдарламалары мен стратегияларында, сондай-ақ ҚР Президентінің халыққа арнаған жолдауларында айрықша атап көрсетілген. ҚР Президенті 2018 жылдың 10 қаңтарындағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауында да «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы аясында оның құралдарын нығайта отырып, халықтың осы санаттарын кеңінен тарту қажет», – деген болатын [1].

Ұлттық экономиканы әртараптандыру мен жедел жаңғырту, төртінші өнеркәсіптік революцияға нық қадам басу жағдайында кәсіпкерлік қатынастарды тиімді дамыта отырып, шағын және орта кәсіпкерліктің даму тенденциясы мен болашағына жағдай жасау мәселесі бірінші кезекке қойылып отыр. Сол себепті шағын және орта кәсіпкерлікті еліміздің шаруашылық қызметінің жандандырғыш күштері ретінде ғана емес, экономиканы дамытудың негізі ретінде қарастыруға болады. Осыған орай елімізде шағын және орта кәсіпкерліктің субъектісі дара кәсіпкерліктің даму болашағы жоғары, сондай-ақ оны ғылыми тұрғыда зерттеудің қажеттілігі байқалады. Өйткені, қазіргі кезде дара кәсіпкерлік бизнесті ұйымдастырудың ең қарапайым және қолайлы нысаны болып табылады. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің жартысынан астамын дара кәсіпкерлік құрайды. Осыған байланысты елімізде дара кәсіпкерлікті ұйымдастыру мәселелерін қарастыру маңызды және өзектілігі жоғары.

Қазақстанда қазіргі таңда жүргізіліп отырған экономикалық саясаттың басым бағыттарының бірі – кәсіпкерлікті дамыту болып табылады. Еліміздің Конституциясына сәйкес әрбір адамның өзі қалаған қызмет түрімен айналысуға құқық пен еркіндік берілген. Ол Қазақстан Республикасы Президентінің кәсіпкерлікке кең жол ашуға деген бастамасымен қолдау тапты. Қоғамның өзі де уақыт өткен сайын кәсіпкерліктің нарықтық экономиканың ажырамас бөлігі

және әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде қолданылатын негізгі көздердің бірі екенін мойындауда. Кәсіпкерліктің кеңінен дамуы ғылыми-техникалық прогрестің, әртүрлі меншік субъектілері арасында бәсекенің дамуына ықпал ететін экономикалық, әлеуметтік-саяси ортаның қалыптасуына, жаңа жұмыс орындарының құрылуына, нарықтық инфрақұрылымының оңтайлы қалыптасуына, тұрғындар табыстары арасындағы теңсіздіктің азаюына, экономиканың нашар дамыған салаларының дамуына зор ықпал етеді.

Кәсіпкерлік – түрлі аспектілер мен бағыттарды қамтитын экономиканың маңызды секторы. Кәсіпкерлікті ұйымдастыру заңды тұлға құру арқылы және заңды тұлға құрмастан жүзеге асырылады. Заңды тұлға құру арқылы кәсіпкерлік шаруашылық серіктестіктер, акционерлік қоғам, өндірістік кооператив және мемлекеттік кәсіпорын (мемлекеттік кәсіпкерлік) құру негізінде жүргізілсе, заңды тұлға құрмастан кәсіпкерлік дара кәсіпкерлікті ашу арқылы ұйымдастырылады.

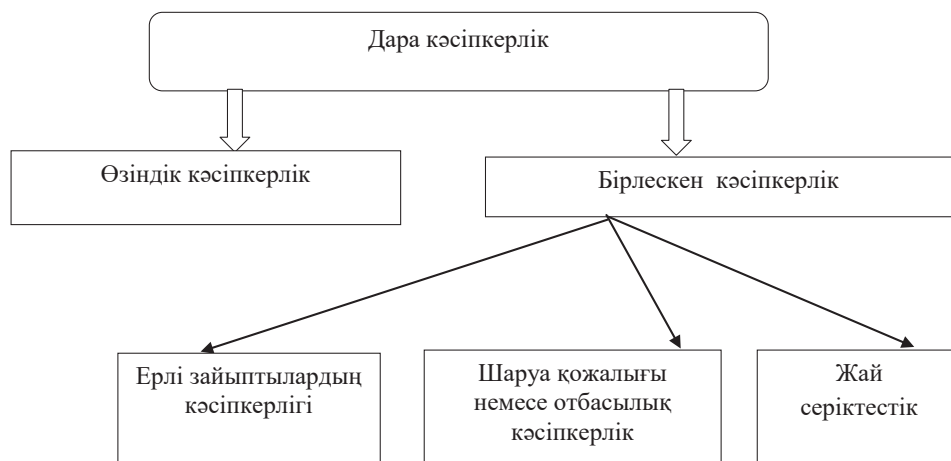
Елімізде кәсіпкерлікті ұйымдастыру мен жүзеге асыруда дара кәсіпкерліктің маңызы жоғары. Әсіресе, өз ісін жаңадан бастаған шағын бизнес өкілдері дара кәсіпкерлік нысанын таңдайды. Дара кәсіпкерлік заңды тұлға құрмастан жүзеге асырылады және бизнесті ұйымдастырудың ең қарапайым әдісі болып табылады. Сондықтан да дара кәсіпкерлікті ұйымдастыру және оны жүргізу мәселесіне кеңінен тоқталайық.

Дара кәсіпкерлік дегеніміз азаматтардың немесе жеке тұлғалардың өздерінің меншігіне негізделе отырып, тәуекелге бару және мүліктік жауапкершілігі арқылы жүзеге асырылатын табыс табуға бағытталған бастамашылық қызметі [2].

Дара кәсіпкерлер өз міндеттемелері бойынша өздерінің барлық мүлкімен жауапты болады.

Дара кәсіпкерлік өзіндік немесе бірлескен кәсіпкерлік түрінде жүзеге асырылады.

Дара кәсіпкерліктің түрлерін келесі сурет (сурет 1) түрінде көрсетуге болады.

Сурет 1 – Дара кәсіпкерліктің түрлері

Бірінші суреттен көріп отырғанымыздай дара кәсіпкерліктің негізгі 2 түрі бар: өзіндік және бірлескен.

Өзіндік кәсіпкерлікті бір жеке тұлға өзіне тиесілі мүлік негізінде, сол мүлікті пайдалану және оған билік ету құқығымен дербес жүзеге асырады.

Бірлескен кәсіпкерлікті жеке тұлғалар немесе бірнеше дара кәсіпкерлер өздеріне тиесілі ортақ мүлік негізінде, мүлікті бірлесіп пайдалану және билік ету құқығымен жүзеге асырады.

Бірлескен кәсіпкерлік келесі нысандарда болуы мүмкін:

- ♦ ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншігі негізінде жүзеге асырылатын ерлі-зайыптылардың кәсіпкерлігі;

- ♦ шаруа (фермер) қожалығының ортақ бірлескен меншігі немесе отбасылық кәсіпкерлік;

- ♦ ортақ үлестік меншік негізінде жүзеге асырылатын жай серіктестік.

Сонымен дара кәсіпкерлік қызмет мынадай белгілердің жиынтығымен сипатталады:

а) бастамашылық қызметті білдіреді;

ә) табыс табуға бағытталған;

б) кәсіпкерлікпен айналысатын азаматтардың өздерінің меншігіне негізделген;

в) азаматтардың өз атынан, тәуекелге баруымен және мүлктік жауапкершілігімен жүзеге асырылады.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкес (26-бап, 4-тармақ), әркімнің кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне, өз мүлкін кез келген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға құқығы бар [3]. Яғни, кез-келген әрекет қабілетті азамат заң шеңберінде кәсіпкерлік қызметпен айналыса алады. Осыған байланысты кәсіпкерлік қызмет субъектілеріне азаматтарды (жеке тұлғаларды) және әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандағы заңды тұлғаларды жатқыза аламыз. Азаматтық кодекске сәйкес (жалпы бөлім, 12-бап), Қазақстан Республикасының азаматтары, басқа мемлекеттердің азаматтары, сондай-ақ азаматтығы жоқ адамдар жеке тұлғалар болып есептеледі [4]. Демек, осы аталған жеке тұлғалар дара кәсіпкерлер ретінде немесе ұйымдық-құқықтық нысандағы кәсіпорынның қатысушысы ретінде заңмен тиым салынбаған кәсіпкерлік қызметпен айналысуға және кәсіпкерлік субъектісі болуға мүмкіндігі бар.

Мемлекет кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне кепілдік береді және оны қорғау мен қолдауды қамтамасыз етеді. Кәсіпкерлер келесідей амалдар арқылы қорғала алады:

1) лицензия берілетін қызмет түрлерінен басқа кәсіпкерлік қызметті кімнің болса да рұқсатын алмай-ақ жүзеге асыру мүмкіндігі арқылы;

2) экономиканың барлық салаларындағы кәсіпкерліктің барлық түрін бір ғана тіркеуші органда тіркеудің барынша қарапайым дербес жүргізу тәртібі арқылы;

3) кәсіпкерлік қызметке мемлекеттік органдар жүргізетін тексерулерді заң құжаттарымен шектеу арқылы;

4) кәсіпкерлік қызметті заң құжаттарында көзделген негіз бойынша шығарылған сот шешімі бойынша ғана еріксіз тоқтату арқылы;

5) жеке кәсіпкерлік үшін тыйым салынған, экспорт немесе импорт үшін тыйым салынған немесе шек қойылған жұмыс, тауарлардың түрлері мен қызмет тізбесін заң құжаттарында белгілеу арқылы;

6) мемлекеттік органдарды, лауазымды адамдарды, сондай-ақ өзге де тараптар мен ұйымдарды кәсіпкерлердің қызметіне заңсыз кедергі жасағаны үшін заңдарда белгіленген мүлктік жауапкершілікке тарту арқылы;

7) атқарушы бақылау және қадағалау органдарына кәсіпкерлік субъектілерімен осы органдардың функциялары болып табылатын міндеттерді орындау мәнінде шарттық қатынастарға кіруге тыйым салу және заңдарда көзделген өзге де амалдар арқылы.

Кәсіпкерлікті ұйымдастырудың ең кеңінен тараған нысандарының бірі ретінде дара кәсіпкерліктің өзіне тән ерекшеліктері бар. Сондықтан дара кәсіпкерліктің мәні мен маңызын және негізгі түрлерін білгеннен кейін оны қалай ашу керектігін, тіркеу тәртібін, салық режимін таңдау жағдайын және басқа да ұйымдастырушылық аспектілерін білу қажет. Осыған байланысты дара кәсіпкерлікті ұйымдастыру ерекшеліктеріне қысқаша тоқталайық.

Заңды тұлға құрмай кәсіпкерлікті жүзеге асыратын жеке тұлғаларды (дара кәсіпкерлерді) мемлекеттік тіркеу келіп тіркелуі сипатында болады және ол орналасқан жері бойынша салық органында дара кәсіпкер ретінде есепке қоюды білдіреді.

Дара кәсіпкердің келіп тіркелу сипатына ие болуы оның сенімді өкіл арқылы тіркелудің мүмкін еместігін білдіреді. Бұл өз кезегінде жоғалған құжат немесе бөгде адамдардың атынан дара кәсіпкерлікті ашу арқылы тіркелуге, жалған кәсіпкерліктің құрылуына жол бермейді.

Мына шарттардың біреуіне сай келетін дара кәсіпкерлер міндетті мемлекеттік тіркеуге жатады:

1) тұрақты негізде жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланса;

2) кәсіпкерлік қызметтен түскен жылдық жиынтық табысы жеке тұлғалар үшін белгіленген салық салынбайтын жылдық жиынтық табыстың мөлшерінен (12 ең төменгі жалақыдан) асатын болса.

Қызметкерлердің еңбегін тұрақты негізде пайдаланбайтын жеке тұлғалар мынадай табыстарды алу кезінде дара кәсіпкер ретінде тіркелмеуге құқылы:

1) төлем көзінен салық салынатын табысты (ҚР Салық кодексі, 160-бап);

2) мүлік табыстарын (ҚР Салық кодексі, 180-бап);

3) өзге де табыстарды (ҚР Салық кодексі, 184-бап).

ҚР Салық кодексінің 160-бабына сәйкес, төлем көзінен салық салынатын табыстарға табыстардың мынадай түрлері жатады:

- 1) қызметкердің табысы;
- 2) жеке тұлғаның салық агентінен түсетін табыстары;
- 3) жинақтаушы зейнетақы қорларынан төленетін зейнетақы төлемдері;
- 4) дивидендтер, сыйақылар, ұтыстар түріндегі табыс;
- 5) стипендиялар;
- 6) жинақтаушы сақтандыру шарттары бойынша табыс [5].

Дара кәсіпкерді тіркеуді 2 түрде жүргізуге болады: 1) Электрондық үкімет веб-порталында электрондық тәсіл арқылы. Яғни, ҚР электрондық лицензиялау (elicense.kz) сайтында электронды сандық қолтаңба (ЭСҚ) көмегімен тіркеліп, мемлекеттік табыстар органына хабарлама жіберіледі. 2) Мемлекеттік табыстар департаментінің аймақтық басқармасына келу арқылы. Яғни, аймақтық басқармаға келіп қағаз түрінде хабарлама беру.

Тіркеу органы бір жұмыс күнінен кешіктірмей дара кәсіпкерді мемлекеттік тіркеуден өткізеді немесе тіркеуден бас тартады.

Келесі жағдайларға байланысты дара кәсіпкерлікті мемлекеттік тіркеуден бас тартуы мүмкін:

- 1) өтініш беруші жұмыс жасамайтын заңды тұлғаның жалғыз құрылтайшысы (қатысушысы) және (немесе) басқарушысы болса, сондай-ақ әрекетке қабілетсіз немесе шектеулі әрекет қабілетті деп танылса, із-түзсіз жоғалған немесе қайтыс болған деп жарияланса;
- 2) хабарламада көрсетілген жеке басын куәландыратын құжаттың мәліметтері идентификациялық нөмірлердің ұлттық реестріндегі деректермен сәйкес келмесе;
- 3) хабарламада көрсетілген дара кәсіпкерліктің орналасқан жері «Мекен жай регистрі» ақпараттық жүйесінде жоқ болса.

Сондықтан хабарламада көрсетілген мәліметтер өзгерген жағдайда дара кәсіпкер бұл туралы тіркеу органына хабарлауға және сәйкес өзгерістерді енгізуге міндетті болып табылады.

Дара кәсіпкерлікті мемлекеттік тіркеу туралы куәліктің қызмет ету (жарамдылық) мерзімін кәсіпкердің өзі анықтайды. Егер хабарламада ешқандай мерзім көрсетілмесе мұндай куәлік мерзімсіз беріледі.

Дара кәсіпкерлікті тіркегеннен кейін мынадай құжаттарды дайындау қажет:

- ♦ тұрғылықты жері бойынша салық комитетінен алынған дара кәсіпкерлікті мемлекеттік тіркеу туралы куәлік;
- ♦ дара кәсіпкерліктің мөрі (егер дара кәсіпкер мөр қажет деген шешім қабылдаса). Мөрді мамандандырылған компаниялар жасайды.
- ♦ сауда нүктесінің төлқұжаты (егер кәсіпкерлік қызметті іске асыру үшін ол қажет болса);
- ♦ қосымша құн салығын (ҚҚС) төлеушінің куәлігі (егер ҚҚС бойынша есепке қою қажеттілігі туындаса);
- ♦ сыртқы экономикалық қызмет қатысушысының карточкасы (егер сыртқы экономикалық қызмет бойынша операциялар орындалса);
- ♦ бақылау-кассалық аппаратты тіркеу туралы құжаттар (егер тауарларды сату, жұмыстарды орындау, қызмет көрсету қолма-қол ақшамен есептесу арқылы жүргізілсе);
- ♦ төлем карточкаларымен есептесуге арналған POS-терминал.

Егер кәсіпкерлік қызмет лицензиялауға жататын болса, кәсіпкерді мемлекеттік тіркеу туралы куәліктің болуы оған лицензиясыз қызмет ету құқығын бермейді және мұндай қызметті жүзеге асыру үшін лицензия алуға міндетті. Қазақстан Республикасының Үкіметі дара кәсіпкерлерге лицензиялар берудің оңайлатылған тәртібін белгілеуге құқылы.

Лицензияланатын қызмет түрлері мен лицензиялар беру тәртібі 2007 жылғы 11 қаңтардағы № 214 ІІІ «Лицензиялау туралы» ҚР Заңында белгіленген.

Лицензиялар беру белгілі бір қызмет түрі үшін белгіленген талаптарға сай барлық тұлғалар үшін тең негіздерде және тең жағдайларда жүзеге асырылады. Ұлттық қауіпсіздік, құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету, қоршаған ортаны, азаматтардың меншігін, өмірі мен денсаулығын қорғау мақсатында қызметтің жекелеген түрлері бойынша лицензиялық тәртіп енгізіледі. Ал лицензия дегеніміз – тиісті лицензиардың (лицензиялауды жүзеге асыратын мемлекеттік

органның) жеке немесе заңды тұлғаға қызметтің жекелеген түрімен айналысуға беретін рұқсаты. Лицензия иеліктен шығарылмайды және оны лицензиат басқа жеке немесе заңды тұлғаға бере алмайды. Лицензияның күші Қазақстан Республикасының барлық аумағында қолданылады [6].

Дара кәсіпкер мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін салық режимін таңдауы қажет. Елімізде шағын бизнес субъектілеріне, соның ішінде дара кәсіпкерлер үшін арнаулы салық режимін қолдану мүмкіншілігі қарастырылған. Бұл жөнінде кейінірек қарастыратын боламыз.

ҚР Салық кодексінің 568-бабына сәйкес, резидент заңды тұлғалар, Қазақстан Республикасындағы қызметін филиал, өкілдік арқылы жүзеге асыратын резидент еместер, дара кәсіпкерлер қосылған құн салығы бойынша тіркеу есебіне міндетті түрде қойылуы тиіс.

Дара кәсіпкерлердің айналым мөлшері 30 000 айлық есептік көрсеткіштен асатын болса, қосылған құн салығын төлеуші ретінде тіркеу есебіне міндетті түрде қойылуы тиіс. Осыған байланысты қосылған құн салығы бойынша тіркеу есебіне қою үшін өтініш берген айдан кейінгі айдың алғашқы күнінен бастап қосылған құн салығын төлеушіге айналады.

28.02.2007 жылғы № 234 «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес шағын бизнес субъектілері бухгалтерлік есеп жүргізу мен қаржылық есептілікті жасаудың оңайлатылған нысанын қолдануға, сондай-ақ жекелеген жағдайларда бухгалтерлік есепті жүргізбеуге құқылы [7].

Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес патент негізінде арнайы салық режимін қолданатын дара кәсіпкерлер бухгалтерлік есепті жүргізуді және қаржылық есептілік жасауды жүзеге асырмауға құқылы.

Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері болып табылатын дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар қаржылық есептілік жасауды ұлттық стандарттарға сәйкес жүзеге асырса, ірі кәсіпкерлік субъектілері мен жария мүдделі ұйымдар қаржылық есептілікті халықаралық стандарттарға сәйкес жасауға міндетті.

Орта кәсіпкерлік субъектілері, сондай-ақ оралымды басқару құқығына негізделген мемлекеттік кәсіпорындар (қазыналық кәсіпорындар) қаржылық есептілікті халықаралық стандарттарға сәйкес жасауға құқылы.

Дара кәсіпкерлік заңды тұлға құрмастан жүзеге асырылатын кәсіпкерліктің ұйымдық нысандарының бірі болғандықтан, өзіне тән артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Басқаша айтқанда дара кәсіпкерліктің мынадай күшті және әлсіз жақтарын бөліп көрсетуге болады.

Дара кәсіпкерліктің күшті жақтары:

- ♦ бизнесті ұйымдастырудың едәуір қарапайым және арзан тәсілі;
- ♦ жеке, дербес кәсіпорынның меншік иесіне табыстың толықтай тиесілі болуы;
- ♦ икемділігі жоғары, тез арада шешім қабылдау мүмкіндігі;
- ♦ басқарудың демократиялығы және бақылау деңгейінің жоғары болуы;
- ♦ еңбекке деген мотивация, стимулдың жоғары болуы;
- ♦ кәсіпорын мөлшері шағын болғандықтан сатып алушылармен жақын байланыста болу, нарыққа тез бейімделуі.

Дара кәсіпкерліктің әлсіз тұстары:

- ♦ бизнес масштабы шектеулі болғандықтан өсім үшін де қаржы ресурстарының шектеулілігі;
- ♦ ірі масштабты өндіріске жетудің әлсіз перспективалары мен кеңею үшін шектеулі мүмкіндіктер;
- ♦ ғылыми техникалық прогресс жетістіктерін өз мерзімінде енгізудің шектеулі мүмкіндіктері салдарынан әлсіз бәсекеге қабілеттілік;
- ♦ сыртқы ортаға үлкен тәуелділік.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев 2018 жылдың 10 қаңтарындағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауы: www.akorda.kz.

2. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі. 2015 жылғы 29 қазандағы № 375–V Қазақстан Республикасының Заңы: <http://adilet.zan.kz/>.

3 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995ж. Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 7 қазандағы, 2007 жылғы 21 мамырдағы, 2011 жылғы 2 ақпандағы, 2017жылғы 10 наурыздағы Заңымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілген: www.constcouncil.kz.

4 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы және ерекше бөлімдер) (2017.27.02. берілген өзгерістер мен толықтырулармен): <http://adilet.zan.kz/>.

5 Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Кодексі (Салық кодексі) (2017.25.12. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен): <http://adilet.zan.kz/>.

6 «Лицензиялау туралы» 2007 жылғы 11 қаңтардағы № 214–ІІІ ҚР Заңы: <http://adilet.zan.kz/>.

7 «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының 28.02.2007 жылғы № 234 заңы (2014.13.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен): <http://online.zakon.kz/>.

Аннотация

В статье всесторонне рассматриваются значимость и необходимость индивидуального предпринимательства и вопросы, связанные с его организацией. Индивидуальное предпринимательство широко распространено в качестве субъекта предпринимательства и является выгодной формой ведения бизнеса. В частности, начинающие представители малого бизнеса чаще всего предпочитают форму индивидуального предпринимательства. В статье выделяются следующие преимущества ведения индивидуального предпринимательства: более удобный и дешевый способ организации бизнеса, демократичность управления, быстрое приспособление к рынку, гибкость, принадлежность дохода в полной мере собственнику предприятия, мотивация к труду и высокий стимул и т.д. Индивидуальное предпринимательство создается без создания юридического лица и является самым выгодным методом организации бизнеса. В статье приведены следующие признаки, присущие индивидуальному предпринимательству: она представляет собой инициативную деятельность, направлена на получение дохода, основана на собственности самих граждан, занимающихся предпринимательством, осуществляется от имени граждан за их риск и под их имущественную ответственность. В статье подробно раскрыты основные формы и особенности организации индивидуального предпринимательства. В частности, рассмотрены порядок регистрации индивидуального предпринимательства, применяемые налоговые льготы, а также возможность осуществления деятельности путем выбора специальных налоговых режимов на основании патента или упрощенной декларации. В статье рассмотрены возможности использования упрощенной формы ведения бухгалтерского учета и финансовой отчетности. По результатам исследования автор систематизированы слабые и сильные стороны индивидуального предпринимательства, сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: экономика, предпринимательство, личное предпринимательство, налоговый режим, бухгалтерский учет, регистрация, лицензия, доход, собственность, бизнес.

Abstract

The article comprehensively considers the importance and necessity of individual entrepreneurship and issues related to its organization. Individual entrepreneurship is widely distributed as an entrepreneurial subject and is a profitable business practice. In particular, beginners of small business often prefer the form of individual entrepreneurship. The article highlights the following advantages of running an individual business: a more convenient and cheaper way of doing business; democratic governance, rapid adaptation to the market; flexibility; ownership of income in full measure to the owner of the enterprise, motivation for work and a high incentive, etc. Individual entrepreneurship is created without creating a legal entity and is the most profitable method of organizing a business. In the article the following features inherent in individual entrepreneurship are given: it is an initiative activity; aimed at generating income; based on the property of citizens engaged in business; carried out on behalf of citizens for their risk and under their property responsibility. The article describes in detail the main forms and features of the organization of individual entrepreneurship. In particular, the procedure for registration of individual entrepreneurship, tax privileges applied, as well as the possibility of carrying out activities through the selection of special tax regimes on the basis of a patent or a simplified declaration are considered. Also in the article possibilities of using the simplified form of accounting and financial reporting are considered. Summarizing the results of the research, the author systematizes the weak and strong sides of individual entrepreneurship, and draws the appropriate conclusions.

Key words: economy, entrepreneurship, personal enterprise, tax regime, accounting and financial reporting, registration, license, profit, property, business.

А.Ш. ӘБДИМОМЫНОВА,¹

Ә.Ғ.К., доцент.

Г.Е. ТАЛАПБАЕВА,¹

Ә.Ғ.К.

Ж.Н. ЕРНИЯЗОВА,¹

Ә.Ғ.К.

Қорқыт ата атындағы Қызылорда
мемлекеттік университеті¹

ӨНІРЛЕРДЕ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДІ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУ

Андатпа

Қазіргі әлемдік экономиканың дамуы интернационализация және ырықтандыру процестерінің айтарлықтай жылдамдығымен сипатталады. Халықаралық экономикалық қатынастар мен ұлттық экономиканың ашықтық, жариялылық дәрежесі артып келеді. Бұл әр түрлі мемлекеттің ішкі нарығына сырттан инвесторлардың кіруіне, кедергілердің азаюына алып келеді. Сол үшін барлық мемлекеттердің алдына қойған маңызды тапсырмасы отандық кәсіпорындар мен өндірістердің шетелдік әріптестерінен озып, ішкі және сыртқы рынокта позицияларын күшейту мүмкіндіктерін іздеу болып табылады. Экономикалық, әлеуметтік және экологиялық аспектілерді теңестіретін үздіксіз оң өзгерістердің динамикалық үрдісін көздейтін тұрақты даму парадигмасы аумақтық бөлшектердің, соның ішінде Қазақстан өңірлерінде мәселелерді шешу жолдарын қалыптастырудың негізіне айналуы тиіс. Аталмыш аспект бүгінгі таңда ерекше көкейкесті, өйткені қазір экономикалық реформалардың орталығы өңірлерге беріледі және олардың елдің экономикалық саясатын жүзеге асырудағы рөлін арттырады. Дағдарысқа қарсы тұру жағдайында өңірдің экономикалық көрсеткіштерді жақсарту негізінде ғана тұрақты болып санала алмайды.

Тірек сөздер: аймақтық саясат, стратегия, реформалар, тұрақты даму, бақылау, факторлар, инвестициялар.

Қазіргі әлемдік экономиканың дамуы интернационализация және ырықтандыру процестерінің айтарлықтай жылдамдығымен сипатталады. Халықаралық экономикалық қатынастар мен ұлттық экономиканың ашықтық, жариялылық дәрежесі артып келеді. Бұл әр түрлі мемлекеттің ішкі нарығына сырттан инвесторлардың кіруіне, кедергілердің азаюына алып келеді. Сол үшін барлық мемлекеттердің алдына қойған маңызды тапсырмасы отандық кәсіпорындар мен өндірістердің шетелдік әріптестерінен озып, ішкі және сыртқы нарықта позицияларын күшейту мүмкіндіктерін іздеу болып табылады.

Экономикалық, әлеуметтік және экологиялық аспектілерді теңестіретін үздіксіз оң өзгерістердің динамикалық үрдісін көздейтін тұрақты даму парадигмасы аумақтық бөлшектердің, соның ішінде Қазақстан өңірлерінде мәселелерді шешу жолдарын қалыптастырудың негізіне айналуы тиіс.

Дағдарысқа қарсы тұру жағдайында өңірдің экономикалық көрсеткіштерді жақсарту негізінде ғана тұрақты болып санала алмайды. Тұрақты даму оң динамикалы – көрсеткіштер мен шарттардың тұтастай кешенінің жиынтығын қамтыған өмір сүрудің жоғары сапасына қол жеткізуді мақсат етуі тиіс.

Қазіргі таңда кез келген қала аумағында біз әлеуметтік-экономикалық үдерістердің үш басты қатысушыларын көре аламыз: жергілікті қоғамдастық (жергілікті өзін-өзі басқарудың құзырлы органдары), кәсіпорын және мемлекет (өңірлік және республикалық басқарудың құзырлы органдары). Әрбір қатысушының өзінің құқығы, өзінің қызығушылығы және өзінің ресурстары бар.

Әрбір экономикалық дағдарыс, әсіресе қалыптасудың және дамудың өзгеше ерекшеліктері бар бір салалы территориялар экономикасын айтарлықтай теңестіреді. Олар әлеуметтік және экономикалық құлдырауларға неғұрлым сезімтал болып келеді, соған сәйкес ғалымдардың, сарапшылардың, билік құрылымдары өкілдерінің тарапынан өздеріне деген жоғары назар аударылуын талап етеді. Бір салалы қалалардың туындауы әлемдегі индустрияландырудың және ірі компаниялардың пайда болуына алып келді.

Нәтижесінде дүниежүзіндегі жалпы макроэкономикалық оқиғалар өзгерістері (әсіресе, дағдарыстық құлдыраулар кезеңінде) көптеген мұндай қалаларды құрушы кәсіпорындар тиімді болмай қалды, ал қаланың өздері көптеген экономикалық және әлеуметтік мәселелермен ұшырасып, іс жүзінде түрткілеу шегінде қалып қойды [1].

Қазіргі уақытта дүниежүзінде бір салалы қоныс-мекендердің мәселелерін шешудің жеткілікті түрдегі үлкен тәжірибесі жинақталған.

Тұрақты даму феномені – БҰҰ деңгейінде қабылданған адамзаттың өмір сүруі мен «басқарылатын» жаһандану мен өзге де жаһандық процесстердің деңгейіне шығу стратегиясы. Тұрақты даму мақсаттары мен қағидаларын іске асыруға бүкіл өркениеттің үшінші мыңжылдықтағы болашағы, оның тағдыры тәуелді болады.

Тұрақты даму – әлемдік қауымдастықтың дамуы оның өмір сүруін ғана емес, адамзаттың одан ары қарай тіршілік етуінің социо-табиғи қарама-қайшылықтарының өткірліктерін жоюды да қамтамасыз ететін жаңа жаһандық моделі.

Тұрақты даму туралы замануи ұғымдардың пайда болуының алғышарттарын айта кетейік:

- ♦ экономикалық алғышарттар (табиғи-ресурстық әлеуеттің азаюы, «тұтыну философиясы» үстемдігінің өміршең еместігін, дамушы және дамыған елдердің (өңірлердің) экономикалық дамуының диспропорциясы;

- ♦ экологиялық алғышарттар (қоршаған орта деградациясының өршуі – ландшафт беті тұтастығының техногенді бұзылуы, флора мен фаунаның түрлік сан алуандылығының азаюы, т.б.); әлеуметтік алғышарттар – экономикалық іс-әрекетте әлеуметтік құраушының артуы.

Қазақстан өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық даму тұрақтылығының, теңгерімділігінің және пропорционалдылығының арасында тығыз өзара байланыстың бар екендігін айта кету керек. Мемлекеттік өңірлік саясат ҚР теңгерімді әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге, өңірлердің әлеуметтік-экономикалық ахуалы мен өмір сапасындағы өңіраралық дифференцияны қысқартуға бағытталған. Өңірлердің теңгерімді әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету ҚР әлеуметтік-экономикалық дамуының мақсатты бағдарларының бірі ретінде өңірлік саясаттың келесі бағыттарын бірегей етуді қажет етеді:

- ♦ өңірдің бірегей бәсекелестік артықшылықтарын ескере отырып, ҚР экономикалық өсімінің жаңа орталықтарын құру негізінде экономикалық дамуды ынталандыру;

- ♦ кеңістіктік дамудың басымдықтарын, ресурстық және демографиялық шектеулерді ескере келе, өңірлердегі мемлекеттің инфрақұрылымдық инвестициялары мен бизнестің инвестициялық стратегияларын үйлестіру;

- ♦ әлеуметтік және бюджеттік саясаттың тиімді механизмдерінің көмегімен өмір сүру деңгейі мен сапасындағы дифференцияны қысқарту [2].

Өңірлер экономикасының теңгерімділігі өңірлік әлеуметтік-экономикалық жүйенің әртүрлі элементтерінің танылған, жоспарлы белгіленген өзара байланыстарын білдіре отырып, пропорционалдылық көріністерінің бір формасы болып табылады. Өңірлер экономикасының теңгерімді қызмет етуі еңбектің территориялық бөлінуін дамыту мен жетілдіруді, бүкіл өндірістік процесстің өңірлік пропорцияларын рационалдау мен оңтайландыруды көздейді. Өңірдің тұрақты дамуындағы пропорционалдылықтан күрделі өңірлік әлеуметтік-экономикалық жүйенің компоненттері мен әрбір компонентті құрайтын элементтерді, сонымен қатар өңіраралық қатынастар арасындағы қатынасты орнату түсіндіріледі.

Тұрақты экономикалық дамудың пропорционалдылығы экономикалық іс-әрекеттің жеке-леген түрлерінің оңтайлы қатынасын, өнімділік күштерінің орналасу заңдылықтарын, олардың территориялық ұйымдасуын, өңірлер экономикасының кешенділігін көздейді. Даму диспропорциясының пайда болуы өңірдің тұрақты даму стратегиясын іске асыруда қосымша қиындықтарды тудырады.

Біздің ойымызша, өңірдің тұрақты дамуының кешенді тәсілі орынды болып табылады. Бұл тәсіл институционалдық, әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және қаржылық тұрақтылықты көздейді. Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету институттарға әртүрлі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді, соның ішінде клиенттерге ұсынылатын қызметтердің түрі мен бағасын анықтау, олардың аясын кеңейту, стратегияны әзірлеу, клиенттік базаны кеңейту, ұйымдық мәселелерді шешу сол арқылы іскерлік белсенділіктің артуына ықпал ету.

Ол өз кезегінде экономиканың материалдық және материалдық емес игіліктерді өндіру жөніндегі мүмкіндіктерін кеңейтеді [3]. Кейбір ғалымдар территориялық құрылымдардың қаржылық тұрақтылығын территориялық құрылым ішінде қаржылық лектердің кіріс легі мен шығыс легінің теңгерімін сақтай отырып, олардың тиімді қызмет етуі есебінен тұрғындар өмірінің сапасын жақсарту қамтамасыз етіледі. Сөйтіп, өңірдің қаржылық тұрақтылығы, ең бірінші кезекте оның тұрақты дамуы үшін өңірдің әлеуметтік-экономикалық жүйенің ішінде қаржылық лектердің тиімділігімен және теңгерімділігімен сипатталады. Осы ретте қаржылық тұрақтылық былай анықталады: қаржылық лектердің теңгерімділігімен; тұрғындардың қаржылық институттарға сенім артуымен; міндеттерді шешу мүмкіндігімен [4].

Қазақстан өңірлерінің тұрақты дамуын басқару – басқару субъектісінің адам әлеуетін қалыптастыруының, орынды пайдаланудың, дамыту мен қорғаудың шарттарын қамтамасыз ету мақсатында өңір шеңберіндегі экономикалық, социодемографиялық, техникалық-технологиялық, экологиялық және өзге де процесстерге мақсатты әсер ету мағынасын білдіреді. Өңірлердің тұрақты дамуына қатысты реттеудің мақсаты әлеуметтік-экономикалық процесстерді реттеу, өңірлердің әлеуметтік-экономикалық жүйенің қызмет ету белгілі-бір тұрақтылығы мен параметрлерінің қажетті деңгейін ұстап тұру болып табылады. Үйлестіру тұрақты дамудың мақсаттарына оңтайлы жету үшін өңірлердің әртүрлі факторлар әрекетінің бірлігін қамтамасыз етуден байқалады, әлеуметтік-экономикалық жүйенің қызмет етуінің тұтастығы мен тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Осы ретте аталмыш жүйенің элементтері тек бір бөлігінде ғана өзгереді [5].

Механизмдердің біреуін ғана емес, жиынтығын пайдалану қажеттілігі өзара байланысқан басқарушылық қызметтердің сан алуандылығымен байланысты. Олардың арасында реттеу мен үйлестіру сияқты қызметтерді ерекше атап кету керек. Өңірлердің тұрақты дамуы жұмыста тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің осы және болашақ ұрпақтың мүдделерін ескере отырып, тіршілігінің маңызды салаларында үйлесімді оң өзгерістермен сипатталатын және ҚР құрамында ұлттық қауіпсіздіктің ішкі және сыртқы қатерлеріне қарсы тұру қабілеті бар өңірлердің қызмет ету тәртібі деп анықталған. Тұрақты даму өңірдің әлеуметтік бағытталған экономика градиентінің гуманистік бағытын көздейді. Осы ретте өңірдің әлеуметтік-экономикалық әлеуетінің ұдайы өндірісі теңгерімді жүзеге асырылады, әлеуметтік-экономикалық жүйенің құраушылары арасындағы пропорциялар сақталады, «өңір» жүйесінің экономикалық және әлеуметтік тиімді көрсеткіштері шамасының тұрақтылығы ұсталады. Бұл жерде экономикалық көрсеткіштердің белгіленген тұрақтылығын ұстап тұру ретінде тұрақты және экономикалық өсімнің өспелі, шекті көрсеткіштерін ұстап тұру ретінде динамикалық тұрақтылық қамтамасыз етілуі тиіс. Тұрақты даму жағдайында экономикалық өсім өндіріс пен табыстың артуын және өңірлік жүйенің институционалды, табиғи-экологиялық, әлеуметтік компоненттеріндегі прогрессивті өзгерістерді қамтиды [6].

Адамдық әлеует әлеуметтік тиімділіктің салдары ретінде өмір сүру сапасының тек белгілі-бір деңгейінен бастап қалыптасады. Осыған байланысты мемлекеттік басқарудың, соның ішінде реттеушілік әсер ететін іс-шаралар жиынтығы қажет. Өңірдің тұрақты дамуы мәселесіне қатысты түсініктік-терминологиялық аппаратты талдау бізге келесі тұжырымдарды жасауға мүмкіндік берді: өңірдің тұрақты дамуын басқару мәселесі трансдисциплинарлығымен сипатталады; тұрақты даму стратегиясы өңірлік әлеуметтік-экономикалық жүйенің әлеуметтік, шаруашылық және экологиялық құраушыларының үйлесімін көздейді; өңірлік әлеуметтік-экономикалық жүйенің тұрақты дамуын басқару моделі антропоцентрлі болуы тиіс және де осы болашақ ұрпақтың мүдделері мен қажеттіліктерін ескеру қажет.

Қазақстан өңірлерінің тұрақты теңгерімді дамуының анықтамаларын басшылыққа ала отырып, экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және экологиялық процесстерді бөлуге болады. Алайда әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу мен қоршаған ортаны сақтаудың маңызы орасан зор. Сонымен қатар, өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуының деңгейіне ықпал ететін көптеген факторларды атауға болады. Оларды үлкен екі топқа бөлеміз: ішкі және сыртқы факторлар тобы. Қазақстан өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық дамуына көптеген факторлар ықпал ететін болғандықтан, олардың ҚР аясында дамуы аса бірыңғай емес болып табылады [7].

Экономикалық жүйелерді қайта құру кезінде дамудың келесі негізгі сценарийлері орын алуы мүмкін: экономиканың техникалық-технологиялық және ұйымдық негіздерін көп

өзгерістерге ұшыратпастан, табиғи ресурстарды экстенсивті пайдалану; өзгертілетін құрылымдардың экономикалық тиімділігін арттыруға қабілетті шетелдік инвестициялар мен технологияларды тарту; бағдарлау және бірінші кезекте технологиялық және әлеуметтік-экономикалық ішкі резервтер мен ресурстарды пайдалану. Алайда кез-келген нұсқада да экономикалық, әлеуметтік және табиғи-ресурстық әлеуеті өзгерістердің формалары мен жылдамдығын анықтайтын басты факторлар болып табылады. Бұл жердегі маңызды әдістемелік міндет тұрақты теңгерімді даму траекториясы бойынша жүйенің өңірлік-экономикалық қозғалысын қамтамасыз ететін факторлар қатарына жатады. Тұрақты дамуды қамтамасыз етудің маңызды мәселесі өңірлік дамуына ықпал ететін әрекеттердің көзі өзінің мақсаттары мен мүдделерін негізге ала отырып, өз бетінше басқарушылық шешімдерді қабылдайтын алуан түрлі субъектілер болып табылады. Мұндай субъектілердің қатарында – республикалық және жергілікті билік органдары, корпорациялар, қоғамдық ұйымдар бар. Өңірлік жүйелердің тұрақты дамуының тәсілінде дамуы тиіс қағидалар мыналарды қамтиды: әлеуметтік-экономикалық қатынастардағы өзгерістердің негізделген сипаты; өңірлік қатынастардың барлық субъектілерінің мүдделерін қорғау; өңірдегі экологиялық, әлеуметтік және экономикалық мәселелердің қарама-қайшы келмеуі. Қазақстан өңірлерінің тұрақты даму мәселелерін табысты шешу үшін негізгі факторлар мен оларды қолданудың міндетті шарттарын бөліп қарау керек. Негізгі факторлар өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуының әлеуетін анықтайды, атап айтқанда: еңбек ресурстары факторының болуы мен ахуалы; табиғи ресурстар факторының тобы; өндірістік ресурстар факторларының тобы. Өңірдің әлеуметтік-экономикалық жүйелерінің тұрақты дамуын арттыру көп жағдайда өңірдің экономикалық әлеуетін тиімді пайдалануды арттырумен байланысты. Мысалы, ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыру факторлары олардың саны мен сапасының өзгеруіне алып келеді. Ғылыми-өндірістік факторлар табиғи ресурстарды пайдаланудың тиімділігін қамтамасыз етуі мүмкін [8].

Еңбек факторлары өндіріс тиімділігін арттыруды қамтамасыз етуге жол ашады. Өз кезегінде қаржылық факторлар еңбек әлеуетін жандандыру арқылы табиғи ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Өңірдің әлеуметтік, экономикалық және экологиялық саласын дамыту үшін мақсаттарды басшылыққа ала отырып, ынталандырушы әрекет ететін құралдар мен өңірлік әлеуметтік, экономикалық және экологиялық жүйені жандандырушы ықпалының ниеттемелік құралдарын пайдалану керек. Қазақстан өңірлерінің тұрақты дамуын ынталандырудың мақсаттары мыналардан тұруы керек:

1) өңірлер дамуын салыстырмалы ынталандырудың мемлекеттік өңірлік саясатының мақсаттарынан;

2) мақсатқа қол жеткізу үшін ішкі резервтерді салыстырмалы түрде арттыруға қатысты тұрақты даму ниеттемелерінің мақсаттары. Өңірдің мамандану саласын анықтайтын экономикалық факторлар өңірлік өзара байланыстарға, инновацияларды ендіру мен инвестициялар тартуға ықпал ететін факторлар маңызды орын алады, сонымен қатар бүкіл өңірдің кәсіпорындары мен мекемелерін дамытуда қаржылық ықпал ету мүмкіндіктеріне ықпал етеді [9].

Дүниежүзілік тәжірибеде бір салалы қалалардың жағдайларын тұрақтандыру үшін республикалық (орталық) және өңірлік (жергілікті) деңгейде жүзеге асырылатын мемлекеттік қаржылық қолдау жасаудың екі бағыты орнықтырылған.

1. Өндірісті дамыту, тұрғындардың жұмыспен қамтылуы мәселелерін шешу мақсатында қаланы құрушы кәсіпорындарды қолдау. Қазақстан Республикасының әрекет етуші салық және алым туралы заңнамалары мен бюджеттік заңнамалары шеңберіндегі қаланы құрушы кәсіпорынды мемлекеттік қолдаудың республикалық шараларына мыналарды енгізуге болады: бір салалы қалалар территорияларына республикалық салық бойынша инвестициялық салық несиелерін беру және салықты төлеу мерзімін ұзарту; кәсіпорындардың несиелері бойынша пайыздарды төлеу жөніндегі шығындардың бір бөлігінің орнын толтыруға субсидиялар ұсыну; бір салалы қалалар территорияларындағы кәсіпорындарға банкі несиелері бойынша мемлекеттік кепілдіктер беру.

2. Бюджеттік қызмет көрсетудің қажетті деңгейін сақтау мақсатында бір салалы қалалар бюджеттерін қолдау. Бір салалы қалалардың бюджеттерін мемлекеттік қолдаудың республикалық шараларына мыналар кіреді: республикалық бюджеттен бюджеттік несиелер беру және жергілікті бюджеттердің теңгерімділігіне өтемақылар бөлу кезінде бір сала-

лы қалаларды қолдау қажеттілігін есепке алу; мемлекеттік-жеке меншіктік серіктестікті дамыту, атап айтқанда мемлекеттік меншіктің күрделі құрылыстары объектілерін қосалқы қаржыландыруға, жергілікті бюджеттерден жүзеге асырылатын бюджеттік инвестицияларға жергілікті бюджеттен субсидиялар беру формасындағы әр түрлі инвестициялық қорлардың қаражаты есебінен өңірлік маңызы бар инвестициялық жобаларды жүзеге асыру; жергілікті жерде нарық еңбегі қарқындылығын төмендетуге, шаруа (фермерлік) қожалықтарын кіріктіре отырып, шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдауға бағытталған қосымша іс-шараларды жүзеге асыруға республикалық бюджеттен субсидиялар ұсыну.

Қорыта келгенде, әлемдік жағымсыз экономикалық ахуал салдарынан кейбір дамушы елдерден инвестициялардың кетуі, ықтималдығының арту барысында, олардан сабақ алып еліміздегі өңірлердің қызметін жетілдіру өте маңызды болып табылады. Экономикалық климатты жақсартуға бағытталған «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясаты аясында индустриаландырудың әр кезеңінде өңірлерді дамыту үшін әлеуеттерді іске асыру, формальды кедергілерді жою, инвестициялар үшін ынталылық жасау арқылы тартымдылығын арттыру қарастырылды.

Тұтастай алғанда өңірлерде басқару жүйесін жетілдіріп, сол арқылы инвестициялық климатты жақсартуға, аймақтардағы әлеуметтік ахуалды арттыру көзделеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Мырзалиев Б.С. Актуальные проблемы социально-экономического развития малых и монопрофильных городов // Научный журнал МКТУ им. Х.А. Яссауи «Хабаршы». – 2012. – № 3(78). – С. 278–284.
- 2 Гущин А.Н. Теория устойчивого развития города: учеб. пособие. – УралГАХА, 2011. – 131 с.
- 3 Большаков Б.Е. Наука устойчивого развития. Книга I. Введение. – М.: РАЕН, 2011. – 272 с.
- 4 Судьин К.Н., Мutowин С.И. Инструменты устойчивого развития северных территорий: опыт региональных исследований: монография. – Сибирский федеральный университет, 2014. – 134 с.
- 5 Андрианова Т.В. Глобальное мировоззрение: учеб. пособие. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 281 с.
- 6 Розенберг Г.С., Черникова С.А., Краснощеков Г.П., Крылов Ю.М., Гелашвили Д.Б. Мифы и реальность «устойчивого развития» // Проблемы прогнозирования. – 2009. – № 2. – С. 130–154.
- 7 Цапиева О.К. Устойчивое развитие региона: теоретические основы и модель // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 2(34).
- 8 Экология и устойчивое развитие: науч.-вспомогат. библиогр. указ. / Российская гос. б-ка / сост.: В.П. Зарайская, Т.Е. Ксензова, А.А. Ермак. – М.: Пашков дом, 2010. – 416 с.
- 9 Агабекова Г.Н., Коптаева Г.П., Агабекова Ш.Н. Қазақстанның аймақтарын тұрақты дамуын қамтамасыз ету мәселелері // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2017. – № 4 (75).

Аннотация

В статье на основе теоретических изысканий предложены направления и выделены приоритеты достижения устойчивого социально-эколого-экономического развития регионов. Парадигма устойчивого развития, предполагающая динамичный процесс непрерывных позитивных изменений, который уравнивает экономические, социальные и экологические аспекты, должен стать основой для формирования подходов к решению проблем территориальных единиц, в частности, регионов Казахстана. В последнее десятилетие трудности и проблемы принуждали регионы вводить особые методы управления, которые касались особых административных мер контроля над предприятиями, концентрации контроля над финансовыми потоками, регулирования ценообразования, ввоза и вывоза продукции, разработки специальных инвестиционных программ. Последствия этих действий были как позитивные, так и негативные, одним из негативных последствий стала деформация правового и экономического пространства страны. В предлагаемой статье рассматриваются основные проблемы устойчивого развития и пути совершенствования управления региональной экономической системой. При обсуждении основной теории региональной экономики в контексте устойчивого развития предложен ряд инструментов пространственно-экономических исследований для определения основных факторов устойчивого развития региона.

Ключевые слова: региональная политика, стратегия, реформы, устойчивое развитие, контроль, факторы, инвестиции.

Abstract

On the basis of theoretical research, directions and priorities for achieving sustainable socio-ecological and economic development of the regions were proposed in the article. The paradigm of sustainable development, which assumes a dynamic process of continuous positive changes that balances economic, social and environmental aspects, should become the basis for the formation of approaches to solving the problems of territorial units, in particular the regions of Kazakhstan. In the last decade, the difficulties mentioned above forced the regions to introduce special management methods that concerned: special administrative controls over enterprises; concentration of control over financial flows; regulation of pricing, import and export of products; development of special investment programs. Once again, the consequences of these actions were both positive and negative, one of the negative consequences was the deformation of the country's legal and economic space. The proposed article examines the main problems of sustainable development and ways to improve the management of the regional economic system. Discussing the basic theory of the regional economy in the context of sustainable development, a number of spatial and economic research tools have been proposed to determine the main factors of the region's sustainable development.

Key words: regional policy, strategy, reforms, sustainable development, control, factors, investments.

Г.Ж. ДОСКЕЕВА,¹
э.ғ.д., профессор.
Қ.С. МУСАБЕКОВА,¹
оқытушы.
«Нархоз» университеті¹

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҢҒЫРТУ САЯСАТЫНЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ

Андатпа

Ұсынылып отырған мақалада Қазақстандағы мемлекеттік әлеуметтік жаңғырту саясатының басымдықтары қаралады. Сол басымдықтардың ішінде автор халықты жұмыспен қамту саласы мен денсаулық сақтау саласындағы әлеуметтік жаңғырту саясатының нәтижелеріне тоқталып өткен. Мемлекеттің әлеуметтік жаңғырту саясатының басты бағыты халықты жұмыспен қамту мәселелерімен байланысты. Жұмыспен қамту саясаты өз кезегінде келесі бағыттарды қамтиды: аймақтардағы халықтың жұмысбастылығын арттыру, оларды оңтайлы орналастыру мен жұмыспен қамтамасыз ету механизмін жетілдіру; ауыл халқының жұмыспен қамтамасыз етілу көрсеткішін жақсарту үшін ауылды жерлерде кәсіпкерліктің дамуына қолдау көрсетіп, жағдай жасау; еңбек ресурстарының жинақылығын арттыру үшін Қазақстанның дамуы төмен аймақтарынан әлеуметтік-экономикалық жағдайы жоғары басқа елді мекеніне көшуге қолдау көрсету және т.б. Сондай-ақ, аталмыш мақалада денсаулық сақтау саласын жаңғырту мәселелері, сол салада жүргізілген мемлекеттік саясаттың оң нәтижелері мен проблемалары қаралған. Салада жүргізілген реформалардың оң нәтижелері ретінде Біріңғай ұлттық денсаулық сақтау жүйесі құрылуы, мемлекеттік бағдарламалардың жүзеге асырылуы, мемлекеттік және жеке меншік ауруханалардың, әртүрлі деңгейдегі амбулаториялық-емханалық көмек көрсететін объектілердің салынуы, медициналық кластердің құрылуы, саланы қаржыландыру көлемінің артуы, еліміздің оқшау жатқан аудандарын медициналық қызметпен қамтамасыз ететін транспорттық медицина енгізілуі сияқты жетістіктер атап көрсетілген. Сондай-ақ, мақалада денсаулық сақтау саласындағы алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету жүйесінің жеткілікті деңгейде дамымауы, әлемдік стандарттармен салыстырғанда саланы қаржыландыру деңгейінің төмендігі сияқты өзекті мәселелер де қаралған.

Тірек сөздер: жаңғырту, әлеуметтік саясат, әлеуметтік қорғау, жұмыссыздық, жұмысбастылық, жұмысқа орналасу, денсаулық сақтау, ауыру деңгейі, медициналық кластер, қаржыландыру.

Әлеуметтік саланы жаңғырту бүгінгі күні мемлекеттің жүргізіп отырған саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Әлеуметтік жүйені жаңғыртудың негізгі мақсаты – халықтың еңбек және шаруашылық белсенділігін ынталандыру, әрбір жұмысқа қабілетті адамға өзінің еңбегімен жанұясының әл-ауқатын түзеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жағдай жасау негізінде Қазақстан азаматтарының өмір сүруінің деңгейі мен сапасын арттыру. Әлеуметтік жаңғыртудың негізгі қағидалары ҚР Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыруы: жалпыға бірдей еңбек қоғамына 20 қадам» атты Жолдауында анықталған.

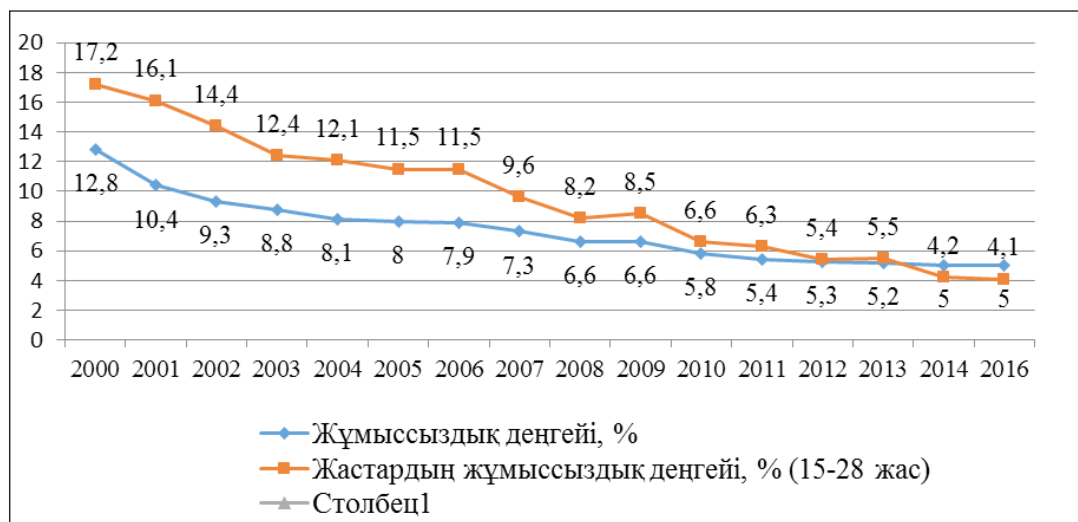
Сондай-ақ, мемлекеттің әлеуметтік жаңғырту саясатының негізгі бағыттары ҚР Президентінің Қазақстан халқына арнаған «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстанның дамуының негізгі векторы» жолдауында атап көрсетілген болатын. Сол жолдауда көрсетілген еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі 10 бағытының 3-еуі әлеуметтік саланы жаңғыртумен тікелей байланысты. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының бірінші бағыты Қазақстан халқын жұмыспен қамту деңгейін жоғарылатумен байланысты. Халықты жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттің саясатын жүзеге асыру үшін әлеуметтік жаңғырту шаралары негізгі 4 бағытта жүзеге асырылып отыр:

- 1) халықты жұмыспен қамтуды тұрақты және тиімді түрде жүзеге асыру үшін еңбек әлеуетін дамыту, тұрғылықты жер бойынша жұмысқа орналасуға көмек көрсету;
- 2) ауылдық жерлерде кәсіпкерліктің дамуына жағдай жасау;
- 3) халықтың әлеуметтік-экономикалық даму әлеуеті төмен тұрғылықты жерлерден өз еркімен әлеуметтік-экономикалық даму әлеуеті жоғары тұрғылықты жерлерге және экономикалық даму орталықтарына көшуіне мүмкіндік жасау;

4) орташа және жоғары әлеуметтік-экономикалық даму әлеуеті бар ауылдық жерлерде инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыру арқылы халықты жұмыспен қамтамасыз ету.

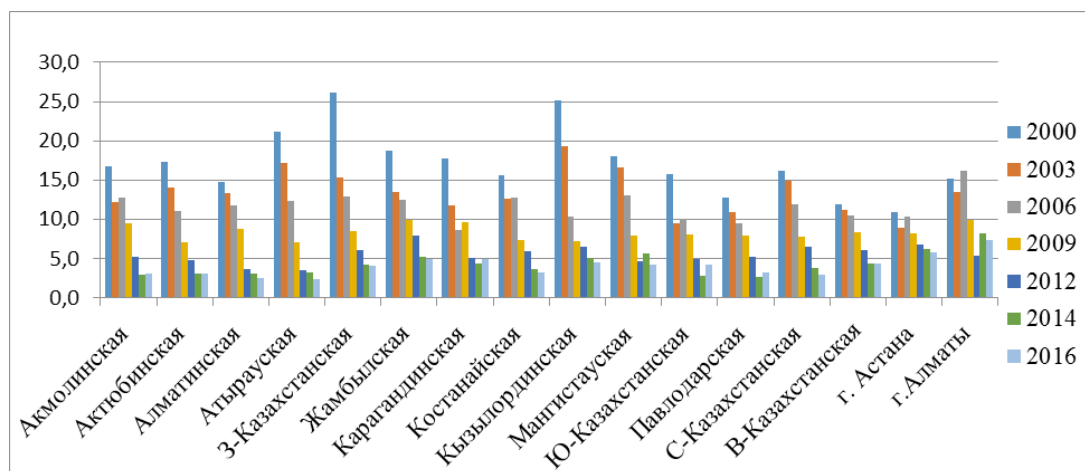
Халықты жұмыспен қамту саясатының аталмыш бағыттарын жүзеге асыру мақсатымен 2011 жылы 31 наурызда «Жұмыспен қамту–2020» мемлекеттік бағдарламасы қабылданды.

Аталмыш мемлекеттік бағдарламаның жүзеге асырылуы және мемлекеттің белсенді әлеуметтік жаңғырту саясаты халықты жұмыспен қамту саласында оң нәтижелерге алып келді. Статистикалық деректерге сәйкес, 2000–2016 жылдар аралығында Қазақстанда жұмыссыздық деңгейі 12,8%-дан 5%-ға, яғни 2,6 есеге қысқарған. Зерттеліп отырған мерзімде жастар жұмыссыздық деңгейі 17,2%-дан 4,1%-ға, яғни 4,2 есеге қысқарған [1].

Сурет 1 – 2000–2016 жж. ҚР халқының жұмыспен қамту көрсеткіштерінің серпіні

Жастар жұмыссыздық деңгейінің елеулі қысқаруын Атырау облысынан байқауға болады: 2016 жылды 2000 жылмен салыстырғанда жастар жұмыссыздығы 8,8 есеге қысқарған. Сондай-ақ, 15 жыл ішінде жастардың жұмыссыздық деңгейінің қысқаруы Алматы (5,9 есе), Ақмола (5,6 есе), Ақтөбе (5,6 есе), Солтүстік Қазақстан (5,6 есе), Қостанай (4,9 есе) облыстарында байқалады.

Сурет 2 – Қазақстан аймақтарында 2000–2016 жж. жастар жұмыссыздық деңгейінің өзгеруі

Қазақстандағы әлеуметтік жаңғырту саясатының келесі бағыты денсаулық сақтау саласын жаңғырту мен салауатты өмір салтын дамытумен байланысты. Әлеуметтік жаңғыртудың бұл бағытының аясында 2011–2015 жылдарға денсаулық сақтау саласын дамытуға арналған «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылды және бүгінгі күні 2016–2020 жылдарға арналған «Денсаулық» ҚР денсаулық сақтау саласын дамытудың мемлекеттік бағдарламасы игеріліп жатыр.

Денсаулық сақтау саласында жүргізілген әлеуметтік жаңғырту саясатының нәтижесінде келесі нәтижелерге қол жеткізілді:

1) бірыңғай ұлттық денсаулық сақтау жүйесі құрылды және ол әрбір азаматқа медициналық ұйымды таңдау құқығын береді, яғни бұл қағидаға сәйкес пациент жоспарлы госпитализациялау үшін республика бойынша стационарды өзі таңдайды;

2) 2007–2015 жылдар аралығында республикада 100-ден аса мемлекеттік және жеке меншік ауруханалар, 489 әртүрлі деңгейдегі амбулаториялық-емханалық көмек көрсететін объектілер салынды;

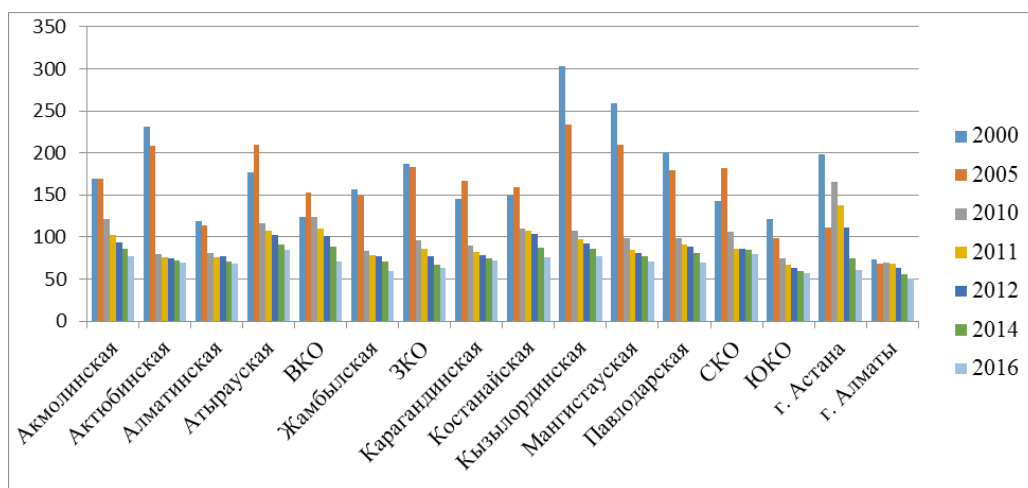
3) 10 жыл ішінде (2006–2016 жж.) денсаулық сақтау саласын қаржыландыру көлемі 7,8 есеге, 20 жыл ішінде (1996–2016 жж.) – 82 есеге артты;

4) медициналық кластер құрылды. Бұл инновациялық денсаулық сақтау объектілері: балалар оналту орталығы, ана мен бала орталықтары, нейрохирургия, жедел медициналық жәрдем, кардиология орталықтары, әлемдік деңгейдегі онкологиялық орталық;

5) 3300-ден аса амбулаториялық-емханалық ұйымдар халыққа толығымен ақысыз алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсетеді;

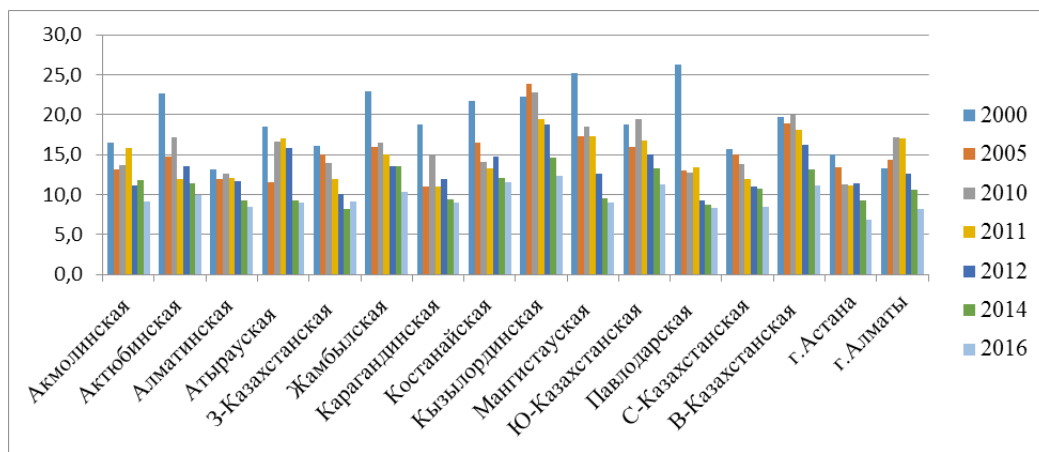
6) еліміздің оқшау жатқан аудандарын медициналық қызметпен қамтамасыз ететін транспорттық медицина енгізілді.

7) халықтың жекелеген ауру түрлерімен ауыру деңгейінің төмендеуі. Атап айтқанда 2000–2016 жылдарда халықтың туберкулез ауруымен ауыруының деңгейі және бала өлімінің деңгейі едәуір азайды. Халықтың туберкулез ауруымен ауыруының деңгейінің азаюы, әсіресе Қызылорда облысында байқалады: 2000–2016 жылдар аралығында бұл көрсеткіш 3,92 есеге қысқарған. Сондай-ақ, туберкулез ауруының деңгейі 2000–2016 жылдары Маңғыстау (3,6 есе), Ақтөбе (3,4 есе), Павлодар (2,8 есе) облыстарында және Астанада (3,3 есе) байқалады.

Сурет 3 – 2000–2016 жж. туберкулез ауруының деңгейі, 100000 адамға шаққанда

Ана және бала денсаулығын қорғау саласында жүргізілген әлеуметтік жаңғырту саясаты бала өлімі деңгейінің едәуір төмендеуіне алып келді. Аймақтарда бала өлімінің азайғанын байқауға болады: Павлодар облысында 2000–2016 жылдары бала өлімінің деңгейі 3,2 есеге қысқарды. Сондай-ақ, бала өлімінің деңгейі Маңғыстау (2,8 есе), Ақтөбе (2,3 есе), Жамбыл (2,2 есе) және Қостанай (1,8 есе) облыстарында айтарлықтай қысқарғаны байқалады.

Сурет 4 – 2000–2016 жж. аймақтардағы 100 туған балаға шаққандағы бала өлімі деңгейі

Алайда денсаулық сақтау саласындағы оң өзгерістерге қарамастан, бұл салада шешімін табуы қажет етіп тұрған проблемалар жеткілікті. Сол проблемалардың негізгілерінің бірі алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету буынының даму деңгейінің төмендігімен, атап айтқанда материалдық-техникалық базаның әлсіздігімен, кадрлық құрамның кәсіби деңгейінің салыстырмалы түрде төмендігімен, осы буынға бөлінетін қаржыландыру көлемінің жеткіліксіздігімен байланысты. 2016 жылдың нәтижесі бойынша Қазақстан денсаулық сақтау саласының алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету буынына КАМК (кепілдендірілген ақысыз медициналық көмек) аясында бөлінетін қаражаттардың 17,8%-ы ғана жұмсалады екен (халықаралық стандарт бойынша 40%). Алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету проблемаларын шешу үшін бұл буында кешенді жан басына бекітілген нормативке негізделген жартылай қор ұстау жүйесі енгізілген. Бұл қаржыландыру жүйесіне сәйкес алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету жүйесінің медициналық қызметкерлерін индикаторлар негізінде қызметінің соңғы нәтижесіне жетуге қосқан үлесі үшін ынталандыру шығындары көбейтілген болатын. Соңғы нәтиженің келесі индикаторлары енгізілді: ана өлімі болмағаны үшін индикатор; бала өлімінің болмағаны үшін; еңбек сапасы үшін халықтан шағым түспегені үшін; обыр ауруын алдын-ала анықтағаны үшін; өкпе туберкулезын уақытында диагностикалағаны үшін; қан айналымы ауруларының қабынуының төмендеуі. Алайда бұл жүйе алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету буынының дамымағандығының проблемаларын шеше алмады және сала ресурстарды ұйымдастыру мен басқарудың жаңа механизміне көшуді талап етеді.

Сонымен қатар, отандық денсаулық сақтау саласының дамуын тежейтін проблема ретінде саланы қаржыландыру көлемінің жеткіліксіздігін атауға болады. Әлем елдерінің рейтингі бойынша денсаулық сақтау саласының шығындарының көлемі жағынан Қазақстан 190 елдің ішінде 153-ші орында (дүниежүзілік экономикалық форум: 2016–2017 жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингі).

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының нұсқаулығы бойынша мемлекеттегі денсаулық сақтау саласының қалыпты жұмыс жасауы үшін салаға бөлінетін қаржының мөлшері елдің ЖІӨ-нің 5%-нан кем болмауы керек. Ал Қазақстанда 20 жыл (1996–2016 жж.) ішінде саланы қаржыландыру көлемі едәуір (82 есе) өскенімен, бұл жылдар ішінде салаға бөлінген қаржы көлемі ЖІӨ-нің 2,52%–3,14% деңгейінен көтерілмеген.

Сонымен қатар, салаға жұмсалған қаржы көлемінің тиімсіз пайдаланылатынын байқауға болады. Статистикалық деректерге сәйкес Қазақстанның денсаулық сақтау саласына жұмсалатын қаржы ресурстарының 70%-ынан астамы бағасы қымбат стационарлық емдеудің шығындарын жабуға жұмсалады. Стационарларда емделген аурулардың біршама бөлігін алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету деңгейінде емханаларда стационардың орнын басатын технологияларды дамыту арқылы емдеу мүмкіндіктері қаралмайды. Осы орайда алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету буынының дамуына мүмкіндік беретін және бағасы қымбат стационарлық емдеуге кететін негізсіз шығындардың табиғи жолмен қысқаруын қамтамасыз ететін толық қор ұстауға негізделген жан басын қаржыландыру әдісін енгізудің қажеттілігі туындайды.

Қорыта айтқанда, мемлекеттің әлеуметтік жаңғырту саясатының оң нәтижелерімен қатар, әлі шешуін таппаған көптеген мәселелердің бар болуы әлеуметтік саладағы мемлекеттің саясатының жүзеге асыру механизмінің жекелеген элементтерін әлі де жетілдіріп, дамытуды қажет етеді. Адами капиталдың өсу деңгейі кез-келген өркениетті мемлекеттің алдына қойған негізгі мақсаттарының бірі болып табылады. Сондықтан аталмыш мәселені шешуге бағытталған мемлекеттің бірден-бір саясаты әлеуметтік саланы жаңғыртумен байланысты болмақ. Осы себептен мемлекет өзінің әлеуметтік саясатын үнемі жаңғыртып отыруға мүдделі болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 ҚР Ұлттық экономика министрлігінің статистика комитетінің ресми сайты: <http://stat.gov.kz>.

Аннотация

Статья посвящена приоритетам политики социальной модернизации Казахстана. Среди приоритетов социальной политики государства автор выделяет такие важные направления, как политика занятости населения и здравоохранение. Главное направление политики социальной модернизации государства связано с занятостью населения, которая, в свою очередь, включает такие важные сегменты, как повышение занятости населения в регионах путем совершенствования механизма развития трудовых ресурсов, улучшение состояния трудоустройства сельского населения путем развития предпринимательства на селе, повышение мобильности трудовых ресурсов Казахстана из населенных пунктов с низким уровнем развития в населенные пункты с высоким потенциалом социально-экономического развития и др. Кроме того, в данной статье рассмотрены вопросы модернизации сферы здравоохранения, положительные результаты проведенной государственной политики в данной области, а также существующие в сфере проблемы. В качестве положительных результатов автором отмечены формирование единой национальной системы здравоохранения, реализация государственных программ в данной области, строительство государственных и частных больниц, амбулаторно-поликлинических объектов различных уровней, создание медицинского кластера, увеличение объема финансирования отрасли, развитие транспортной медицины в отдаленных районах страны и др. В статье рассматриваются и такие актуальные проблемы в сфере здравоохранения, как недостаточное развитие системы первичной медико-санитарной помощи, несоответствие уровня финансирования здравоохранения мировым стандартам и т.д.

Ключевые слова: модернизация, социальная политика, социальная защита, безработица, занятость, трудоустройство, здравоохранение, уровень заболеваемости, медицинский кластер, финансирование.

Abstract

The article is devoted to the priorities of the policy of social modernization of Kazakhstan. Among the priorities of the social policy of the state, the author identifies such important areas as employment policy and health care. The main direction of the policy of social modernization of the state is related to the employment of the population, which in its turn includes such important segments as increasing the employment of the population in the regions through the improvement of the mechanism for the development of labor resources; improvement of the employment status of the rural population through the development of rural entrepreneurship; increase the mobility of labor resources in Kazakhstan from settlements with a low level of development, to populated areas with high potential for socio-economic development, etc. In addition, this article examines the modernization of the healthcare sector, the positive results of the state policy in this area, and problems in the sphere as well. As positive results, the author noted the formation of a unified national health system, the implementation of state programs in this area, the construction of public and private hospitals, outpatient facilities at various levels, the creation of a medical cluster, increased funding for the industry, the development of transport medicine in remote areas of the country and other. Such urgent problems in the sphere of public healthcare as inadequate development of the system of primary health care, inadequacy of the level of healthcare financing to world standards, etc are also considered in the article.

Key words: modernization, social policy, social security, unemployment, employment, job placement, healthcare, level of disease, medical cluster, funding.

ZH.S. BULKHAIROVA,¹

PhD, senior lecturer.

A.M. BALKIBAYEVA,¹

c.e.s., associate professor.

D. ZHENSHAN,¹

c.e.s., senior lecturer.

S. Seifullin Kazakh Agro Technical
University (Astana city)¹

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN IS A NECESSITY OR A FASHION TREND

Abstract

The article discusses the concept of «social entrepreneurship», which is the gaining popularity worldwide. The main approaches to this concept, the criteria of social entrepreneurship are studied. The authors also conducted a survey among the population to identify – how people familiar with the concept of «social entrepreneurship». The tendencies of social entrepreneurship development in Kazakhstan: current status and problems of its development. At this stage of development in Kazakhstan according to official data, there are about 150 social entrepreneurs, according to unofficial about 500. That is, a lot of people who do this kind of business, but they do not realize that this is a new direction. Basically, social entrepreneurship is actively developing in Almaty, Astana, Shymkent, Kostanai, East Kazakhstan region. The research revealed that the most relevant areas for social enterprise in Kazakhstan is the creation of jobs for vulnerable populations, protecting the environment, educational services and services in the field of healthcare. But despite the positive successes there are more barriers in this activity than opportunities: legal niceties, the sluggishness of state structures and bureaucracy, secrecy and little information on tenders, the difficulties in attracting sponsors, finding people who have specific data in the industry.

Key words: social entrepreneurship, criteria, social impact, innovation, entrepreneurial approach, auction, information.

At the present stage social entrepreneurship became more and more popular. Despite the high interest of the scientific community to the phenomenon of “social entrepreneurship”, to date there is no consensus regarding the interpretation of this phenomenon and, therefore, the explication of the term. The term “social entrepreneurship” began to be used in the scientific literature in the 60–70-ies of the last century, and became widespread in 1980–1990 s.

By the end of 90-ies of XX century some practical experience and theoretical material on social entrepreneurship was accumulated. The first fundamental works in the field of social entrepreneurship were the work of scholars such as G. Dees, R. Dart, S. Shane, S. Venkataraman, G.S. Mort, J. Weerwardena, A.M. Peredo, M. MacLean, J. Mair and I. Marti, A. Guclu, F. Perrini and C. Vurro, J. Mair and O. Schoen, K. Sommerrock, W. Grassl.

In Europe, experts call social entrepreneurship in solidarity economies. For example, the share of the new subject of Economics in the UK and France accounted for up to 10% of GDP. Today, there are three approaches to this phenomenon, which are presented in Figure 1 (p. 18) [2, 3].

Therefore, social entrepreneurship should provide: creation of social values with a purpose, recognition and enforcement opportunities to create social value, innovation, tolerance with the risk in activities, refusal to accept limitations in available resources [1].

The main criteria of social entrepreneurship are usually related criteria is presented in Figure 2 (p. 18).

Kazakhstan also has not remained aloof from this kind of entrepreneurial trend from the XXI century and the beginning of its active development in 2014. The social enterprise is of interest not only from the point of scientific research view in entrepreneurship, but above all in practical terms. With the right approach to the phenomenon of social entrepreneurship can give a positive result not only for the entrepreneurs themselves in the profits form, but also for citizens and the state as a whole [4].

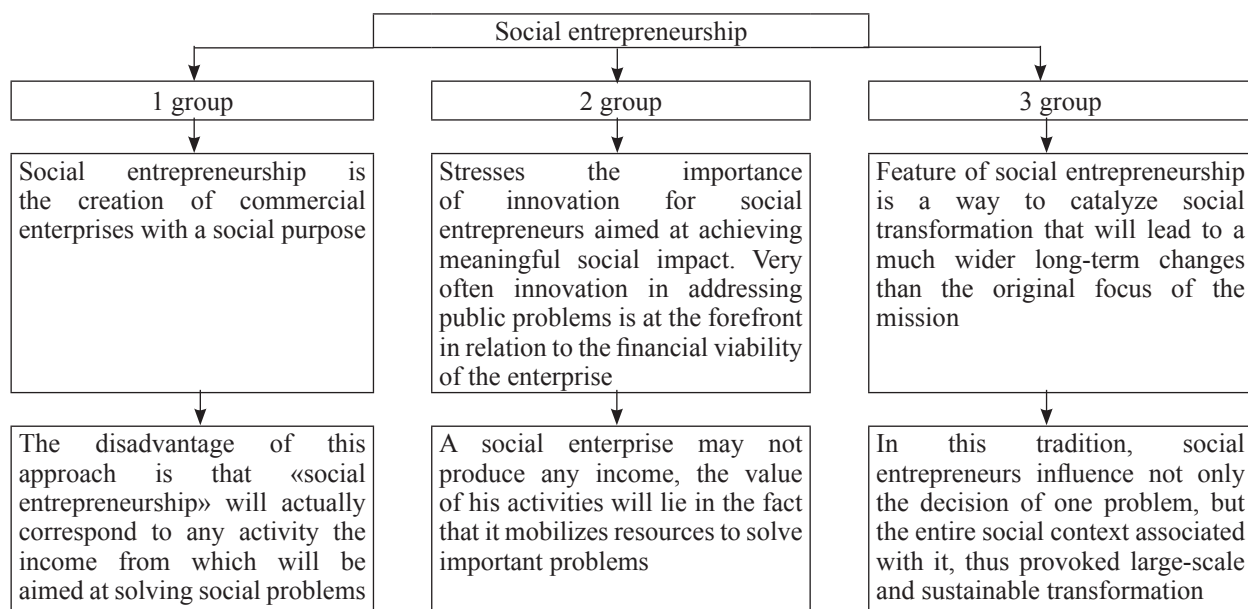

Figure 1 – The main approaches to the definition of “social entrepreneurship”

Figure 2 – The main criteria of social entrepreneurship

Today, social entrepreneurs become an active part of society and business, they are willing to take risks, to discover and develop new businesses, creating jobs, shaping a culture of rejection from dependency, solving social problems. In Kazakhstan conditions, it is quite a young phenomenon.

The authors conducted a survey of the population from Astana and Akmola region with the aim of identifying how familiar respondents with “social entrepreneurship” concept. The survey results presented in Figure 3 and showed that most respondents first heard of this concept.

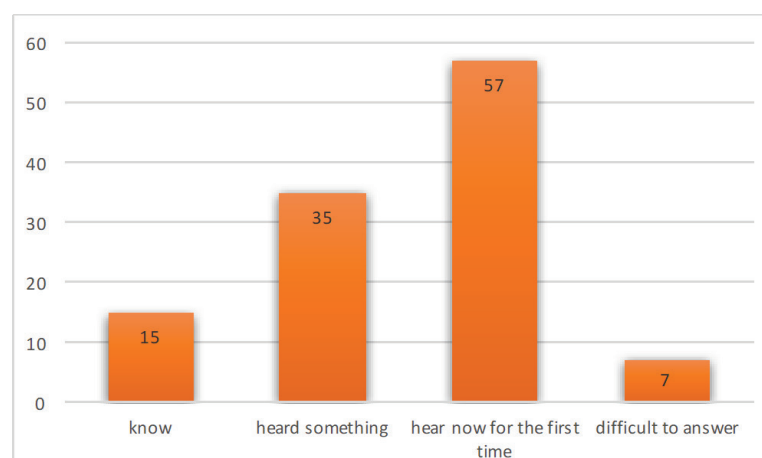

Figure 3 – Familiarity of population with the concept of “social entrepreneurship”

At this stage of development in Kazakhstan according to official data, about 150 social entrepreneurs, according to unofficial data they are about 500. That is, a lot of people who do that, but they do not realize that this is a new direction. In Astana about 10 social entrepreneurs. Such social entrepreneurship is an activity aimed at solving or mitigating certain social problems in our society [4]. They mainly operate in Almaty, Astana, Shymkent, Kostanay, East Kazakhstan region.

Over the last couple of years Kazakhstan has accumulated several dozen striking examples of social entrepreneurship.

For example, in Almaty one public Fund is organizing the courtyard' life. In the framework of the project "THIS Yard" ennobled five urban households and run a small line of products for children. The philosophy of the project is to fill leisure games, motion, communication, physical development. Kids are creative, environmental classes, organized community work days.

In Taldykorgan the center for rehabilitation of disabled persons started to work. Visitors have to pay for a stay there, but this allows to really solve the problem of their recovery. Also, the city pizza chain attracts for sewing uniforms single grandmothers who are raising grandchildren on their own.

In Astana under the leadership of the social entrepreneur runs a workshop employing the disabled, orphanages, single mothers. In the workshop of wicker weave baskets, vases, chandeliers, doing the dishes. Recently his shop was included in the category of companies with "social jobs", and he began to receive from the employment center of Astana for 45 thousand tenge salaries for each employee with disabilities. Also in Astana, the head of one public funds presented the project, whose main goal is employment of persons with mental disabilities. In the framework of the project they will raise the birds and produce meat and eggs.

Despite the positive successes, and barriers in this activity more than opportunities: the legal niceties, the sluggishness of state structures and bureaucracy, secrecy and little information on tenders, the difficulties in attracting sponsors, finding people who have specific data in this industry (to prepare a business plan self-supporting universal playgrounds) [5].

According to researches, in the framework of the project "I-SEED: Social entrepreneurship and education", implemented by the British Council jointly with "Chevron" company has revealed that it is necessary at the moment for the social entrepreneurship development in Kazakhstan: raising awareness about social entrepreneurship (58%), appropriate legal framework (55%), educational courses and trainings on social entrepreneurship (51%), funding from the state (40%), the creation of a single information resource on social entrepreneurship in Kazakhstan (40%). Also, the survey revealed that the most relevant areas for social enterprise in Kazakhstan, survey respondents named the following: job creation for vulnerable segments of the population (78%), protecting the environment (54%), educational services (54%) and services in the field of healthcare (45%) [2, 7].

Thus, it is possible to identify a number of problems in the social entrepreneurship development in Kazakhstan.

The first group of problems – misunderstanding of the social entrepreneurship nature by the major groups in society. Social entrepreneurship is by far a new phenomenon, its logic does not understand neither society nor the main subjects of public relations, including tax and legal regulation, and that there are main barriers to its development.

The second group of problem reflects the difficulties the legislative and administrative promotion of the social entrepreneurship idea. First, the adoption of laws at the national level to their implementation at the regions' level, local communities usually takes a very long time; secondly, on the ground just might not have enough resources to implement the legislation.

The third group of problems is connected with contradictions in the psychology of social entrepreneurship, namely with objective differences in the logic of business and social activities.

The fourth group of problems is the problem attracting financial resources in the first stage of enterprise development, the lack of special credit and term loan programs. Social enterprise, like any other business, investment is required. In Europe and the U.S.A. these investments came in the form of venture philanthropy – contributions to social enterprise at a low rate, without interest, on return of the sum or in the form of software-centric investment with minimal return. In the United States social source venture capital private donors, including private foundations. In Europe, in addition to

private funds, affordable loans and investment in social entrepreneurship and is implemented by the state [2, 7].

So, Kazakhstan is still not regulating the mechanisms of social entrepreneurship, legally the term is not fixed. The country is still quite difficult to spread the practice of social entrepreneurship in the whole country and all registered and operating non-governmental organizations. As a rule, those who position themselves as social entrepreneurs, is registered as a nongovernmental organization for grants and, separately, the individual entrepreneur to sell their services to avoid any problems with taxes. So, despite the obvious successes, barriers to such activities more often than opportunities. The sluggishness of state structures and bureaucracy, legal technicalities, however, the lack of information about tenders, the difficulties in attracting sponsors and people search, social able, for example, to prepare a business plan the universal self-sustaining social Playground. But at the same time, it should not be forgotten that the social entrepreneurship development in Kazakhstan is becoming one of the important activities to all interested parties – entrepreneurs, state companies. And priority, as in any business is the creation of fair and clear conditions for the development of the state – the game rules.

LIST OF LITERATURE

- 1 Zhokhov V.V. Social enterprise: the essence and the concept // Proceedings of the far Eastern Federal University // Economics and management. – 2015. – № 1. – P. 85–97.
- 2 Lebedeva I.S. The Concept of social entrepreneurship in the context of contemporary Russian reality // Vestnik of Tomsk state University. – 2011. – P. 62–64.
- 3 Makarova A.S. The Interaction of actors in social entrepreneurship // Proceedings of Baikal state University. – 2012. – № 6(86). – P. 58–62.
- 4 Internet source: <http://www.e-event.kz/razvitie-socialnogo-predprinimatelstva-v-kazaxstane>. Date of access: 10.10.2017.
- 5 Internet source: <http://sportconcept.kz/2016/05/30/социальное-предпринимательство-в-ка>. Date of access: 10.10.2017.
- 6 Internet source: <https://kapital.kz/business/63113/chto-kazahstancy-znayut-o-socialnom-predprinimatelstve.html>. Date of access: 01.10.2017.
- 7 Manakhova I.V. Social entrepreneurship as an economic phenomenon // Bulletin of Volga region Institute of management. – 2011. – № 4. – P. 166–174.

Аңдатпа

Мақалада күллі әлемде танымал болған «әлеуметтік кәсіпкерлік» ұғымы қарастырылады. Осы тұжырымдамаға сәйкес негізгі тәсілдер зерттеліп, әлеуметтік кәсіпкерлік ұстанымдары анықталды. Сондай-ақ, авторлар «әлеуметтік кәсіпкерлік» ұғымымен халықтың қаншалықты таныс екенін анықтау үшін халық арасында сауалнама жүргізді. Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктің даму тенденциялары қарастырылады: қазіргі жағдайы және оны дамыту мәселелері. Ресми деректерге сәйкес Қазақстанда дамудың қазіргі кезеңінде шамамен 150 әлеуметтік кәсіпкерлік бар шамамен 500-ге жуық, бірақ бейресми мәліметтер бойынша олардың саны 500-ге жуық. Демек, осындай кәсіпкерлікпен айналысатын көптеген адамдар бар, бірақ олар бұл жаңа бағыт екенін түсінбейді. Негізінен әлеуметтік кәсіпкерлік Алматы, Астана, Шымкент, Қостанай, Шығыс Қазақстан облыстарында белсенді дамып келеді. Зерттеу нәтижесінде Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпорындар үшін ең маңызды бағыттар болып келесілер табылады: халықтың осал топтары үшін жұмыс орындарын құру, қоршаған ортаны қорғау, білім беру қызметтері және денсаулық сақтау қызметтері. Бірақ, оң нәтижелерге қарамастан, мұндай қызмет түрлеріне кедергі бар: заңның осал тұстары, мемлекеттік құрылымдар мен бюрократияның жаңсақтығы, тендерлер туралы аз ақпараттардың аз болуы және оның жабық болуы, демеушілерді тарту қиындықтары, осы сала бойынша нақты деректерді білетін адамдарды іздеу.

Тірек сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, критериялар, әлеуметтік әсерлер, инновация, кәсіпкерлік тәсілдер, тендерлер, ақпарат.

Аннотация

В статье рассматривается приобретающее популярность во всем мире понятие «социальное предпринимательство». Исследованы основные подходы к данной концепции, определены критерии социального предпринимательства. Также авторы провели опрос среди населения для выявления того, насколько население знакомо с понятием «социальное предпринимательство». Рассмотрены тенденции развития социального предпринимательства в Казахстане: современное состояние и проблемы его развития. На данном этапе развития в Казахстане, по официальным данным, около 150 социальных предпринимателей, по неофициальным – около 500, то есть много таких, кто занимается подобным, но еще не осознает, что это и есть новое направление. В основном социальное предпринимательство активно развивается в городах Алматы, Астане, Шымкенте, Костаная, Восточно-Казахстанской области. В результате исследования было выявлено, что самыми актуальными направлениями для социальных предприятий в Казахстане считаются создание рабочих мест для уязвимых слоев населения, защита окружающей среды, образовательные услуги и услуги в области здравоохранения. Но несмотря на положительные успехи, барьеров в данном виде деятельности больше, чем возможностей: юридические тонкости, неповоротливость госструктур и бюрократия, закрытость и малое количество информации о тендерах, трудности в привлечении спонсоров, поиск людей, которые обладают специфическими данными в отрасли.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, критерии, социальное воздействие, инновация, предпринимательский подход, тендеры, информация.

A.ZH. ZHOLMYHANOVA,¹

c.e.s., associate professor.

A.ZH. KOITANOVA,¹

c.e.s.

N.M. KASKATAEV,¹

c.e.s.

S. Seifullin Kazakh

AgroTechnical University

(Astana city)¹

DEVELOPMENT OF A BUSINESS PROJECT IN SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

Abstract

In this article, business-projects existing in the social entrepreneurship of Kazakhstan were studied and their comparative analysis was carried out. The purpose of the article is to develop a business project in social entrepreneurship and to calculate the main indicators. The implementation of this project involves the attraction of financial resources for the construction of a production facility and the establishment of an enterprise for the production of garments. The creation of a business plan for social entrepreneurship has its own specifics. In order to understand the specifics of writing a business plan for social entrepreneurship, it is necessary to determine the terms. The calculation of the project for 5 years is made in the article. The discount rate is also shown, calculated on the weighted average cost of capital (WACC). The investment plan for the planned period is presented. In order to follow the strategy of enterprise development, the article proposes a tactical plan: use of internal potential opportunities for improving the quality of goods; expansion of client base within the city and region; support for sales representatives from the side of the enterprise; organization of clear feedback to customers; promotion of the enterprise's goods with all available advertising means.

Key words: social entrepreneurship, business-project, tactical plan, fixation, discount rate, specifics, capital, strategy.

Analysis of small and medium entrepreneurship in Kazakhstan. Considering the economic situation in the country 2015, observed decrease in the number of registered SMEs in Kazakhstan by 7% – to 1 530 thousand units. Their share in the total number of economic entities in the country remained at the level of 2014 is 96%. In terms of sectoral distribution, the largest increase was observed in 2015 in the areas of education, construction, water and mining industries. The decrease in the number of registered SMEs was observed in the sphere of trade, agriculture, transport and storage.

As in previous years, in 2015 there is an increase in the number of employed population in the economy of Kazakhstan. According to prior data, at the end of 2015 the employed population – 8 624 thousand people. While the number of employed in SMEs on 1 January 2016 amounted to 3 147 thousand people (36% of all employees).

Indicators of enterprise lending and the Fund's share in lending. The volume of Bank lending in 2015 has decreased by 11,8% – to 9,3 trillion tenges. The overall reduction in lending for business purposes was 8,7%. However, small business lending for the year increased by 6,8% and exceeded 1,2 trillion tenges. One of the reasons for the general decline in Bank lending is the decrease of tenges liquidity in banks, namely deposits, in connection with the devaluation.

Fund in 2015 continued implementation the programs of conditional placement funds in Banks of the second level (BSL), subsidizing interest rates on loans of entrepreneurs and loan guarantees. For the purpose of increasing the volume of concessional lending to SMEs in the manufacturing industry in March 2015 from the National Fund of the Republic of Kazakhstan has been allocated an additional (third) tranche in the amount of 50 milliard tenges, in 2015 accounted for the main business development "business Road map 2020", the disbursement of the second tranche (50 milliard tenges). The Fund also continues to attract funds from international financial organizations and local executive authority.

In General, participating in the programs of the Fund over the past year, the private entrepreneurs received loans in the amount of 524 milliard tenges. The total amount of Bank lending for business purposes the proportion of loans to participants in programs of the Fund was 7%. Low proportion was formed due to the fact that the lending the Fund programs are limited to the priority sectors of the economy, that do not involve trade and 2,1 points higher than last year, the construction, which generates around 50% of loans Banks of the second level

When considering the contribution of the Fund with a focus on financing priority sectors in the economy, the rise to 15,1%.

Thus, despite the increase in the amount of loans in the manufacturing industry on Fund program in 2015 (+18 milliard tenges), share of Fund loans in the manufacturing sector decreased from 24% to 16%. We suppose that the decline in the share due to the growth of short-term loans on the market. In 2015 (+543 milliard tenges), while the Fund programs are mainly issued long-term loans. Also as a result of devaluation (82% from September to December) grew by tenges equivalent of foreign currency loans, partly distorted market statistics. In the structure of borrowers from second level Banks the share of clients, financed through the Fund's programs, the number was 16%.

Coverage of SMEs and individuals with business initiative information and consulting support. In parallel with the programs for financial support in 2015, the Fund has continued the implementation of training programs and consulting support of entrepreneurs. At the end of the reporting period, the number of participants in the framework of the project "Training of top management of SMEs", which is implemented in the framework of the joint programs, was 1 683 entrepreneur, including in 2015, has trained about 420 people.

On 01.01.2016, in the framework of the 1st stage of the "Business communication" trained 2 794 people, of which 542 persons – participants of the project in 2015. During the implementation of the program "Business communication" 166 entrepreneurs have been trained in USA and other countries and 195 entrepreneurs in Germany, including 37 people trained in 2015 in Germany. On January 1, 2016 for the component "Senior seniors" conducted 94 missions, from them in 2015 – 32 mission.

In 18 service Centers of entrepreneurs for 2015 year asked 58,9 thousand customers, they received more than 117,1 thousand consultations. At the district level in 14 areas are Mobile business support centers. In these centers turned around 12,8 thousand customers, which provides about 18,5 thousand consultations.

Prospects of development in the economy and SMEs in Kazakhstan in 2016. The growth rate of the economy in 2016–2020 years according to forecasts of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan will amount from 2,1 to 3,6%, but they directly depend on the development of the world economy and the recovery in demand and commodity prices. The simultaneous slowdown in the economies of most major emerging market and high volatility of prices for energy and metals are the main factors which threaten the welfare in the world.

However, Kazakhstan is expected to remain stable and minor growth dynamics of the economy, mostly due to the fact that the state level is increasing investment in infrastructure and there are active measures to stimulate the growth of consumption. State investment will become an important tool that will support the economic growth of the country. The main part of these investments will be focused on implementation of major industrial and infrastructure projects that will contribute to the growth domestic demand. Due to the possible increase of the crisis phenomena in world economy, with the attendant reduction in external demand growth in line with forecasts of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan in 2016–2020 years will base on domestic demand, which will grow on average by 3% per year.

In the short and medium term in Kazakhstan will continue to implementing the measures aimed at implementation of the priorities of socio-economic development. So, increase of salaries to state employees, the introduction of a new model of remuneration of civil servants, increase of stipends, pensions and other social benefits. The increase in income the part of the population, in turn, will further stimulate domestic demand, which will have a positive impact on the development of the SMEs sector, which mainly focused on the domestic market.

Implementation of different government programs to support infrastructure and innovative development of the country will also have a positive impact on the development of the SME sector, which will be supported with funding of BSL. Thus, the average annual growth rate of lending by commercial banks for 2016–2020 years expected at 8,9%.

A significant factor influencing the development of the SMEs sector will remain stable monetary policy. The specifics of developing the SMEs sector in Kazakhstan is the import dependence and, respectively, sensitivity to jumps in the exchange rate of the national currency against the currencies of other countries in which calculations are carried out with foreign partners.

In the Republic of Kazakhstan launched a new program to provide state grants in the framework of the joint program of support and business development “Business Road Map 2020”. Granting rules of state grants within the framework of the integrated program of support and business development “Business Road Map 2020” was developed in accordance with the Business code of the Republic of Kazakhstan and determine the conditions and mechanism for providing state grants to private businesses. The providing of state grants is part of the Integrated program of support and business development “Business Road Map 2020”, approved by decree of the Government of the Republic of Kazakhstan from March 31, 2015 № 168.

Government grants are available to small businesses, including young entrepreneurs, budding entrepreneurs, as well as women, the disabled and persons over the age of 50 years on a gratuitous and irrevocable basis for new business ideas in priority sectors of the economy [1].

The obligatory conditions of the business project is co-financing (money) by the entrepreneur costs to sell at the rate of not less than 10% of the amount provided by the grant, including personal movable or immovable property, as well as the creation of new jobs.

Employers must use the grant funds for the following purposes:

- 1) acquisition of fixed assets and materials;
- 2) acquisition of intangible assets;
- 3) acquisition of technology;
- 4) acquisition of franchise rights;
- 5) costs associated with the research and/or implementation of new technologies.

The grant funds cannot be used for the purchase of immovable property, the land and as payment for rent.

The maximum grant amount for one entrepreneur may not exceed 3 000 000 (three million) tenges.

In the case where the founders of the newly established legal entity are several individuals included in the priority target group, the amount of the grant specified legal entity shall not exceed an amount equal to the product of the number specified by the founders for 3 000 000 (three million) tenges.

The program we proposed the development of a business project “Opening of the sewing workshop”. The amount of the investment project for 3 000 000 tenges conforms to the rules for state grants under a Common program of support and business development “Business Road Map 2020”.

This project involves funding for the construction of production facilities and creation of enterprise for production of garments.

The main goal of this project is creation of enterprise for garments production.

The main objectives of the project:

- ♦ construction of a sewing workshop and infrastructure;
- ♦ purchase of equipment sewing production;
- ♦ increase in volumes of production, expansion of assortment of products;
- ♦ define market share and increasing it.

To open its sewing production is to start quite cost-effective and profitable business that will generate income with the right approach to business. The working, protective, winter clothing involves the production not so much fashionable works of art using various fabrics, as the use of comfortable, high-quality and focused on protection of the human material [2].

At all times clothing manufacture was characterized by stability and profitability, and therefore the opening of the sewing workshop today will be no exception. Like any reliable business must be a basis. In this case, the basis will become a professional business plan for a sewing workshop, which describes the sequence of steps of the whole procedure.

Dignity created by us enterprises, is undoubted:

- ♦ equipped with modern, highly mechanized equipment, our manufacturing productivity levels quite comparable with large enterprises;
- ♦ technological equipment allow quick change of assortment to meet changing consumer demand;

- ♦ the wide range of high quality goods;
- ♦ economical energy consumption and a small volume of works on repair and maintenance of equipment;
- ♦ significant saving of production areas. Small staffing requirements;
- ♦ the possibility of opening on the basis of the shop;
- ♦ quick payback of the project;
- ♦ create 4 jobs.

The financial performance of the project. Source of return on investment is the net income from the sale of apparel products (Table 1).

Table 1 – Financial and economic indicators of the project

Financial and economic indicators of the project	Values
Net present value, NPV, thousand tenges	4 062,2
Ratio internal rate of return, IRR	2,35
The profitability index of the investment, PI %	64
Simple payback period of the investment, PP, years	1,6
Discounted payback period, DPP, years	2,1

Thus, the presented project is socially significant, has a high level of profitability and is able to quickly develop at the expense of own means.

The calculation for the project is made for 5 years. The discount rate, calculated at weighted average cost of capital (WACC) and amounts to 13%.

The total cost of the project for the production of apparel products 3000 thousand tenges. The investment plan presented in Table 2.

Table 2 – Investment plan

The structure of investments	The sum, thousand tenges
Own resources	0
Borrowed resources	3 000
Electric machine	100
Serger	40
Repair of the facility	2 280
Other equipment, tools and materials	580

As borrowed funds, it is planned to attract credit resources under the Program “Business Road Map 2020”.

Implementation plan. The main task facing the enterprise – the expansion of the sales market and strengthening the positions gained by expanding the range of manufactured goods.

In order to follow the strategy of enterprise development tactical plan of action plan as follows: use of internal potential opportunities to improve the quality of the products; in today’s economic climate selling prices for products with stable profitability; the formation of consumer preferences in the direction of the company’s products; the expansion of the customer base within the city and region; providing support to sales representatives from the company; organization is clear feedback from customers; promotion of the enterprise’s goods with all available advertising media; ensuring the dynamics of the competitive advantages development – price, quality, stability on the market; diversification of products through the development of new forms [3].

To win market, it is assumed the constant change and expansion of the range of products, through the development and introduction of new forms, based on marketing studies of consumer demand and customer preferences. Development and application of new technologies to the manufacture of garments. As well as the strengthened promotion of products with advertising company produced kinds of products.

Maintaining a stable, high-quality products will allow you to consider adjustments to pricing policy to maintain high profitability products. The implementation plan of the products presented on Table 3.

Table 3 – Implementation Plan production, thousand tenges

Name	Implementation years					Total
	2017	2018	2019	2020	2021	
Revenue						
Bed linen	3 024	3 150	3 339	3 465	4 095	17 073
Special clothing included	3 456	3 600	3 816	3 960	4 680	19 512
Medical gown	2 590	2 700	2 862	2 970	3 510	14 634
Total	9 072	9 450	10 017	10 395	12 285	51 219

Plan for staff. One of the most important factors for successful implementation of the project, considers the formation of a cohesive and experienced team of professionals that will provide solutions to the objectives, implementation plans for the organization and sustainable development, future enterprise. Therefore, for the formation personnel, will involve highly qualified specialists with experience, with high production and intellectual potential, capable to provide the high level of organization and economic activities of the enterprise.

In accordance with the staffing level the number of employees in the sewing workshop is 4 people, including: Seamstress – 2; Tailor – 1; Working – 1.

The forecast report on profit and loss. In this section, in summary form, given the forecasts of sales volumes, the composition and structure of expenses, including interest payments on Bank loans. The income from sales and financial result the profit margin. Given the demand for goods in the market during the forecast period of sharp seasonal fluctuations are observed. Table 4 was compiled with a breakdown for each year over the entire period of project implementation [4].

Table 4 – Forecast of income and expenditure, thousand tenges

Name	Implementation years					Total
	2017	2018	2019	2020	2021	
Revenues	9 072	9 450	10 017	10 395	12 285	51 219
Production costs	7 400	7 425	7 430	7 430	7 435	37 121
Operating costs	300	300	300	300	300	1 500
Profit before tax	1 372	1 725	1 720	2 287	3 605	10 708
Tax of income (3%)	41	51,7	51,6	68,6	108,1	321
Net profit	1 331	1 673,3	1 668,4	2 218,4	3 496,9	10 388
The level of profitability, %	16,2	21,6	21,5	28,6	45,1	26,8

Analysis of the project using simple methods of financial assessment is calculated as follows:

- ♦ simple project payback period of 1,6 months;
- ♦ profit in project 9604,19 thous;
- ♦ present value of the project 7062,2 thousand tenges.

Thus, the presented project is socially significant, has a high level of profitability and is able to quickly develop at the expense of own means.

LIST OF LITERATURE

- 1 The program «Road map of business 2020»: <https://www.damu.kz/2371>.
- 2 Social entrepreneurship: new perspectives: A Handbook on the theory and practice of social entrepreneurship. – Bishkek, 2011. – 38 p.
- 3 Alvord Sarah H., Brown David L. and Letts Christine W. Social entrepreneurship and societal transformation: an exploratory study // The journal of applied behavioral science. – 2004. – № 3. – P. 260–282.
- 4 Mair J., Marty I. Social entrepreneurship research: a source of explanation, prediction and delight // Journal of world business. – 2006. – № 41. – P. 36–44.

Аңдатпа

Осы мақалада Қазақстанның әлеуметтік кәсіпкерліктегі бизнес-жобалары зерттелді және оларға салыстырмалы талдау жүргізілді. Мақаланың мақсаты әлеуметтік кәсіпкерлікте бизнес-жобаны әзірлеу және негізгі көрсеткіштерді есептеу болып табылады. Бұл жобаны іске асыру өндіріс объектісін салу үшін қаржы ресурстарын тартуды және киім өндірісін ұйымдастыруды көздейді. Әлеуметтік кәсіпкерліктің бизнес-жоспарын құру өз ерекшеліктеріне ие. Әлеуметтік кәсіпкерліктің бизнес-жоспарын жазудың ерекшеліктерін түсіну үшін терминдерді анықтау қажет. Мақалада 5 жылға есептелген бизнес жоба жасалды. Дисконттау ставкасы капиталдың орташа өлшенген құны бойынша есептеледі (WACC). Мақалада жоспарлы кезеңге арналған инвестициялық жоспар ұсынылған. Кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын сақтау үшін тактикалық жоспар ұсынылады: тауарлардың сапасын жақсарту үшін ішкі әлеуетті мүмкіндіктерді пайдалану; қалалық және аймақтағы клиенттік базаны кеңейту; кәсіпорын тарапынан сату өкілдерін қолдау; клиенттерге нақты кері байланыс ұйымдастыру; барлық жарнамалық құралдармен кәсіпорын тауарларын жылжыту.

Тірек сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, агроөнеркәсіптік бизнес-жоба, тактикалық жоспар, ставка, дисконттау, ерекшелік, капитал, стратегия.

Аннотация

В данной статье изучены существующие в социальном предпринимательстве Казахстана бизнес-проекты и проведен их сравнительный анализ. Цель статьи – разработка бизнес-проекта в социальном предпринимательстве и проведение расчета основных показателей. Реализация данного проекта подразумевает привлечение финансовых ресурсов для строительства производственного помещения и создания предприятия по производству швейных изделий. Создание бизнес-плана для социального предпринимательства имеет свою существенную специфику. Для того чтобы понять специфику написания бизнес-плана по социальному предпринимательству, необходимо определиться с терминами. В статье произведен расчет по проекту на 5 лет. Также показана ставка дисконтирования, рассчитанная по средневзвешенной стоимости капитала (WACC). Представлен инвестиционный план на планируемый период. В целях следования стратегии развития предприятия в статье предложен тактический план: использование внутренних потенциальных возможностей для повышения качества товаров, расширение клиентурной базы в пределах города и региона, обеспечение поддержки торговым представителям со стороны предприятия, организация четкой обратной связи с клиентами, продвижение товаров предприятия всеми доступными рекламными средствами.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, бизнес-проект, тактический план, ставка, дисконтирование, специфика, капитал, стратегия.

Д.Б. КУЛУМБЕТОВА,¹

К.Э.Н.

А.С. СНАСАПИНА,¹

ст. преподаватель.

Казахско-Русский международный
университет (г. Актобе)¹

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация

Современное состояние казахстанской системы социальной защиты населения свидетельствует о необходимости анализа и определения направлений совершенствования имеющейся системы в ближайшей перспективе. В связи с этим целью данной статьи является изучение составляющих системы социальной защиты населения, анализ ее состояния и выявление причин, обуславливающих основные тенденции в ее развитии, обзор проблем, возникающих в ходе построения и развития эффективной системы социальной защиты населения, способной решать насущные и перманентные социальные проблемы, выявление направлений совершенствования системы с учетом рыночных условий и мировых тенденций развития. В работе на основе большого эмпирического материала проанализированы этапы формирования и развития системы социальной защиты населения в Республике Казахстан, проведен обзор нормативно-правовых актов, регулирующих отношения в данной сфере. В процессе исследования использованы материалы, опубликованные в отечественной и зарубежной литературе, включая данные официальной статистики. Систематизированы и проанализированы показатели, характеризующие благосостояние населения и состояние рынка труда РК в период 1996–2016 гг. По результатам проведенных исследований определены проблемы социальной защиты населения на современном этапе развития экономики, проведен анализ экономических проблем в сфере занятости. Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что на уровень жизни населения, состояние рынка труда оказывают влияние не только внутренние, но и внешние факторы, такие, как усиливающаяся общая тенденция старения населения, состояние мировой экономики, структурные, изменения занятости в глобализированной экономике и др. В заключение определены перспективные направления в области совершенствования социальной защиты населения в контексте проводимой социальной политики.

Ключевые слова: социальная защита, население, уровень жизни, рынок труда, социальное обеспечение, социальное страхование, благосостояние, занятость.

В соответствии с Декларацией Международной организации все страны-члены организации обязаны проводить политику, направленную на создание эффективной системы защиты населения и обеспечение социального диалога и прав в сфере труда. Учитывая значение социальной защиты населения для общества и важность обеспечения его финансовой стабильности, вопросы управления этой системой и ее финансового обеспечения находятся в центре внимания многих зарубежных и отечественных ученых.

Система социальной защиты населения (СЗН) – это совокупность социально-экономических отношений, направленных на разрешение противоречий между потребностями человека и его возможностями по обеспечению собственного благосостояния и формирования нормальных условий жизни человека. Содержательный анализ встречающихся определений социальной защиты в научной литературе показывает, что существует большое количество определений данного термина. Заниной О.В. систематизированы основные подходы к определению понятия «социальная защита населения» и ее дефиниции как научной категории [1]. По ее мнению, система социальной защиты населения включает в себя «государственную систему социальной защиты населения (социальное обеспечение, социальную помощь и социальное страхование), государственную систему социальной защиты работников (социальные гарантии), негосударственную корпоративную систему социальной защиты работников (социальное обеспечение и социальное страхование), основной функцией которых является предотвращение социальных

рисков, обеспечение социальных прав и гарантий, защита социальных групп в целях устранения полной или частичной потери экономического и социального благосостояния, а также поддержка граждан, оказавшихся в группе риска».

Социальная защита населения в РК основывается на международных договорах и конвенциях МОТ, Конституции РК, Трудовом кодексе, законах и нормативно-правовых актах РК (постановлениях правительства, приказах министра здравоохранения и социального развития РК). Формы социальной защиты населения представлены системами предоставления социальных гарантий, оказания социальной помощи, осуществления социального обеспечения, внедрения механизма социального страхования. Ряд мер социальной политики направлен на все категории населения, некоторые меры ориентированы на отдельные социально-демографические группы населения [2]. Государственными и частными источниками финансирования и инвестирования системы СЗН выступают средства республиканского и местных бюджетов, некоммерческих организаций, предприятий, домохозяйств.

Формирование и развитие системы СЗН можно условно разделить на несколько хронологических этапов.

На первом этапе – 1990–2000 гг. были заложены правовые основы социальной защиты: приняты Законы РК «О занятости населения», «О профессиональных союзах», «О коллективных договорах», «О социальном партнерстве», «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне», «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие экологического бедствия в Приаралье», «О прожиточном минимуме» и «О безопасности и охране труда», созданы государственные фонды социального страхования, пенсионный, содействия занятости, разработана Стратегическая программа развития «Казахстан–2030», одним из компонентов которой являлось решение социальных проблем, которые возникли вследствие тяжелой экономической ситуации, выразившейся в спаде производства и падении ВВП в результате снижения цен на экспортные товары, высоком уровне инфляции. В этот период основные усилия правительства были сконцентрированы на создании материальной и финансовой базы для осуществления социальных программ, но возможности государства в сфере социальной защиты населения были ограничены и не удовлетворяли реальные потребности населения. На данном этапе происходило снижение среднего уровня денежных доходов населения, ВВП на душу населения, средней продолжительности жизни, увеличение детской и материнской смертности, ухудшение положения малообеспеченных и социально уязвимых групп населения, условий труда работников [3].

В таблице 1 приведена динамика показателей, характеризующих благосостояние населения и состояние рынка труда РК в 1996–2000 гг. [4].

Таблица 1 – Динамика показателей, характеризующих благосостояние населения и состояние рынка труда РК в 1996–2000 гг.

Показатели	1996 г.	1997 г.	1998 г.	1999 г.	2000 г.	Абсолют. откл. 2000 г. к 1996 г.
Общий коэффициент рождаемости, %	16,15	15,01	14,64	14,55	14,90	–1,25
Общий коэффициент смертности, %	10,59	10,34	10,16	34,5	31,8	21,21
Население старше 65 лет, %	4	5	5	5	5	1
Получатели пенсий, %	0,02	0,02	1,31	12,56	11,99	11,97
Коэффициент демографической нагрузки	34,6	38,3	39,0	34,5	31,8	–2,8
Население с доходами меньше прожиточного минимума, %	–	12,7	16,2	14,5	11,7	–

Продолжение таблицы 1

Население с доходами меньше стоимостной величины продовольственной корзины, %	–	–	114,1	128,9	125,5	–
Индекс реальных денежных доходов, %	98,9	102,4	99,0	104,2	101,3	2,4
Коэффициент концентрации доходов	0,32	0,34	0,35	0,33	0,31	–0,01
Уровень безработицы, %	13,0	13,0	13,1	13,5	12,8	–0,2
Производственный травматизм с смертельным исходом (на 100 тыс. работающих), человек	208,67	178,65	139,70	109,56	92,11	–116,56
Производственный травматизм со смертельным исходом (на 100 тыс. работающих), человек	7,55	7,60	7,25	8,09	7,31	–0,25
Примечание – Составлено авторами на основе источника [4].						

В 1996–2000 гг. общий коэффициент рождаемости снизился на 1,25 п.п., коэффициент смертности увеличился на 21,21 п.п. (таблица 1). Доля населения с величиной доходов меньше прожиточного минимума снизилась на 2,8 п.п., индекс реальных денежных доходов увеличился на 2,4 п.п., коэффициент концентрации доходов снизился на 0,012 п.п. Незначительно снизился уровень безработицы (на 0,2 п.п.), в то же время заметно сократился уровень производственного травматизма со смертельным исходом и несмертельным исходом – на 116,56 и 0,25 п.п. соответственно.

Второй этап (2001–2010 гг.) – формирование системы СЗН характеризуется проведением реформ в условиях наметившегося экономического роста. В этот период увеличиваются расходы государства на социальную защиту населения, складывается многоуровневая модель социального обеспечения по международным стандартам, формирование социального страхования основных социальных рисков, вводится выплата единовременного пособия по рождению ребенка, в связи с уходом за ребенком до достижения им одного года и выплата жертвам политических репрессий [5]. Продолжается работа по формированию нормативно-правовой базы, введены в действие Законы РК «О государственной адресной социальной помощи», «Концепция социальной защиты населения», «Об обязательном социальном страховании», «О социальной защите инвалидов», «О государственных пособиях семьям, имеющим детей», «О специальных социальных услугах», Трудовой кодекс Республики Казахстан (упразднивший некоторые принятые ранее законы), Национальная программа достойного труда в Республике Казахстан (программы сотрудничества МОТ–РК) 1995–2010 гг. [6]. Для решения социальных задач используются не только средства республиканского и местных бюджетов, но и средства Национального фонда и работодателей.

Социальное развитие страны носит позитивный характер: увеличилась продолжительность жизни, уменьшилась материнская и детская смертность, возросла рождаемость, улучшились показатели среднего уровня жизни и денежных доходов населения [7].

Таблица 2 – Динамика показателей, характеризующих благосостояние населения и состояние рынка труда РК в 2001–2010 гг.

Показатели	2001 г.	2003 г.	2005 г.	2007 г.	2009 г.	2010 г.	Абсолют. откл. 2010 г. к 2001 г.
Общий коэффициент рождаемости, %	14,90	16,68	18,51	20,91	22,58	22,69	7,79
Общий коэффициент смертности, %	9,95	10,44	10,42	10,28	9,06	9,01	–0,94
Население старше 65 лет, %	6,8	7,3	7,7	7,8	7,2	6,8	0,06
Получатели пенсий, %	11,77	11,17	10,92	10,62	10,54	10,46	–1,30
Коэффициент демографической нагрузки	68,0	62,7	58,9	56,7	55,4	55,7	–12,3
Население с доходами меньше прожиточного минимума, %	46,7	37,5	31,6	12,7	8,2	6,5	–40,2
Население с доходами меньше стоимостной величины продовольственной корзины, %	16,1	9,1	5,2	1,4	0,6	0,4	–15,7
Покупательная способность доходов, %	101,3	117,2	128,0	175,4	168,6	193,9	92,6
Индекс реальных денежных доходов, %	111,30	110,50	114,50	118,90	96,90	106,26	–5,04
Коэффициент концентрации доходов	0,37	0,32	0,30	0,31	0,27	0,28	–0,09
Доля оплаты труда в ВВП, %	35,90	32,91	33,04	34,50	33,90	34,34	–1,56
Уровень безработицы, %	10,4	8,8	8,1	7,3	6,6	5,8	–4,6
Производственный травматизм с несмертельным исходом (на 100 тыс. работающих), человек	126,64	124,28	112,75	86,73	77,06	82,91	–43,73
Производственный травматизм со смертельным исходом (на 100 тыс. работающих), человек	11,00	10,76	12,08	10,45	8,99	9,39	–1,61
Примечание – Составлено авторами на основе источника [4].							

В 2001–2010 гг. общий коэффициент рождаемости увеличился на 7,79 п.п., коэффициент смертности снизился на 0,94 п.п., происходило снижение коэффициента демографической нагрузки.

Доля населения с величиной доходов меньше прожиточного минимума снизилась на 40,2 п.п., населения, имеющего доходы ниже стоимости продовольственной корзины, – на 15,7 п.п., соотношение доходов, использованных на потребление, с прожиточным минимумом на 2010 г. составило 193,9%, увеличившись с 2001 г. на 92,6 п.п., коэффициент концентрации доходов снизился на 0,09 п.п., однако индекс реальных денежных доходов снизился на 5,04 п.п., доля оплаты труда в ВВП сократилась на 1,56%.

Уровень безработицы снизился на 4,6 п.п., а уровень производственного травматизма со смертельным исходом и несмертельным исходом – на 43,73 и 1,61 п.п. соответственно, доля оплаты труда в ВВП снизилась на 1,56%.

На третьем этапе развития (2010–2017 гг.) на основе социального партнерства и сотрудничества с МОТ вводятся трехлетние программы по достойному труду, правовые акты по оказанию специальных социальных услуг, Трудовой кодекс в новой редакции, Законы РК «О пенсионном обеспечении», «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях», «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам социальной защиты населения», где предусматриваются изменения в десяти принятых ранее законах, «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам здравоохранения», создана конкурентная среда социального обслуживания в госучреждениях или

в некоммерческом секторе на основании госзаказа, введены стандарты оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения, перестроена система обязательного социального медицинского страхования (ОСМС), соответствующая мировым стандартам.

В соответствии с ними повышена черта бедности для оказания адресной социальной помощи (АСП), введен персонифицированный учет участников системы ОСМС, их социальных отчислений и социальных выплат, увеличен размер пособия на рождение детей, увеличена государственная базовая пенсионная выплата лицам, не имеющим стажа участия в пенсионной системе или с недостаточной продолжительностью, изменена величина взносов и отчислений в фонд социального медицинского страхования (ФСМС), уточнены категории плательщиков и категории слоев населения, взносы за которых поступают из республиканского бюджета [8].

В целом этот период характеризуется реформированием и повышением эффективности деятельности органов, осуществляющих управление, регулирование и обеспечение социальной защиты всех категорий населения РК, особенно принадлежащих к социально незащищенным категориям, увеличением социальных нормативов, повышением качества и доступности социальных услуг, введением принципа адресности социальных услуг, увеличением государственных расходов на финансирование социальной политики, расширением активных форм занятости, либерализацией отношений работодателя и работника, повышением значимости коллективный договора.

В таблице 3 приведена динамика показателей, характеризующих современное состояние уровня жизни населения и состояние рынка труда РК [4].

Таблица 3 – Динамика показателей, характеризующих благосостояние населения и состояние рынка труда РК в 2011–2016 гг.

Показатели	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	Абсолют. откл. 2016 г. к 2011 г.
Общий коэффициент рождаемости, %	22,67	22,86	22,90	23,27	22,88	22,68	0,01
Общий коэффициент смертности, %	8,78	8,60	8,06	7,71	7,51	7,43	–1,35
Население старше 65 лет, %	6,6	6,6	6,6	6,7	6,8	7,0	0,4
Получатели пенсий, %	0,11	0,11	0,11	0,11	0,11	0,12	0,01
Коэффициент демографической нагрузки	56,3	57,3	58,6	60,4	62,3	64,5	8,2
Население с доходами меньше прожиточного минимума, %	5,5	3,8	2,9	2,8	2,7	2,6	–2,9
Население с доходами меньше стоимостной величины продовольственной корзины, %	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	–0,4
Покупательная способность доходов, %	190,5	200,7	206,6	205,9	207,0	204,5	14,0
Индекс реальных денежных доходов, %	108,7	107,5	102,9	103,4	101,4	99,3	–9,4
Коэффициент концентрации доходов	0,29	0,28	0,28	0,28	0,28	0,28	–0,01
Доля оплаты труда в ВВП, %	32,67	32,67	30,73	31,44	32,19	30,30	–2,37
Уровень безработицы, %	5,4	5,3	5,2	5,0	5,1	5,0	–0,4
Производственный травматизм с несмертельным исходом (на 100 тыс. работающих), человек	111,4	109,2	70,3	67,7	62,8	55,3	–56,12
Производственный травматизм со смертельным исходом (на 100 тыс. работающих), человек	11,2	9,9	7,1	6,9	6,2	6,1	–5,09

Примечание – Источник: Комитет по статистике МНЭ РК.

В 2011–2016 гг. коэффициент рождаемости увеличился незначительно (на 0,01 п.п.), на более значительную величину сократился коэффициент смертности (на 1,35 п.п.), увеличился удельный вес пожилых людей и, как следствие, увеличился на 8,5 п.п. коэффициент демографической нагрузки. С 2009 г. отмечается увеличение этого показателя на 9,1 п.п. Сокращение удельного веса населения трудоспособного возраста и рост коэффициента демографической нагрузки требуют дополнительных бюджетных расходов на социальную помощь и пенсионное обеспечение.

Доля населения с величиной доходов меньше прожиточного минимума снизилась на 2,9 п.п., населения, имеющего доходы ниже стоимости продовольственной корзины, – на 0,4 п.п., соотношение доходов, использованных на потребление, с прожиточным минимумом на 2016 г. составило 204,5%, увеличившись с 2011 г. на 14 п.п., однако индекс реальных денежных доходов снизился на 9,4 п.п. и доля оплаты труда в ВВП сократилась на 2,37 % – больше, чем на предыдущем этапе.

Уровень безработицы снизился всего на 0,4 п.п., а уровень производственного травматизма со смертельным исходом и несмертельным исходом – на 56,12 и 5,09 п.п. соответственно, доля оплаты труда в ВВП снизилась на 2,37%.

В настоящий момент рынок труда и система СЗН характеризуются следующими особенностями.

Увеличивается удельный вес затрат на социальное обеспечение пожилых людей, налоговая нагрузка на трудоспособное население и социального налога с предприятий.

С 2014 г. вследствие сильной зависимости страны от сырьевого сектора и влияния глобального финансового кризиса наблюдается снижение темпов экономического роста, что выразилось в сокращении реальных доходов на душу населения РК и увеличении уровня бедности. Это обстоятельство осложняется недостаточной экономической активностью населения, наличием количественно-качественных диспропорций между спросом на трудовые ресурсы и их предложением, несоответствием качества рабочей силы потребностям развития экономики.

Статистические данные свидетельствуют, что удельный вес оплаты труда в ВВП выше, чем в некоторых европейских странах, а его производительность – ниже, высок уровень безработицы и неформальной неофициальной занятости, обусловленной дефицитом высокооплачиваемой работы в официальном секторе экономики.

Несмотря на динамику снижения с 2011 г. показателей производственного травматизма, они остаются достаточно высокими в сравнении со странами Европейского союза, США и Японии и обусловлены высокой долей работающих на производствах с повышенным риском, неудовлетворительными санитарно-гигиеническими условиями, несоблюдением требований безопасности труда, технологическими причинами на мелких и средних предприятиях негосударственного сектора, работающих в неформальной экономике.

С 2018 г. введены новая система АСП лицам с доходами ниже 50% величины прожиточного минимума и участием в общественных социально значимых работах для незанятых трудоспособных членов семьи, система базовых пенсионных выплат в соответствии с продолжительностью участия в пенсионной системе и трудовым стажем до 1998 г. Привлечение трудоспособных неработающих получателей помощи в социально значимых работах будет способствовать возвращению на рынок труда получателей помощи, которые длительное время числились безработными, сокращению злоупотреблений лицами, занятыми в теневом секторе экономики. Однако при неправильном подходе система АСП может увеличить уровень бедности вследствие исключения низкооплачиваемых работающих семей из получателей пособий, снизить мотивацию к труду.

На предстоящий период планируется повышение государственных социальных обязательств, значительное увеличение расходов республиканского бюджета на социальную сферу.

В современных условиях приоритетными направлениями социальной политики должны стать повышение качества социальных услуг, развитие действенной системы социального инвестирования, активизация ресурсов коммерческих организаций для развития социальной инфраструктуры. Повышение оплаты и производительности труда должны основываться на перестройке структуры производства, создании благоприятного предпринимательского климата, стимулировании создания рабочих мест с надлежащими условиями, повышении уровня трудоустройства населения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Занина О.В. Совершенствование механизмов социальной защиты населения: дис. ... канд. экон. наук. – Курск, 2015. – 206 с.
- 2 Токбаев А.А. Организация социальной защиты населения в Республике Казахстан // Вестник КарГУ. – 2006. – № 1(41). – С. 108–115.
- 3 Аналитический обзор. Системы здравоохранения: время перемен. Казахстан. Европейская обсерватория по системам здравоохранения. 2000 г. – 75 с. Электронный ресурс. URL: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/95121/E67903R.pdf.
- 4 Официальный интернет-ресурс Комитета по статистике МНЭ РК. Электронный ресурс. URL: www.stat.gov.kz
- 5 Симинин Ю.Г., Сычева А.А. О некоторых правовых особенностях построения социального государства в Республике Казахстан // Наука. – 2017. – № 1. Электронный ресурс. URL: <http://ksu.edu.kz/files/nauka/3I/2017/Inomer/seminin-sycheva-6.pdf>.
- 6 Законодательство Казахстана on-line о пенсионном, социальном страховании и социальном обеспечении. Информационный сервер xFRK. Информация о законодательстве Республики Казахстан и различных аспектах казахстанского рынка. Электронный ресурс. URL: <http://www.pavlodar.com/zakon/?kod=014000000000>.
- 7 Жанатаева У. Проблемы социальной политики Республики Казахстан и пути их решения. Электронный ресурс. URL: <http://repository.enu.kz/bitstream/handle/123456789/1403/problem-sociol.pdf>.
- 8 Что изменится в законах Казахстана в 2018 году. Сетевое издание «Zakon.kz». Электронный ресурс. URL: <http://www.zakon.kz/4896745-cto-izmenitsya-v-zakonah-kazahstana-v.html>.

Андатпа

Қазақстанның халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің қазіргі жай-күйі жүйенің болашақтағы жетілдіру бағыттарын талдау және анықтау қажеттілігін куәландырады. Осыған байланысты мақаланың мақсаты халықты әлеуметтік қорғау жүйесін зерттеу, оның дамуындағы негізгі тенденцияларға негізделген жай-күйді талдау және себептерін анықтау, өзекті және перманентті әлеуметтік мәселелерді шешуге қабілетті халықты әлеуметтік қорғаудың тиімді жүйесін құруда және дамытуда туындайтын мәселелерге шолу, нарық жағдайы мен әлемдік даму тенденциясын ескере отырып, жетілдіру жүйесінің бағыттарын анықтау. Мақалада Қазақстан Республикасындағы халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің қалыптасу кезеңдері мен дамуы үлкен эмпирикалық материал негізінде талданған, осы саладағы қатынастарды реттейтін нормативтік-құқықтық актілерге шолу жасалған. Зерттеу барысында отандық және шетелдік әдебиеттерде жарияланған, ресми статистика деректеріндегі материалдар пайдаланылған. ҚР-ның 1996–2016 жж. кезеңдегі халықтың әл-ауқаты мен жай-күйі, еңбек нарығын сипаттайтын нақты қажетті көрсеткіштер талданып берілген. Жүргізілген зерттеулердің нәтижелері бойынша экономиканың қазіргі даму кезеңінде халықты әлеуметтік қорғау мәселелері анықталған, жұмыспен қамту саласындағы экономикалық мәселелерге талдау жасалған. Алынған қорытынды негізінде халықтың әл-ауқатына еңбек нарығының ішкі жағдайы ғана емес, сонымен қатар жаһандық экономикадағы жұмыспен қамту құрылымының өзгеруі, әлемдік экономиканың жағдайы, халықтың жаппай қартаю тенденциясының күшеюі сияқты сыртқы факторлар әсер ететінін көрсетті. Қорытындыда жүргізілген әлеуметтік саясат негізінде облыстағы халықты әлеуметтік қорғауды жетілдірудің басты бағыттары анықталған.

Тірек сөздер: әлеуметтік қорғау, халық, өмір сүру деңгейі, еңбек нарығы, әлеуметтік қамтамасыз ету, әлеуметтік сақтандыру, әл-ауқат, жұмысбастылық.

Abstract

Currently, Kazakhstan's social protection system testifies the need of analyzing and identifying the ways of improving available system in the short term. Accordingly, the purpose of this article is to research system components of social population protection, condition analysis and identifying reasons causing main tendency in its growth, problems study arising during working out effective system of social population protection capable to solve pressing and permanent social problems, identification of system improvement ways taking into account market conditions and global trends. In the article the process of formation and development of social population protection system is analysed on the basis of big empirical material in RK, the review of normative legal acts governing the relations in this field is carried out. In the research the materials published in domestic and foreign literature including data of official statistics are used. Indicators are systematized, transformed, recognized as necessary characterizing population welfare and labor market condition of RK during 1996–2016. Problems of social population protection of current economy development are defined and analysis of economic problems in the sphere of employment is carried out on the results of the conducted researches. The results allow to make conclusion on the standard of living of the population, conditions of labor market influence not only internal, but also external factors, such as general tendency of aging, world economy, structural changes of employment in the globalized economy, etc. In the conclusion the perspective directions in the field of improving social population protection in the context of the pursued social policy are defined.

Key words: social protection, population, standard of living, labor market, social security, social insurance, welfare, employment.

A.S. NARYNBAYEVA,¹

c.e.s., associate professor.

Z.K. SMAGULOVA,¹

c.e.s., associate professor.

S.E. KAIDAROVA,¹

c.e.s.

Innovative University of Eurasia
(Pavlodar city)¹

IMPROVEMENT OF INVESTMENT MECHANISM OF AGRICULTURAL PRODUCTION OF KAZAKHSTAN IN MODERN CONDITIONS

Abstract

The article is devoted to the relevance, problems, theoretical and methodological approaches to the formation of measures of state support of commodity producers in the production of agricultural products. The intensification of investment activity in agro-industrial production will make it possible to modernize and technically re-equip agricultural enterprises, create the necessary conditions for the production of competitive products on the world market, integrate domestic agricultural production into the world space, and increase the level of employment of the rural population through the growth of production capacities. Overcoming the deficit of investment resources for the development of agro-industrial production of Kazakhstan requires the mobilization of all possible internal and external sources of financing. The article analyzes the state support for investing in the agrarian sector of the economy (the share of investments in total funding for 2011–2015), the forecasted volume of the need for investments in the development of agro-industrial production in Kazakhstan for 2017–2021 is presented. In the article possibilities of increase of inflow of investments into agroindustrial production by creation of conditions for self-financing of the enterprises; budgetary financing of the most important state target programs are considered; the volume of funds allocated for subsidizing investment costs was calculated through the transformation of the subsidy mechanism. Along with state investments in the agrarian sector, there is an increase in the share of the own investment funds of farms.

Key words: state support, agro-industrial production, investment mechanism, subsidizing, crediting, self-finance, needs.

The main tasks of the forced industrial-innovative development of the agroindustrial complex of Kazakhstan are: ensuring food security; provision of competitive production of agricultural products; increase in exports of agricultural products, etc.

Achievement of target indicators: ensuring the food independence of the domestic market; an increase in the gross added value of the agroindustrial complex by at least 16%; an increase in labor productivity in the agro-industrial complex is at least twofold; increase labor productivity in the agro-industrial complex of the country up to 8%.

Over the past 5 years, the amount of financial liabilities (debts) for agriculture has increased more than 4 times, of which accounts payable 3 times, loans and borrowings more than 5 times. However, the volume of gross output for all categories of farms increased only 1,8 times, gross output for agricultural organizations 2 times, proceeds from sales of agricultural organizations in 2,1 times.

The development of agricultural production requires the improvement of the financial system. The main sources of financing can be own funds (profit, depreciation charges), the state budget, mixed investments (public-private), the population of domestic and foreign companies, commercial banks.

The criterion of the adequacy of investment in agriculture means the amount of resources that ensures a stable growth in production with a rate of return on capital and the price of using labor resources (wages) at the average inter-branch regional level.

As indicators of this ratio, indicators of the most competitive farms should be adopted, as well as data on successful development periods. The orientation of the budgeting of the own investment resources of collective agricultural enterprises for the level of simple reproduction (in low-profit and loss-making farms) is to consider the ratio of the wage fund to the amount of depreciation in the

amount of 1,5–2,1, and for the expanded (at high-yield enterprises) – an approximate equality of dividend payments and a production development fund.

The investment mechanism in the agrarian sector of the economy is recommended to be implemented on the basis of the following principles: decentralization of the investment process, increasing the share of own funds (profits, depreciation charges); state investment in fixed capital on a competitive basis; use of joint state-commercial financing of projects; insurance and state guarantees of investment processes; stimulate foreign investment.

The analysis shows that the largest share of investments in 2011–2015 average. to the total volume of grain production was 27,2%, livestock – 20,6%, forage crops and pastures – 13,9%, veterinary – 8,2%. Investments, based on the program in question, were aimed at improving management forms, better utilization of land fertility, development of the forage base, improvement of the gene pool, etc. (Table 1).

Table 1 – Investments in the field of agro-industrial production of Kazakhstan for 2011–2015

The name of the program	Share of investments in total financing, %	Application area
Economy	5,6	Perfection of forms of management
Corn 27,2 The best use of soil and seed fertility	27,2	The best use of soil and seed fertility
Fruit and vegetable growing	12,7	Methods of cultivation
Industrial crops	2,8	Seeds, improvement of food supply and processing
Forage crops and pastures	13,9	Development of forage reserve
Melioration and water management	2,1	Improving the provision
Forestry	2,7	Recovery
Livestock raising	20,6	Improvement of the gene pool
Veterinary Medicine	8,2	Medicinal provision
Food products	1,4	Manufacturing technologies
Medicinal agro-raw materials	1,1	Innovative products
Agroecology	1,7	Ways to save
Note – Compiled by the authors according to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan.		

The function of the state is to regulate the investment process by carrying out a flexible economic policy (tax, credit, depreciation, customs, etc.), controlling the movement of capital goods in the credit market, managing the interest rate of government securities, and so on. the structure of investment in the fixed capital of agriculture in countries with developed market economies shows that the share of own funds is 65–70% (including 40–45% – profit and 25–30% – depreciation). Using foreign and accumulated Kazakhstan experience, it is possible to determine the order of profit formation and depreciation in the agricultural production of Kazakhstan.

To determine profit, the level of profitability of crop production 40% and livestock breeding – 20%, in determining the depreciation fund – the volume of investment and fixed assets, taking into account their input and write-off, the norms of depreciation charges are taken into account [1, 2].

The annual growth of investments is determined on the basis of the factual rates for 2011–2015 rising inflation; the volume of fixed assets, taking into account the growth of investments in fixed assets; the rate of depreciation in accordance with existing regulations in the structure of funds; the amount of depreciation based on the value of input of fixed assets. One of the sources of financing of investments into agricultural formations should be depreciation charges, considered as the most important source of internal investment means of enterprises. In our opinion, the key direction of

improving the amortization policy should be the expansion of the autonomy of agricultural units in determining depreciation rates and valuation of funds.

To make the depreciation policy effective, it is proposed to index the replacement value of fixed assets and depreciation charges, actively apply accelerated depreciation, introduce a special storage and expenditure regime for the amortization fund. In addition, it is necessary to adopt a resolution on the state regulation of depreciation policy in the agrarian sector of the economy, ensure control over the return of funds for the renewal of fixed assets of agricultural enterprises, simplify the depreciation legislation on the basis of enlarging the groupings of fixed assets, ensure the targeted use of accrued depreciation, the use of accelerated depreciation, an increase in depreciation rates, which in aggregate will ensure the growth of investment opportunities.

As is known, accelerated depreciation methods, including the decreasing residue method and the cumulative method, allow to significantly reduce losses from the depreciation of fixed assets and ensure rapid technical re-equipment of agricultural formations. For the development of agrarian production, as calculations for 2017–2021 show, it will take 3949 billion tenge of investments, including 880 billion tenge (49,9%) – budgetary funds. In the structure of the total investment volume, the expenditures on crop production will amount to KZT 1969 billion (49,8%), of which budget funds – KZT 606,1 billion (15,3%); livestock, respectively, 322 billion tenge (8,1%), of which budget funds – 177,2 billion tenge (7,5%); processing of agricultural products – 1659,0 billion tenge (42,1%), of which 97,4 billion tenge (4,5%) due to budgetary funds (Table 2).

Table 2 – Calculation of the need for investment in the development of agro-industrial production in Kazakhstan (billion tenge)

Event	2017	2018	2019	2020	2021	Total
plant growing						
Investments, total	373,2	396,6	400,6	399,5	398,8	1969
including budgetary	99,2	122,3	123,7	124,2	136,7	606,1
animal husbandry						
Investments, total	59,9	58,9	63,7	67,6	71,6	322
including budgetary	33,8	34,3	35,1	36,8	37,2	177,2
Processing of agricultural products						
Investments, total	230,3	299,7	341,1	375,2	412,7	1659
including budgetary	12,2	18,4	20,2	22,2	24,4	97,4
Total:	663,4	755,2	805,4	842,3	883,1	3949,4
including budgetary	145,2	175,0	179,0	183,2	198,3	880,7
Note – Compiled by the authors according to the MoA of RK.						

The need for budgetary funds for the development of agricultural production for 2018–2021 will reach KZT 735,5 billion, including KZT 506,9 billion (69,8%), KZT 143,4 billion (19,8%), crop processing 85,2 billion tenge (10,4%).

Investment activities in the agro-industrial complex can be strategic, the goal of which is a radical change in the formation of the object of managerial influence. This impact presupposes a qualitative change in the management object, during which the internal structure, composition and nature of the relationship with the external environment can be reconstructed [3, 4].

The main role in the development of agricultural production is occupied by investments in fixed assets, on the development of which the effectiveness of the agrarian sphere of the country's economy depends. However, it should be noted that the volume of investment in the fixed capital of agriculture in the total volume of the republic's investments is only 1,9%, which is insufficient for the expanded reproduction of competitive agricultural products, does not have a significant impact on the logistics of the industry.

The model of attracting investment resources to the economy of agricultural production provides for 3 main sources of investment resources, namely:

- ♦ self-financing at the expense of own capital, amortization fund and enterprise profits;

- ♦ debt external financing, including loans of funds, banks and institutional investors, other enterprises, bonded loans, bills and guarantees, equity investments, leasing, mortgages;
- ♦ direct or real investments, including direct investments of international financial institutions and organizations, states, enterprises, direct investments, domestic and foreign, portfolio investments, financial investments, non-state pension funds, investment funds, investments of insurance organizations.

The state mechanism for attracting investments in agricultural production provides for: budgetary financing (allocations from the republican and local budgets) of various business support funds (free of charge), various business support funds (on a reimbursable basis), direct (targeted) and concessional lending (subsidies, grants, grants); off-budget funds (state loans, foreign investments secured by the state, international loans guaranteed by the state).

As of January 1, 2016, the park of the main types of agricultural machinery in Kazakhstan is: tractors – 152 thousand units, grain harvesters – 42 thousand units, sowing complexes – 3,5 thousand units, seeders – 86,1 thousand units, reapers – 15,6 thousand units, of which with a service life of more than 15 years: tractors – 84%, harvesters – 54%, seeders – more than 88%, header – 73%.

To reduce the capital intensity of the payback period of investment projects, state support should be introduced in the form of private compensation costs (construction and installation works, purchase of equipment, agricultural and special equipment) with investment investments aimed at creating new ones or expanding existing production capacities in agricultural production.

Given that the average depreciation time of agricultural machinery is 10–12 years, we can conclude that the actual life of the equipment exceeds the normative for 3–10 years. Rates of renewal by main types of agricultural machinery at the required technological level of renewal of 10–12,5% per year are: for tractors – 1,2%, for harvesters – 2,8%, for harvesters – 1,6%. The average annual volume of purchase of agricultural machinery (as calculations show) is about 80 billion tenge, including about 21 billion tenge of domestic production.

State support for investment. This urgent problem can be solved on the basis of the development of a number of relevant activities:

- ♦ use of the funds of the special state lending fund of the agro-industrial complex by providing them to credit organizations on terms of targeted use, repayment and payment;
- ♦ exemption from taxation of all or part of the profits received from lending to agricultural enterprises;
- ♦ targeted assistance to farms – recipients of funds (partial subsidizing of payments for repayment of interest and principal amounts of loans).

In terms of activities, the major share of the participants is in the crop sector – 48,8%, livestock – 7,8%, processing – 29,8% and other activities – 13,4%.

In order to reduce the credit burden of agro-industrial complex entities and the risks of their bankruptcy, starting in 2013, financial recovery measures are being implemented. The terms of financial recovery envisage extending the terms of loans to 9 years, reducing interest rates to 14%, of which 7% are subsidized from the state budget, as well as the reduction by financial institutions of fines and penalties. For 2013–2015 years, at the realization of financial recovery, 404 entities were approved for a total amount of 520 billion tenge.

On subsidizing the interest rate in financial recovery in 2015. 18,9 billion tenge was allocated, including 5,8 billion tenge of the National Fund's funds, which were disbursed. Annually about 20 billion tenge is required to subsidize interest rates. The main part of the recovery of arrears falls on crop production – 73%, livestock, processing – 3% and other types – 22%. In 2015, the amount of loans issued to agribusiness entities amounted to KZT 604 billion.

As of January 1, 2016, the aggregate loan portfolio for agribusiness amounted to KZT 1448 billion, of which 66% falls on second-tier banks and 34% on KazAgro National Holding. The investment subsidy instrument is aimed at construction and installation works, equipment and equipment in 19 areas. For 2014–2015 measures of state support 2729 agribusiness entities were subsidized for the total amount of subsidies – 19,1 billion tenge, the amount of attracted investments made up 67,8 billion tenge. The main share of attracted investments due to investment subsidies is accounted for by livestock production – 55% (37,6 billion tenge), plant growing – 35% (23,2 billion tenge) for

processing agricultural products – 10% (7 billion tenge). Underfunded amounted to 35,4 billion tenge [5, 6].

The interest rate on loans (leasing agreements) for replenishment of current assets, purchase of fixed assets, etc. in the national currency by 7%, in foreign currency – by 7%, is lowered by the tool of subsidizing rates of interest on loans to agro-industrial enterprises, leasing of agricultural machinery and animals. 5%; for the purchase of agricultural machinery and equipment in livestock and feed production, a reduction in the interest rate in the national currency by 10% per annum and in foreign currency by 7%.

For 2014–2015 interest rate subsidy is carried out for obligations of 4,601 entities of the agroindustrial complex for a total debt amount of KZT 243,2 billion, including 12 204 agricultural machinery for acquired agro-industrial enterprises. For 2011–2015 through financial organizations included in the JSC “NUKH” KazAgro “from the national budget was allocated 411 billion tenge, of which 318 billion tenge in the form of short-term budgetary credits and 92 billion tenge is aimed at replenishing the authorized capitals of companies. JSC KazAgroFinance annually purchases more than 60% of the equipment.

Investments in fixed assets in agriculture in 2021 compared to 2015 will increase by 2,7 times, investments in fixed capital in the production of food products – 1,8 times; subsidizing the interest rate on credit and leasing obligations for financial recovery for 2017–2021 KZT 104 bln, subsidizing the interest rates to reduce the basic debt of agricultural producers of the participants in the subsidy program – KZT 29 bn., subsidizing the reimbursement of a part of the expenses incurred by the subjects of the agro-industrial complex with investment investments – KZT 249 bn., subsidizing under the guarantee and insurance of loans – 1, KZT 3 billion, reconstruction, rehabilitation and overhaul of the collector network on irrigated lands for diversion of drainage waters at the expense of a loan from international financial organizations – 25 billion tenge and co-financing from the republican budget – 24 billion tenge; implementation of the project improvement and drainage systems, the amount of the loan of the international financial organization – 14,7 billion tenge and co-financing from the republican budget – 34,3 billion tenge.

A promising direction in the development of the credit mechanism is the creation of a specialized state lending bank for the agribusiness, whose controlling interest will be state-owned, and the remainder will be distributed between regional authorities and commercial (preferably agricultural) organizations.

In parallel with the creation of the system of the state bank of crediting of the agro-industrial complex, it is expedient to form a system of rural credit cooperation. State aid to it will be expressed in legislative support, as well as personnel and methodical support. It is necessary to form a system of agricultural credit, which allows purposefully to use state aid, reduce the costs associated with intermediary banking operations, attract free money resources of commodity producers and enterprises of related industries. To this end, it is proposed to develop special programs for agricultural credit, which provide for a public credit system with preferential terms for the payment of loans [7].

Improving investment costs. Subsidizing investment costs will be focused on providing the most effective and popular measure of government support aimed at reducing the cost of investment and reducing the payback period of investment projects. Further implementation of the investment subsidy program will be based on the development of new subsidy rules for reimbursing part of the costs incurred by the agro-industrial complex subject to investment investments, providing for:

- ♦ revision of priority in favor of subsidizing agricultural cooperatives implementing projects for milk receiving points, slaughter stations, points for reception and storage of fruits, vegetables and potatoes, poultry farming, mini-feed mills, service centers, purchase of agricultural equipment, etc. with a view to greater coverage medium and small agricultural producers;
- ♦ elimination of subsidizing of retrospective investment projects (realized before January 1, 2016);
- ♦ introduction of mandatory coordination of subsidizing large investment projects to create new and expand existing production facilities with the Ministry of Agriculture in order to effectively implement sectoral policies, efficient allocation of budgetary funds;

- ♦ introduction of new technological criteria for subsidizing investment projects for construction, providing for the verification of the project for the feasibility and payback of creating or expanding capacities (geographical location, logistics, availability of demand for manufactured products, availability of cheap sources of energy, compliance with veterinary / phytosanitary security requirements, availability raw materials and markets, the introduction of innovations, etc.);

- ♦ lowering the threshold criteria for the presence of arable land / livestock for wider coverage by subsidizing small and medium-sized agricultural producers;

- ♦ differentiation of the maximum allowable cost for subsidized equipment and equipment in order to save budget funds.

The volume of financing investment costs due to the change in subsidies increases in comparison with the existing methodology, it allows increasing the subsidy by 1,5 times, and the increase in attracted private investment funds by 1,5 times (Table 3).

The implementation of the above changes will allow procurement organizations and agricultural cooperatives to avoid diversion of working capital for a long period of time, will contribute to the development of the processing industry, the interest of private household plots and K (F) X in the growth of production and sale of own products, as well as import substitution of agricultural products.

Table 3 – The volume of funds allocated for subsidizing investment costs (taking into account the funds released by subsidizing interest rates) in Kazakhstan

Direction	2017	2018	2019	2020	2021	Total
Early accepted indicators under the current system of subsidies						
The amount of subsidies, billion tenge	25,0	25,8	25,8	25,8	25,8	128,2
The volume of attracted private investment, billion tenge	71,4	73,7	73,7	73,7	73,7	366,2
Implemented indicators of subsidizing investment costs due to the transformation of the subsidy mechanism						
The amount of subsidies, billion tenge	33,1	37,3	39,0	40,1	41,5	191,0
The volume of attracted private investment, billion tenge	94,5	106,5	111,4	114,6	118,5	545,5
The need to subsidize investment costs						
Livestock, billion tenge	40,2	41,8	45,1	48,4	49,9	225,4
Plant growing, billion tenge	32,9	37,7	41,0	43,3	42,1	197,0
TOTAL, billion tenge	73,1	79,5	86,1	91,7	92,0	422,4

Due to the low interest of private insurance companies and guarantors in participating in this program due to high credit risks of the industry, as well as the demand primarily for the affiliation of an insurance company / guarantor with a potential borrower or in the presence of long historical ties, this type of subsidy has shown its low efficiency. At the same time, in order to reduce credit risks, a loan guarantee instrument will be introduced through KazAgroGarant JSC.

The main measures to improve the system of crediting and guaranteeing obligations will be directed, first of all, to expanding the coverage of clients, involving small and medium-sized farms, cooperatives and also are planned:

- ♦ a consistent reorientation of the activities of JSC “NUKH” KazAgro “from the implementation of direct support tools to the implementation of comprehensive measures to improve the availability of financing in rural areas;

- ♦ raising funds from capital markets to fund private financial institutions, in particular, credit partnerships and agricultural cooperatives for subsequent lending to agribusiness entities;

- ♦ creation of self-regulating organizations, credit partnerships and cooperatives with the function of developing standards and rules of operation, exercising control and supervisory functions over the activities of credit partnerships;

- ♦ in order to provide an opportunity for agricultural producers to realize the harvest during the season of higher prices, the mechanism of budget financing for spring-field and harvesting works will be revised;

- ♦ work on expanding and developing the network of credit partnerships and cooperatives, as well as including the acceptance of deposits in the list of operations carried out by credit partnerships;

- ♦ KazAgroGarant JSC will provide guarantees on loans of financial organizations. Also JSC “KazAgroGarant” will participate in the insurance system in plant growing and animal husbandry [8].

These changes will allow the credit cooperative system to involve the rural population in solving the problems of the agribusiness development, reduce the dependence of credit partnerships on state financial support, and increase access to credit resources of broad sections of the rural population.

LIST OF LITERATURE

1 Кантарбаева Ш.М., Сигарев М.И., Палагина И.А. Рекомендации по совершенствованию механизма инвестирования сельского хозяйства. – Алматы: КазНИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 2011. – 40 с.

2 План мероприятий по реализации Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы. – Астана: Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан, 2017. – 60 с.

3 Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. Официальный интернет-ресурс: <http://www.stat.gov.kz>.

4 Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. Официальный интернет-ресурс: <http://mgov.kz>.

5 Социально-экономическое развитие Республики Казахстан: краткий статистический бюллетень. – Астана, 2017. – 38 с.

6 АО «Национальный управляющий холдинг «КазАгро». Официальный интернет-ресурс: <http://www.kazagro.kz>.

7 Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан за 2011–2015 гг.: статистический сборник. – Астана, 2016. – 148 с.

8 Коллектив авторов. Рекомендации по совершенствованию механизма государственной поддержки производства и реализации продукции и продовольствия в условиях интеграции стран ЕАЭС. – Алматы, 2016. – 47 с.

Аңдатпа

Мақалада ауылшаруашылық өнімді шығаруда тауарөндірушілерін мемлекеттік қолдау шараларын қолдау бойынша мәселе, өзектілік, теориялық-әдіснамалық тәсілдері қарастырылған. Ауылшаруашылық өндіруде инвестициялау қызметін белсендету АӨК кәсіпорындарын жаңғыртуға және техникалық қайта жабдықтауға мүмкіндік беріп, дүниежүзілік нарыққа бәсекелестікке қабілетті өнімді шығару арқылы отындық ауылшаруашылығын әлемдік кеңестікке жағдай жасайды, нәтижесінде өндіру күштері көбейіп, ауыл тұрғындарын жұмыспен қамту деңгейі көтеріледі. Қазақстанның агроөнеркәсіптік өндіруін дамыту үшін инвестициялау рерустары тапшылығын жою мақсатында бүкіл ішкі және сыртқы қаржыландыру көздерінің жұмылдыруы қажет. Мақалада экономиканың аграрлық секторын инвестициялаудың мемлекеттік қолдаудың талдауы жасалған (жалпы қаржыландыру көлеміндегі инвестициялардың (2011–2015 жж. жалпы қаржыландыру көлеміндегі инвестициялардың үлестік салмағы), Қазақстанның 2017–2021 жж. Агроөнеркәсіптік өндіруін дамытуына инвестицияларды талап ету қажеттілігінің болжамдық көлемі көрсетілген. Мақалада кәсіпорындарды өздігінен қаржыландыру үшін жағдай жасау арқылы агроөнеркәсіптік өндіруге инвестициялар ағымын толықтыру мүмкіндіктері қарастырылған; маңызды мемлекеттік мақсатталған бағдарламаларын бюджеттен қаржыландыру; субсидиялау механизмдерін трансформациялау есебінен инвестициялау шығындарын субсидиялауға арналған қаражат көлемі есептелді. Аграрлық секторға мемлекеттік инвестициялармен қатар шаруашылықтардың өзіндік инвестициялау қаражаттар үлесінің өсуі байқалады.

Тірек сөздер: мемлекеттік қолдау, агроөнеркәсіптік өндіріс, инвестициялау механизмі, субсидиялау, несие беру, өзін-өзі қаржыландыру, қажеттіліктер.

Аннотация

В статье рассмотрены актуальность, проблемы, теоретико-методологические подходы к формированию мер государственной поддержки товаропроизводителей сельскохозяйственной продукции. Активизация инвестиционной деятельности в агропромышленном производстве позволит модернизировать и технически перевооружить предприятия АПК, создать необходимые условия для производства конкурентоспособной продукции на мировом рынке, интегрировать отечественное сельскохозяйственное производство в мировое пространство, увеличить уровень занятости сельского населения за счет роста производственных мощностей. Преодоление дефицита инвестиционных ресурсов для развития агропромышленного производства Казахстана требует мобилизации всех возможных внутренних и внешних источников финансирования. В статье проведен анализ государственной поддержки инвестирования аграрного сектора экономики (удельный вес инвестиций в общем объеме финансирования за 2011–2015 гг.), представлен прогнозный объем потребности в инвестициях на развитие агропромышленного производства Казахстана на 2017–2021 гг. Рассмотрены возможности увеличения притока инвестиций в агропромышленное производство путем создания условий для самофинансирования предприятий, бюджетного финансирования важнейших государственных целевых программ; рассчитан объем средств, направляемых на субсидирование инвестиционных затрат за счет трансформации механизма субсидирования. Наряду с государственными инвестициями в аграрный сектор наблюдается рост доли собственных инвестиционных средств хозяйств.

Ключевые слова: государственная поддержка, агропромышленное производство, инвестиционный механизм, субсидирование, кредитование, самофинансирование, потребности.

Н.Т. БАТЫРОВА,¹

К.Э.Н., доцент.

Б. ИЗАТУЛЛАЕВА,¹

К.Э.Н.

Международный казахско-турецкий
университет им. Х.А. Яссауи¹

РАЦИОНАЛЬНЫЕ СТОРОНЫ МЕХАНИЗАЦИИ СЕЛЬХОЗТОВАРОПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

В настоящее время кризис в аграрном секторе особенно сказывается на механизации процессов производства. В условиях, когда государство не в состоянии оказать действенную финансовую поддержку всему сельскому хозяйству, одной из важнейших задач стабилизации, а затем и роста технического обеспечения агропромышленного комплекса является развитие производственно-технического обслуживания, способного повсеместно стать интенсивным производителем сельхозпродукции, надежным партнером сельчан при выращивании и переработке сельскохозяйственных культур. Недостаточная обоснованность направлений развития рыночной экономики и методов осуществления преобразований и реформ в аграрном секторе обусловила на начальном этапе системный кризис отечественного сельхозпроизводства. В данной статье исследуются проблемы технического обеспечения предпринимательских структур в аграрном секторе Республики Казахстан, производящих продукцию сельского хозяйства и при этом направляющих на вложения в основной капитал практически все амортизационные отчисления и около трети получаемой прибыли. Но их техническая обеспеченность продолжает снижаться. Поэтому одним из путей решения проблемы технического обеспечения сельчан является система компенсации приобретения сельхозтехники путем функционирования факторов дифференциации помощи в приобретении новой техники, где учитывается доля затрат господдержки, доля компенсационного платежа, выделяемого для приобретения сельхозтехники, в общем платеже и доля компенсационного платежа по видам сельхозтехники.

Ключевые слова: сельское хозяйство, производство, техника, эффективность, развитие, совершенствование, рациональное использование, агролизинг, машинно-технологические станции, инфраструктура.

Проблемы технических ресурсов в аграрном секторе определяются прежде всего такими факторами, как низкий платежеспособный спрос сельскохозяйственных товаропроизводителей, научно-технический прогресс в сфере производства, освоение и разработка более производительных видов техники. Из-за общеэкономического кризиса эти факторы не способствуют созданию организованного и полноценного рынка основных средств производства.

Повышение уровня технической оснащенности сельскохозяйственных предприятий на современном этапе превратилось в актуальную проблему. Обосновывается это прежде всего тем, что затраты на оплату технических ресурсов, энергоносителей в себестоимости конечной сельскохозяйственной продукции продолжают расти. Снижение затрат на технические ресурсы, повышение качества их использования являются важнейшими направлениями повышения конкурентоспособности сельскохозяйственного производства.

Недостаточная обоснованность направлений развития рыночной экономики и методов осуществления преобразований и реформ в аграрном секторе обусловила на начальном этапе системный кризис отечественного производства. В настоящее время главным из негативных последствий преобразований, по нашему мнению, является разрушение технической базы сельского хозяйства.

Укрепление экономической самостоятельности сельхозтоваропроизводителей усиливает их стремление к производственной деятельности собственными силами. При этом обязательно учитывается эффективность выполнения тех или иных работ. В сложившейся экономической ситуации первостепенное значение приобретает необходимость формирования эффективных структур рационального машиноиспользования, оснащение сельхозтоваропроизводителей ресурсосберегающей техникой нового типа, расширение сферы лизинговой деятельности, развитие регионального сельскохозяйственного машиностроения, создание современной дилерской службы.

Техническая деградация и отсталость отечественных производителей РК являются главными факторами, сдерживающими развитие аграрного сектора и повышение конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции на мировом рынке. Моральный и физический износ техники крайне затрудняет проведение всех видов сельскохозяйственных работ в установленные сроки. Высокая изношенность техники требует больших расходов на капитальный и текущий ремонт. Все эти факторы в итоге повышают общую стоимость конечной сельскохозяйственной продукции и снижают ее конкурентоспособность на внешних и внутренних рынках. Недостаток техники сегодня является тем критическим фактором, который часто сводит на нет эффективность деятельности других мероприятий.

Техническое обеспечение является одним из ключевых факторов эффективности сельскохозяйственного производства. Обусловлено это как высокой капиталоемкостью, так и значительными текущими расходами на выполнение механизированных работ и содержание соответствующей технической базы. Предпринимательские структуры РК, производящие продукцию сельского хозяйства, направляют на вложения в основной капитал практически все амортизационные отчисления и около трети получаемой прибыли. Но их техническая обеспеченность продолжает снижаться.

Одним из направлений развития сельскохозяйственного производства является развитие обеспечения техническими ресурсами сельхозформирований. Исходя из этого, рассмотрим проблемы, особенности и основные направления обеспечения техническими ресурсами сельскохозяйственных предприятий, которые тесно связаны со спецификой воспроизводственного процесса в аграрном секторе экономики.

В настоящее время имеется объективная необходимость в развитии обслуживающей сельское хозяйство инфраструктуры через создание и развитие сервисных центров производственных услуг.

Опыт последних лет работы АПК показывает, что создание специализированных подрядных предприятий производственных услуг, таких, как МТС, владеющих определенным составом технических средств и выполняющих на условиях хоздоговора механизированные работы сельским товаропроизводителям, обеспечивают существенное снижение удельных эксплуатационных затрат [1, с. 16].

В энциклопедии машинно-технологические станции (МТС) трактуются как государственные сельскохозяйственные предприятия, созданные для технической и организационной помощи колхозам. Недостаток сельскохозяйственной техники обусловил необходимость ее централизованного распределения и использования. Как новое и ведущее звено агропромышленного производства МТС представляет собой агросервисное предприятие по приоритетному оказанию широкого спектра производственно-технических услуг производителям и переработчикам сельскохозяйственной продукции на договорной основе.

На основании функций и роли МТС в АПК можно ее определить как самостоятельный хозяйствующий субъект с правами юридического лица, который на основе использования техники производит совместно с сельскими товаропроизводителями продукцию. МТС может арендовать у них землю, перерабатывать и реализовывать сельскохозяйственную продукцию, выполнять другие услуги.

По мнению профессора Г.С. Баймухамедовой, «современная рыночная экономика предъявляет повышенные требования к проработке товаров и услуг любого предприятия. МТС не являются исключением. Как и у любого другого предприятия, у МТС должна быть своя служба и стратегия, определяющие ее рыночную позицию» [2, с. 10].

Отмечая значение МТС на современном этапе развития АПК, Ж.К. Тайбасаров пишет: «В качестве одного из выходов по возрождению технического сервиса отрасли представляется необходимым использовать в Республике Казахстан сеть МТС как одного из элементов рыночной инфраструктуры. Для этого необходимо дальнейшее укрепление и расширение производственной эффективности МТС путем дополнительного оснащения ремонтно-техническим оборудованием и диагностическими средствами, а также нормативно-технической документацией» [3, с. 58].

Выполнять производственные услуги в лучшие агротехнические сроки в условиях дефицита технических ресурсов крайне сложно. В последние годы из-за недостаточной обеспечен-

ности техническими ресурсами и эксплуатационными материалами пахотные работы в основной части хозяйств и уборка зерновых культур в большинстве зернопроизводящих районов превышают агротехнические сроки их выполнения. Тенденция падения численности тракторного и комбайнового парков будет продолжаться до тех пор, пока не будет действенного механизма технического обеспечения.

Наиболее экономичными путями выхода из создавшегося положения на перспективу являются:

- ♦ применение высоконадежной и высокопроизводительной техники нового поколения через сети МТС, обеспечивающей освоение новых высокорентабельных технологий производства сельскохозяйственной продукции;
- ♦ организация новых и поддержка созданных формирований и эффективных структур производственных услуг сельскохозяйственного производства, таких, как МТС (рисунок 1).

В настоящее время имеется настоятельная необходимость освоить и улучшить передовой опыт развития производственных услуг агросервисных предприятий. Эффективность производственных услуг в аграрном секторе обычно оценивается в два этапа: на стадии планирования мероприятий – с целью предварительной их возможной оценки и на стадии завершения реализации конкретного этапа работы – оценка фактического итога проделанной работы.

Рисунок 1 – Основные блоки функционирования МТС

Примечание – Составлено автором на основе практических исследований деятельности МТС Южно-Казахстанской области.

Формирование стартового капитала для приобретения сельхозтехники и оборотных средств на ее использование – наиболее важное условие создания эффективно работающей МТС. Увеличение ее технического потенциала возможно различными путями. Это использование техники хозяйств, входящих в зону обслуживания, высококачественный ремонт своей или купленной в хозяйствах изношенной (списанной) сельхозтехники, приобретение новых машин за счет кредитных, лизинговых и собственных средств. Зарубежную технику необходимо приобретать только при отсутствии подобной отечественной.

Обосновать значение нормативов компенсационных платежей целесообразно с помощью показателя рентабельности сельскохозяйственного производства, нормативный уровень которого может быть выбран одинаковым по хозяйствам одного субъекта.

Расчет доли производственных затрат, подлежащих компенсационной государственной поддержке, становится на прочную нормативную базу. Единый компенсационный платеж непротиворечиво включает компенсации текущих затрат на производство и средства на обновление сельскохозяйственной техники в случае использования лизингового механизма ее приобретения, поскольку лизинговые платежи осуществляются за счет себестоимости. Компенсационный механизм регулирования рынков, в свою очередь, создает наиболее надежную основу для развития инфраструктуры: организации дилерских и дистрибьюторских сетей современного типа, негосударственных лизинговых компаний и прочих институтов рынков ресурсов технического обеспечения сельского хозяйства.

Сейчас цены на технические ресурсы, взятые в агролизинг, формируют основную часть затрат на производство сельскохозяйственной продукции. На их долю приходится больше половины ее себестоимости. Не вводя жестких ограничений в определении цен на технические и технологические средства для села, на первом этапе следует сдерживать рост лизинговых платежей, а затем постепенно повышать.

Постепенная замена морально и физически устаревших машин отечественными или импортными машинами и машинными комплексами нового поколения приведет к увеличению показателя высокопроизводительного использования технического потенциала МТС. При этом неотъемлемым условием должно служить то, чтобы в машинно-технологических станциях вся поступающая новая техника имела бы как суточную, так и сезонно-годовую выработку, превышающую, как минимум, в 1,5–2,0 раза показатели сельских хозяйств.

Существенным элементом организации эффективной МТС является система стимулирования высокого качества производственных услуг, что наряду со стоимостью является важным фактором, определяющим спрос потребителей на их услуги. Работники МТС, выполняющие производственные услуги, должны быть заинтересованы в повышении их качества. Это обеспечивается за счет построения рациональной системы материального стимулирования рабочих и благодаря контролю качества обслуживания со стороны как исполнителя, так и потребителя, что должно быть соответствующим образом отражено в договорах между МТС и сельскохозяйственными товаропроизводителями.

Задача энергообеспеченности сельского хозяйства и оснащения техническими ресурсами агросервисных предприятий производственных услуг является актуальной проблемой на данное время. Учитывая тот факт, что аграрный сектор тесно связан с непредсказуемыми климатическими обстоятельствами, для создания и укрепления технической базы агросервисных структур производственных услуг необходима государственная поддержка по оказанию льготных агролизинговых услуг на приобретение сельхозтехники.

Механизм поддержки приобретения сельскохозяйственной техники в значительной степени определяется уровнем научного обоснования соответствующей областной системы нормативов и действенного механизма в обеспечении техническими ресурсами.

Таким образом, для решения этой задачи может быть использовано несколько подходов государственной поддержки. Один из них заключается в государственном регулировании цен на основные виды технических и технологических ресурсов. Для продажи техники в агролизинг целесообразно установить льготные цены на заводах-изготовителях. Одновременно с введением предельных цен должны быть установлены экономические санкции за превышение и стимулы для снижения их уровня. В частности, прибыль за определенную долю дохода, полученную от превышения этих цен, следует изымать для последующего возврата потребителям техники.

Вместе с тем надо поэтапно вводить гарантированные цены на продукцию сельского хозяйства, которые следует применять при реализации всей продукции, а также при определении размера надбавок или доплат в тех случаях, когда рыночные цены оказываются ниже гарантированных. Их уровень можно увеличивать за счет средств местного бюджета.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Кихтев Н.Н. Функционирование МТС, эффективность их работы // Сельское хозяйство региона в переходной экономике: теория, практика: Всероссийский НИИ экономики и нормативов. – Ростов на Дону, 2004. – № 3. – С. 16–18.
- 2 Баймухамедова Г.С. О маркетинговой стратегии на рынке материально-технических ресурсов и услуг для АПК // Проблемы агробизнеса. – Алматы. – 2005. – № 1. – С. 103.
- 3 Тайбасаров Ж.К. Рекомендации по совершенствованию управления техническим сервисом на базе МТС // Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана. – 2006. – № 2. – С. 58.

Аңдатпа

Қазіргі кезде аграрлық сектордағы дағдарыс өндіріс үдерістерін механизациялауға қатты әсер етуде. Мемлекет бүкіл ауылшаруашылығына жеткілікті көлемде қаржылық көмекті көрсете алмайтын жағдайда аграрлық өнеркәсіптік кешенді техникамен қамтамасыз етуді тұрақтандыру және одан әрі дамытудың маңызды мәселелерінің бірі бір мезетте ауылдық өнімнің уақтылы өндірушісі бола алатын, ауылшаруашылық дақылдарын өңдеуде және өсіруде ауылдықтардың сенімді серіктесі бола алатын өндірістік-техникалық қызмет көрсету арқылы маркетингтік қызметтің дамуы болып табылады. Аграрлық сектордағы өзгерістер мен реформаларды іске асыру әдістерінің және нарықтық экономиканың даму бағыттарының жеткіліксіз негіздемесі бастапқы кезеңде отандық ауылшаруашылық өндірісін жүйелік дағдарысқа әкеп соқты. Бұл мақалада ауылшаруашылық өнімдерін өндіретін Қазақстан Республикасының аграрлық саласындағы кәсіпкерлік ұйымдардың техникалық қамтамасыздандыру мәселелері зерттелген. Олар барлық өздерінің пайдасының үштен бір бөлігін және түгелдей амортизациялық ұстанымдарды негізгі капиталды толықтыруға жұмсаса да, техникалық жабдықтау деңгейлері төмендей береді. Сондықтан, ауылдықтарды техникамен қамтамасыз ету мәселесін шешудің бір жолы жаңа техниканы алу көмегіне негізделген өзара қатынас факторларының іс әрекеті арқылы ауылға қажетті техниканы сатып алудың жеңілдетілген жолына бағытталған жүйе құру болып табылады. Ол жүйе мемлекеттік қолдау шығындарының үлесін, ауылдық техниканы сатып алуға жұмсалатын компенсациялық төлемнің үлесін және техниканың ауылға қажетті түрлері бойынша компенсациялық төлемнің үлесін есепке алады.

Түйін сөздер: ауыл шаруашылығы, өндіріс, техника, тиімділік, даму, жетілдіру, үнемді қолдану, аграрлық лизинг, машина-технологиялық станциялар, инфрақұрылым.

Abstract

Today crisis in the agricultural sector is particularly affected by the mechanization of production processes. At a time when the state is unable to provide effective financial support to agriculture, one of the most important tasks of stabilization and then growth and technical support of agribusiness development is the production and maintenance that can be universally intensive agricultural producers, reliable partner to villagers in growing and processing of agricultural crops. Insufficient substantiation of development of the market economy directions and methods of implementation of changes and reforms in the agricultural sector have led to the initial stage of the systemic crisis of domestic agricultural production. This paper investigates the problem of logistics enterprise structures in the agricultural sector of Kazakhstan, producing agricultural products and at the same time directed to the fixed capital investment almost all depreciation and about a third of the profits. However their technical support continues to decline. So one of the ways to deal with technical support of the villagers is compensation system through the acquisition of agricultural machinery by operation differentiation factors help in purchase of new equipment, which takes into account the share of the cost of government support, the share of compensation payment to be allocated for the purchase of agricultural machinery in general and the share of payment of compensation payment for the types of agricultural machinery.

Key words: agriculture, manufacturing, technology, efficiency, development, improvement, rational use, agricultural leasing, machine and technological stations, infrastructure.

М.К. БАИМБЕТОВ,¹
к.э.н., доцент.
Кокшетауский университет
им. А. Мырзахметова¹

ПРИОРИТЕТЫ ПОВЫШЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ОРОШАЕМОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ

Аннотация

На современном этапе развития рыночных отношений в аграрном секторе экономики важным становится проведение гибкой экономической политики. А в зоне орошаемого земледелия требуется безотлагательное решение проблемы рационального водо- и землепользования. В решении этих вопросов важную роль играют экономические рычаги. Научно обоснованное решение указанных проблем актуально, так как на фоне происходящих организационно-управленческих и правовых преобразований необходимо четкое видение водоземельной реформы, предусматривающей многообразие форм хозяйствования и собственности на однохозяйственные объекты. Это, безусловно, влияет на масштабы и эффективность использования орошаемых земель и водных ресурсов. В целом требуется пересмотр основ ведения водного хозяйства, системы и принципов управления водным хозяйством страны на всех уровнях хозяйствования. Эта трудная и весьма важная задача должна решаться с учетом особенностей водохозяйственного производства. Поэтому данная статья раскрывает вышеуказанные проблемы сельхозтоваропроизводителей и изучает эффективность использования природно-производственных ресурсов в зоне орошаемого земледелия. Самое серьезное внимание должно быть уделено системе устойчивой государственной поддержки орошаемого земледелия и проведению социально ориентированной политики в сельской местности.

Ключевые слова: кластерная группа, агропромышленный комплекс, орошаемое земледелие, природопользование, кредит, региональная специализация, реформа, водные ресурсы.

Основываясь на анализе природной и социально-экономической ситуации в бассейне, а также на научных исследованиях, проведенных ведущими учеными страны, можно сделать вывод, что главными задачами программы финансово-экономического развития региона должны стать, с одной стороны, дальнейшее развитие и углубление тех положительных тенденций, которые сформировались в последние годы, мобилизация всех возможных ресурсов для их укрепления, в первую очередь в сфере привлечения инвестиций и развития экономики, в решении проблем занятости. С другой стороны, эта работа в современных условиях должна сопровождаться повышением роли различных социальных факторов в политике органов местного самоуправления.

Поэтому основные социальные ориентиры и экономические механизмы развития можно сформулировать следующим образом:

- ♦ экономическое развитие региона и содействие привлечению инвестиций;
- ♦ повышение социальной ориентации политики органов местного самоуправления;
- ♦ устойчивая государственная поддержка орошаемого земледелия, обеспечивающая его ускоренное развитие [1].

Безусловно, это тесно взаимосвязанные между собой позиции, и продвижение к одной из них будет помогать в достижении другой.

В соответствии с программой развития региона логика действий должна быть следующей:

- ♦ экономическими средствами мобилизовать ресурсы предпринимателей, банков, населения для целей территориального развития, формируя рынок земли и недвижимости, создавая условия для коммерческой и жилой ипотеки, а также внешних по отношению к региону ресурсов, в том числе иностранных инвесторов через проведение соответствующей инвестиционной политики и специально создаваемого местного органа;
- ♦ повысить эффективность внутренних ресурсов администрации: наладить координацию подразделений администрации по планированию развития, на этой основе улучшить бюджетное планирование, повысить управляемость бюджетом, имеющейся недвижимостью, перейти к экономическим методам управления местными предприятиями;

♦ соблюдать приоритетность ориентиров повышения уровня и качества жизни населения, в том числе связанных с социальной защитой и экологией.

В соответствии с этой логикой должно быть построено и содержание программы.

Важными направлениями экономического роста являются развитие региона на кластерной основе и содействие привлечению инвестиций.

Для Казахстана, отличающегося высоким потенциалом сельскохозяйственного сектора, приемлемо создание кластерной группы, интегрирующей банковскую, аграрную, перерабатывающую и материально-техническую структуры, заинтересованные в производстве и реализации качественной продукции сельскохозяйственного происхождения. Она способна оптимизировать рынки продовольственных товаров, особенно в регионах, расположенных в зоне орошаемого земледелия, за счет повышения конкурентоспособности местной продукции по сравнению с импортной. В этих формах заложены оптимальные условия для осуществления инвестиционных проектов, позволяющих перепрофилировать и увеличить объемы производства и реализации на предприятиях-участниках для концентрации финансовых ресурсов с целью реконструкции и расширения местных предприятий, для внедрения новой, более эффективной организационно-финансовой схемы закупки и продажи сельхозпродукции путем создания залогового фонда и использования гарантий местной власти [2].

Кластерный подход, ориентированный на единение интересов взаимосвязанных отраслей, позволяет интегрировать фермерские объединения с отраслями, производящими сельхозоборудование, монтирующими и обслуживающими их эксплуатацию, с предприятиями, перерабатывающими сельхозпродукцию, а также обеспечивающими их хранение, транспортировку и продажу. Важным звеном подобных кластеров должны стать бизнес-центры, призванные обучать, консультировать и разрабатывать рекомендации для специалистов агробизнеса на всех уровнях. Принципиально важным в реализации программы развития села является понимание того, что жизнеспособность и развитие предпринимательства и бизнеса на селе возможно только по инициативе снизу. Здесь многое зависит от государственной поддержки сельхозпроизводителя. При этом задача государства будет заключаться не в том, чтобы насаждать предпринимательство, а в создании благоприятной экономической и социальной среды для становления и развития. В развитых странах государственная политика в отношении предпринимательства в АПК исходит из специфики самой отрасли и ее социальной сферы – повышенной уязвимости.

Государственная поддержка прежде всего должна быть направлена на решение социальных проблем, затрагивающих интересы каждого человека. Для снижения уровня бедности, стимулирования предпринимательства следует внедрить систему кредитования (в том числе микрокредитования) сельчан. Большую поддержку должны получать предприятия по переработке сельхозпродукции. Субсидирование ставок вознаграждения по кредитам, выдаваемым банками переработчикам сельхозпродуктов, позволит повысить их конкурентоспособность за счет снижения издержек производств и цен. Госфинансирование должно быть комплексным и селективным: значительные средства должны быть выделяться на мелиоративные работы, сортоиспытание, племенное животноводство.

В практике общественного управления экономическое развитие понимается как средство расширения экономических возможностей предпринимательства с целью увеличения занятости и расширения местной налоговой базы. За этим понятием стоит ряд достаточно стандартных мероприятий, ключевую роль в реализации которых может выполнять местная администрация – акиматы различного уровня.

Поддержка развития малого и среднего предпринимательства является одним из важных направлений деятельности местной власти не только как источник налоговых и неналоговых поступлений в бюджет. Новые рабочие места, создаваемые малым бизнесом и индивидуальным предпринимательством, смягчают остроту проблем, связанных с сокращением занятости.

В этом плане можно выделить следующие направления [2]:

- ♦ работа по введению на территории региона единого налога на доход;
- ♦ меры по развитию ремесленничества и предпринимательства в районах (полное освобождение занятых в них от местных налогов) и организация конкурсного размещения заказов среди субъектов малого предпринимательства;
- ♦ разработка порядка передачи малым предпринимательским структурам основных фондов и помещений, отчуждаемых в районную коммунальную собственность в порядке взыскания долгов бюджету.

Важное значение для формирования инвестиционного климата имеет благоприятная экологическая обстановка. В соответствии с экологическим законодательством отношения в сфере управления качеством среды обитания должны регулироваться договорами о комплексном природопользовании, которые заключаются между администрацией районов и природопользователями.

Существующая практика инвестирования указывает не только на положительные стороны, но и на недостатки проработки эффективности инвестиционных предложений. Наиболее общими недостатками в разработке инвестиционных предложений являются низкое владение участниками инвестиционной деятельности основами республиканских и местных нормативно-правовых актов законодательства в области инвестиционной деятельности предоставляемых им льгот в инвестировании, недостаточный учет требований строительных норм и правил, технологии ведения строительных работ, экологических требований, слабость экономических расчетов.

Выявленные недостатки в подготовке инвестиционных предложений можно классифицировать как технические, технологические, организационные, экономические, правовые и финансовые. Исключение отмеченных недостатков позволит совершенствовать инвестирование воспроизводства основных фондов сельского хозяйства.

Таким образом, можно говорить, что имеет место настоятельная необходимость в совершенствовании всей системы кредитования сельскохозяйственного производства. В этой связи необходимо учесть мировой опыт в области кредитования сельского хозяйства. Некоторые его важные принципы (принципы Райфайзена) были успешно внедрены в практику еще в конце XIX в. [3].

Первый принцип – взятие в кредит объединенными в кооператив крестьянами под круговую поруку и обеспечение всем имуществом членов, что позволяло брать деньги в кредит сразу крупными суммами (это экономически выгодно для осуществления мелиоративных мероприятий). Круговая имущественная ответственность членов служила как известное обеспечение для банков. Вместе с тем истинную основу кооперативного кредита следует видеть не в том, чем обеспечена ссуда, а в том, кому будут отданы занятые кооперативом деньги и на что они будут тратиться. Поэтому важнейшим правилом является то, что кооператив, получивший под общую ответственность деньги, обязан выдавать их своим членам только на производственные нужды. Из этого правила вытекают и все остальные: выдача ссуды только членам кооператива, малый район деятельности кооператива, признание услуг членов правления кооператива почетными, а потому бесплатными.

Указанный принцип является основанием кредитной политики в ряде стран и в настоящее время. Так, в США создано специальное Агентство фермерских услуг. Агентство оказывает фермерам финансовую, техническую и консультационную помощь. Функциями агентства являются выдача кредитов, разработка и реализация сельскохозяйственных программ, обеспечение автоматизации сельскохозяйственных процессов.

Приоритетными направлениями по эффективной деятельности фермера является обучение, а не материальная сторона. Кредитные институты следят за процессами движения денежных ресурсов и залога. Учитывая то, что неумение фермеров управлять финансами – одна из главных причин их разорения, одним из условий кредитного соглашения является контролируемый кредит. Контролируемый кредит предполагает обучение заемщика в производственной и финансовой школах, консультационную работу, оценку заемщика по производственному потенциалу, умение управлять капиталом, способность реализовывать поставленные цели и задачи.

Для этого один раз в год составляются планы производственного развития фермерских хозяйств и проводится их анализ независимо от того, просит фермер кредит или нет. Агентство ежегодно анализирует финансовое состояние фермерских хозяйств; составляет отчет перед фермерами о состоянии их хозяйств и перспективах на будущее; классифицирует риски на приемлемые кредиты (прибыльные фермы) и сомнительные (с повышенным риском). Посещения фермеров организуются 1–5 раз в год для оценки потенциального предмета залога (имущества, посевов, поголовья скота).

Кроме того, агентство проводит страхование урожая (от нападения насекомых, от града, засухи, наводнения), а также страхование жизни, инвалидности; организует оценочные и ауди-

торские работы, бухгалтерскую помощь. Наряду с предоставлением контролируемых кредитов агентство переоформляет кредиты, что является лучшей альтернативой изъятию заложенного имущества. Критериями переоформления являются оказание помощи фермеру-клиенту и обеспечение прибыли банку.

Отмеченный международный опыт имеет следующие положительные стороны: во-первых, находится в непосредственной близости от фермерского хозяйства; во-вторых, может в любое удобное время его наблюдать; в-третьих, обеспечивает сервисное обслуживание производственного процесса фермеров; в-четвертых, строит свои кредитные операции на имущественном обеспечении.

Исходя из мирового опыта кредитования сельского хозяйства, приоритетом в решении проблемы получения доступного, долгосрочного и достаточного кредита казахстанскими сельскохозяйственными товаропроизводителями должна быть организация процесса управления денежными потоками. Этому будет способствовать создание финансово-промышленной кооперации, возглавляемой банком. Важные ее функции:

- ♦ мобилизация долгосрочного ссудного капитала;
- ♦ оказание консультационных и образовательных услуг;
- ♦ обеспечение ситуационными прогнозами об изменениях рыночной конъюнктуры.

Такая структура необходима прежде всего для реализации программ повышения почвенно-плодородия путем осуществления мелиоративных мероприятий, требующих, как правило, крупных вложений, разработки и внедрения экологически чистых производств и т.д.

Она объединяет сельскохозяйственных товаропроизводителей, перерабатывающие предприятия и институты рыночной инфраструктуры. В состав кластерной группы они войдут со своим имуществом, включая землю. В сельском хозяйстве кластерные инициативы обеспечат более глубокую переработку плодов и овощей, освоение производства нового ассортимента продуктов питания высокого качества, что в конечном счете приведет к снижению импортных закупок продовольствия. Важной задачей также является развитие инновационной инфраструктуры кластера: создание конструкторских бюро и групп, активное участие в инновационных проектах, проведение научно-методических семинаров. Региональная специализация, или зона функционирования данного кластера, выгодна регионам Казахстана, поскольку такие модели будут способствовать повышению конкурентоспособности местного бизнеса, росту доходности регионов, решению проблем полной занятости, наиболее рационального использования природного, кадрового, производственного потенциала регионов [4].

Главным мобилизующим фактором внутри кластера является обмен знаниями, идеями, опытом, технологиями. При этом подготовка рабочей силы высокой квалификации выступает доминирующим фактором роста производства и конкурентоспособности кластера. Когда формируется кластер, все производства в нем начинают оказывать друг другу взаимную поддержку. Выгода распространяется по всем направлениям связей. Активная конкуренция в одной отрасли распространяется на другие отрасли кластера. Новые производители, приходящие из других отраслей кластера, ускоряют развитие, стимулируя различные подходы к НИОКР и обеспечивая необходимые средства для внедрения новых стратегий и квалификаций.

Таким образом, развитие рыночных отношений, многообразие форм собственности предприятий и организаций сельского хозяйства, сложившаяся государственная структура управления ими, стремление к интеграции в мировую экономическую систему диктуют необходимость повышения конкурентоспособности и качества продукции в рассматриваемом регионе на кластерной основе.

Самое серьезное внимание должно быть уделено системе устойчивой государственной поддержки орошаемого земледелия и проведению социально ориентированной политики в сельской местности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Баимбетов М.К. Оценка использования природно-производственного потенциала орошаемого земледелия (на примере бассейна р. Шу): дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – МКТУ им. А. Яссауи, Таразский институт, 2007. – С. 64–65.

2 Сатыбалдин А.А., Мусекенов М.М., Баимбетов М.К. Приоритеты социально-экономической политики в зоне орошаемого земледелия (на примере бассейна р. Шу) // Управление экономикой региона: проблемы и решения: материалы НПК. – Тараз: Таразский институт Международного казахско-турецкого университета имени А. Яссауи, 3–4 июня 2005г. – С. 273–275.

3 Мусекенов М.М., Баимбетов М.К. Природно-производственный потенциал и социально-экономические условия в бассейне р. Шу // Проблемы агорынка. – 2005. – № 4. – С. 97–98.

4 Коргасбаев Ж.К., Бекбулатов Р.К., Клышбаева З.А. Эффективность использования сельскохозяйственных природных ресурсов // Проблемы агорынка. – 2011. – № 2. – С. 44–45.

Андатпа

Қазіргі кезеңдегі нарықтық қатынастарда экономиканың аграрлық секторының дамуы икемді экономикалық саясат жүргізуді талап етеді. Ал аймақтағы суармалы егіншілік пен суды тиімді пайдалануды кейінге қалдырмай оңтайлы шешімін табу керек. Осы мәселелерді шешуде экономикалық тетіктер маңызды рөл атқарады. Ғылыми негізделген, аталған мәселелерді шешу өзекті болып отыр, себебі болып жатқан ұйымдық-басқарушылық және құқықтық өзгерістерді анық жүргізуге суды және жерді пайдалануды, жанартуды көздейтін алуан түрлілігі, шаруашылық жүргізу мен меншікті біршаруашылықты нысандары. Бұл мәселелер суармалы жерлер мен су ресурстарының ауқымы мен тиімділігін пайдалануда әсер ететіні сөзсіз. Тұтастай алғанда, су шаруашылығы жүйесін басқару қағидалары мен елдің су шаруашылығы негіздерін барлық деңгейлерде қайта қарауды талап етеді. Бұл қиын және өте маңызды міндет су шаруашылығы өндірісі ерекшеліктерін ескере отырып, шешілуге тиіс. Сондықтан бұл мақала жоғарыда айтылған ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілердің мәселелерін ашады және суармалы егін шаруашылығы аумағында табиғи-өндірістік ресурстарды пайдалану тиімділігін зерттеуге арналған. Суармалы егін шаруашылығының тұрақты мемлекеттік қолдау жүйесі мен ауылдық жерлерде әлеуметтік бағдарланған саясатты жүзеге асыруға баса назар аудару керек.

Тірек сөздер: кластерлік топ, агроөнеркәсіптік кешен, суармалы егіншілік аймағы, табиғатты пайдалану, несие, аймақтық мамандандыру, реформа, су ресурстары.

Abstract

At the present stage of market relations development in the agrarian sector of the economy the adoption of flexible economic policies is important. And in the area of irrigated agriculture it is required to solve the problem of rational water and land use. In addressing these issues economic levers play an important role. A science-based solution to these problems is relevant, since the background of the current organizational, managerial and legal changes clearly maintain water and land reforms providing diversity of management forms and ownership of ametoecious objects. This, of course, affects the extent and efficiency of the use of irrigated lands and water resources. In general, the revision of the foundations of water management, and principles of water management of the country at all levels of management is required. This difficult and very important problem must be solved with the features of water production. Therefore, this article is intended the foregoing problems of agricultural producers and the study of the efficient use of natural resources in production area of irrigated agriculture. The most serious attention should be paid to the system of sustainable state support for irrigated agriculture and the implementation of socially oriented policies in rural areas.

Key words: cluster group, agro-industrial complex, irrigated agriculture, natural resource use, credit, regional specialization, reforms, water resources.

Л.И. СОРОКИНА,¹

к.э.н., доцент.

Г.Т. КУНАФИНА,¹

к.э.н., доцент.

Т.А. АБЫЛАЙХАНОВА,²

к.э.н.

Восточно-Казахстанский государственный
технический университет им. Д. Серикбаева.¹

Восточно-Казахстанский государственный
университет им. С. Аманжолова²

КОНТУРЫ СТРАТЕГИЧЕСКИХ АЛЬТЕРНАТИВ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ: ВАЖНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ

Аннотация

Республика Казахстан располагает мощным электроэнергетическим комплексом, который является базой развития экономики, инструментом проведения внутренней и внешней политики. Роль страны на мировых энергетических рынках во многом определяет ее геополитическое влияние. В свою очередь, энергетический сектор обеспечивает жизнедеятельность всех отраслей национального хозяйства, способствует консолидации субъектов Республики Казахстан, во многом определяет формирование основных финансово-экономических показателей страны. Природные энергетические ресурсы, производственный, научно-технический и кадровый потенциал энергетического сектора экономики являются национальным достоянием Республики Казахстан. Эффективное его использование создает необходимые предпосылки для вывода экономики страны на путь устойчивого развития, обеспечивающего рост благосостояния и повышение уровня жизни населения. В статье изложены результаты, базирующиеся на основе применения системного подхода и современных методов экономического и финансового анализа, методов математической статистики. Вышеназванные результаты, базирующиеся на комплексном анализе деятельности объекта исследования, аргументированно подтверждают экономическое обоснование необходимости совершенствования деятельности объекта исследования путем внедрения предлагаемого инвестиционного проекта, что позволит в итоге увеличить объем работ и реализацию услуг в энергетике. Логическим завершением выполненного исследования являются четко выявленные положительные факторы макроуровня в результате внедрения данного проекта, в частности, обеспечение равного доступа к национальным энергетическим сетям перспективных потребителей Восточного и Южного Казахстана; необходимость объединения Северного, Восточного и Южного Казахстана и повышения устойчивости и жизнестойкости Единой энергетической системы Республики Казахстан; возможность в перспективе передачи мощностей в Китайскую Народную Республику с учетом дополнительного электросетевого строительства.

Ключевые слова: стратегия, инвестиции, инвестиционная привлекательность, эффект, затраты, экономическая эффективность, проект, денежный поток, срок окупаемости.

Электроэнергетика для экономики Республики Казахстан имеет особое значение, потому что основные отрасли страны, такие, как металлургия и добыча газа и нефти, можно охарактеризовать высокой энергоемкостью. Согласно этому конкурентоспособность промышленности Казахстана и уровень жизни населения во многом зависят от качественного и надежного энергоснабжения потребителей.

В качестве объекта научного исследования был использован филиал акционерного общества «KEGOC» «Восточные межсистемные электрические сети (Восточные МЭС)», образованный в декабре 1997 г. [1]. Миссия компании – обеспечение надежного функционирования и эффективного развития Единой энергетической системы (ЕЭС) Казахстана в соответствии с современными техническими, экономическими, экологическими требованиями, стандартами профессиональной безопасности и охраны здоровья [1]. Исходя из функций, выполняемых филиалом АО «KEGOC» «Восточные МЭС», в отрасли в соответствии с законодательством Республики Казахстан в области электроэнергетики, а также учитывая программные документы государства и ожидания АО «Самрук-Қазына» как крупного акционера, в компании разработана Долгосрочная стратегия развития АО «KEGOC» до 2025 года.

В соответствии с Долгосрочной стратегией развития перед филиалом АО «KEGOC» «Восточные МЭС» были поставлены следующие стратегические цели.

1. Обеспечение надежного функционирования ЕЭС Казахстана через:

- ♦ качественное выполнение функций системного оператора ЕЭС РК;
- ♦ качественное эксплуатационное обслуживание, ремонт и модернизация существующих активов;
- ♦ повышение пропускной способности национальных энергетических сетей (НЭС) путем строительства новых линий передачи электроэнергии и подстанций;
- ♦ технологическое развитие.

2. Обеспечение устойчивого финансового положения компании и денежных потоков для акционеров и развития путем:

- ♦ обеспечения положительной динамики экономической добавленной стоимости;
- ♦ развития корпоративного управления;
- ♦ развития международного сотрудничества.

3. Устойчивое развитие через:

- ♦ совершенствование системы управления человеческими ресурсами;
- ♦ заботу об окружающей среде;
- ♦ совершенствование системы профессиональной безопасности.

Реализация указанных целей, достижение значений стратегических производственных, финансово-экономических и социальных показателей позволит АО «KEGOC» достичь к 2025 г. видения стратегии – АО «KEGOC» станет компанией мирового уровня и центром компетенций в электроэнергетической отрасли в региональном масштабе.

Учитывая перспективы развития межрегиональной сети и выдачи мощности, планируемых к вводу новых генерирующих мощностей, компания проводит активную инвестиционную политику, направленную на модернизацию национальной электрической сети, строительство новых объектов электроэнергетики в целях покрытия потребности в электроэнергии потребителей республики, создания экспортного и транзитного потенциала. Необходимо отметить, что все инвестиционные проекты компании имеют и социальное значение.

В рамках Государственной программы «Нұрлы-Жол» АО «KEGOC» реализует масштабный проект «Строительство высоковольтных линий (ВЛ) 500кВ транзита Север – Восток» – строительство линии 500 киловольт (Кв) Экибастуз – Шульбинская ГЭС (Семей) – Усть-Каменогорск [2].

Строительство линии 500 кВ Экибастуз – Шульбинская ГЭС (Семей) – Усть-Каменогорск имеет целью увеличение пропускной способности сетей в сечении Север – Восток, обеспечение покрытия дефицитов Восточно-Казахстанской области вне зависимости от транзита электроэнергии через сети ЕЭС России и обеспечение выдачи полной мощности Шульбинской ГЭС (ШГЭС) при вводе контррегулятора – Булакской ГЭС. Финансирование проекта осуществляется за счет собственных средств АО «KEGOC». Все строительно-монтажные работы проекта успешно завершены в 2016 г. с опережением графика производства работ – вместо запланированного срока завершения в 2017 г.

Построены линии электропередачи «500 кВ Экибастуз – Шульбинская ГЭС (Семей) – Усть-Каменогорск» общей протяженностью 598,5 км и 220 кВ «Семей – Шульбинская ГЭС» с заходами на подстанции (ПС) 500 кВ «Семей» общей протяженностью 106 км. Также построена новая ПС 500 кВ «Семей», расширены действующие ПС 500 кВ «Усть-Каменогорская», ПС 1150 кВ «Экибастузская» и ПС 220 кВ «Шульбинская ГЭС». Запуск объектов был произведен 6 декабря 2016 г. во время общенационального телемоста с участием главы государства в рамках «Дня индустриализации».

Важно помнить – чтобы обеспечить стабильный рост экономики страны, необходимо опережающее развитие электроэнергетической отрасли в целом.

Для увеличения транзитного потенциала национальных электрических сетей в направлении Север – Юг Казахстана в результате исследования был предложен проект по строительству транзита Север – Восток – Юг «ВЛ 500 кВ Шульбинская ГЭС (Семей) – Актогай – Талдыкорган – Алма».

Рассматриваемое строительство ВЛ 500 кВ Шульбинская ГЭС (Семей) – Актогай – Талдыкорган – Алма является этапом развития межсистемной электропередачи Север – Восток – Юг и с исчерпанием пропускной способности существующего межсистемного транзита Север – Юг предназначено для обеспечения перспективного спроса на электроэнергию и повышения надежности электроснабжения потребителей Восточно-Казахстанской, Карагандинской и Алматинской областей.

Целью и задачами данного строительства транзита Север – Восток – Юг ВЛ 500 кВ ШГЭС (Семей) – Актогай – Талдыкорган – Алма является обеспечение следующих факторов:

- 1) достижение объединения Северного, Восточного и Южного Казахстана;
- 2) обеспечение равного доступа перспективных потребителей Восточного и Южного Казахстана к сетям НЭС, в том числе:

- ♦ Актогайского горно-обогатительного комбината (ГОК);
- ♦ нефтепроводов;
- ♦ электрификации железнодорожных участков в перспективе и др.

В настоящее время в Восточно-Казахстанской области электроснабжение существующих потребителей в районе прохождения намечаемой ВЛ 500 кВ обеспечивается:

- ♦ от ПС 110/35/10 кВ Актогай, запитанной по протяженной одноцепной ВЛ 110 кВ от ПС 110/35 кВ Аягуз (потребители коммунально-бытовой нагрузки);
- ♦ от ПС 220/110/10 кВ Актогайский ГОК (АГОК), присоединенной по двум ВЛ 220 кВ к ПС 220 кВ Коунрад (потребители АГОК и прочие).

Строительство ВЛ 500 кВ позволит достигнуть объединения Северного, Восточного и Южного Казахстана с обеспечением равного доступа перспективных потребителей Восточного и Южного Казахстана к сетям НЭС.

В перспективе формирование балансов мощности будет зависеть как от темпов экономического развития региона, так и от реализации программ развития генерирующих источников и электрических сетей. Финансирование проекта осуществляется за счет собственных средств АО «KEGOC» и АО «Фонд национального благосостояния «Самрук-Қазына».

Распределение капиталовложений по сооружаемым объектам представлено в таблице 1.

Таблица 1 – Суммарные капиталовложения на весь период проекта

Наименование показателя	Капиталовложения, млн тенге
1. Техничко-экономическое обоснование проекта	182,04
2. Экспертиза ТЭО проекта	3,40
3. Корректировка технико-экономического обоснования проекта	34,54
4. Экспертиза корректировки ТЭО проекта	1,85
5. Проектные (стадия П) и изыскательские работы, в т.ч.:	762,24
- проектные;	368,73
- изыскательские	393,51
6. Экспертиза проектных и изыскательских работ	6,28
7. Разработка проектно-сметной документации	838,32
8. Подстанция (ПС) 500/220/10 кВ Талдыкорган	17 542,88
9. ПС 500/220/10 кВ Актогай	17 847,72
10. Реконструкция ПС 500/220/10 кВ Семей	3 385,23
11. Реконструкция ПС 500/220/10 кВ Алма	3 074,81
12. Высоковольтные линии (ВЛ) 500 кВ Талдыкорган – Алма	11 762,80
13. ВЛ 500 кВ Актогай – Талдыкорган	16 266,40
14. ВЛ 500 кВ ПС Семей – Актогай	21 285,91
15. Заходы ВЛ 220 кВ на ПС 500 кВ Талдыкорган	6 220,87
16. Технический надзор	362,22
17. Авторский надзор	146,08
Всего капиталовложения	99 723,00

Суммарные капиталовложения на сооружение электросетевых объектов транзита 500 кВ ШГЭС (Семей) – Актогай – Талдыкорган – Алма в соответствии с выполненным сметным расчетом составили 99 723 млн тенге, а также затраты на отвод земельных участков под строительство и эксплуатацию ВЛ и ПС и пусконаладочные работы.

Освоение инвестиций учтено в соответствии со сроками ввода и реконструкции электросетевых объектов в период 2017–2023 гг.

График освоения капиталовложений по объектам приведен в таблице 2.

Таблица 2 – График освоения капиталовложений в период 2017–2023 гг.

Наименование показателя, млн тенге	Годы							
	2016 (0 период)	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Новые ПС	–	–	–	–	–	10 303	15 289	9 799
2. Новые ВЛ	–	–	–	–	–	16 168	22 992	15 376
3. Реконструкция ПС	–	–	–	–	–	1 881	2 791	1 789
4. Прочие	1 000	164	88	180	122	1406	210	166
Всего капиталовложений	1 000	164	88	180	122	29 758	41 282	27 129

В таблице 3 представлены прогнозные значения годовой инфляции РК в период 2017–2023 гг. (принята на основе Прогноза социально-экономического развития Республики Казахстан). Далее за 2021 г. уровень инфляции принят оценочно [3].

Таблица 3 – Прогнозные значения годовой инфляции Республики Казахстан [3]

Наименование показателя, ед. изм.	Годы						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Прогноз социально-экономического развития РК, %	6–8	6–8	5–7	4–6	3–4	3–4	3–4
Годовая инфляция, учтенная в расчете, %	7	7	6	6	4	4	4

Расчет экономической эффективности выполнен согласно требованиям СП согласования, утверждения и состава строительства и в соответствии с рекомендациями по оценке эффективности инвестиционных проектов.

Важно то, что осуществление эффективных проектов увеличивает поступающий в распоряжение общества внутренний валовой продукт, который затем делится между участвующими в проекте субъектами. Показатели экономической эффективности учитывают социально-экономические последствия осуществления инвестиционного проекта для общества в целом.

Для проведения экономической оценки проекта был использован подход, основывающийся на анализе движения дисконтированных денежных средств.

Период оценки составляет 32 года, с 2017 по 2048 гг., что включает 7 лет проектирования, выбора, согласования трасс ВЛ и инженерных изысканий и строительства и 25 лет эксплуатации после сооружения всех объектов. Дисконтирование выполнено к началу 2017 г.

Результатом является расчет показателей экономической эффективности для принятия решения о целесообразности осуществления проекта. Основным показателем экономической эффективности является чистый дисконтированный доход (ENPV или NPV), который должен принимать неотрицательное значение.

Расчеты эксплуатационных издержек для определения экономической эффективности были выполнены на основе исходных данных АО «KEGOC» при следующих исходных позициях:

- ♦ затраты учтены только по новым электросетевым объектам;
- ♦ численность производственного персонала учтена только по обслуживанию новых электросетевых объектов в количестве 65 человек и определена в соответствии с «Нормативами

численности персонала электросетевых организаций, осуществляющих эксплуатационные и ремонтные работы на межсистемных линиях электропередачи» [4].

В таблице 4 представлена численность производственного персонала.

Метод текущей стоимости основан на определении чистого дисконтированного дохода, выступающего в качестве показателя интегрального экономического эффекта от проекта.

Таблица 4 – Численность производственного персонала

Наименование	Численность персонала, человек
Оперативная работа на подстанциях (ПС) 35 кВ и выше	10
Техническое обслуживание и ремонт (ТО и Р) ПС 35 кВ и выше	15
ТО и Р межсистемных линий электропередач (ЛЭП)	21
Мастера по функции ТО и Р межсистемных ЛЭП	5
Мастера по функции ТО и Р ПС	4
Дежурные ПС	10
Всего	65

Результаты расчетов NPV по каждому году проекта:

NPV (2017 г.) = $164 / (1 + 0,07 - 1000) = -846,73$ млн тенге;

NPV (2018 г.) = $88 / (1 + 0,07 - 1000) = -923,14$ млн тенге;

NPV (2019 г.) = $180 / (1 + 0,06 - 1000) = -848,87$ млн тенге;

NPV (2020 г.) = $122 / (1 + 0,06 - 1000) = -903,36$ млн тенге;

NPV (2021 г.) = $29758 / (1 + 0,04 - 1000) = 23458,91$ млн тенге;

NPV (2022 г.) = $42282 / (1 + 0,04 - 1000) = 31625,76$ млн тенге;

NPV (2023 г.) = $27129 / (1 + 0,04 - 1000) = 19615,81$ млн тенге.

NPV (2017–2023 гг.) = $(-846,73) + (-923,14) + (-848,87) + (-903,36) + 23458,91 + 31625,76 + 19615,81 = 71178,38$ млн тенге.

Чистая приведенная стоимость проекта составила 71178,38 млн тенге, то есть $NPV > 0$, значит, проект можно признать прибыльным и принять.

Контроль над инвестициями осуществляется путем количественного исчисления доходности вложенных средств.

Индекс рентабельности инвестиций (PI) показывает относительную прибыльность проекта или дисконтируемую стоимость денежных поступлений от проекта в расчете на единицу вложений [5].

Результаты расчета PI: $PI = 71\,178,38 \text{ млн тенге} / 1000 \text{ млн тенге} = 71,17$.

Индекс рентабельности инвестиций составил 71,17, то есть $PI > 1$, это значит, что вложение инвестиций рентабельно и приемлемо в соответствии с выбранной ставкой дисконтирования.

Период окупаемости проекта – это продолжительность периода от начального момента до момента окупаемости. Начальным моментом обычно является начало первого шага или начало операционной деятельности [5].

Сроком окупаемости называется тот наиболее ранний момент времени в расчетном периоде, после которого кумулятивные текущие чистые денежные поступления становятся и в дальнейшем остаются неотрицательными.

Данный показатель позволяет сравнивать между собой различные проекты по степени эффективности возврата капитала [5].

Для расчета срока окупаемости инвестиций всегда необходимо знать или определить первоначальные затраты (IC). В рассматриваемом проекте они были запланированы в размере 1000 млн тенге, далее необходимо было спрогнозировать будущие денежные поступления (CF) и определить, с какого периода сумма денежного потока превысит первоначальные инвестиционные затраты. В таблице 5 (стр. 74) представлен расчет срока окупаемости проекта.

Таблица 5 – Расчет срока окупаемости инвестиций проекта

Период	Первоначальные затраты, IC, млн тенге	Денежный поток, CF, млн тенге	Денежный поток с нарастающим итогом, CF, млн тенге
0	1000	–	–
1	–	164	–836
2	–	88	252
3	–	180	268
4	–	122	302
5	–	29 758	29 880
6	–	41 282	71 040
7	–	27 129	68 411

По результатам таблицы 5 можно отметить, что в 2021 г. (5 период) сумма денежных поступлений окупит первоначальные затраты, следовательно, срок окупаемости составляет 5 лет. Существует необходимость расчета дисконтированного срока окупаемости (англ. DPP, Discounted Payback Period) – периода возврата денежных средств с учетом временной стоимости денежных средств (ставки дисконта). Главное отличие от простой формулы срока окупаемости – это дисконтирование денежных потоков и приведение будущих денежных поступлений к текущему времени [5].

Рассмотрим оценку дисконтированного срока окупаемости инвестиций для проекта в таблице 6. Первоначальные инвестиции составили 1000 млн тенге, денежный поток изменялся ежегодно.

Таблица 6 – Расчет дисконтированного срока окупаемости инвестиций в проект

Период	Первоначальные затраты, IC, млн тенге	Денежный поток, CF, млн тенге	Дисконтированный денежный поток, DCF, млн тенге	Дисконтированный денежный поток с нарастающим итогом, CF, млн тенге
0	1000	–	–	–
1	–	164	–846,73	–846,73
2	–	88	–923,14	–1769,87
3	–	180	–848,87	–1772,01
4	–	122	–903,36	–1752,23
5	–	29 758	23 458,91	22 555,54
6	–	41 282	31 625,76	55 084,67
7	–	27 129	19 615,81	51 241,57

Ставка дисконтирования была взята из вышеприведенных значений и составила 7%, 6% и 4%.

Проект окупится в 5 периоде, т.е. в 2021 г., в котором денежные поступления составят 22 555,54 млн тенге.

Таким образом, предложенный проект по строительству транзита Север – Восток – Юг имеет следующие положительные факторы:

- ♦ обеспечение равного доступа к сетям национальной электрической сети перспективных потребителей Восточного и Южного Казахстана: Актогайского ГОКа, электрификации железнодорожных участков (Актогай – Мойынты, Актогай – Алматы, Актогай – Достык), нефтепроводов и др.
- ♦ обеспечение надежного электроснабжения потребителей Актогайского горно-обогатительного комбината;
- ♦ покрытие дефицита г. Алматы и юга Казахстана (особенно в условиях отставания строительства Балхашской теплоэлектростанции);

- ♦ возможность покрытия части пиковой нагрузки Единой энергетической системы Республики Казахстан снижением резервов по балансированию ветреной электростанции;
- ♦ необходимость объединения Северного, Восточного и Южного Казахстана и повышения устойчивости и жизнестойкости Единой энергетической системы Республики Казахстан;
- ♦ возможность в перспективе передачи мощностей в Китайскую Народную Республику с учетом дополнительного электросетевого строительства.

Все вышесказанное позволяет отметить, что простой срок окупаемости нового проекта для филиала АО «KEGOC» «Восточные МЭС» составил 5 лет. Дисконтированный срок окупаемости также составил 5 лет. Проект внедрения новых услуг на предприятии является эффективным, так как $NPV = 71\,178,38$ млн тенге > 0 , $PI = 71,17 > 1$, срок окупаемости проекта невелик, а значит, это экономически выгодное вложение денежных средств, которое будет приносить прибыль. В целом реализация данного проекта позволит повысить инвестиционную привлекательность филиала АО «KEGOC» «Восточные межсистемные электрические сети».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 www.kegoc.kz/ru/o-kompanii/nacionalnaya-energosiistema/filialy-mes/vostochnyy.
- 2 www.baiterek.gov.kz/ru/programs/nurly-zhol.
- 3 Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2017–2021 годы от 31 августа 2016 г., протокол № 29.
- 4 Приказ министра индустрии и новых технологий РК «Об утверждении нормативов численности персонала электросетевых организаций, осуществляющих эксплуатационные и ремонтные работы на межсистемных линиях электропередачи и подстанциях» от 19 января 2012 г. № 21.
- 5 Сейтказиева А.М. Инвестиционная деятельность предприятий: учеб. пособие. – Алматы: Экономика, 2011.

Аңдатпа

Қазақстан Республикасы экономикалық дамудың негізі, ішкі және сыртқы саясатты жүргізу құралы болып табылатын күшті электр энергетикалық кешенге ие. Елдің әлемдік энергетикалық нарықтардағы рөлі негізінен оның геосаяси әсерін анықтайды. Өз кезегінде, энергетика секторы ұлттық экономиканың барлық салаларының өмір сүру деңгейін қамтамасыз етеді, Қазақстан Республикасының субъектілерін біріктіруге ықпал етеді, көбінде еліміздің негізгі қаржылық – экономикалық көрсеткіштерін қалыптастырады. Экономиканың энергетикалық секторының табиғи энергетикалық ресурстары, өндірістік, ғылыми-техникалық және кадр әлеуеті Қазақстан Республикасының ұлттық қазынасы болып табылады. Оның тиімді пайдалануы халықтың әл-ауқатын арттыру және өмір сүру деңгейін көтеруді қамтамасыз ететін ел экономикасын орнықты даму жолына тарту үшін қажетті алғышарттар жасайды. Мақалада жүйелі көзқарас және экономикалық және қаржылық талдаудың қазіргі заманғы әдістерін, математикалық статистика әдістерін қолдану негізінде алынған нәтижелер баяндалған. Зерттеу объектісі қызметінің жан-жақты талдауына негізделген жоғарыдағы нәтижелер, сайып келгенде, энергетика саласындағы өндірістің көлемі мен қызметтерді іске асыруды арттыратын, ұсынылған инвестициялық жобаны іске асыру арқылы зерттеу нысанының қызметін жетілдіру қажеттілігін экономикалық негізделуін дәлелді қолдайды. Орындалған зерттеу жұмысының логикалық қорытындысы жобаны іске асыру нәтижесінде нақты анықталған макро деңгейдің он факторлары болып табылады, жекелей алғанда: Шығыс және Оңтүстік Қазақстанның болашақ клиенттерін НЭС желілеріне тең қолжетімділігін қамтамасыз ету; Қазақстанның Солтүстік, Шығыс және Оңтүстік аймақтарын біріктіру және Қазақстан Республикасының бірыңғай энергетикалық жүйесінің тұрақтылығы мен өміршендігін арттыру қажеттілігі; назарға қосымша электр желілік құрылысты ескере отырып, Қытай Халық Республикасына келешекте қуат беру мүмкіндігі.

Тірек сөздер: стратегия, инвестициялар, инвестициялық тартымдылық, тиімділік, әсер, шығындар, экономикалық тиімділік, жоба, ақша ағымы, өтелу мерзімі.

Abstract

The Republic of Kazakhstan has a powerful electric power complex, which is the basis for economic development, an instrument for conducting domestic and foreign policy. The country's role in world energy markets largely determines its geopolitical influence. In turn, the energy sector ensures the livelihoods of

all sectors of the national economy, contributes to the consolidation of state actors, largely determines the formation of the country's main financial and economic indicators. Natural energy resources, production, scientific, technical and personnel potential of the energy sector of the economy are the national treasure of the country. Its effective use creates the necessary prerequisites for the withdrawal of the state's economy to the path of sustainable development providing the growth of wealth and increase of people's standard of living. The article presents the results based on the application of the system approach and modern methods of economic and financial analysis, mathematical statistics. Based on a comprehensive analysis of the activity of the research object, they reasonably support the economic justification for the need to improve the activity of the research object by implementing the proposed investment project. The logical conclusion clearly identified positive macro-level factors as a result of the implementation of this project: ensuring equal access to the networks of the NES of prospective consumers in Eastern and Southern Kazakhstan; the need to unite the North, East and South Kazakhstan and increase the stability and resilience of the EEC RK; the possibility in the long term of transferring capacities to China taking into account additional electric grid construction.

Key words: strategy, investments, investment attractiveness, effect, expenditure, economic efficiency, project, cash flow, period of repayment.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ТОҚЫМА ӨНДІРІСІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Андатпа

Еліміздің тоқыма өндірісін дамытудың тиімділігі оның шитті мақтаны өндірумен айналысатын шаруашылық субъектілер үшін де, мақта өңдеу кәсіпорындары үшін де аса пайдалы екендігімен айқындалады. Себебі, тоқыма өндірісі жүйесінде шитті мақтаны өндірушілер өз өнімін уақытылы және толық мөлшерде өткізуге, ал өңдеу кәсіпорындары өндірістік қуатын толық іске қосуға мүмкіндік алады. Демек, қазіргі дамыған нарықтық қатынастар кезеңінде отандық тоқыма кәсіпорындарының өндірістік-экономикалық әлеуетін шектейтін елеулі тосқауылдар нәтижесі осындай көлемдегі ауқымды міндеттердің шешімін қамтамасыз ете алмауда. Бұл әрине, республиканың Оңтүстік Қазақстан облысындағы қаржылық дәрменсіз тоқыма кәсіпорындарын экономикалық тұрғыдан жетілдіру процестерін тежейді. Сондықтан бұл мақалада өндірістің жұмысынан жақсы экономикалық нәтиже алу үшін оның ауқымын кеңейтіп, кәсіпорындардың мақта-тоқыма саласына мамандануын тереңдету, өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін көтеру, ғылыми-техникалық жетістіктерді өндіруге инвестиция тартудың басым бағыттарын анықтау мәселелері зерттеледі. Өйткені тоқыма өндірісін дамыту жекелеген компаниялар мен ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Отандық экономиканың тоқыма өнімдерінің импортына тәуелділігін жою шартымен «Оңтүстік» еркін экономикалық аймағын іске асыру ондағы өнім сапасы мен түрлерін жақсарту есебінен оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, кәсіпорындардың технологиялық артта қалу мәселесін түпкілікті шешуге, өндіріс шығындарын азайтуға, әлемдік экономикаға ену процесін жылдамдатуға елеулі мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, мақта, кластер, өндірістік кешен, өнеркәсіп, технология, әлеует, бәсекеге қабілеттілік.

Ұлттық бәсекеге қабілеттілікті арттыру, әлемдік және ішкі нарықтағы отандық кәсіпорындардың қызмет тиімділігін көтеру кез-келген елдің экономикалық саясатының мақсаты болып табылады.

Өйткені тоқыма өндірісі мақта нарығының қатысушылары үшін экономикалық жағынан тиімді болып табылады. Себебі, ол шығарған өнімнің соңғы тұтынушыға дейін жетуін жеделдете отырып, өндіргіш күштердің әлеуетін күшейтуге, өнім өндірісі көлемін ұлғайтуға, өндірістік қатынастарды жетілдіруге және өндіріс тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді [1]. Сондықтан, қазақстандық экономиканы дамытудың қазіргі кезеңдегі басты міндеті экономиканың шикізаттық емес секторына инвестиция тартуға, кластерлерді және бір-бірімен байланысты салалар мен өндірістердің тізбегін дамыту жөніндегі жобаларды жедел жүзеге асыруға, осылайша бәсекеге қабілетті тауарлар мен қызметтерді өндіруге бағытталуда.

2014 жылы Мемлекет басшысының 100 миллиард теңге көлемінде бөлген қаражаты Қазақстанның экономикасын қолдау үшін құрылған үлкен механизмнің бастауы болып саналады. Жобалардың басым бөлігі аз уақыт ішінде қолдауға ие болып, жүзеге асырылды. Солардың бірі тоқыма өнеркәсібінде 22 жобаға 2 357 млн теңге, ал өңдеуші өнеркәсіптің өзге түрлеріндегі 15 жобаға 1 751 млн теңге қаржыландырылды [2].

Бүгінде Қазақстан Республикасы индустриалды-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасы аясында «Оңтүстік» АЭА аумағында 24,8 млрд теңгені құрайтын 10 инвестициялық жоба іске асып, 2145 жұмыс орны ашылған [3]. Соның ішінде «Оху Textile» жіп иіру фабрикасы да 2016 жылы қайта іске қосылған. Бүгінде фабрикада тоқсаннан астам адам жұмыс жасап келеді. Қуатына толық енгеннен кейін 270 адамға жұмыс орны ашылмақ ниетте екендігін көрсетіп отыр [4]. Демек, еліміз шикізаттық бағыттың басымдығынан туатын қауіпті түсіне отырып, өндірісте ғылыми қамтымды жоғары технологияны қолданатын өндірісті дамытуға бағытталған жаңа экономикалық саясатты қалыптастыруда. Мұндағы маңыздысы – еліміздегі қаржылық, техникалық ресурстардың тапшылығына қарамастан, мемлекеттің осы мәселеге

тікелей ынталы болуында. Осыған орай, Оңтүстік Қазақстан облысындағы «Меланж» АҚ мен «Ютекс» АҚ кәсіпорындарының өндірісі де 2015 жылдан бастап қайта іске қосылған. «Меланж» АҚ – жергілікті шикізатты қолданудан мақтадан иірілген жіпті шығаратын (мақталық маталар), мақта иіруші фабрика. Өнімі Қазақстанға, Ресейге, Түркияға сатылады. «Ютекс» АҚ – мақта талшығын өңдейтін кәсіпорын (мақталық тоқыма жібі, кездемелер), жергілікті нарықпен Ресей, Украинаға сатуға кететін, оның шығаруының жоспарлы қуаттылығы жылына мақтадан иірілген жіптің шамамен 6 мың тоннасын құрайды. Сонымен қатар индустрияландыру картасына қосу үшін 2015 жылы 5 жоба мақұлданған. Олар: «Бал текстиль» ЖШС – синтетикалық жіптер өндірісі; «Назар текстиль» ЖШС – синтетикалық иірім жіптер өндірісі; «Нур аби агро» ЖШС – полипропиленді жіптер, синтепон, ватин және толтырғыштар өндірісі; «Ансат текстиль» ЖШС – химиялық талшық өндірісі; «Dolce» ЖШС – тоқыма өндірісі болып табылады. Бүгінде іске қосылған кәсіпорындардың оң қарқынына қарамастан, бірқатар жүйелі шешілмеген мәселелері де баршылық. Олар:

- ♦ тоқыма кәсіпорындарының шикізатты жеткізетін ауыл шаруашылық өндірушілеріне тәуелділігі;
- ♦ кәсіпорындарда іскерлік белсенділіктің, жаңаша бағдарламаларға қызығушылықтың төмендігі;
- ♦ кәсіпорындардағы маркетингтік қызметтің төмен болуы, өндірілетін тауар жарнамасының болмауы;
- ♦ кәсіпорындарды алға бастырудағы айналым қаражатының жетіспеушілігі.

Кезінде Мемлекет басшысының инициативасы бойынша бұдан бірнеше жыл бұрын кластерлік бастама атауымен және үкімет, аймақтық басқару органдарының қатысуымен құрылған «Оңтүстік» АЭА тиісті деңгейде іске асырылмауының басты себебі инновацияны ендіру үшін қажетті қаржы ресурстарына ие ішкі және сыртқы аграрлық нарықта табысты бәсекелесе алатын ірі ауыл шаруашылық кәсіпорындары мен шаруашылықтарды қалыптастыру процесінің аяқталмауы болып табылды. Оның үстіне ауыл шаруашылық шикізатын өңдейтін қайта өңдеуші кәсіпорындар ауыл шаруашылық кәсіпорындарымен интеграциялану бастамасын қолдамады.

Интеграцияға бірігудің басты критерийі осы бірігуден түсетін экономикалық тиімділік болып табылады. Бұл бірлестікті құрудағы басты міндет қалыптастырудың алғашқы кезеңінде, сондай-ақ жұмыстың жобалық режиміне шыққаннан кейін де қатысушылардың экономикалық жағдайын теңестіру екендігі белгілі. Сондықтан, кооперация, интеграция және кластерге бөлу негізінде мақта кешенін дамытуға және оның тиімділігін арттыруға, шаруашылық жүргізудің тиімді тетіктерін дайындауға, мақта кешенінің өнімдерін өндіру, толық өңдеу және өткізу процестеріндегі ұйымдық-экономикалық қатынастарды жетілдіруге арналған жаңаша стратегиялық бағыт-бағдары анық болуы қажет. Сондай-ақ, өндірістік кластерлерді ұйымдастыру жоғары технология мен ғылыми жетістіктерді қолдана отырып, өндірушіден тұтынушыға дейінгі барлық қатысушылардың күш жігерімен құрылған нәтижесі соңғы өнім болып табылатын бір технологиялық процеспен біріктірілген әртүрлі функцияларды орындайтын сала кәсіпорындарының кооперациясын көздейді (сурет 1, б. 79).

Бір-бірімен байланысты салалардың арасындағы өзара тиімді экономикалық қарым-қатынастарды құру үшін өнімдердің оңтайлы бағалық қатынасын анықтау керек. Бірінші кезекте, бұл тоқыма өнеркәсібіне шикізат (мақта) жеткізетін ауыл шаруашылығы тауар өндірушілердің өнімдеріне тікелей қатысты болып табылады [5].

Сондықтан жақын болашақта Оңтүстік Қазақстан облысының мақта-тоқыма өнеркәсібі мақта талшығынан жіп иіру процесін жетілдіруге, ұлғайтуға және дайын өнім жасауға бағытталу қажет. Өйткені, мақта талшығына қарағанда мақта-қағаз иірімжібі қосылған құны жоғары әрі әлемдік нарықтарда кең сұранысқа ие өнімдердің санатына кіреді. Осы саланың бәсекеге қабілеттілігін көтеру мақсатында экспортқа бағдарланған сан алуан иірімжіп түрлерін өндіру, өнім сапасын жақсарту және оны халықаралық стандарттарға сәйкестендіру шараларын реттеу қажет. Осындай қатынастардың аясында шикізатпен жабдықтаудың, шитті мақтаны толығымен өңдеудің, «өндіру-өңдеу-өткізу» технологиялық тізбегінің дамуын ынталандырудың тұрақтылығы қамтамасыз етіледі. Осының бәрі шитті мақта өндірісін ұлғайтуға, мақтаны толығымен өңдеуге және дайын мақта өнімдерін өткізуге мүмкіндік береді.

Сурет 1 – Оңтүстік Қазақстан облысындағы мақта-тоқыма кластерінің жұмыс жасау сызбасы

Мақтаның экспортқа тасымалын ынталандыру сыртқы нарық конъюнктурасын тиімді реттеуге, мақта өндірісінің табыстылығы мен саланың инвестициялық тартымдылығын арттыруға, жеке шаруашылықтардың тауар өндірісіне көшуін жеделдетуге, қосымша несиелік ресурстар беру мен дайындау-өткізу қызметтерін көрсетуші кооперативтер желісін дамытуға септігін тигізеді. Демек, импорттың артуына, оның үлкен өзіндік құнына, дайын тоқыма өнімі өндірісінің азаюына себепші болатын дайын тоқыма өнімін соңғы пайдаланудың өндірісіне дейін қолданылатын, матаның толық тізбектік өндірісі жоқтың қасы. Мәселен, Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстанды алып қарайтын болсақ мақтадан иірілген жіп өндірісі 1992 жылдан кейін шамамен 90%-ға қатты төмендеген. Тәжікстан Республикасының үкметімен «2010–2014 жылдарға Тәжікстан Республикасында мақта шаруашылығын дамыту бағдарламасы» және «2015 жыл кезеңінде Тәжікстан Республикасында өндірілетін мақта талшығының толық өңдеушілік бағдарламасы» қабылданған болатын. Алайда, бұл бағдарламаға қойылған нақты жоспарлар дәл солай іске аса алмаған. Басқа да мақта-шикізаты өндірісінің көлемінің жыл сайынғы қысқарулары нәтижесінде, Тәжікстан Республикасындағы мақта өңдеу көлемі төмен деңгейде болып қалуда.

Кесте 1 – Орталық Азиядағы мақтадан иірілген жіп өндірісі мың тонна

Елдер	1992 ж.	1996 ж.	2001 ж.	2006 ж.	2011 ж.	2014 ж.
Қазақстан	41	4	1	6	3	4
Қырғызстан	22	6	1	2	1	1
Тәжікстан	24	12	14	10	5	9
Түркменстан	21	26	54	80	103	128
Өзбекстан	183	105	181	144	200	219
Барлық Орталық Азия	291	153	251	242	312	361

Ескертпе – Мәліметтер негізінде автормен жасалды.

Мақтаның 90% жуығы маталарды өңдеудің дамыған мүмкіншіліктері бар елдерге экспортқа жөнелтілген. Ал, Тәжікстанда 2015 жылға дейінгі кезеңде бұл республикадағы өндірілетін мақта талшығын толық өңдеудің бағдарламасына сәйкес 45 жаңа тоқыма кәсіпорындары істеп кетуі керек еді. Бұның орнына бүгінде құрал-жабдықтардың біразы ескі және тұрып қалған кәсіпорындардың терең дағдарысын байқауымызға болады. 2014 жылы мынадай «Файзи ис-

тиклол 2011», «Ресандаи Кургонтеппа», «Хима-текстиль», «Вализодаи Ниёз», «Авесто 2010», «Тоджи Гафуров» және басқа да кәсіпорындар толығымен істей бастаған. Ал, Қазақстанның сол бір уақыттардағы өндіріс ауқымы Өзбекстан мен Түркменстаннан едәуір төмен еді.

Бүгінде Өзбекстан мен Түркменістан әсіресе табысты тоқыма өндірісі тізбегінің қосылған құнын үздіксіз арттырудың мақта талшығынан бастап дайын киімге дейінгі өндірістің барлық даму сатысын қолға алған. Тіпті сонымен орталық екі елде бұрынғысынша мақтаға, сондай-ақ мақта иіру жібі өндірісіне шоғырланған. Соңғы он жылда қосымша өндірістік қуаттар сонымен қатар өндірістің келесі кезеңінде сондай тоқымашылық пен трикотаж өндірісі, өңдеу және тігін өндірісі бірте-бірте табысты құрыла бастаған. Әсіресе мақтадан иірілген жіп өндірісінің жоғары серпінін Түркменстан көрсеткен.

Ұлттық және мемлекеттік бағдарламаға сәйкес қазіргі кезде ұлттық экономиканың әртараптануына бағытталған, оған инновациялық сипат беретін елде ірі ауқымды реформалар іске асырылуда. Салалардағы ең маңызды міндеттердің бірі – өңделетін мақта талшығы көлемінің өсімін арттыру, мұның мәнісі, әлеуметтік саясаттың негізгі факторы болып келетін жаңа жұмыс орындарын құру болып табылады. Қазіргі таңда Түркменстанда мақта өңдеу бойынша комбинаттардың экспортқа бағдарланған жоғары технологияларын қосатын толық қайта өңдеуші инфрақұрылымдары қалыптасқан.

Ал, елімізде мата импортының сандық көрсеткіштері әлі де маңызды – олардың шамамен жетпіс пайызына жуығы Ресейден импортталады. Бізде оның өндірістік тізбектік үлесі әзірге жеткіліксіз дамыған. Мата өндірісі үшін тоқыма құрал-жабдықтары нарық икемділігіне тапшы болып келеді. Сондай-ақ, импортталатын жұмсақ түкті көрпе мен пледтердің саны 90%-ға, соның ішінде Қытайдан келетін импорт – 53%, ал Ресейден келетін импорт – 10%-ға жақындайды. Свитерлер мен жемпірлердің импорты – шамамен 83%, кілемдердікі – 85%, трикотажды киімдердің – 46%, төсек жабындылардың – 12% сырттан әкелінеді. Тоқыма және тігін кәсіпорындардың 70–80% нарықта арнаулы жұмыс киімдермен, әдеттегідей, өзінің өнімін күшпен немесе басқа да арнаулы құрылымдарға арнап жұмыс істейді. ОҚО өндірістік циклдің бұл бөлігі тапшылық жағдайда. Қуаттарды толық іске қоспау, мемлекеттік қорғаныстық тапсырыстарға тәуелді болу, айналым қаражатының жеткіліксіздігі, өнімді сатудың нарықтық құралдарын пайдаланбау тәрізді саланың мәселелері бүгінге дейін өзекті болып отыр. Демек тұрақты болып тігін өнеркәсібі ғана дамуда, оның соңғы 7 жылдағы нақты өсімі оң серпінін көрсетіп отыр.

Бүгінде облыста жаңаша тоқыма өндірісі негізінде және ескінің модернизациясын инвестициялайтын бірнеше жаңа кәсіпорындар күш жинап жатыр. Іске қосылуы жоспарланған және істеп тұрған барлық тоқыма компанияларын толық іске қосқан күннің өзінде ішкі тұтыну көлемі шамамен жалпы өндірілген мақтаның 35% қамтиды. Алайда, жеткізілетін шикізат көлеміне қарамастан өндірілетін мақта талшығының сапасы әрдайым жоғары сапалы өнім талаптарына жауап бермейді. Оның үстіне Оңтүстік өңірде бәсеке тым үлкен – жоғары сапалы мақта өнімін Өзбекстан, Тәжікстан, Түркменстанда ғана өндіреді.

Соңғы жылдары көптеген ірі түрік кәсіпорындарын алып қарайтын болсақ олар холдингтерге бірігуде. Өйткені бұл экономикалық жағынан тиімді болып келеді. Бұл холдингтерде мақта талшықтары мен қайта өңдеуден басталған тігін бұйымдарын өндіруге дейінгі өндірістік кезеңі іске асырылады. Бұл бәсеке деңгейіндегі бағаны ұстап қалуға мүмкіншілік береді. Бүгінгі түрік тоқыма өнеркәсіптері заманауи құралдармен жабдықтау бойынша әлемдегі көшбасшыларының бірі болып табылады [6]. Сондықтан өнеркәсіптің сәтті дамуы сапалы да білікті адам капиталының болуына негізделетіндіктен, өңірдегі мақта-тоқыма саласын кәсіби мамандармен қамтамасыз ететін жоғары оқу орындары мен кәсіптік техникалық колледждерге маңыз берілу керек. Сондай-ақ, салалық және ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге, ел ішінде және ел тысында мамандарды оқытуға жұмсалатын шығындарды ұлғайту қажет. Осыған орай, экономиканың тоқыма өндірісін дамыту үшін барлық жағдайлар жасалуы тиіс. Бұл үшін қосымша құны жоғары ғылыми талданып енгізілген жоғары технологиялық өндірістерді ендіру, экономикалық өсу қарқыны мен сапасына едәуір шынайы ықпал ететін инвестициялық процестерді жүзеге асыру керек. Сонымен қатар төмендегідей іс-шаралар да жасалуы тиіс:

- ♦ өнеркәсіп кәсіпорындарында салық ставкасын төмендету (мәселен әлемнің озық елдерінде тоқыма өндірісін заман талабына сай дамыту үшін салық жеңілдіктерін қолданылады);
 - ♦ кәсіпорындардың несиеге деген қол жетімділігін арттыру, пайыздық ставкасын азайту (жаңадан бастап жатқан кәсіпорындарды несиелендіру);
 - ♦ кәсіпорындардың маркетингтік қызметіне білікті маркетингтерді тарту және қаржы салымдарын арттыру, өндірілетін отандық өнімдерге сұранысты арттыру, ынталандыру шараларын жүргізу;
 - ♦ кооперация, интеграция негізінде қайта өңдеуші тоқыма өндірісін дамыту.
- Біздің ойымызша, осы аталған шараларды іске асыру алдағы болашақта дайын тоқыма өнімі өндірісімен шығуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Акимбекова Г.У. Развитие кластерной системы в АПК Казахстана // Проблемы агрорынка. – Алматы. – 2006. – № 3. – С. 109.
- 2 «Бәйтерек» холдингі компаниялар тобының ҮИИД МБ аясындағы қызмет көрсеткіштері // Егемен Қазақстан. – 2014. – Қазан. – № 31. – Б. 12.
- 3 Оңтүстікте он екі жоба сәтті жүзеге асырылуда. – 2014, қараша – 6: <https://i-news.kz/news/2014/>.
- 4 Холдинг қолтығынан демеген. «Оху Textile» жіп иіру фабрикасы жұмысын бастады // Егемен Қазақстан. – 2015. – № 48(28526). – Наурыз 13. – Б. 1.
- 5 Алимбаев А.А., Таубаев А.А. Усиление роли кластеров инновационно-технологическом развитии региона // Проблемы обеспечения конкурентоспособности экономики Казахстана: материалы международной научно-практической конференции. – Кокшетау, 2005. – С. 11–13.
- 6 Mombekova G., Turysbekova G., Baimbetova A. Managing Innovational Processes at Cotton Processing Enterprises in Central Asia Countries // International Journal of Economics and Financial Issues. – Turkey. – 2016. – P. 1-8.

Аннотация

Эффективность развития текстильной промышленности в стране определяется тем, что она выгодна как для субъектов хозяйствования, занимающихся производством хлопка-сырца, так и для предприятий по переработке хлопка. Причина в том, что в текстильной производственной системе производители хлопка-сырца могут своевременно выпускать свою продукцию, а перерабатывающие предприятия могут полностью запустить производственные мощности. Наличие значительных барьеров для производственно-экономического потенциала отечественных текстильных предприятий в период передовых рыночных отношений не может обеспечить решение задач такого масштаба. Это, конечно, мешало процессам экономической модернизации финансово несостоятельных текстильных предприятий в Южно-Казахстанской области. Поэтому в статье рассматриваются вопросы расширения масштабов производства для получения хорошего экономического эффекта от работы предприятия, углубления специализации предприятий в хлопко-текстильной промышленности, повышения качества и конкурентоспособности продукции, определения приоритетных направлений привлечения инвестиций в реализацию научно-технических достижений. Развитие текстильной продукции является важным фактором повышения конкурентоспособности отдельных компаний и национальной экономики. Внедрение «южной» свободной экономической зоны с устранением зависимости отечественной экономики от импорта текстильных изделий даст значительную возможность повысить свою конкурентоспособность за счет улучшения качества и типов продукции, окончательного решения проблемы технологического отставания предприятий, снижения издержек производства, ускорения процесса выхода на международный рынок.

Ключевые слова: сельское хозяйство, хлопок, кластер, промышленный комплекс, промышленность, технология, потенциал, конкурентоспособность.

Abstract

The effectiveness of the textile industry development in the country is determined by the fact that it is beneficial both for business entities engaged in the production of raw cotton and for cotton processing enterprises. The reason is that in the textile production system, producers of raw cotton will be able to carry out their products in a timely manner, and the processing enterprises will be able to fully start production capacity. Consequently, the result of

significant barriers to the production and economic potential of the domestic textile enterprises during the period of advanced market relations can not provide solutions to large-scale tasks of this scale. This, of course, hampered the processes of economic modernization of financial unsuccessful textile enterprises in the South Kazakhstan region. Therefore, this article explores the issues of extending the scale of production to obtain good economic effect from the work of the enterprise, deepening of the specialization of enterprises in the cotton-textile industry, improving the quality and competitiveness of products, identifying priority areas for attracting investments in the implementation of scientific and technical achievements. The development of textile production is an important factor for increasing the competitiveness of individual companies and the national economy. The implementation of the «South» Free Economic Zone with the elimination of the dependence of the domestic economy on the import of textile products will give a significant opportunity to improve its competitiveness by improving the quality and types of products, final solution of the problem of technological backlog of enterprises, reduction of production costs, acceleration of the process of entering the world economy.

Key words: agriculture, cotton, cluster, industrial complex, industry, technology, potential, competitiveness.

I.V. ONYUSHEVA,¹
PhD, associate professor,
professor of RAM, RANH.

Q.Y. TING,²
MBA.
«Turan» University.¹
Stamford International University²

ADAPTIVE MARKETING STRATEGY WITHIN GLOBAL ELECTRONIC COMMERCE

This article is devoted to use adaptive marketing strategy to influence consumer behavior within global electronic commerce business platform and to induce customer loyalty and increase business revenue. The advancement of Internet has tremendously increased the E-commerce business in the current digital era. Nowadays, E-commerce has become an imperative platform for businesses as important tools in their daily business strategy as well as global strategy. Digital innovations can bring countries closer to sustainable prosperity. The globalization trend is enhanced with the fast development of telecommunication and information technology has created huge opportunities in the global E-commerce platform for many companies. Nowadays, consumers are flooded with lots of information and marketing campaigns whenever they are online using laptop, tablet and mobile in their daily life and the information received will eventually effect their buying behavior. The big data collected from the Internet has increased tremendously over the years and provide highly valuable information for marketers to utilize in creating effecting marketing strategies. Hence, it is imperative for marketers to enhance their digital marketing strategies with adaptive marketing that tailor to the consumers' needs and requirement based on their experiences from the big data to provide more precise marketing information to them and develop faster needs and desires through E-commerce platform.

Key words: adaptive marketing, consumers, electronic commerce, globalization, marketing, technologies, information.

According to the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), digital innovations can bring countries closer to sustainable prosperity. Top innovations such mobile Internet, automation of knowledge work, the Internet of things, cloud technology, advanced robotics, and 3D printing have had the most significant economic impact today. These technologies have brought multiple sectors in the economy such as retail (e-commerce), transportation (automated vehicles), education (massive open online courses), health (electronic record and personalized medicine), and also social interactions (social networks). Today, the mobile Internet has brought peer-to-peer connectivity and empowered customers to be much smarter and better informed than in the past. Therefore, a new marketing approach is required to guide marketers in anticipating and leveraging the disruptive technologies in the period of digital economy.

Kotler in 2017 introduce Marketing 4.0 approach, this is an approach that combines online and offline interaction between companies and customers [1]. Today, digital interaction is no longer sufficient, it also requires offline touch. It is important for e-commerce business or brand to be more flexible and adaptive due to fast technological trends, the authentic characters are important. Hence, as cited by Kotler, Marketing 4.0 leverages machine-to-machine connectivity and artificial intelligence to improve marketing productivity while leveraging human-to-human connectivity to strengthen customer engagement.

Digital marketing is getting importance in digital economy however it does not mean it would replace the traditional marketing. In fact, both should be utilize wisely interchangeable across the consumer journey.

From Figure 1 (p. 84) above, traditional marketing will be playing a more important function in building awareness and interest and once the interaction developed; customers will demand closer relationship with the companies and the importance of digital marketing will rises. The vital role for digital marketing is to drive action and advocacy. Digital marketing is driving for results while traditional marketing more concentrate on initiating customer interaction.

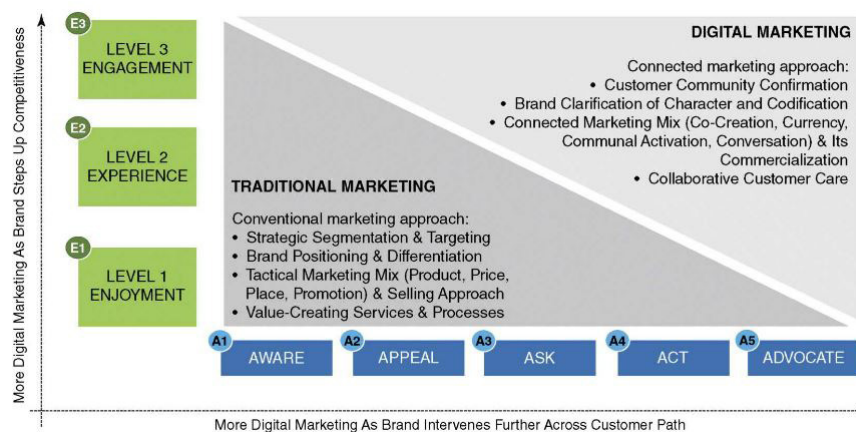

Figure 1 – The Interchanging Roles of Traditional and Digital Marketing

Note – Compiled on the base of [1–2].

The 4Ps of marketing in E-commerce are still referring to Product, Price, Place and Promotion, the meaning each in the context of e-commerce will be described as below.

♦ **Product.**

In the digital perspective are around whether the product can/will sell online. What channels are open to product or proposition? Are there opportunities to make it flexible to be more appropriate for the online or mobile audiences? Does it provide real value for consumer and is it differentiated from competition? Is it being updated, serviced, maintained effectively to keep it strong? Are there features of it that can be added or should be excluded from the digital customer and is it fair to do this? Different customer may have different motivation and usage habits for the products, hence by understanding that is vital to getting marketing right in digital age.

♦ **Price.**

In digital context, price is not just discounts and offers but it is the concept of fast price comparison and the introduction of cash back and voucher sites that change consumer behavior. E-commerce business can leverage this through affiliate marketing programs that is where we promote products through a third party website in exchange for paying a commission or fee to the website when an action is taken. There is expectation in some sectors that prices in online should lower as there are no overheads and it is the same to selling online should be cheaper than selling in retail.

♦ **Place.**

Location is very important for brick and mortar business. But for e-commerce business, it relates to SEO (Search Engine Optimization), paid search and most other digital acquisition channels. For retail business, it must be easy for customer to find and locate your location otherwise they will go elsewhere. In e-commerce business, it is even important for customer to able to search you in the top list otherwise they will click on others much faster.

♦ **Promotion.**

Promotion has moved far beyond simple advertising and into dialogue. Smart marketing is about taking customers on a journey in standard approaches to good quality promotion like single-minded, insight-driven, integrated, communicating the features and benefits, creating clear call to action that apply to digital acquisition channels. However, in digital space, time and space are limited for communicating the product promotion. This has evolved the need to have impact messaging and being in a constant and evolving test cycle is vital to a culture of continuous improvement as key value in effective marketing.

Adaptability means a capability to show necessary respond and change for an existing or potential situation. As cited by Chakravarthy in 1982, adaptability is an ability to identify and capitalize growing market and technology opportunities by the company. E-commerce business can design their adaptive strategies according to their understanding about the environment. In 2012, a suggestion that adaptive

capabilities are reshaping of resources and coordinating of processes in time to develop more successful products and services [2]. The rule of marketing has changed drastically after the development of Internet and communication technology. There are many new marketing tools has been added into the traditional marketing tools such as social media, product placement, event marketing and viral marketing. Social media tools have become the main features for personal and commercial networks, and content sharing. Hence, today it is easier for organization to access the big data but vast majority of these companies cannot efficiently and properly use the data. On the other hand, this big data has over stressed the marketing departments' capacity and desperately need an approach to leverage it and utilize it effectively.

Today the demands of going local on a global and digital scale is rising, a brand's creative inspiration and output should better resonate with cross-cultural consumers and diverse audiences on a local level is a new global mandate for marketers. Marketers recognize that while traditional marketing assets are still a vital part of the customer journey, the ability to reach consumers in new digital channels is a top priority for creative deployment. 67% of marketers rank digital advertising as the most important element of their marketing mix, and 67% rank website design and content as most important (CMO Council, 2017).

Adaptive marketing is the use of data, technology and processes to build customer experiences that evolve instantly based on behaviors, interests and needs of real people. The goal is to create a more malleable strategy for engaging customer across channels. Adaptive marketing assumes that customer take non-linear paths in their journey. Rather than try to guess those paths or automate them into hypothetical journeys no one follows; companies should let customers dictate their own path and have a system that adjusts quickly and intelligently for them on the fly. Affected by a variety of environment and social economic factors, research has revealed that the key factors driving consumers to online channels are price, convenience and range. Through the growing of the Internet, retail or e-commerce is now borderless, consumer can and do purchase from international retailers that offer lower prices, wider variety of goods and free shipping. Local and international e-commerce businesses are recognizing the opportunities offered via digital channels and increasingly selling direct to consumers (PWC, 2012) Adaptive marketing consistently aligns business objectives and customer desires. Successful alignment is based on context and speed of customer data and with this marketers can leverage the full context of each customer relationship fast enough to personalize messaging in the moment regardless of the channel and order of interactions.

Hence, e-commerce companies can do four important things better with data-aware and adaptive marketing strategies [4].

1. Generate better insights. E-commerce marketers can leverage modern tools and techniques to combine vast, previously disparate data sets and make sense of them quickly.

2. Learn and grow (faster). Having data scientist, strategists, and creative collaborating to understand not just what worked and what didn't-but for whom, when, where, and even why-builds trust and accelerates learning.

3. Make bigger, bolder bets. Team can help protect their best, but potentially riskier, ideas from being dismissed.

4. Attract great talent. A dynamic, inquisitive, fearless environment sets up exceptional creative to be more exceptional.

The main goal of the study is to understand the adaptive marketing trend in global e-commerce and how marketers can use the adaptive marketing as a tool to influence consumer behavior in their purchasing journey.

To achieve the study goal and understanding, the following objectives has been drawn out:

- 1) to understand how consumer buy thing and customer path;

- 2) to study existing frameworks of adaptive marketing;

- 3) to explain why e-commerce should adopt adaptive marketing.

The research methods for this study is to discuss the ideas written in some of the literature review paper and provide a full flow of understanding from consumer behavior and adaptive marketing in digital era. There are a few frameworks have been suggested by scholars and authors and it is necessary for marketers in global e-commerce to understand and apply them accordingly.

The Five A's Framework. E-commerce companies should know that it is very important to stand out from the crowd and meaningfully connected to the customer with just a few critical interactions. Companies should map the customer path to purchase, and intervene in select touch points that matter. It is very critical for companies input efforts in intensifying communications, strengthening channel presence, improving customer interface to create strong differentiation. E-commerce businesses needs leverage the power of connectivity and advocacy. Today, customers trust their peers more than ever and it is important to delight customers and convert them into loyal advocates.

As coined by E. St. Elmo Lewis who was a advertising and sales pioneer in early days, the framework to explain about customer path is AIDA: attention, interest, desire and action. This is the basic rules of thumb that every marketers should remember, the advertising copy and sales pitch should be able to grab attention, initiate, interest and strengthen the desire to drive purchase action. Then in later stage, as cited in Kotler's book, AIDA was then modified by Derek Rucker of the Kellogg School of Management and its now called four A's: aware, attitude, act and act again. In four A's, attitude has been used to replace interest and desire from AIDA. This modification is to include the consideration of the post-purchase customer behavior and measure customer retention. The act again is to see action of repurchase as a strong indicator for customer loyalty. In four A's framework, during the evaluation of customers' consideration set, they will learn about the brand (aware), like or dislike the brand (attitude), decide whether to purchase it (act), and finally decide whether the brand is worth for repeat purchase (act again). In this scenario, the number of customers going through the process declines as they moved into the next stage [4, p. 89–92]. This framework reflect a primary consumer path and the influences on their decision making as they move across the path comes from companies touch points.

According to Kotler, 2017, is it necessary for four A's to upgrade in this digital era and especially important for global e-commerce business. Kotler quoted that in the pre-connectivity era, loyalty was often defined as retention and repurchase. In the connectivity era, loyalty is ultimately defined as the willingness to advocate a brand. He beliefs that customer might not need to continuously repurchase a particular brand due to a longer purchase cycle or might not be able to due to unavailability in certain locations. However, if customer is happy with the brand, he or she will willing to recommend it even though currently not using it, this a new definition of loyalty. Customers are actively connected with each other and building the ask-and-advocate relationship, they very active in customer forums. Customers will ask from more experience customer for more information about the brand and the experience customer biasness might either strengthen or weakens the brand's initial appeal. This connectivity among customer should not be ignored in e-commerce business.

As a results, Kotler has proposed to rewrite the four A's to five A's framework which is aware, appeal, ask, act and advocate. Kotler's five A's has used Appeal and Ask to replace Attitude in four A's and Advocate to replace Act again, this is because he thinks that in the connectivity era, the initial appeal of a brand is influenced by the "community" surrounding the customer to determine the final attitude. As a result, customers now are actively connecting with each other and build up the ask-and-advocate relationship; which will impact the brand appeal positively or negatively. And today loyalty is best described as willingness to advocate a brand. Therefore, we can map the customer path with five A's as shown in Figure 2 (p. 87) to see how to build the advocacy.

The customer path may not always straightforward as above, it can be spiral; customer might skip a certain phase along the path or even return to previous stage such as creating a feedback loop. In Five A's stage one, aware, customer are exposed to a lots of brands from past experience, marketing communications, and/or the advocacy of others. In this stage, advertising driven by companies and word of mouth by other customers is major source of brand awareness. Then in stage two, appeal, customer will processed all messages their exposed and then shortlisted the brands (consideration set), in here memorable brands-with wow factors – will be high chance to be in the shortlisted list. In the highly competitive e-commerce industries, brand appeal must be strong. In stage 3, ask is the stage where customer will actively research their consideration set for more information or advice from all channels mainly friends and family, media, online product reviews or directly from the companies and then evaluate the gathered information. This is the stage where customer change from individual to

social and the decision is made based on the outcome of the conversation. Curiosity plays an important factor here and companies need create appropriate level of customer curiosity. Once customers are convinced in ask stage they move to act stage, in this stage customer not just purchase the product, they will start to measure the consumption experience of the product. Companies need to engage customers and make sure that their total ownership and usage experience is positive and memorable. In advocate stage, customer develop the sense of strong loyalty and active advocates that spontaneously recommend brands they love without being asked, unfortunately most advocates are passive and dormant which need to be activated by a query or a negative advocacy. Advocates are mostly will buy more the brands in the future. The five A's framework is a flexible tools that is applicable to all industries. It provides insights into a company's relationship with customer in comparison with its competitors.

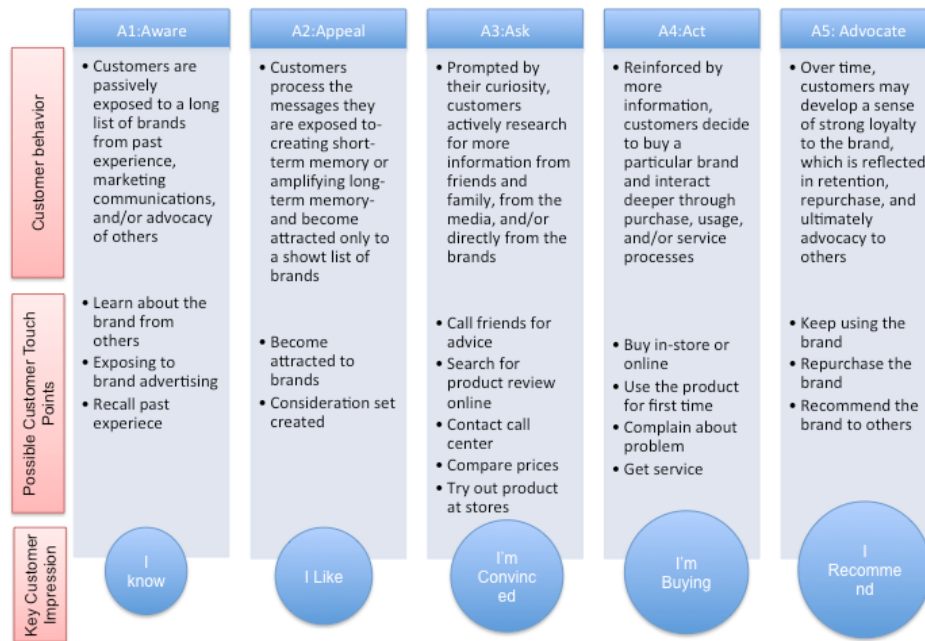

Figure 2 – Mapping the Customer Path with Five A's

Note – Compiled on the base of [1–3].

There are 3 adaptive marketing approaches as guideline for the marketers to implement their adaptive marketing strategies – Listen, Engage and Customize. Listen is the approach using social monitoring and listening tools to identify new adaptive opportunities. Engage is to invite customers to provide specific ideas for new and enhanced products, services, and experiences. Use evaluation mechanisms (voting, experts) to assess and progress. Customize is enable customers to adapt the product/services and experience in real-time, often via personalization and customization [3, p. 185–193]. E-commerce business marketers can take these approaches for their adaptive marketing strategies in developing their product and service and meet the customers' requirement and enhance their competitive advantage. Table 1 (p. 88) below the example of different adaptive approaches for products and services which e-commerce company can apply.

From the pros and cons on different approaches, e-commerce marketers should able to choose the right approach for their product or services accordingly.

Table 1 – Different adaptive approaches for Products and Services

	Listen	Engage	Customize
Approach	Use social monitoring and listening tools to identify new adaptive opportunities	Invite customers to provide specific ideas for new or enhanced products, services, and experiences. Use evaluation mechanisms (voting, experts) to assess and progress.	Enable customers to adapt the product, service, or experience in real-time, often via personalization and customization.
Leaders	Netflix	Starbucks, LEGO	Coca-Cola, Disney, Dell
PRO'S	Low-cost and low-touch approach. Doesn't require any customer knowledge or engagement.	Open approach to encourage customers to provide ideas and suggestions, which in itself may build loyalty and advocacy. A private invitation only approach is also possible when wishing to get input from a specific set of customers	If valued by the consumer, this approach offers the ultimate personalized experience with the brand. Can drive loyalty, advocacy, and most importantly margin
Con's	A passive approach that may miss opportunities and ideas that customers would suggest if given the opportunity	Requires greater on-going commitment to manage the program. Marketers must also demonstrate that they are evaluating and acting on the suggestions.	Highly dependent on manufacturing and functional feasibility. Also must align with brand positioning and customer desires.
Note – Compiled on the basis of [4, 5].			

Within the adaptive marketing strategies, E-commerce marketers can also use the real-time data to gain competitive advantage in one of the most important parts of the customer path – the actual purchase of a product or service. Adaptive pricing is one of the models that use real-time data to create better business outcomes by adjusting prices based on anticipated demand and existing supply. For example, Uber's surge pricing—a model that adjusts the prices of some of its cars in real time based on variables, such as day and time, whether a big event is being held, and the weather. One data point and one strong correlation to the price a consumer is willing to pay based on variables. Below are common variables.

- ♦ Weather: Highly localized data, such as temperature and precipitation, can be used to determine anticipated demand and optimal pricing. Companies like the Weather Channel can provide real-time weather feeds that can be plugged into adaptive pricing models.

- ♦ Location: Your exact location, either home or on the move, can be used to adapt pricing to encourage store visits or a quick online purchase. Most media networks offer either location detection or geolocation targeting ability with their advertising.

- ♦ Device/Operating System: Operating system, device, installed applications, even carrier can provide useful proxy data on target audience to refine recommendations and pricing.

- ♦ Health: A relatively new variable. Biometric and fitness-related data from health applications and devices can be used when allowed by a consumer to adjust promotions and pricing.

- ♦ Behavior. An individual's behavior, including searches and visits to websites or applications can be used to refine pricing to close the sale.

Adaptive marketing approaches can be widely used by different functions in a business, product development, customer service, pricing, sales and retail. As in Table 2 (p. 89), in Listen approach, e-commerce business can use online data to better inform the commerce strategy, including pricing. In engage approach, e-commerce using mobile platform to enable people to adaptively purchase products. Lastly, in customize approach e-commerce use data and technology to adapt the online and offline retail experiences.

Table 2 – Different Adaptive Approaches to Retail and Sales

	Listen	Engage	Customize
Approach	Use online data to better inform your commerce strategy, including pricing	Use of mobile to enable people to adaptively purchase products	Use data and technology to adapt the online and offline retail experiences
Leader	St. Louis Cardinals, L'Oreal, Orbitz	Yihaodian, Topshop	Burberry, Nordstrom, Target
Pro's	Quick means to better match supply and demand	Capitalizes on mobile phone growth and make it easier for people to buy your products	Makes for a more relevant omni-channel customer experiences
Con's	Need to ensure it's ethically done and no rules are broken	Can create a dependency on third-party applications	In some cases it requires investment and commitment to make it really work
Note – Compiled on the base of [4, 5].			

Today, we can see adaptive marketing's provide potentials in there emerging areas: social advertising, predictive intelligence, and connected devices. The advancement of Internet and information technology has brought our world to a highly connected community. Global e-commerce has been growing fast and consumer behaviors changed drastically in this digital era. Adaptive marketing strategies have become imperative for all e-commerce business globally. To be effectively implementing the adaptive strategies, adaptive marketers have to understand the change of consumer behaviors. Customer path has change from traditional straightforward framework to now a more complicated and spiral journey. There are huge data in this digital era and it is imperative for adaptive marketers to be able to access and analyze this Big Data and provide them precise insights on consumer behavior. There are there adaptive marketing approaches as listen, engage and customize, adaptive marketers with the real-time data can apply these three approaches effectively in terms of product development, customer service, sales and retails.

Global e-commerce business that are into adaptive marketing can using five A's framework to map their customer path and then implement various adaptive marketing strategies such as pricing, content marketing, product development through various Omni-channel and different ways of customer engagement activities online. Adaptive marketers has a much wider roles compare to traditional marketing, they do not only sell, they work to serve each customer throughout their journey, leveraging the power of mobile, social media, connectivity, and data to provide personalized, real-time experience that exceed expectations for all involved [5].

To conclude, in the highly connected digital era, all consumers are in the network community that vast information and data are directly and indirectly collected by companies via all channels, Internet, social media, mobile devices and so on. These data are very useful for e-commerce businesses in their adaptive marketing strategies. Those businesses which can act fast and be flexible at the right time and also those are able to adapt marketing strategies are the leaders of the global markets. Therefore, adaptive marketing can provide E-commerce to implement flexible marketing plan with the ideas like align the strategy with customer's communication and produce involvement life cycle by treating each customer differently with micro-segment level. This can achieve by aligning the marketing spending and media mix to the different stages of the life cycle (acquisition, on-boarding, retention, win-back). E-commerce business also have to shift from transactions to interaction using adaptive marketing, company can be interpreting customer behavior to predict preferences and using data to build relationship development. By adopting adaptive marketing, e-commerce also should move customer engagement to a more genuine and authentic basis as power shift to consumers nowadays has have them become generators of comments and content that is shared across the network. Therefore, e-commerce business should encourage dialogue among consumers and responding with personalized information than with a promotional marketing pitch. E-commerce should increase the speed and accuracy of customer responses, ensuring fast and consistent at different customer touched points-sales,

marketing, customer service, products support. Last but not least, the adaptive marketing is important tools for e-commerce to effectively target their audience with a more personalized experience and create customer advocacy.

LIST OF LITERATURE

- 1 CMO Council. (2017). The age of the adaptive marketer: meeting the needs of the connected customer with adaptive brand content. HHGlobal.
- 2 ECLAC. (2002). Electronic commerce, international trade and employment: review of the issues.
- 3 Johnston N. (2015). Adaptive marketing: leveraging real-time data to become a more competitive and successful company. New York, NY, USA: palgrave macmillan.
- 4 Kingsnorth S. (2017). Digital marketing strategy-an integrated approach to online marketing. KoganPage.
- 5 Lukas B. (1999). Strategic type, market orientation and the balance between adaptability and adaptation. Journal of business research, 45. P. 147–156.

Аңдатпа

Бұл мақала электрондық сауданың жаһандық бизнес-платформасы, клиенттің адалдығын ынталандыру және бизнестен кірісті ұлғайту аясында тұтынушылардың мінез-құлқына әсер ету мақсатында бейімделген маркетингтік стратегияны пайдалануға арналған. Интернетті дамыту сандық технологияның қазіргі дәуірінде электронды сауданың бизнесін айтарлықтай кеңейтті. Қазіргі уақытта электрондық сауда күнделікті бизнес-стратегияда, сондай-ақ жаһандық стратегияда маңызды құрал ретінде бизнестің ажырамас платформасына айналды. Сандық инновациялар елдердің тұрақты өркендеуіне бағытталған. Жаһандану үрдісі телекоммуникация мен ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы арқасында нығайып келеді, бұл көптеген компаниялар үшін электрондық сауданың жаһандық платформасында үлкен мүмкіндіктер тудырады. Қазіргі уақытта тұтынушылар күнделікті өмірде ноутбук, планшет немесе ұялы телефонды қолдана ақпараттық және маркетингтік компаниялардың шектен тыстығын сезінеді, ақырында алынған ақпарат сатып алушылардың мінез-құлқына әсер етеді. Интернет алаңында жиналған массивті деректер соңғы жылдары айтарлықтай өсті және белгілі бір маркетингтік стратегияларды құру, таңдау, бейімдеу және пайдалану мақсатында маркетингтерге құнды ақпарат береді. Демек, маркетингтер нақты маркетингтік ақпаратпен қамтамасыз ету және электрондық сауда платформасы арқылы сұраныс пен ұсынысқа жауап реакциясының жылдамдауын дамыту мақсатында тұтынушылардың қажеттіліктері мен талаптарына бейімделе, массивті деректермен жұмыс жасаудағы олардың тәжірибесіне негізделі өздерінің сандық маркетингтік стратегияларын жақсартулары керек.

Түйін сөздер: бейімделген маркетинг, тұтынушылар, электрондық сауда, жаһандану, маркетинг, технология, ақпарат.

Аннотация

Данная статья посвящена использованию адаптивной маркетинговой стратегии с целью влияния на поведение потребителей в рамках глобальной бизнес-платформы электронной торговли и стимулирования лояльности клиентов и увеличения доходов от бизнеса. Продвижение интернета резко увеличило бизнес электронной коммерции в нынешнюю эпоху цифровых технологий. В настоящее время электронная коммерция стала неотъемлемой платформой для бизнеса и важным инструментом в своей повседневной бизнес-стратегии, а также в глобальной стратегии. Цифровые инновации направлены на устойчивое процветание стран. Тенденция глобализации усиливается благодаря быстрому развитию телекоммуникационных и информационных технологий, что создает огромные возможности на глобальной платформе электронной коммерции для многих компаний. В настоящее время потребители испытывают переизбыток предложения со стороны информационных и маркетинговых компаний, находясь в сети, на современных электронных устройствах – ноутбуке, планшете и мобильном телефоне в своей повседневной жизни. При этом полученная информация в конечном итоге повлияет на их покупательское поведение. Массивы данных, собранные из просторов интернета, за последние годы значительно увеличились и представляют очень ценную информацию для маркетингологов в целях создания, выбора, адаптации и использования тех или иных маркетинговых стратегий. Следовательно, маркетингологам необходимо совершенствовать свои стратегии цифрового маркетинга с адаптивным маркетингом, адаптируясь к потребностям и требованиям потребителей, основываясь на их опыте с большими массивами данных, чтобы представлять им более точную маркетинговую информацию и развивать более быструю ответную реакцию на спрос и предложение посредством электронной коммерческой платформы.

Ключевые слова: адаптивный маркетинг, потребители, электронная коммерция, глобализация, маркетинг, технологии, информация.

У.Б. ЮСУПОВ,¹

PhD.

М.А. АЛТЫНБЕКОВ,¹

PhD.

Г.С. ТУСИБАЕВА,¹

PhD.

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли (г. Астана)¹

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГОВОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В современных условиях бюджет организации является не только элементом эффективного планирования, но и способом гармонизации финансово-хозяйственных процессов. В связи с этим использование схем налоговой оптимизации в рамках системы бюджетирования позволит экономическим субъектам создать грамотную с юридической и экономической позиции структуру управления налоговыми потоками. Целью проведенного исследования является выявление проблем, связанных с чрезмерной сложностью действующего налогового законодательства в Республике Казахстан. В связи с этим появляется вопрос о необходимости упрощения Налогового кодекса. Реализация цели проведенного исследования достигнута посредством изучения существующих научных и прикладных вопросов функционирования механизма налогового законодательства, а также проблем взаимодействия его элементов во внутренней и внешней среде экономического субъекта. В статье проведен сравнительный анализ объема налоговых кодексов за 20 лет, а именно: количества слов, страниц и статей. По результатам анализа установлено, что с момента кодификации налогового законодательства в 2001 г. объем Налогового кодекса РК вырос более чем в 3 раза. Показана ситуация с падением деловой активности малого и среднего предпринимательства, по итогам которой количество действующих субъектов сократилось в 2016 г. на 104 тысячи, или на 8%. Это привело к росту нагрузки. Составление нового Налогового кодекса – процесс трудоемкий и требует учета многих факторов, но в первую очередь он должен учитывать интересы добросовестных налогоплательщиков. Важными приоритетами должны быть изменение идеологии, внедрение стимулирования и упрощение администрирования.

Ключевые слова: налоговый учет, законодательство, деловая активность, налоговая нагрузка, оптимизация, налогоплательщики.

В последние годы налогоплательщики все чаще поднимают вопрос о чрезмерной сложности налогового законодательства и необходимости оптимизации налогового администрирования. Об этом говорил и президент страны Назарбаев Н.А. на расширенном заседании 3 февраля 2017 г., где были обсуждены ключевые цели и задачи Послания народу Казахстана «Третья модернизация: глобальная конкурентоспособность», а также вопрос о необходимом упрощении Налогового кодекса РК.

Глава государства поручил провести работу по гуманизации действующего законодательства в сфере бизнеса, а также по упрощению процедур администрирования при разработке нового Налогового кодекса: «Необходимо провести ревизию и отменить все неэффективные налоговые льготы и преференции. Налоговое законодательство должно стимулировать деловую активность, инвестиции и снижать долю теневой экономики» [1].

Первый налоговый свод законов был принят в 1995 г., следом был введен налоговый кодекс 2001 г., а в 2009 г. этот кодекс был заменен новым налоговым кодексом, который действует и по сей день. В случае введения нового налогового кодекса это будет уже четвертый налоговый кодекс в Казахстане.

Глава государства также поручил упростить налоговое законодательство Казахстана: «Мешает сложность работы налогового законодательства. К примеру, только по НДС налогоплательщику нужно знать 82 статьи Налогового кодекса. В свою очередь, эти статьи имеют 268 ссылок, из которых 206 имеют дальнейшие ссылки».

Также не учитывается ситуация с падением деловой активности малого и среднего предпринимательства (таблица 1).

Таблица 1 – Количество действующих субъектов МСП

Параметры	на 01.01.2016 г.	на 01.01.2017 г.	Изменение	%
Всего, единиц	1 289 683		–104 520	–8
Юридические лица малого предпринимательства	175 679	189 637	+13 958	+8
Юридические лица среднего предпринимательства	2 897	2 711	–186	–6
Индивидуальные предприниматели	930 077	813 482	–116 595	–13
Крестьянские (фермерские) хозяйства	181 030	179 333	–1 697	–1

Как видим, количество действующих субъектов сократилось в 2016 г. на 104 тыс. ед., или на 8%.

На фоне падения деловой активности растет налоговая нагрузка (таблица 2).

Таблица 2 – Объем налоговых поступлений в государственный бюджет, млн тенге

Параметры	2015 г.	2016 г.	Изменение	%
Налоговые поступления	4 883 913	6 023 263	+1 139 350	+23
КПН	1 224 645	1 437 365	+212 719	+17
ИПН	598 807	691 778	+92 971	+16
Социальный налог	464 674	530 440	+65 766	+14
НДС	944 438	1 495 682	+551 244	+58
Акцизы	161 068	205 231	+44 163	+27
ЭТП на сырую нефть	647 738	638 977	–8 761	–1

В условиях минимального роста ВВП в 2016 г. падение деловой активности и роста налоговых поступлений на 23%, или 1,1 трлн тенге, свидетельствует о возможном ужесточении налогового администрирования [2].

Насущная проблема состоит в частом внесении изменений в Налоговый кодекс. Например, если у предыдущего Налогового кодекса насчитывалось около 30 редакций, то у действующего Налогового кодекса насчитывается уже более 100 редакций. При этом каждая редакция – это не единичная поправка, а совокупность нескольких поправок (иногда в одну редакцию могут входить десятки изменений в различные статьи). Такое изобилие изменений может запутать и опытного налогового специалиста, не говоря уже о других. Кроме этих редакций, была еще и замена всего кодекса, что означает совершенно новую нумерацию статей, и если к статьям давались и копились пояснения, то они тоже формально обнуляются во время введения нового кодекса.

Конечно, законодательство не может быть постоянным и должно меняться и отвечать новым требованиям времени. Но, с другой стороны, стабильность закона – это тоже ключевой момент, которым нельзя пренебрегать. Порой для бизнеса важна не только эффективность, но и стабильность законодательства; ведь при стабильности можно приспособиться к закону и успешно работать с ним, если не ожидать резких изменений в дальнейшем.

Если сравнить объем Налогового кодекса РК за 20 лет, то видно, что он увеличился в 5 раз (таблица 3, стр. 93).

Таблица 3 – Сравнительный анализ количества слов, страниц и статей в НК РК

Параметры	1995 г.	2004 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Количество слов в тексте НК	53 775	86 720	166 080	196 648	221 537	241 144	255 655	272 785	280 123
Количество страниц в НК	135	260	462	530	591	639	676	783	803
Количество статей в НК	179	568	688	723	739	752	768	774	781

Как видим, с момента кодификации налогового законодательства в 2001 г. объем Налогового кодекса РК вырос более чем в 3 раза (рисунки 1, 2).

Рисунок 1 – Количество слов в тексте Налогового кодекса РК

Рисунок 2 – Количество страниц и статей в тексте Налогового кодекса РК

По словам вице-министра национальной экономики Р. Даленова, новый Налоговый кодекс будет отличаться от действующего совершенно иной структурой, новой идеологией, а его изложение станет легким, администрирование станет простым и упор будет сделан на мотивацию. Идеология будет направлена на защиту интересов добросовестного налогоплательщика.

Новый Налоговый кодекс Казахстана будет предусматривать освобождение налогоплательщиков от ответственности за действия по разъяснению налогового органа по вопросам, которые впоследствии трактовались фискалами отлично от этого разъяснения.

Бизнесу предлагается предоставлять больше времени для изучения изменений законодательства, поправки в которое планируется принимать не позднее 1 июля каждого года. Одно-

временно у бизнеса появляется защита от многочисленных поправок в течение года. Помимо этого, Министерство национальной экономики обещает максимально упростить язык Налогового кодекса с тем, чтобы налогоплательщик мог самостоятельно разобраться в его положениях. Также экономическое ведомство настаивает на сокращении количества ссылок между статьями, устранении дублирования текста в кодексе и подзаконных актах [3].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Расширенное заседание правительства с участием главы государства. URL: <http://www.akorda.kz> (дата обращения: 10.12.2017 г.).
- 2 Опции бюджетной политики в условиях низких цен на нефть и риски роста дефицита бюджета. URL: <https://www.slideshare.net> (дата обращения: 02.11.2017 г.).
- 3 Доклад министра национальной экономики Сулейменова Т.М. на тему «О проекте нового Налогового кодекса Республики Казахстан» (г. Астана, 12 сентября 2017 г.). URL: <https://www.zakon.kz> (дата обращения: 25.12.2017 г.).

Аңдатпа

Қазіргі жағдайда ұйым бюджеті тиімді жоспарлау элементі ғана емес, сонымен қатар қаржылық және экономикалық процестерді үйлестіру тәсілі болып табылады. Осыған байланысты салық салуды оңтайландырудың бюджеттік жүйеде қолданылуы шаруашылық жүргізуші субъектілерге салықтық ағындарды басқаруға күзінетті құқықтық және экономикалық құрылымды құруға мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасында қолданыстағы салық заңнамасының шамадан тыс күрделілігіне байланысты проблемаларды анықтау. Осыған байланысты салық кодексінің жеңілдету туралы мәселе бар. Жүргізілген зерттеулердің мақсатына қол жеткізу салық заңнамасының механизмі жұмыс істеуінің қолданыстағы ғылыми және қолданбалы мәселелерін, сондай-ақ оның элементтерін экономикалық субъектінің ішкі және сыртқы ортадағы өзара әрекеттесуін зерттеу арқылы қол жеткізіледі. Мақалада Салық кодексінің 20 жылдан астам көлеміне салыстырмалы талдау жүргізіледі, атап айтқанда, сөздер, беттер мен мақалалар саны. Талдау нәтижелері бойынша салық заңнамасын кодификациялау 2001 жылдан бастап ҚР Салық кодексінің көлемі 3 еседен астамға өскендігі анықталды. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің іскерлік белсенділігінің төмендеуі байқалады, содан кейін 2016 жылы жұмыс істейтін субъектілер саны 104 мыңға немесе 8%-ға азайды. Бұл, жүктеменің өсуіне әкеп соқты. Жаңа Салық кодексінің әзірлеуі – бұл өте қиын процесс және көптеген факторларды ескеруді талап етеді, бірақ, ең алдымен, адал салық төлеушілердің мүдделерін ескеруі тиіс. Маңызды басымдықтар: идеологияны өзгерту, ынталандыруды енгізу және әкімшіліктендіруді жеңілдету.

Тірек сөздер: салық есебі, заңнама, іскерлік белсенділік, салықтық жүктеме, оңтайландыру, салық төлеуші.

Abstract

In modern conditions the budget of the organization is not only an element of effective planning, but also a way of harmonization of financial and economic processes. In this regard, the use of tax optimization schemes within the budgeting system will allow economic entities to create a legal and economic structure that is competent in the management of tax flows. The purpose of the study is to identify problems associated with the excessive complexity of the current tax legislation in Kazakhstan. In this regard, there is the question of the need to simplify the tax code. The realization of the goal of the conducted research is achieved by studying existing scientific and applied issues of the functioning of the mechanism of tax legislation, as well as the interaction of its elements in the internal and external environment of the economic entity. The article provides a comparative analysis of the volume of the tax codes over for 20 years about the number of words, pages and articles. According to the results of the analysis, it is established that since the codification of the tax legislation in 2001, the volume has grown more than 3-fold. The situation with the decline of business activity of small and medium-sized businesses is shown, following which the number of operating entities decreased by 104 thousand, or 8%, in 2016. This led to an increase in the load. The drafting of the new Tax Code is a laborious process and requires consideration of many factors, but, first of all, it must take into account the interests of bona fide taxpayers. Important priorities should be: changing ideology, introducing incentives and simplifying administration.

Key words: tax accounting, legislation, business activity, tax burden, optimization, tax payers.

Б.Ж. УТЕЕВ,¹

PhD.

Б.С. УТЕГУЛОВА,²

PhD.

Халықаралық Бизнес Университеті.¹

«Тұран» университеті²

ҚОР НАРЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

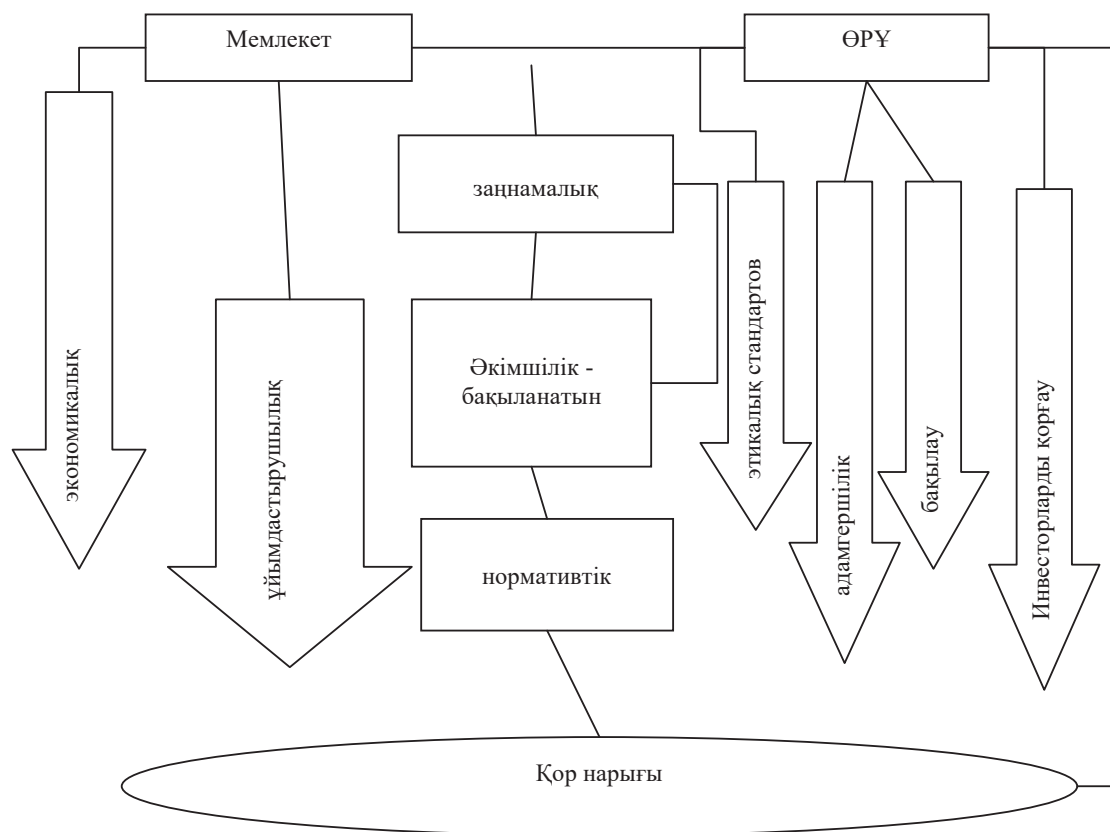
Зерттеу мақсаты – қор нарығындағы барлық қатынасушылардың қызметтерін және олармен осы әрекетке байланысты қоғаммен өкілеттік берілген ұйымдар тарапынан жүйеленген операцияларды тәртіпке келтіру. Қор нарығының даму деңгейінде бағалы қағаздар нарығын реттеу үшін мемлекеттің ресурстары жеткіліксіздігі айқындалады. Заманауи нарықтық экономикада қор нарығы үй шаруашылықтарының жинақтары мен қорланымдарын тартуға және инвестицияларға трансформациялауға бағытталған. Әр алуан халық топтарына есептелген табыстылығы әртүрлі қор нарығының құралдары болашақ инвесторлардың қаржы салуды таңдау мүмкіндіктерін кеңейтеді. Сырттан қарызданудың баламасы – қаржы ресурстарын іштен қарызға алу. Қаржы ресурстарын іштен қарызға алу көздерінің бірі халықтың жинақ ақшалары болып табылады. Экономикалық өсудің факторы болу үшін жинақ ақшалар инвестицияларға өзгертілуі тиіс. Жинақ ақшалардың инвестицияларға өзгертілуі қор нарығының құралдарымен жүзеге асырылады. Халықтың жинақтаулары мен қорланымдарын қор нарығына тарту тек инвестициялық емес, сондай-ақ, әлеуметтік бағытталғандықты да көрсетеді. Үй шаруашылық мүшелері өз жинақтары мен қорланымдарын қор нарығының құралдарына сала отырып, қосымша табыс көзіне, меншік құқығына (акцияларға иелік еткен кезде), яғни меншік иесі (акционер) мәртебесіне ие болады. Осылайша, қоғамдық даму тұрғысынан қор нарығы қоғамның әлеуметтік базасын кеңейтеді, орта тапты қалыптастырады.

Тірек сөздер: биржа, қор нарығы, бағалы қағаз, акция, капиталдандыру, өтімділік, инвестициялар.

Шаруашылық жүргізудің нарықтық жүйесін жетілдірудің маңызды шарттарына қор нарығы жатқызылады, ол шаруашылық жүргізуші субъектілердің өзін-өзі қаржыландырумен және экономика құрылымдарын несиелендірумен бірге экономикалық өсудің қаржы ресурстарының қайнар көзі болып табылады. Қор нарығы эмитенттің қаржылық-экономикалық жағдайын бағалауға мүмкіндік беретін экономикалық дамудың, экономикалық өсу қарқындары мен деңгейінің индикаторы болып табылады. Қазақстан экономикасы ғаламдану үрдістеріне, сондай-ақ қор нарығының эмитенттері әлемдік нарықтарға қатысады. Әлемдік экономиканың рецессиясы Қазақстанның қор нарығына әсерін тигізеді. Әлемдік дағдарыстың Қазақстан экономикасына әсер ету нысандарының бірі – сырттан қор жинау көздерінің азаюы, әлемдік қаржы нарықтарында ақшаны қарызға алудың қатаңдауы мен бағасының жоғарылауы болып табылады. Сырттан қарызданудың баламасы – қаржы ресурстарын іштен қарызға алу. Қаржы ресурстарын іштен қарызға алу көздерінің бірі халықтың жинақ ақшалары болып табылады. Экономикалық өсудің факторы болу үшін жинақ ақшалар инвестицияларға өзгертілуі тиіс. Жинақ ақшалардың инвестицияларға өзгертілуі қор нарығының құралдарымен жүзеге асырылады.

Егер инвестициялардың өтімділігі, еркін жылжуы қамтамасыз етілетін болса, қор нарығы нарықтық экономикада бөлу және қайта бөлу механизмдері рөлін атқарады. Қор нарығы эмитенттер және инвесторлармен қаныққандығы кезінде, яғни олардың жеткілікті көп саны болғанда, ол өтімді болуы мүмкін. Қор нарығында өтімділік эмитенттердің, инвесторлардың, делдалдардың, сауда алаңының (биржаның) ашықтығы мен ақпаратты толық ашуы кезінде қол жеткізілуі мүмкін.

Қор нарығының сәттілікті қызмет етуінің аса маңызды шарты – оның барлық қатысушыларын қамтитын оны тиімді реттеу жүйесі болып табылады. Қор нарығын реттеу белгіленген ойын тәртіптерін ұстанатын қатысушылардың өзара мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз ету механизмі болып табылады. Реттеу функциясы мемлекет және қор нарығының кәсіби қатысушыларын біріктіретін өзін-өзі реттейтін ұйымдар (ӨРҰ) арасында бөлінеді (сурет 1, б. 96). Реттеуші функцияларын бөлу деңгейі мемлекеттің өзгешелігіне, оның басқаруды орталықтандыру деңгейіне және қор нарығында қабылданған үлгісіне тәуелді болып келеді.

Сурет 1 – Қор нарығын реттеу сұлбасы

Ескертпе – Авторлар құрастырды.

Әлемдік тәжірибеде қор нарығын реттеудің үш негізгі үлгілері бар [1]:

- ♦ тікелей үкіметтік бақылау арқылы (Ирландия, Нидерланды, Португалия);
- ♦ қаржы-банк органдарының көмегімен бақылау арқылы (ФГР, Бельгия, Дания);
- ♦ арнайы құрылған мекемелер арқылы (АҚШ, Франция, Италия, Испания).

Айырмашылықтарға қарамастан, қор нарығын реттеу жүйесінің ұйымдастырушылық құрылымы басым көпшілік елдерде реттеу органдарының екі деңгейлі жүйесі тұжырымдамасына негізделеді [2]. Бірінші деңгейді мемлекеттік реттеу органдары құрайды, екінші деңгейді қор нарығындағы нарықтың кәсіби қатысушыларының өздері құраған өзін-өзі реттейтін ұйымдары құрайды. Мемлекеттік органдар мен өзін-өзі реттейтін ұйымдар арасында функциялар мен өкілеттіліктерді бөлу әрбір мемлекеттің мәдени және тарихи дәстүрлерімен, сондай-ақ, қор нарығының даму деңгейімен шартталған.

Қор нарығын реттеу жүйесінде негізгі орынды өзін-өзі реттейтін ұйымдар алатын мемлекеттің мысалы ретінде Ұлыбритания болып табылады. Қор нарығының қызмет ету механизмін реттейтін негізгі заңнамалық акті ретінде Қаржы қызметтері туралы заңы (1986 ж.) болып табылады, оған сәйкес мемлекеттік реттеу органы болып Қазынашылық (Қаржы министрлігі) белгіленген. Қазынашылыққа реттеу бойынша шамалы функциялар қалдырылған, олардың қатарында нарықтың жағдайына жалпы бақылау жасау және Ұлыбритания қор нарығының шетелдік инвестиция институттарына кіру негізгі болып табылады.

Қор нарығын реттеу бойынша негізгі функцияны Бағалы қағаздар және инвестициялар жөніндегі кеңес (Securities and Investments Board – SIB) іске асырады [3], ол коммерциялық емес жеке компания болып табылады және ол қор нарығында жұмыс істейтін компания өкілдерінен тұрады. SIB мыналарды жүзеге асырады:

- ♦ өзін-өзі реттейтін ұйымдардың, қор нарығының кәсіби қатысушылар мен кәсіби ұйымдар бірлестіктерінің қызметтерін лицензиялау. Осы бірлестіктерге SIB бас лицензия береді, соның негізінде өзін-өзі реттейтін ұйымдар олардың бірлестігіне (ассоциациясына) кіретін компания қызметтерін лицензиялауды жүзеге асырады;

- ♦ ірі құрылыс компаниялар мен банктердің инвестициялық қызметтерін лицензиялау;
- ♦ қор нарығын нормативтік-әдістемелік қамсыздандыру, қор нарығы қатысушыларының қызметін мониторингілеу және бақылау.

SIB қызметі қор нарығына қатысушылардың қаражаттары есебінен қаржыландырылады. Қор нарығына тікелей қатысушылардың қызметтерін реттеумен өзін-өзі реттейтін ұйымдар айналысады, олар компанияларды кәсіби белгілері бойынша біріктіреді. Компания қор нарығында кәсіби қатысушы ретінде жұмыс істеуі үшін ол бір немесе бірнеше өзін-өзі реттейтін ұйымдардың мүшесі болуы тиіс.

Қазақстан қор нарығы америкалық ұйымдастыру және реттеу үлгісіне ең жақын, бірақ, оның негізгі айырмашылығы – АҚШ-та акциялардың қомақтай үлесі екінші қайтара нарықта еркін айналысқа түсетін тәрізді, Қазақстанда екінші қайтара қор нарығында белсенділік жоқ.

Жалпы алғанда, қор нарығын мемлекеттік реттеу мына бағыттар бойынша жүзеге асырылады [4]:

- ♦ эмитенттер қызметтеріне міндетті талаптар мен стандарттар орнату;
- ♦ бағалы қағаздарды және эмиссия проспектілерін шығару және эмитенттердің оларда қарастырылған талаптар мен міндеттемелердің орындауына бақылау жасау туралы шешімдерін тіркеу;
- ♦ қор нарығының кәсіби қатысушыларының қызметтерін лицензиялау;
- ♦ инвесторлар құқықтарын қамтамасыз ету және эмитенттермен мен қор нарығының кәсіби қатысушыларының олардың құқықтарын орындауына бақылау жасау жүйесін жасау;
- ♦ қор нарығын антимонополды реттеу нысанын анықтау;
- ♦ қаржы тұрақтылығы мен қор нарығының қауіпсіздігіне бақылау жасау;
- ♦ кәсіпкерлік қызметті қор нарығында сәйкес лицензиясыз жүзеге асыратын тұлғалардың қызметтеріне тыйым салу және жол бермеу.

Қазақстанда қор нарығын реттеудің нормативтік-құқықтық базасы ретінде ҚР «Бағалы қағаздар нарығы туралы», «Акционерлік қоғамдар туралы», «Лицензиялау туралы» Заңдары, ҚР Азаматтық кодексі, ҚР Салық кодексі болып табылады.

Қор нарығының қызметін реттейтін негізгі заңнамалық акті ҚР «Бағалы қағаздар нарығы туралы» Заңы болып табылады, ол эмиссиялық бағалы қағаздарды және өзге де қаржы құралдарын шығару, орналастыру, айналысқа шығару және өтеу үрдісінде туындайтын қоғамдық қатынастарды, бағалы қағаздар нарығы субъектілерінің құрылу және жұмыс істеу ерекшеліктерін реттейді, бағалы қағаздар нарығының қауіпсіздігін, ашық түрде және тиімді жұмыс істеуін, инвесторлар мен бағалы қағаздарды ұстаушылардың құқықтарын және бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушыларының адал бәсекелестігін қорғауды қамтамасыз ету мақсатында бағалы қағаздар нарығы мен оның субъектілерін реттеу және қадағалау тәртібін белгілейді» [5].

Қор нарығын мемлекеттік реттеуді Қазақстан Республикасы Ұлттық банктің қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын бақылау мен қадағалау комитеті жүзеге асырады, ол мына функцияларды атқарады:

- ♦ бағалы қағаздар нарығын қалыптастыру және дамыту саласындағы басымдылықтарды айқындау;
- ♦ бағалы қағаздар нарығы мен оның инфрақұрылымының қызмет етуін, инвесторлардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету;
- ♦ мемлекеттік емес бағалы қағаздарды, туынды бағалы қағаздарды, бейрезиденттер мен халықаралық ұйымдардың эмиссиялық бағалы қағаздарын шығару және тіркеу, айналысқа шығару және өтеу шарттары мен тәртібін бекіту;
- ♦ эмиссиялық бағалы қағаздардың Мемлекеттік тізілімін, лицензиардың электронды тізілімін және бағалы қағаздар нарығында қызметті жүзеге асыруға рұқсат тізілімін жүргізу;
- ♦ бағалы қағаздар нарығында кәсіби қызметті жүзеге асыру ережелерін, мәмілелерді жасау шарттары мен ережелеріне талаптарды, осы мәмілелерді есепке алу және олар бойынша есептілікті белгілеу;
- ♦ бағалы қағаздар нарығында қызмет ету түрлері бойынша лицензияны беру талабы мен тәртібін анықтау;
- ♦ лицензиаттардың қаржы тұрақтылығының пруденциалдық нормативтері мен өзге де көрсеткіштерін немесе критерийлерін (нормативтерін), оларды есептеу тәртібі мен есеп айырысу әдісін белгілейді;

♦ бағалы қағаздар нарығында жұмыс істеу үшін лицензиялар беруді жүзеге асырады, лицензиялардың қолданылуын тоқтатады және қайта жаңғыртады, сондай-ақ оларды қайтарып алады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық банктің қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын бақылау мен қадағалау комитетінің ықпал ету шаралары ретінде айқындалған кемшіліктерді жою туралы жазбаша ұйғарымын беру болып табылады, ол бекітілген мерзімде орындалуы міндетті болып табылады. Қазақстан Республикасы Ұлттық банктің қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын бақылау мен қадағалау комитетінің ұйғарымын орындамаған жағдайда, төмендегіні көздейтін санкциялар қолданылады:

- 1) Қазақстан Республикасы заңнамасында белгіленген тәртіпте айыппұл салу және өндіріп алу;
- 2) лицензияның әреке етуін тоқтату;
- 3) лицензиядан айыру;
- 4) уәкілетті органның бағалы қағаз нарығы субъектілерінің басқарушы қызметкерлерін тағайындауға келісімін қайтарып алу.

ҚР Ұлттық банкі қор нарығында бір уақытта, бағалы қағаздармен жасалатын операцияларды белсенді жүргізетін оның кәсіби қатысушысы және қор нарығының мемлекеттік органы ретінде шығып, екі жақты рөл атқарады. Мемлекеттік қарыздарды жайғастыру бойынша мемлекеттің агенттігі бола тұра, ҚР Қаржы министрлігімен келістіру бойынша мемлекеттік қарыздың айналуын реттеуге қатысуға, сондай-ақ, ҚР үкіметі шығарған бағалы қағаздарды сатып алуға және сатуға құқылы. Мемлекеттік бағалы қағаздардың бөлек түрлерімен жасалатын операциялар бойынша депозитарий, клиринг және есеп-айырысу орталығы функцияларын атқарады, акционерлік банктердің бағалы қағаздар эмиссиялары проспектілерін олардың тіркелуіне дейін міндетті сарапталуын жүргізеді.

Қазақстандағы қор нарығы жай-күйінің негізгі индикаторы Қазақстан қор биржасы ұсынатын ұйымдастыру нарығы болып табылады. Қазақстан қор биржасы айналысқа жіберілген бағалы қағаздардың негізгі үлес салмағы борыштық бағалы қағаздарға тиесілі, 48,4%-ды немесе 273 шығарылымды құрайды, мемлекеттік бағалы қағаздар секторы бойынша 31,4% немесе 177 шығарылым, акциялар секторы бойынша 18,8% немесе 106 шығарылым, халықаралық қаржы ұйымдарының бағалы қағаздар секторы бойынша 0,9% немесе 5 шығарылым.

Қазақстан қор биржасы ресми тізіміне енгізілген мемлекеттік емес бағалы қағаздар бойынша нарықты жалпы капиталдандыру 2015 жыл үшін 92,0%-ға ұлғайды және 21,5 трлн теңгені құрады (сурет 2). Осы ұлғаю жаңа акциялар листингін жүзеге асыруға және бағалы қағаздар нарығында корпоративтік облигациялардың жаңа шығарылымын айналысқа жіберуге байланысты [6].

Сурет 2 – Қазақстан қор биржасының капиталдандырылуы

Ескертпе – <http://www.nationalbank.kz>.

2015 жыл ішінде ұйымдастырылған нарықта мемлекеттік емес бағалы қағаздармен мәмілелер көлемі, 2,5 есе ұлғайды және 2,2 трлн теңге болды, оның ішінде бағалы қағаздардың қайталама нарығында – 1,1 трлн теңге болды. Бұл ретте, мәмілелерді бастапқы орналастыру көлемі қомақты түрде, 2,5 еседен аса өсті.

2015 жылы ұйымдастырылған нарықта мемлекеттік бағалы қағаздар бойынша биржалық мәмілелер көлемі, 95,8%-ға артты және 23,6 трлн теңгені құрады. Сонымен бірге бағалы қағаздардың ұйымдастырылмаған нарығында мемлекеттік емес бағалы қағаздармен мәмілелер көлемі 2014 жылмен салыстырғанда 11,7%-ға азайды және 1,1 трлн теңгені құрады. Бұл ретте 2015 жыл бағалы қағаздардың ұйымдастырылмаған нарығында мемлекеттік бағалы қағаздармен мәмілелер жасалмады.

Бағалы қағаздар нарығы кәсіби қатысушыларының Қазақстандық ассоциациясы алдына қойған мақсаттары – қазақстандық қор нарығы тәжірибесіне өзара мойындау және сенімге негізделген кәсіби мінез-құлықтың жоғары этикалық стандарттарын, сондай-ақ, заңнама нормаларын, биржалық сауда-саттық және есеп-айырысу тәртібін, іскерлік айналымның адал ниетті ғұрпын саналы сақтауды енгізу болып табылады.

Инвесторлардың, ең бастапқыда, шағын инвесторлардың мүдделерін қорғау мақсатында Бағалы қағаздар нарығы кәсіби қатысушыларының Қазақстандық ассоциациясы өтемақы қорларын қалыптастыра алушы еді, олардың есебінен инвестициялық институттың банкротқа ұшырауы жағдайында инвесторлардың шығындары өтеледі.

2015 жылы бағалы қағаздар нарығын реттеуді жетілдіру шеңберінде мынадай жұмыс жасалды:

- ♦ орталық контрагент институты енгізілді және бағалы қағаздар нарығында «T+n» сызбасы бойынша есептеу жүйесі іске асырылды;
- ♦ ұйымдастырылған нарықта жасалған мәмілелерді тексеру бойынша кастодианның функциялары, халықаралық стандарттарға сәйкес келтірілді;
- ♦ қор биржасының тізімін ресми тізім және «Листингтік емес бағалы қағаздар» секторына бөлу арқылы оның тізімінің құрылымы нақтыланған;
- ♦ Қазақстан Республикасының және басқа мемлекеттердің заңнамасына сәйкес шығарылған базалық активі мемлекеттік емес бағалы қағаздар болып табылатын туынды бағалы қағаздарды «Листингтік емес бағалы қағаздар» секторына енгізу мүмкіндігі енгізілді;
- ♦ бағалы қағаздардың «Листингтік емес бағалы қағаздар» секторына енгізу тәртібі және талаптары, сондай-ақ бағалы қағаздардың осы секторда болуы және одан алып тастау талаптары ықшамдалған;
- ♦ халықаралық қаржы ұйымдарының бағалы қағаздарын және мемлекеттік бағалы қағаздарды ықшамдалған рәсім бойынша қор биржасының ресми тізіміне қор биржасының ресми тізіміне енгізу мүмкіндігі енгізілген;
- ♦ белсенді нарық болуы жөніндегі талаптардың ауыстырылуы арқылы банктер, банктердің еншілес ұйымдары немесе банк холдингі сатып алатын акцияларға қатысты талаптар қор биржасы индексінің өкілдік тізімінде болуына орай ықшамдалған.

2015 жылы бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушының 1 лицензиясы – номиналды ұстаушы ретінде клиенттер шоттарын жүргізу құқығымен бағалы қағаздар нарығында брокерлік және дилерлік қызметті жүзеге асыру құқығына берілді. Сондай-ақ ұйым атауының өзгеруіне байланысты бағалы қағаздар нарығындағы қызметті жүзеге асыруға бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушыларының 2 лицензиясы қайта ресімделді. 2015 жылы «Жетісу» зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ұйым» АҚ, «GRANTUM Asset Management» зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ұйым» АҚ, «БТА Банк» АҚ және «Темірбанк» АҚ-тың бағалы қағаздар нарығында брокерлік және дилерлік қызметті жүзеге асыру құқығына жүзеге берілген лицензияны ерікті қайтаруына байланысты олардың қолданысы тоқтатылды.

Сонымен қатар Ұлттық Банкке «GRANTUM AssetManagement» зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ұйым» АҚ, «ZIM Capital» АҚ және «Жетісу» зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын ұйым» АҚ берген тиісті өтініштердің негізінде инвестициялық портфельді басқару бойынша қызметті жүзеге асыруға берілген лицензия ерікті түрде қайтарылды, сондай-ақ «БТА Банк» АҚ-тың кастодиандық қызметті жүзеге асыруына берілген лицензия ерікті түрде қайтарылды. Бұдан басқа, 2015 жыл-

ғы 10 мамырдан бастап «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сақтандыру және исламдық қаржыландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының күшіне енуіне байланысты «Қазақстан Ұлттық Банкі Ұлттық инвестициялық корпорациясы» АҚ-қа инвестициялық портфельді басқаруға берілген лицензиясының қолданысы тоқтатылды.

Бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушыларға қатысты қашықтықтан қадағалау нәтижелері бойынша 66 шектеулі ықпал ету шарасы қолданылды. Бұдан басқа, бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушыларға және жеке тұлғаға қатысты жалпы сомасы 25,1 млн теңгеге 117 әкімшілік айыппұл салынды. Эмитенттерге қатысты 393 шектеулі ықпал ету шарасы қолданылды (оның ішінде 78 жазбаша ұйғарым шығарылды және 315 міндеттеме-хат талап етілді), 352 эмитентке қатысты 1 418 әкімшілік айыппұл салынған, 127 млн теңгеге әкімшілік айыппұл салу туралы қаулылар шығарылды. Анықталған бұзушылықтардың ең үлкен саны және нәтижесі ретінде бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушыларына қатысты қолданылған ықпал ету шаралары бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушыларының өз қызметі туралы ақпаратты ашу тәртібін бұзумен, сондай-ақ туынды қаржы құралдарымен мәмілелер туралы орталық депозитарийге ақпарат беру тәртібін бұзумен байланысты болды. Анықталған бұзушылықтардың ең көбі соның салдары ретінде эмитенттерге қатысты қолданылған ықпал ету шаралары акционерлер мен инвесторлардың алдында қаржылық есептілік депозитарийі және қор биржасының интернет-ресурстарында эмиссиялық бағалы қағаздар эмитенттерінің өз қызметі туралы ақпаратты ашуымен және өз қызметі туралы ақпаратты ашу тәртібімен байланысты болды. 2015 жылы бағалы қағаздар нарығы субъектілерінің қызметіне 11 тексеру (инвестициялық портфельді басқару бойынша қызметті бірлестіретін 8 брокер-дилер, 2 брокер-дилер, 1 бағалы қағаздар эмитенті), сондай-ақ эмиссиялық бағалы қағаздар эмитентінің қызметінің мәселелері бойынша 1 жоспардан тыс тексеру. Тәуекел дәрежесін бағалау негізіндегі тексерудің негізгі мәні бағалы қағаздар нарығында кәсіби қызметті және қатысушыларының эмиссиялық бағалы қағаздар эмитенттерінің қызметін жүзеге асыру тәртібін реттейтін Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарын сақтау болып табылады. 2015 жылы жүргізілген тексерулердің нәтижесі бойынша бағалы қағаздар нарығы субъектілеріне қатысты 23 шектеулі ықпал ету шарасы қолданылды (12 міндеттеме хат талап етілді, 11 жазбаша ұғарым шығарылды), әкімшілік құқықбұзушылық туралы 322 хаттама жасалды. 2015 жылы бағалы қағаздар нарығы субъектілеріне салынған әкімшілік айыппұлдардың жалпы мөлшері 75,6 млн теңге, оның ішінде сотқа қарау үшін берілген әкімшілік істер бойынша 45,3 млн теңге болды.

Халықтың қор нарығындағы инвестициялық белсенділігінің төмен болуының негізгі себебі – жинақтауларды жүзеге асырудың қаржы мүмкіндігінің болмауы емес, қор нарығының құралдарына сенбеушілік болып табылады. Дивиденттерді төлеу өте маңызды сипаттама болып табылады, оны осы уақытта ішкі нарықта басым көпшілік эминет төлемейді. Осындай эмитенттер ретінде негізінен, ішкі нарыққа бағытталған эмитенттер болуы мүмкін, олардың өнімдерін әлеуетті инвесторлар ірі компания – экспортерлері жылына бір рет жариялайтын қаржы нәтижелеріне қарағанда, анағұрлым жиі көреді. Осындай әлеуетті эмитенттер арасында, мысалға, тағам өндірушілері, әртүрлі қызметтерді, соның ішінде, ғаламтор және байланысқа кіруді ұсынатын компаниялар. Алайда, қазақстандық қор нарығын осы үлгі негізінде «қайта іске қосу» үшін KASE-тегі белгілі бір сандық көрсеткіштерінде жасалған листинг жүйесін түбегейлі өзгерту қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Корчагин Ю.А. Рынок ценных бумаг. – 2 изд., доп. и перераб. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – С. 326 – 361.
- 2 Берзон Н.И., Буянова Е.А., Кожевников М.А., Чаленко А.В. Фондовый рынок: учеб. пособие для высших учебных заведений экономического профиля. – М.: Вита-Пресс, 1998. – 400 с.
- 3 Рынок ценных бумаг / Ивасенко А.Г. и др. – 4 изд. – М.: КНОРУС, 2010. – 495 с.
- 4 Буренин А.Н. Рынок ценных бумаг и производных финансовых инструментов: учеб. пособие. – М.: 1 Федеративная книготорговая компания, 1998. – 352 с.
- 5 Закон РК «О рынке ценных бумаг»: принят 2 июля 2003 г.
- 6 <http://www.nationalbank.kz>.

Аннотация

Цель исследования – систематизировать деятельность всех участников фондового рынка, а также взаимосвязанные с ней операции, производимые специализированными организациями. Исследованием определена недостаточность государственных ресурсов для регулирования рынка ценных бумаг на уровне фондового рынка. Фондовый рынок в современной рыночной экономике направлен на привлечение сбережений и накоплений домохозяйств и трансформацию в инвестиции. Инструменты фондового рынка с различной доходностью, рассчитанные на различные слои населения, расширяют возможности выбора будущим инвесторам вкладывать сбережения. Альтернативой внешнему заимствованию является внутреннее заимствование финансовых ресурсов. Одним из источников внутреннего заимствования финансовых ресурсов являются сбережения населения. Для того, чтобы стать фактором экономического роста, сбережения должны трансформироваться в инвестиции. Трансформация сбережений в инвестиции осуществляется инструментами фондового рынка. Привлечение сбережений и накоплений населения на фондовый рынок несет не только инвестиционную, но и социальную направленность. Члены домохозяйств, вкладывая свои сбережения и накопления в инструменты фондового рынка, приобретают источник дополнительного дохода, права собственности (при владении акциями), то есть статус собственника (акционера). Тем самым с точки зрения общественного развития фондовый рынок расширяет социальную базу общества, формирует средний класс.

Ключевые слова: биржа, фондовый рынок, ценная бумага, акция, капитализация, ликвидность, инвестиции.

Abstract

The purpose of the research is to systematize the activities of all participants in the stock market, as well as the operations associated with it, produced by specialized organizations. The study identified a lack of public resources for the regulation of the securities market at the stock market level. The stock market in a modern market economy is aimed at attracting household savings and transforming into investments. Tools of the stock market with different profitability, designed for different segments of the population, expand the choice of future investors. An alternative to external borrowing is the internal borrowing of financial resources. One of the sources of domestic borrowing of financial resources is the savings of the population. In order to become a factor of economic growth, savings should be transformed into investments. The transformation of savings into investment is carried out by the instruments of the stock market. The attraction of savings to the stock market is not only investment, but also has social characteristics. Members of households, investing their savings in the instruments of the stock market, acquire a source of additional income, ownership rights (in the possession of shares), that is, the status of the owner (shareholder). Thus, from the point of view of social development, the stock market expands the social base of society, forms the middle class.

Key words: exchange house, stock exchange, security, share, capitalization, liquidity, investments.

МЕСТНЫЕ НАЛОГИ, ИХ ЗНАЧИМОСТЬ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы поступления налогов в местные бюджеты регионов Казахстана. Актуальность темы исследования состоит в том, что все мероприятия, проводимые органами налоговой службы, направлены на полное и своевременное обеспечение государственного бюджета за счет налогов. На основе статистических данных анализируется динамика налоговых поступлений в бюджет РК. Определена роль местных налогов в формировании бюджетов регионов РК. Также в статье проведен анализ показателей местных налогов в формировании местных бюджетов, рассмотрены вопросы декларирования доходов физических лиц, дефицита местных бюджетов. Особое внимание уделяется теории фискального федерализма. Показан международный опыт местного налогообложения на примере развитых стран мира, рассмотрены казахстанский и международный опыт перераспределения национального дохода через бюджет, проанализировано исполнение бюджета Актюбинской области. На основе проведенных исследований выявлены проблемы формирования местных бюджетов, перераспределения поступлений через республиканский бюджет. Автором сделан вывод о том, что уровень налоговых поступлений и налоговый потенциал региона существенно влияют на возможности и качество экономического роста региона. Автор предлагает при формировании бюджетов всех уровней базироваться на научном прогнозе доходной части бюджета, разработать методику прогноза доходных возможностей местных бюджетов на основе показателя налогового потенциала, учитывающего уровень и структуру экономического развития территории. При подготовке материала автором особое внимание уделено вопросам развития налоговой политики, обозначенным в ежегодном Послании главы государства народу Казахстана, также были использованы данные Комитета государственных доходов РК.

Ключевые слова: налоги, местный бюджет, налогообложение, доходы, налоговая политика, дефицит бюджета, экономический рост.

Местные налоги являются основным методом мобилизации финансовых ресурсов в местные бюджеты, поскольку на их долю в доходах местных органов развитых государств приходится высокий процент всех налоговых поступлений. За счет их поступлений финансируются затраты на развитие транспорта, строительство школ, больниц, прочих объектов инфраструктуры, расходы на реконструкцию городов, благоустройство дорог и т.п., что свидетельствует об их важной роли в социально-экономическом развитии местных территорий [1].

Местное обложение отличает регрессивность, поскольку недостаточно учитывает доходность различных социальных групп, не имеет необлагаемого минимума. Как правило, у местных органов чаще отсутствует право налоговой инициативы. Введение местных налогов санкционируется или одобряется центральной властью.

В Республике Казахстан местные налоги являются основой формирования местных бюджетов. В условиях рыночной экономики актуальным является создание совершенной и эффективной системы местного налогообложения, способствующей устойчивому развитию и эффективному аккумулированию средств государственного бюджета [2].

Местными признаются налоги и сборы, устанавливаемые Налоговым кодексом и нормативными правовыми актами представительных органов местного самоуправления и обязательные к уплате на территории соответствующих муниципальных образований.

Устанавливая местный налог, представительные органы местного самоуправления определяют в нормативных правовых актах следующие элементы налогообложения: налоговую ставку в пределах, установленных Налоговым кодексом, порядок и сроки уплаты налога, налоговые льготы в порядке и пределах, предусмотренных Налоговым кодексом.

К местным налогам в Республике Казахстан относятся:

- ♦ индивидуальный подоходный налог;
- ♦ социальный налог;

- ♦ налог на транспортные средства;
- ♦ налог на имущество;
- ♦ земельный налог;
- ♦ единый земельный налог;
- ♦ акцизы;
- ♦ фиксированный налог [3].

Для наглядного рассмотрения значимости местных налогов в формировании местного бюджета используем статистические данные Министерства финансов Республики Казахстан за последние 4 года. Определим динамику налогов и других обязательных платежей в бюджет за исследуемый период – с 2013 по 2016 гг. на основе данных таблицы 1.

Таблица 1 – Показатели местных налогов в формировании местного бюджета, млн тенге

Местный бюджет	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2016 г. к 2013 г. в %
Доходы, млн тенге	3 284 401,0	3 752 971,1	3 667 358,6	4 315 582,5	76,1
Затраты, млн тенге	3 233 413,2	3 661 227,7	3 606 788,7	4 203 262,4	76,9
Дефицит (профицит) бюджета, млн тенге	-25 130,4	-31 034,8	-76 573,9	-99 561,4	–
Дефицит (профицит) бюджета в процентах к ВВП	-0,1	-0,1	-0,2	-0,2	–
Примечание – Источник: Исполнение государственного бюджета РК за 2013–2016 гг.: официальный сайт Министерства финансов РК: www.minfin.kz . – С. 2.					

В соответствии с данными таблицы 1 наблюдается ежегодное увеличение поступлений местных налогов в формировании местных бюджетов. В 2016 г. процент поступлений составил 76,1% к 2013 г., в 2016 г. затраты составили 76,9% к 2013 г. [4].

Как показал анализ, показатели местных налогов играют ключевую роль в формировании местных бюджетов соответствующих уровней и в рамках пополнения государственного бюджета РК в целом.

На сегодняшний день в Республике Казахстан насущной проблемой является декларирование доходов физических лиц, в том числе и местных налогов. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 23 сентября 2010 г. № 975 утверждена Концепция перехода к всеобщему декларированию доходов и имущества гражданами Республики Казахстан и лицами, имеющими вид на жительство. Всеобщее декларирование доходов в Казахстане в 2013 г. Вопрос всеобщего декларирования сейчас актуален, данный процесс поэтапно будет внедряться на протяжении 7 последующих лет [5].

В условиях имеющихся сложностей и недостатков в системе формирования и пополнения бюджетов назревает необходимость обеспечения повышения финансовой самостоятельности органов региональной и местной власти путем повышения доли собственных налоговых источников в соответствующих бюджетах. При этом собственными их надо считать только при условии, что они на постоянной основе закреплены за конкретным бюджетом, а соответствующие органы власти имеют достаточные полномочия по управлению элементами указанных доходных источников.

В Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан–2050. Новый политический курс состоявшегося государства» от 2012 г. президентом РК Н.А. Назарбаевым акцент был сделан на реализацию новой налоговой политики, имеющей социальную направленность. Для этого начиная с 2015 г. разработан комплекс стимулирующих мер, в том числе предусматривающих практику освобождения от налогов компаний и граждан, вкладывающих средства в образование и медицинское страхование себя, своей семьи, сотрудников [6].

Также президентом РК Н.А. Назарбаевым поставлена цель вхождения Казахстана к 2050 г. в тридцатку самых развитых государств мира. Для достижения указанных целей, устанавливая оптимальные рамки административных процедур и повышая прозрачность их осуществления, государство проводит активные меры, направленные на снижение расходов по ведению бизнеса, сокращению бюрократических проволочек и коррупции как для отечественных предпринимателей, так и для международных инвесторов.

Динамика поступлений в государственный бюджет Казахстана приняла положительную направленность впервые после 2015 г.: за 7 месяцев этого года в бюджет поступило 3,2 млрд тг, в то время как за аналогичный период 2015 г. было собрано лишь 2,3 трлн тг. При этом в 2015 г. было собрано на 231,8 млрд тг меньше, чем в 2014 г. (рисунок 1).

Основным источником роста стали налоги на товары и услуги, в том числе акцизы и НДС: их сборы увеличились на 33,5%, или на 467,3 млрд тг в годовом выражении. Сборы корпоративного подоходного налога, взимаемого с компаний ненефтяного сектора, возросли почти на четверть, на 192,2 млрд тг (+24,1%). Одновременно с ростом объемов собираемых налогов для пополнения бюджета налоги, поступающие в Национальный фонд от компаний нефтяного сектора, демонстрируют стремительное падение объемов. И если ранее поступления в Национальный фонд составляли 74,2% и 42,8% за семь месяцев 2014 и 2015 гг. соответственно, то в 2016 г. они не превысили и 20%, в первую очередь в связи с падением цен на сырую нефть в среднем на 47,5% по сравнению с предшествующими периодами (рисунок 2).

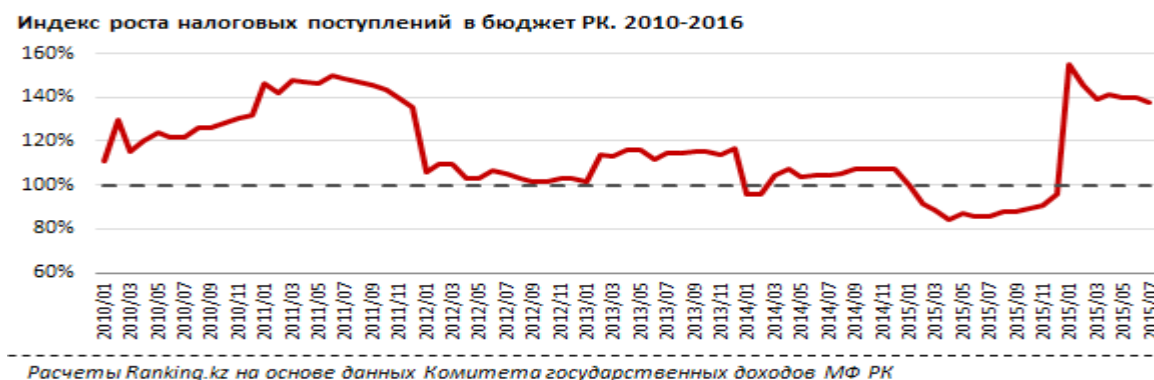

Рисунок 1 – Индекс роста налоговых поступлений в бюджет РК 2010–2016 гг. [7]

Даже без учета «нефтяных» налогов после столичных городов в лидерах по сбору средств в госбюджет числятся нефтедобывающие Атырауская и Мангистауская области, а пятерка лидеров замыкается первым по численности регионом Казахстана – Южно-Казахстанской областью.

Рисунок 2 – Соотношение поступлений в бюджет и Национальный фонд (млрд тг) [7]

Примечательно, что Комитет государственных доходов, ответственный за сбор налогов в области международной торговли, оказался в тройке лидеров по росту объемов налоговых сборов в 2016 г., пропустив вперед Восточно-Казахстанскую и Атыраускую области (таблица 2).

Местные бюджеты (областей, городов, районов) в Казахстане занимают по доходам и расходам до 50% от объемов средств государственного бюджета. Одним из важных условий экономической самостоятельности регионов является создание в них гарантированных источников средств, необходимых для финансирования мероприятий по воспроизводству региональных ресурсов, охране природы.

Общий принцип определения оптимального сочетания централизованного и местного начал в управлении экономикой региона формулируется следующим образом: централизм в определении стратегии экономического развития, самостоятельность в ее реализации.

Таблица 2 – Объемы налоговых поступлений по регионам РК в 2016 г., млрд тенге

Регионы	Поступления		Рост к итогу		Доля от РК	
	2016 г.	2015 г.	2015 г.		2016 г.	2015 г.
Казахстан	3204,9	2329,8	37,6%	875,1	100,0%	100,0%
Алматы	846,0	650,3	30,1%	195,7	26,4%	27,9
Астана	457,8	332,8	37,6%	125,0	14,3%	14,3%
Атырауская	438,9	207,5	111,5%	231,4	13,7%	8,9%
Мангистауская	172,5	152,8	12,9%	19,7	5,4%	6,6%
ЮКО	164,6	107,1	53,7%	57,5	5,1%	4,6%
Актюбинская	140,0	101,8	37,5%	38,2	4,4%	4,4%
ЗКО	134,4	104,5	28,6%	29,9	4,2%	4,5%
Алматинская	133,4	132,4	0,7%	1,0	4,2%	5,7%
ВКО	124,5	77,0	6,8%	47,6	3,9%	3,3%
КТД МФ РК	123,0	76,9	59,9%	46,1	3,8%	3,3%
Павлодарская	118,5	81,5	45,5%	37,1	3,7%	3,5%
Карагандинская	117,6	114,4	2,8%	3,2%	3,7%	4,9%
Костанайская	65,2	51,3	27,1%	13,9	2,0%	2,2%
Акмолинская	54,2	41,1	32,0%	13,1	1,7%	1,8%
Кызылординская	43,8	36,5	20,1%	7,3	1,4%	1,6%
Жамбылская	37,4	31,4	19,1%	6,0	1,2%	1,3%
СКО	33,0	30,5	8,3%	2,5	1,0%	1,3%

Примечание – Источник: расчеты Ranking.kz на основе данных Комитета государственных доходов МФ РК [7].

Оперативно-хозяйственная самостоятельность требует создания в местном звене обособленной, закреплённой системы доходов, покрывающей не менее 50% расходов, жесткого закрепления доходов за бюджетом на длительный период.

В странах с развитой рыночной экономикой перераспределение национального дохода через бюджет осуществляется на основе теории «фискального федерализма». Суть теории состоит в том, что все государственное хозяйство в целом (все предприятия, учреждения и административные структуры, входящие в государственный сектор экономики) представляют собой многоуровневую систему, где существует разделение функций управления между уровнями и юридическое подчинение их по вертикали. В этой связи в центре внимания оказываются следующие вопросы:

- ♦ оптимальное количество уровней управления государственным сектором;
- ♦ оптимальное распределение полномочий между уровнями управления;
- ♦ уровень наиболее эффективного финансирования социальных расходов;
- ♦ степень вмешательства центрального правительства в управление и финансирование местных органов власти;
- ♦ доля собственных средств в финансировании расходов местных органов власти и управления;
- ♦ форма контроля за расходованием средств на всех уровнях государственной экономики» [8].

В Казахстане же политика фискальной децентрализации направлена на снижение финансовой зависимости местных органов управления от центра. Это путь к снижению дефицита не только местных бюджетов, но и государственного бюджета в целом, путь к реальной самостоятельности в решении местных социальных проблем. Он достигается за счет развития налоговой автономии регионов, предоставления им прав по взиманию местных надбавок к общегосударственным налогам или назначению собственных налогов (экологические, поимущественные, на наследство, на потребление). При этом сокращается трансфертное финансирование из центрального бюджета, не заинтересовывающее местные органы в эффективном использовании средств, лишаящее их финансовой самостоятельности.

В предыдущие годы из центрального на местный уровень было передано большое количество функций и полномочий. Теперь их нужно подкрепить достаточной финансовой самостоятельностью. В то же время важно не допустить концентрации расходных полномочий на областном уровне. Следует передавать их дальше на районный и сельский уровни. Акимы должны решать вопросы регионального и местного значения, а правительство – сконцентрироваться на общегосударственных вопросах. Так, исполнение бюджета Актюбинской области за 2016 г. выглядит следующим образом (рисунок 3).

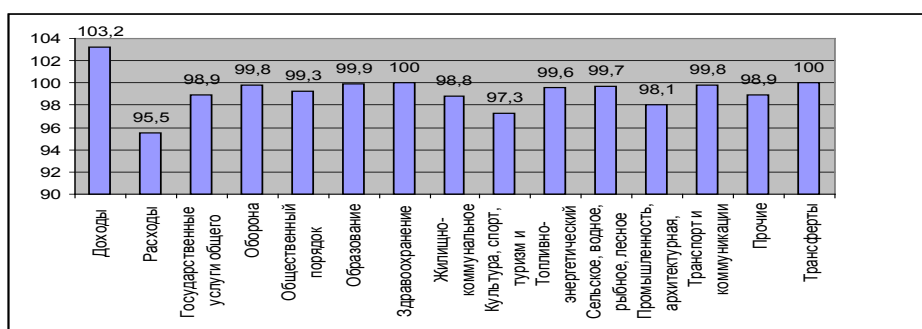

Рисунок 3 – Исполнение бюджета Актюбинской области за 2016 г. в процентах

Примечание – Источник: www.aktobe.gov.kz [9].

Доходы: с учетом поступлений трансфертов из республиканского бюджета бюджет Актюбинской области исполнен на 103,3%. При плане 175 746 704,1 тыс. тенге кассовое исполнение составило 181 473 608,0 тыс. тенге.

Расходы: с учетом трансфертов освоение составило 99,5%. При плане 195 304 830,1 освоено 194 283 609,6 тыс. тенге. На 1 января 2017 г. из областного бюджета выделены нижестоящим бюджетам целевые трансферты в сумме 65 717 738, 2 тыс. тенге [9].

В расходах местного бюджета преобладает финансирование социальной инфраструктуры – образования, здравоохранения, социальной защиты населения, из экономических отраслей – транспорта и связи. Функциональная группа – расходы на оборону – означает финансирование затрат на гражданскую оборону (при чрезвычайных событиях) и военкоматов.

Достаточно велик удельный вес расходов на официальные трансферты – изъятие средств из местных бюджетов для передачи вышестоящему бюджету (в данном случае республиканскому).

Бюджетные изъятия совершаются в областях, которые в связи с более высоким экономическим уровнем развития или по природным условиям имеют налоговую базу выше средней по стране и, соответственно, более высокий уровень налоговых поступлений. Как субвенции, так и изъятия используются для выравнивания уровня социально-экономического развития административно-территориальных единиц.

Что касается доли расходов местных бюджетов в расходах государственного бюджета по отдельным функциональным группам, то по направлениям финансирования социально-бытовой инфраструктуры она занимает преобладающее место, например:

- ♦ жилищно-коммунальное хозяйство – 98,8%;
- ♦ здравоохранение – 100%;

- ♦ образование – 99,9%;
- ♦ культура, спорт, информационное пространство – 97,3%;
- ♦ транспорт и связь – 99,8%.

Довольно значительны объемы расходов по другим группам:

- ♦ финансирование экономики в целом – 46,4%;
- ♦ управление (государственные услуги общего характера) – 98,9%;
- ♦ общественный порядок и безопасность – 99,3%.

Хотя в среднем трансферты из республиканского бюджета занимают около 14% поступлений, в бюджетах некоторых субвенционных областей данный источник занимает до 50%, поскольку собственных налоговых и других поступлений не хватает для достижения приемлемого уровня финансирования социально-экономических потребностей. Это связано с тем, что в таких областях имеется узкая налоговая база, представленная маломощными хозяйствующими субъектами, фискальный потенциал которых невелик.

В этом аспекте является актуальной проблема перераспределения поступлений через республиканский бюджет посредством механизма бюджетных изъятий и субвенций, то есть требуется отработка данного механизма на объективных началах.

В настоящее время проблемы местных бюджетов в Казахстане состоят также в том, что отрасли хозяйства, составляющие их собственность, не только не дают доходов для формирования бюджетов (жилищное хозяйство, учреждения культуры и искусства, коммунальная инфраструктура – водопровод, транспорт, служба очистки и др.), но и являются убыточными и поглощают значительную часть средств местных бюджетов. При разделении собственности на республиканскую и коммунальную в ведение местных органов власти были переданы убыточные предприятия или приносящие небольшие доходы. Состав и структура поступлений и расходования средств на местном уровне зависят от факторов, определяющих степень социально-экономического развития административно-территориальной единицы: наличия производственных объектов, природных ресурсов, объектов социальной и бытовой инфраструктуры, статуса единицы, плотности населения, природно-климатических условий и т.д.

В связи с учетом поставленных главой государства задач в Послании народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» основным приоритетом расходов бюджета является выполнение социальных обязательств государства в полном объеме [10].

Таким образом, обобщая вышеизложенное, можно сделать вывод о том, что имеющиеся проблемы взимания местных налогов напрямую влияют на динамику статистических данных в формировании налоговых поступлений региона. Подводя итоги исследования, можно сделать вывод, что уровень налоговых поступлений и налоговый потенциал региона существенно влияют на возможности и качество экономического роста региона. Поэтому формирование бюджетов всех уровней должно базироваться на научном прогнозе доходной части бюджета, основанном на экономических реалиях и объективных экономических законах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Аюшиева Л.К. Роль местного налогообложения при формировании бюджетов муниципальных образований // Социально-экономическое развитие регионов: проблемы, перспективы. – 2015. – Т. 1. – С. 8.
- 2 Блеутаева К.Б. Местные налоги, их значимость и совершенствование в Республике Казахстан // Вестник КЭУ. – 2015. – С. 110–112.
- 3 Омирбаев С.М. Государственный бюджет: учебник. – Алматы: Экономика, 2011. – С. 412.
- 4 www.minfin.kz: официальный сайт Министерства финансов РК // Исполнение государственного бюджета РК за 2013–2016 гг. – С. 2.
- 5 Tengrinews.kz. Всеобщее декларирование доходов и имущества в Казахстане планируется ввести к 2017 г. – С. 2.
- 6 Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан–2050. Новый политический курс состоявшегося государства» от 2012 г. – С. 19.
- 7 www.ranking.kz. Налоговые поступления в бюджет РК. – 2016. – С. 1.

8 Еланчук О. Взаимосвязь бюджетной и налоговой политики государства // Проблемы теории и практики управления. – 2010. – № 2. – С. 28–32.

9 www.aktobe.gov.kz: отчет акима Актюбинской области за 2016 год. – Актобе, 2016. – С. 2.

10 Послание Президента РК Н.А. Назарбаева «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». – Акорда, 2017. – С. 3.

Андатпа

Мақалада Қазақстан аймақтарының жергілікті бюджеттеріне салықтардың түсу сұрақтары қарастырылған. Ғылыми мақала тақырыбының маңыздылығы зор, өйткені салық органдарының жүргізіп отырған барлық іс-шаралар бюджетті салықтар мен міндетті төлемдермен толық және уақытылы қамтамасыз етуге бағытталған. Статистикалық мәліметтер негізінде ҚР бюджетіндегі салық түсімдерінің динамикасы талданған. ҚР аймақтарының бюджетін қалыптастырудағы жергілікті салықтардың ролі анықталған. Жеке тұлғалардың табыстары бойынша декларация тапсыру, жергілікті бюджет тапшылығы сұрақтары қарастырылған. Фискалдық федерализм теориясына ерекше көңіл бөлінген. Жергілікті бюджетті толтырудың халықаралық тәжірибесі көрсетілген. Ұлттық табысты бюджет арқылы бөлудің қазақстандық және түркия тәжірибесі қарастырылған. Актобе облысы бюджетінің орындалуына талдау жүргізілген. Жүргізілген зерттеулер негізінде жергілікті бюджеттерді қалыптастыру, республикалық бюджет арқылы қайта бөлу мәселелері анықталған. Автор аймақтың экономикалық өсу сапасы мен мүмкіндіктеріне салықтық түсімдер деңгейі мен салық әлеуеті әсер етеді деп қорытынды жасаған. Автор барлық деңгейдегі бюджеттерді қалыптастыруда бюджеттің табыс бөлімін ғылыми жобалау негізін, аймақтың экономикалық даму деңгейі мен құрылымын ескере отырып, салық әлеуеті көрсеткіші негізінде жергілікті бюджеттің табыс бөлімін жобалау әдістемесін құруды ұсынған. Мақаланы дайындау барысында автор Қазақстан халқына арнаған мемлекет басшысының Жолдауында көрсетілген салық саясатын дамыту сұрақтарына көңіл бөлінген, ҚР Мемлекеттік кірістер комитетінің мәліметтері пайдаланған.

Тірек сөздер: салықтар, жергілікті бюджет, салық салу, түсімдер, салық саясаты, бюджет тапшылығы, экономикалық өсім.

Abstract

The article deals with the issues of tax revenues in local budgets of the regions of Kazakhstan. Topicality of the research is that all the activities carried out by the tax authorities, aimed at complete and timely provision of the state budget through taxes. Based on statistical data, the dynamics of tax revenues in the budget of RK is analyzed. The article defines the role of local taxes in the budgets of the regions of Kazakhstan. Besides, the article suggests the analysis of indicators of local taxes in the formation of local budgets. The questions of declaring of incomes of physical persons, the deficit of local budgets are considered. Special attention is paid to the theory of fiscal federalism. The international experience of local taxation is also shown on the example of the developed countries of the world. The Kazakhstani and international experience of redistribution of the national income through the budget is considered. The implementation of the budget of Aktobe region is analyzed. On the basis of the conducted researches problems of formation of local budgets, the redistribution of revenues through the national budget are defined. The author concluded that the level tax revenue and tax potential of the region significantly affect the opportunities and quality of economic growth in the region. The author proposes to base on the scientific forecast of the revenue side of the budget, to develop a methodology for forecasting the revenue opportunities of local budgets on the basis of the tax potential index that takes into account the level and structure of the economic development of the territory when forming budgets of all levels. In preparing the material, the author paid special attention to the development of the tax policy, outlined in the annual Address of the Head of State to the people of Kazakhstan, and also the data of the Committee of State Revenues of the Republic of Kazakhstan were used.

Key words: taxes, local budget, taxation, income, tax policy, budget deficit, economic growth.

Э.М. АДИЕТОВА,¹

Э.Ғ.К.

Р.К. САБИРОВА,¹

Э.Ғ.К., доцент.

С.Б. АЛЬДЕШОВА,¹

экономика магистрі.

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау
мемлекеттік университеті¹

ТАБЫСТЫЛЫҚ ПЕН ТӘУЕКЕЛ ТҮРҒЫСЫНАН ҰТЫМДЫ ШАРТТАЛҒАН МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҚ ТИІМДІ ҚОРЖЫНДАР НӘТИЖЕСІН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мінез-құлықтық қоржын теориясы – бұл сынақ арқылы алынған мәліметтер негізінде тәуекел жағдайында шешім қабылдау кезіндегі ойыншылар мен инвесторлардың мінез-құлқын түсіндіре алатын ең үздік теория. Бұл теорияның негізгі идеясы адамдардың көпшілігі мүмкіндігі жеткіліксіз тәуекелдің балама үлгісінде емес, нақты мүмкіндікті білген жағдайда ғана тәуекелді өз мойнына алады. Яғни, олар әрқашан белгілі ықтималдылық төмен болған жағдайда да ұтыстың белгісіз ықтималдылығынан гөрі жеңістің белгілі ықтималдылығын таңдайды, ал белгісіз ықтималдылық жеңістің кепілі болады. Басқаша айтқанда, тәуекелдің бұл таңдауында (мәселен, мөлшерлеме) адамдар тәуекелді қабылдауда мүмкіндік қиын немесе оны анықтау мүмкін емес жағдайдан гөрі «өздері білетін эзәзілді қалайды». Жаңа заманның жаһандық қаржылық дағдарысы жекелеген нарықтық құралдардың жеткіліксіздігін және оларды инвестициялық шешімдер үшін қолданудың шектеулігін көрсетті. Бұл инвесторлардың нақты тәуекелдерді бағалауға менсінбей қарауымен түсіндіріледі. Себебі олар көбінесе өздерінің жеке түйсігіне бағынады. Инвестициялық тәжірибеде еленбеген тәуекел – бұл неғұрлым кең тараған құбылыс, бірақ инвестор өзінің инвестициялық шешімдерін негіздеу үшін сенімді математикалық құралдарды қажет етеді.

Тірек сөздер: бағалы қағаз, қоржын, тәуекел, тәуекел тұжырымдамасы, тәуекелді бағалау, табыстылық деңгейі, инвестор, инвестициялар.

Бағалы қағаздар қоржынын оңтайландыру мәселесі көп критерийлі мәселе болып табылады. Бір жағынан, бұл инвестициялық кезең соңында ең жоғары мүмкін болатын табыс (немесе пайдалылық) алу мақсатында бір қоржын шеңберінде әрбір қаржы активіне инвестицияланатын ақша қаражаттарының санын (пропорциясын, үлесін) қалай анықтау керектігі жөнінде сұрақты туындатады. Екінші жағынан, тиімді табыстылық деңгейінде ең төменгі тәуекел деңгейіне қол жеткізу қажет [1].

Тәуекел тұжырымдамасы бағалы қағаздар қоржыны мәселесінде маңызды орын алады. Марковиц тәуекел мен табыстылық деңгейі арасындағы тәуелділікті зерттеген алғашқы ғалымдардың бірі [2]. Ол табыстылықтың берілген деңгейінде тәуекелді (дисперсия мәні) азайтуды ұсынды. Кейбір зерттеушілер тәуекелдің нөлдік деңгейіне жету мүмкін дегенді айтады [3]. Алайда, тәуекел әртараптандыру көмегімен азаюы мүмкін, бірақ табыстылық деңгейін өзгертпей мүлде жоғалып кетпейді [4]. Біздің зерттеуде тәуекелдің симметрикалық өлшемін, атап айтқанда дисперсия және Value-at-Risk (VaR) және Conditional Value-at-Risk (CVaR) деп аталатын екі симметрикалық емес тәуекелді қарастырамыз.

Дисперсия

$P(X = x_i) = p_i, \sum_{i=1}^{\infty} p_i = 1$ арқылы бөлінетін x үздіксіз кездейсоқ мөлшерін және $\mu(X) = E(x) = \sum_{i=1}^{\infty} x_i p_i$ күтілетін табыстылықты қарастырамыз. Одан кейін біз x ауыспалысының дисперсиясын келесідей анықтаймыз:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2 \quad (1.1)$$

және оның орташа квадраттық ауытқуын анықтаймыз:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n} \right)^2}. \quad (1.2)$$

Ирвинг Фишер өзінің мақаласында дисперсияны тәуекел өлшемі ретінде ұсынған алғашқы ғалым болуы мүмкін [5]. Дисперсия тәуекел өлшемі ретінде есептеу үшін математикалық тұрғыда қарапайым және ыңғайлы болғандықтан артықшылыққа ие.

Алғашқы шектеу кездейсоқ өлшемнің жоғары реттер кезеңіне сезімталдықтың болмауы (мысалы, үшінші және төртінші реттер кезеңі- ассиметрия және эксцесс коэффициенттері). Алайда, бұл сипаттамалар бірдей орташа дисперсияға ие кездейсоқ өлшемді кешенді бағалау үшін маңызды болып табылады. Басқаша айтқанда, Марковиц үлгісі шеңберінде тәуекелдің барлық қиындығын анықтау және бағалау мүмкін емес.

Холтон «Тәуекелді анықтау» атты өзінің мақаласында Марковиц «Қоржынды таңдау» атты зерттеуінде тәуекелдің шекті өлшемі ретінде дисперсияны пайдаланды деген қорытынды жасады [6]. Ғылыми әдебиеттерде тәуекел өлшемі ретінде дисперсияны қолдану сынға ұшырады, себебі дисперсия тәуекел болып табылмайтындықтан анықсыздық өлшемі ретінде белгілі болатын.

Тағы да бір шектеу – Марковиц үлгісі шеңберінде ұтыстар мен жоғалтулар симметриялық түрде қабылданатыны. Тәуекелдің көптеген статистикалық өлшемдері осылай әрекет етеді, бірақ олар қаржылар үшін дәлме-дәл болып табылмайды: инвесторлар ұтыстар мен жоғалтуларға симметриялық түрде қарамайды. Оларды «тәуекелдің төменгі қолдауы» қызықтырады (инвестор жоғалтудан қашқақтайды).

Тәуекелдің ассиметриялық жаратылысы тәуекелдің азаюының бірден-бір себебі емес. Егер қаржы табыстылығы мультивариативтік қалыпты (эллиптикалық) бөлінсе, онда тәуекелдің төменгі қолдауы бар кез-келген өлшемі орташа арифметикалық және дисперсия (немесе дисперсия анықталмайтын кез-келген масштабтық өлшем) қызметінен көрінуі мүмкін. Бұл жағдайда дисперсияны өлшеу жеткілікті болады. Эмпирикалық зерттеулер нарықтық табыстылық және хедж қорлардың табыстылығы ассиметрияға және «соңғысының» ауыр болуына бейімделгіш, бұл қаржы нәтижесінің теріс мәнге ие болуына алып келеді.

Нәтижесінде, тәуекел ассиметриясы және табыстылықты қалыпсыз бөлу дисперсияны тәуекелдің шекті өлшемі ретінде қарастырып, тәуекелдің кейбір бағалауы жағдайларына қолданылмайтындай етеді. Қаржы және қоржынды таңдау мәселесі осы кедергілерді шешуге бейім тәуекелдің балама өлшемін талап етеді.

VaR

r белгіленген уақыт кезеңінің соңында белгіленген қоржынның x мәні салыстырылатын арнайы деңгей болсын. Егер $x < r$ болса, онда мөлшері $r - x$ тең шығынға ұшыраймыз. Олай болса, $\tilde{l}$ қоржынының шығыны кездейсоқ мөлшермен белгіленеді:

$$\tilde{l} := r - \tilde{x}, \quad (1.3)$$

мұнда $\tilde{x}$ – қоржынның табыстылығын сипаттайтын кездейсоқ мөлшер.

$\tilde{l} \leq l$ бөлу қызметі белгіленетін ықтималдылық келесідей:

$$F_{\tilde{l}}(l) := P(\tilde{l} \leq l) = \int_{-\infty}^l f_{\tilde{l}}(t) dt. \quad (1.4)$$

Белгіленген уақыт кезеңі мен $1 - \alpha$, $0 \leq \alpha \leq 1$ сенімділік интервалы үшін (1.48) жоғалтуларды бөлуді пайдалану арқылы VaR үшін $\tilde{x}$ келесідей анықталады:

$$VaR(\tilde{x}) := F_{\tilde{l}}^{-1}(1 - \alpha), \quad (1.5)$$

мұнда $(1 - \alpha) \cdot 100\%$ қоржынның жоғалтуларын бөлу квантили.

VaR-ды дамытудың негізгі себебі қаржы институттарының тәуекелдердің әртүрлі көздері әсеріне ұшырататын қаржы нарықтарының жаһандануы нәтижесінде пайда болатын қаржы тәуекелдерін бақылау мақсатында реттегіштің қысым көрсетуі болып табылады. Сонымен қатар технологиялық даму тәуекел менеджменттің жалпы ұйымдастырушылық өзектендірілуіне өз үлесін қосуда.

Базел Банктік Қадағалау Комитетімен шығарылған Базель III, Базель 2,5 қоса екі жыл реттеу реформасынан тұрды. Ол VaR көрсеткіші тәуекелдің міндетті өлшемі ретінде сипатталған капитал, өтімділік және банктік қадағалаудың жаңа реттеуші режимін енгізді.

Ғылыми әдебиетте көбінесе 95% және 99% сенімділік интервалдарын пайдаланады. Зерттеушілер өз үлгілері мен есептеулеріне қандай деңгейді қолданатынына аса мән бермейді. Алайда, нақты экономикалық қосымшаларда қаржы институттары өз инвестицияларын жоғары деңгейлі сенімділікпен қорғау мақсатында негізінен 99% таңдайды.

Тәуекелдің басқа өлшемдерімен салыстырғанда VaR левередж, корреляция және позициядан тұратын қоржын тәуекелінің біріктірілген көзқарасы. VaR деривативті қоса алғанда түрлі қаржы құралдарына қолданылуы мүмкін.

VaR-дың тәуекелдің өте танымал өлшемі екендігіне қарамастан, түрлі қаржы мәселелері үшін бұл өлшемді қолдану тиімді емес бірқатар математикалық сипаттамалардан тұрады. Мысалы, ол субаддитивтік және дөңестік қасиеттеріне ие. Бұл кемшілік белсенді сыналуда, себебі қазіргі қоржынды теорияның әртараптандыру қағидасына сәйкес, субаддитивтік өлшем әртараптандырылған қоржындар үшін өлшенетін тәуекелдің неғұрлым төмен деңгейіне түрленуі қажет [7]. Экономикаға қатысты қарастырсақ, белгілі бір жағдайда компанияны екі шағын топқа бөлу пайдалы болады, алайда VaR тәуекел өлшемі бұл жағдайда қолдануға тиімсіз болады.

Келесі мәселе VaR қалыпты бөлуден стандартты ауытқуға ғана негізделетін тәуекелдің дәлме-дәл өлшемі екендігінде. VaR екі қоржын қосындысы үшін жекелеген қоржын үшін тәуекел сомасына қарағанда көп болады. Сонымен қатар VaR-ды есептеулер сценарийді пайдаланып жүргізілген жағдайда оңтайландыру қиынға соғады. Бұл жағдайларда VaR CVaR-ға қарағанда үлкен артықшылыққа ие.

CVaR

$\tilde{x} - x$ қоржынының табыстылығына жауап беретін кездейсоқ өлшем болсын және $A\% = \alpha \in (0,1)$ бұл $\tilde{x}$ нәтижесі үшін нашар сценарийді таңдауды көрсететін пайыз болып табылады (көбінесе $\alpha = 0,01$ немесе $\alpha = 0,05$ арқылы анықталатын сенім интервалы). Онда, α ерекше деңгейі үшін CVaR $\tilde{x}$ теріс нәтижесін (қаржы нәтижесі) көрсететін «шығын» болып табылатын «нашар $A\%$ жағдайының орташа шығыны» болып табылады. α деңгейі үшін CVaR мәні $\tilde{x}$ бөлінуінің (экстермалды жағымсыз нәтижеге қатысты) α -соңғысының орташа теріс мәні болып табылады және оның бөлу қызметі $[0,1]$ қиындысында келесідей есептеледі:

$$CVaR_{\alpha}(\tilde{x}) := \int_{-\infty}^{\infty} z dF_{\tilde{x}}^{\alpha}(z), \quad (1.6)$$

мұнда

$$F_{\tilde{x}}^{\alpha}(z) = \begin{cases} 0, & \text{егер } z > VaR_{\alpha}(\tilde{x}), \\ \frac{F_{\tilde{x}}(z) - \alpha}{1 - \alpha}, & \text{кері жағдайда.} \end{cases}$$

Толық ақпаратты [62] немесе [64] қарау.

CVaR-дың «жоғары CVaR» деп аталатын, $\tilde{x} > VaR_{\alpha}(\tilde{x})$ жағдайындағы $\tilde{x}$ шартты күтілімін көрсететін балама анықтамасы бар:

$$CVaR_{\alpha}^{+}(\tilde{x}) = E[\tilde{x} | \tilde{x} > VaR_{\alpha}(\tilde{x})].$$

CVaR-дың математикалық қасиеттері

Сәйкесінше y, y_1 және y_2 қоржын табыстылығын көрсететін $c \in \mathbb{R}$ и $\tilde{y}, \tilde{y}_1, \tilde{y}_2$ кездейсоқ шама болсын, CVaR келесідей қасиеттерге ие [63].

1. Біркелкілік: Егер $\tilde{y}_1 \leq \tilde{y}_2$, онда $CVaR_\alpha(\tilde{y}_1) \leq CVaR_\alpha(\tilde{y}_2)$.
2. Субаддитивтік: $CVaR_\alpha(\tilde{y}_1 + \tilde{y}_2) \leq CVaR_\alpha(\tilde{y}_1) + CVaR_\alpha(\tilde{y}_2)$.
3. Трансляциялық инварианттық: $CVaR_\alpha(\tilde{y} + c) = CVaR_\alpha(\tilde{y}) + c$.
4. Оң гомогендік (біртектілік): $c > 0$ үшін $CVaR_\alpha(c\tilde{y}) = cCVaR_\alpha(\tilde{y})$.
5. Дөңестік.

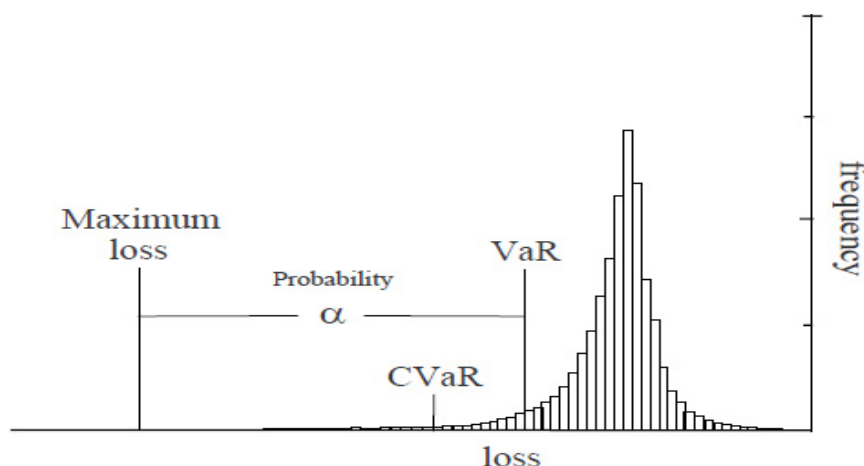
$$0 < \lambda < 1 \text{ үшін } CVaR_\alpha(\lambda\tilde{y} + (1 - \lambda)\tilde{y}_2) \leq \lambda CVaR_\alpha(\tilde{y}_1) + (1 - \lambda)CVaR_\alpha(\tilde{y}_2)$$

2 және 4 қасиеттері дөңестік қасиеттеріне балама екендігі мәлім. VaR бұл қасиеттерді қанағаттандырмайды, сондықтан, бұл тәуекел өлшемін қолдануды шектейді.

Базел Комитеті 2012 жылы нарықтық тәуекелді өлшеу үшін VaR-дың орнына expected shortfall өлшемін (CVaR ретінде танымал) ұсынды. Олар VaR-дан табыстылықтың кездейсоқ шамасын бөлудің «соңындағы тәуекелді» жақсы сипаттайтын expected shortfall – тәуекел өлшеміне көшуді ұсынды.

CVaR – бұл табыстылықтың кездейсоқ шамасын бөлу соңғысында жоғалтуларды сандық өлшейтін тәуекелдің балама өлшемі. CVaR-ды көбінесе VaR-мен бірге қолданады және бұл құралдар жиынтығы жоғалтуларды симметриялық емес бөлу үшін (асимметрияның жоғарғы және төменгі коэффициенттері) тәуекелді бағалауға қолданылуы мүмкін. Сурет-1 табыстылықты бөлу тұрғысынан VaR және CVaR мәнін көрсетеді.

CVaR және оны төмендету формуласы алғаш рет 2000 жылы Рокафеллер мен Урясевтың зерттеулерінде көрсетілді. Олар қоржынды оңтайландыру және опциондық хеджерлеуден тұратын сынақтарды қолдана отырып, оның тиімділігін сандық тұрғыда көрсетті.

Сурет 1 – Қаржы активтерінің табыстылығы ықтималдылығының тығыздылық қызметіне Value-at-Risk және Conditional Value-at-Risk

Сонымен қатар, қоржынды таңдау мәселесінде VaR-ға шектеулер енгізуге қарағанда CVaR-ға шектеулер енгізу жақсы нәтижелер береді. VaR шекті кеңістіктер асып кеткен жоғалтулар деңгейін көрсетпейді. VaR-мен салыстырғанда CVaR соңғысының бөлінуінде болатын жоғалтулардың сандық мөлшерін анықтайды. CVaR бұл VaR-дан көп немесе тең жоғалтулар беретін күтілетін шығын (CVaR анықтамасын қарау).

CVaR кемшіліктеріне мысалдар келтіру қажет. Бұл өлшем имплементациялық мәселелерге ие, себебі CVaR нарықтық бақылауларды бағалау қателері (VaR-ға қарағанда неғұрлым сезімтал) мен жуықтау қателеріне өте сезімтал (бұл мәселе оңтайландыру мәселесінің әрбір сценарийіне тән және Марковиц тәсіліне жарамайды). Сонымен қатар, CVaR нақтылығы соңғысын үлгілеу нақтылығына байланысты.

Инвестор тәуекелді қарастыратын CVaR мәнерде біріктіре алмайтын тұжырымдамалық мәселеге ие. Себебі CVaR аз және экстремалды үлкен шығындарды теңестіреді, осылайша, бұл шара оларға есептеу тұрғысынан бірегей өлшем береді және сондықтан экстремалды шығындар жағдайында инвестордың тәуекелді болдырмауды өсіруді есепке алмайды.

CVaR табыстылық/тәуекел талдауында Марковиц (1952) тәсілін қолданады. Мысалы, табыстылықтың ерекше деңгейін және ең CVaR кіші қоржынын оңай есептеуге болады немесе CVaR-ға шектеулер белгілеп, ең жоғары күтілетін табыстылық қоржынын анықтау керек. Осылайша, бұл өлшем тәуекелді өлшеу мен үлгілеудің икемді және пайдалы құралы болып табылады.

CVaR-дың қолданылу тұрғысынан негізгі қасиеттерінің бірі оны ыңғайлы ең кіші (ең жоғары) формулада көрсетуге болады. Бұл формула тәуекелді азайтып немесе оны ішкі берілген шеңберге қалыптастыратын $x \in X$ қатынасын оңтайландыру міндетіне жүйеленуі мүмкін. Егер қарастырылатын кездейсоқ мөлшер дискретті, түрлі сценарийде түрліше нәтиже түрінде көрсетілетін нәтиже саны соңғы болса, онда CVaR оңтайландыруы соңғы мөлшерліліктің сызықты бағдарламасы ретінде көрсетілуі мүмкін.

Mean-CVaR үлгісі

$r(x)$ шешім векторына байланысты кездейсоқ мөлшер болсын:

$x = (\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_N) \in A$, мұнда: A бұл қоржындардың мүмкін болатын жиынтығы, $r(x) = \omega_1 r_1 + \dots + \omega_N r_N$. Келесі қызметті қарастырайық:

$$F_\alpha(x, v) = \frac{1}{\alpha} E\{[-r(x) + v]^+\} - v, \quad (1.7)$$

мұнда $\alpha \in (0, 1)$, $[u]^+ = \begin{cases} u, & \text{егер } u \geq 0, \\ 0, & \text{егер } u < 0. \end{cases}$

Келесілерді ескерейік:

1. (1.51) анықталған F_α функциясы v -ға қатысты соңғы, үздіксіз және дөңес болып келеді және $CVaR_\alpha(r(x)) = \min_{v \in \mathbb{R}} F_\alpha(x, v)$ тең. Сонымен қатар $A_\alpha(x)$ жиынтығы (ең төмен шамаға жеткен v -ның барлық мәнінің жиынтығы) бос емес, тегіс (тұйық және шектеулі) және бір ғана нүктеден тұрады.

2. $x \in A$ қатысты $CVaR_\alpha$ ең кіші шама $(x, v) \in A \times \mathbb{R}$ қатысты F_α ең кіші шамаға бара-бар, яғни:

$$\min_{x \in A} CVaR_\alpha(r(x)) = \min_{(x, v) \in A \times \mathbb{R}} F_\alpha(x, v) \quad (1.8)$$

Бұл жерде (x^*, v^*) жұбы (1.52) өрнегінің оң жағын ең кіші шамаға келтірген жағдайда, онда x^* оның сол жағын ең кіші шамаға келтіреді, $v^* \in A_\alpha(x^*)$.

3. $CVaR_\alpha(r(x))$ x -ке қатысты дөңес болса, онда $F_\alpha(x, v)$ (x, v) -ге қатысты дөңес болады.

$r(x)$ S мүмкін нәтижелері (сценарийлері) бар дискреттік кездейсоқ мөлшері сәйкесінше $p_1, \dots, p_S$ ықтималдылығы бар $r_1(x), \dots, r_S(x)$ болсын. Бұл жағдайда референттік нүкте $r_0 = 0$ тең және (1.51) формуланы қайта жазамыз:

$$F_\alpha(x, v) = \frac{1}{\alpha} \sum_{s=1}^S p_s [v - r_s(x)]^+ - v = \frac{1}{\alpha} \sum_{s=1}^S p_s \left[v - \sum_{i=1}^N \omega_i r_{is} \right]^+ - v. \quad (1.9)$$

Онда біз mean-CVaR үлгісін қоржынды таңдау мәселесі үшін келесідей жазамыз:

$$\text{minimise } CVaR(x) = \frac{1}{\alpha} \sum_{s=1}^S p_s y_s - v \quad (1.10)$$

Келесідей жағдайларда:

$$\bar{r}(x) = \sum_{i=1}^N \bar{r}_i \omega_i \geq d, \quad (1.11)$$

$$\sum_{i=1}^N \omega_i = 1, \quad (1.12)$$

$$\omega_i \geq 0, i = 1, \dots, N, \quad (1.13)$$

$$v - \sum_{i=1}^N \omega_i r_{is} \leq y_s, s = 1, \dots, S, \quad (1.14)$$

$$y_s \geq 0, s = 1, \dots, S, \quad (1.15)$$

мұнда v – бұл VaR және y_s – бұл s сценарийі үшін VaR мәнінен үлкен шығынның мәні.

Mean-variance-CVaR үлгісі

Бағалы қағаздар қоржынын таңдау мәселесінің жаңа тәсілдері тәуекелдің түрлі өлшемдерін біруақытта есепке алатын жаңа математикалық үлгілердің пайда болуына алып келді. Біз үш статистикалық көрсеткіштермен: күтілетін табыстылық $E(r(x))$, дисперсия $\sigma^2(r(x))$ және $\alpha \in (0,1)$ сенімділік интервалымен негізделетін CVaR-мен сипатталатын қоржынды таңдау мәселесінің анықтамасын ұсынамыз. Mean-variance-CVaR үлгісі Марковиц үлгісі мен mean-CVaR-дың тиімді мөлшері арасындағы келісім ретінде тиімді шешім береді.

Mean-variance-CVaR тұрғысынан $r(x)$ кездейсоқ мөлшері үшін мүдде қатынасын келесідей анықтаймыз. Бағалы қағаздар қоржынын таңдау мәселесін x_1 және x_2 қоржындарының табыстылығы және сәйкесінше $x_1, x_2 \in A$ болып табылатын кездейсоқ $r(x_2)$ және $r(x_2)$ шамалармен қарастырамыз. $r(x_1) \succcurlyeq r(x_2)$ болса (яғни, x_1 қоржыны x_2 қоржынына неғұрлым мүдделі) егер $E(r(x_1)) \geq E(r(x_2)), \sigma^2(r(x_1)) \leq \sigma^2(r(x_2)), CVaR_\alpha(r(x_1)) \leq CVaR_\alpha(r(x_2))$, мұнда ең болмағанда бір теңсіздік қатал болады.

Онда mean-variance-CVaR үлгісінің доминанттық емес (тиімді) шешімі бұл күтілетін мән дисперсия мен CvaR-ды ең кіші шамаға келтірумен бір уақытта ең жоғары шамаланатын көп критерийлі мәселенің Парето тиімді шешімі. Жалпы бұл мәселе келесідей түрде жазылуы мүмкін:

$$[E(r(x)), -\sigma^2(r(x)), -CVaR_\alpha(r(x))] \rightarrow \max \quad (1.16)$$

$x \in A$ үшін.

Қоржынды таңдау мәселесін S сценарий және N активімен қарастырамыз. (1.53) формуланы қолдана отырып, біз mean-variance-CVaR үлгісін келесідей тұжырымдаймыз:

$$MV_{CVaR}(x) = \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N \sigma_{ij} \omega_i \omega_j \rightarrow \min \quad (1.17)$$

Келесідей шектеулермен:

$$\bar{r}(x) = \sum_{i=1}^N \bar{r}_i \omega_i \geq d, \quad (1.18)$$

$$\sum_{i=1}^N \omega_i = 1, \quad (1.19)$$

$$\omega_i \geq 0, i = 1, \dots, N, \quad (1.20)$$

$$v - \sum_{i=1}^N \omega_i r_{is} \leq y_s, s = 1, \dots, S, \quad (1.21)$$

$$\frac{1}{\alpha} \sum_{s=1}^S \rho_s y_s - v \leq z, \quad (1.22)$$

$$y_s \geq 0, s = 1, \dots, S, \quad (1.23)$$

мұнда v , $(\omega_1, \dots, \omega_N)$, $(y_1, \dots, y_S)$ – бұл ауыспалы шешімдер, z – бұл нақты міндеттер үшін $z_{\min}$ (CVaR-дың ең кіші мүмкін болатын деңгейі) және $z_{\max}$ (CVaR-дың ең жоғары мүмкін болатын деңгейі) арасындағы CVaR деңгейіне нақты сандық шектеулер.

CVaR-ға шектеумен келешекті теориялар үлгісі.

PT – CVaR үлгісінің шешімі бұл келешекті теориясының күтілетін пайдалылық қызметі табыстылықтың мүдделі деңгейінде және бөлінетін табыстылықтың берілген CVaR деңгейінде ең жоғары шамаға келтіріледі. CVaR-ға шектеумен келешекті теориялар үлгісі логикаға сүйенсек, келесідей түрде көрініс табады:

$$PT_{CVaR}(x) = \sum_{s=1}^S \pi_s v_s(r(x)) \rightarrow \max \quad (1.24)$$

Келесі шектеулермен

$$\bar{r}(x) = \sum_{i=1}^N \bar{r}_i \omega_i \geq d, \quad (1.25)$$

$$\sum_{i=1}^N \omega_i = 1, \quad (1.26)$$

$$\omega_i \geq 0, i = 1, \dots, N, \quad (1.27)$$

$$v - \sum_{i=1}^N \omega_i r_{is} \leq y_s, s = 1, \dots, S, \quad (1.28)$$

$$\frac{1}{\alpha} \sum_{s=1}^S \rho_s y_s - v \leq z, \quad (1.29)$$

$$y_s \geq 0, s = 1, \dots, S \quad (1.30)$$

Біз келесі сынақтар мен талдауда қолданылатын үлгіні қарастырдық. Бұл үлгілер түрлі формадағы инвесторлардың мүдделерін есепке алады. Жалпы үлгіге енгізілген инвесторлардың келесі мінез-құлықтық мүдделері зерттеледі:

- 1) тәуекел мен табыстылықтың арасындағы мәміле;
- 2) шығынды қабылдамау;
- 3) тәуекелді қабылдамау;
- 4) әртараптандыру деңгейі.

Бір жағынан, табыстылық пен тәуекел тұрғысынан ұтымды шартталған және мінез-құлықтық тиімді қоржындар нәтижесін талдау, екінші жағынан, сызықтық емес мақсатты қызметі мен шектеулердің қоржынды оңтайландыруының математикалық күрделі міндеттерін шешуді іздестіру ғылыми қызығушылық тудырып отыр.

- 1 Гришина Н.П. Поведенческий подход к проблеме выбора оптимального портфеля: монография. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2015. – С. 24–28.
- 2 Гришина Н.П. Оңтайлы қоржынды таңдау мәселесіндегі мінез-құлықтық тәсіл: монография. – Атырау: АМУ баспасы, 2016. – 29 б.
- 3 Williams J. The theory of investment value / J. Williams. – Harvard University Press, 1938. – P. 613.
- 4 Rubinstein M. Markowitz's portfolio selection: a fifty-year retrospective // The Journal of Finance. – 2002. – Vol. 57. – № 3. – P. 1041–1045.
- 5 Fisher I. The nature of capital and income. – New York: Macmillan, 1906. – P. 427.
- 6 Holton G.A. Defining risk // Financial Analysts Journal. – 2004. – Vol. 60. – № 6. – P. 19–25.
- 7 Danielsson J. Fat tails, var and subadditivity / J. Danielsson, B.N. Jorgensen, G. Samorodnitsky, M. Sarma, C.G. de Vries // Journal of Econometrics. – 2013. – Vol. 172. – № 2. – P. 283–291.

Аннотация

Поведенческая портфельная теория – это лучшая теория, объясняющая поведение игроков и инвесторов при принятии решений в условиях риска, основываясь на данных, полученных экспериментально. Основная идея теории заключается в том, что люди в подавляющем большинстве предпочитают брать на себя риск в ситуациях, когда они знают конкретные шансы, а не альтернативный сценарий риска, в котором шансы неоднозначны, то есть они всегда будут выбирать известную вероятность победы над неизвестной вероятностью выигрыша, даже если известная вероятность достаточно низкая, а неизвестная вероятность может быть гарантией победы. Другими словами, в данном выборе принятия рисков (таких, как ставки, к примеру), люди «предпочитают дьявола, которого они знают», вместо того чтобы принимать риск, где шансы трудно или невозможно вычислить. Глобальные финансовые кризисы новейшего времени показали недостатки индивидуальных рыночных инструментов и ограниченность их применения для инвестиционных решений. Это может быть объяснено пренебрежительным отношением инвесторов к оценке реальных рисков, поскольку обычно они просто следуют своей собственной интуиции. В инвестиционной практике неучтенные риски – это достаточно часто распространенное явление, однако инвестор нуждается в надежном математическом инструменте для обоснования своего инвестиционного решения.

Ключевые слова: ценные бумаги, портфель, риск, концепция риска, оценка рисков, уровень доходности, инвестор, инвестиции.

Abstract

The behavioural portfolio theory is the best theory explaining behavior of players and investors in case of decision making in the conditions of risk based on the data obtained experimentally. The main idea of the theory is that people in the majority prefer to undertake risk in situations when they know specific chances, but not the alternative scenario of risk in which chances are ambiguous. That is, they will always choose the known probability of a victory over unknown probability of a prize even if the known probability rather low, and unknown probability can be a victory guarantee. In other words, in this choice of acceptance of risks (such as rates, for example), people «prefer a devil whom they know» instead of accepting risk where chances difficult or cannot be calculated. Global financial crises of the latest time showed shortcomings of individual market tools and limitation of their application for investment decisions. It can be explained with negligence of investors to assessment of real risks as usually they just follow own intuition. In investment practice, unaccounted risks – it is a rather often widespread phenomenon, however, the investor needs the reliable mathematical tool for grounding the investment decision.

Key words: securities, portfolio, risk, concept of risk, risk assessment, profitability level, investor, investments.

МРНТИ 71.37.75
УДК 796/799:378

В.Н. ВУКОЛОВ,¹
д.п.н., профессор.
А.Э. ДЖАКУБОВА,¹
лаборант.
НИИ туризма
университета «Туран»¹

ПОТЕНЦИАЛ И ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТРАХОВОГО ПРОДУКТА В СПОРТИВНОМ ТУРИЗМЕ

Аннотация

Занятие спортивным туризмом изначально предполагает риск получения травм у спортсменов. Все организаторы соревнований и походов в спортивном туризме, руководители и тренеры несут ответственность за жизнь и здоровье спортсменов. Поэтому требование иметь страховой договор для туристов-спортсменов – это стандартное требование во всем мире. Однако в современном Казахстане практика страхования участников спортивных походов имеет больше проблем, чем позитивных примеров. Особенно это касается сложных спортивных походов в горных районах мира. При этом авторы убедились, что сотрудники страховых компаний плохо разбираются в градации спортивных походов по их сложности, следовательно, не понимают уровня риска для участников походов, например, первой или шестой категории. Тем более, нет понимания полной реализации договора о страховании при наступлении страхового случая для участников сложных походов в отдаленных горных или пустынных районах. В статье анализируются результаты исследования проблем страхования участников старшей команды НИИ туризма университета «Туран» в одном из сложных походов шестой категории сложности по Центральному Памиру. Этот анализ сделан по факту заболевания одного из участников команды, всей технологии его лечения и эвакуации вертолетом из труднодоступного горного района. Рекомендации, разработанные авторами, помогут решению проблем использования страхового продукта в проведении сложных спортивных путешествий.

Ключевые слова: спортивный туризм, страховой продукт, потенциал, проблемы, медицинское страхование, несчастный случай, риск, походы, категории сложности.

Из всех многочисленных видов туризма наиболее сложным и потенциально опасным является туризм спортивный, который объединяет сразу несколько смежных видов спорта. Прежде всего сюда относятся туризм пешеходный, горный, водный, велосипедный, спелео и др. Так как спортивные походы, особенно высоких категорий сложности, предполагают значительные риски, связанные с пребыванием в экстремальной среде, для занятий спортивным туризмом необходимо медицинское страхование.

Следует отметить, что по этому поводу в советское время неоднократно возникали споры о том, нужно ли вообще развивать указанные виды спорта, где участники часто получают травмы и даже погибают. Иногда обывательская точка зрения одерживала верх и трижды в советское время спортивный туризм исключали из «Единой всесоюзной спортивной классификации» как опасный вид спорта. При этом обыватели и дилетанты не требовали запретить автомобиль, хотя в Казахстане в автомобильных авариях погибают ежегодно до 1400 человек и более 12 000 получают травмы [1].

Однако социальный потенциал спортивного туризма таков, что эти неконструктивные решения каждый раз отменяли. Ведь умения и навыки участников спортивных походов таковы, что они необходимы геологам, биологам, гляциологам, военнослужащим спецподразделений, пограничникам и т.д. В настоящее время через технологии спортивного туризма отбирают не только космонавтов, но коллективы банковских работников и специалистов по рекламе. Поэтому спортивный туризм надо не объявлять «вне закона», каким-то образом его ограничивать (как это делают некоторые казахстанские «горе-специалисты»), а квалифицированно обучать

спортсменов, тренеров-инструкторов, обеспечивать их безопасность, в том числе с помощью адекватного страхового продукта.

Занятие спортивным туризмом предполагает передвижение группы спортсменов по пересеченной местности или сложной для прохождения акватории. Из внешних факторов опасности следует отметить следующие: крутые склоны; обвалы и разрушение скальных пород в горах; скользкие, поросшие травой горные склоны; зыбучие пески, морены, замерзшие рассыпчатые пески; глубокие реки с быстрым течением, подводные скальные выступы, водовороты; снегопады и ураганы; полые снежные образования, снежные карнизы; лавины; скрытые трещины в ледниках; туман; гроза; быстрая смена температуры воздуха и атмосферного давления.

Страховка для занятий спортивным туризмом может подбираться индивидуально, в зависимости от возрастной группы спортсмена и сроков, на который она нужна. При расчете стоимости страхования несчастного случая необходимо учитывать возрастную группу спортсмена и период действия страховки. Годовая страховка включает в себя покрытие на период соревнований и посещение тренировок сроком на один год. Этот полис принимается для регистрации и участия в соревнованиях, а также отвечает необходимым требованиям их организаторов. Страховка на одно соревнование предусматривает покрытие участия в одном спортивном мероприятии (в том числе соревнование, показательные выступления, спортивные сборы и т.п.) [2].

Для участия в спортивных походах начальной категории сложности, для занятий спортивным туризмом как комплексным видом спорта достаточно оформить годовой договор страхования несчастного случая. Он позволяет посещать сборы в профессиональных и самодельных туристских группах, а также принимать участие в профессиональных соревнованиях в любое время на протяжении целого года. Существует и второй тип страхования, который покрывает исключительно участие в соревнованиях. Период его действия ограничен датами проведения таких мероприятий.

Кроме того, используется страхование несчастного случая и на случай травмы. Для занятий спортивным туризмом на любом уровне данная страховка является обязательной и гарантирует выплату компенсации в случае профессиональных заболеваний, травм и прочих несчастных случаев, которые связаны с родом деятельности спортсмена.

Страховые компании устанавливают более высокие тарифы страхования различных видов активного туризма, что связано с более высокими рисками. К сожалению, страховщики не включают в свои полисы покрытие расходов по организации поисковых и спасательных работ. В отдаленных районах страховые компании часто вообще не имеют возможности оказать действенную помощь заболевшим или получившим травму на маршруте из-за отсутствия там сервисных компаний. Как правило, такие работы организуются уполномоченными органами стран, на территории которых произошло происшествие. В нашей стране это Комитет по чрезвычайным ситуациям МВД РК (КЧС).

Исходя из данной проблемы, стоит отметить, что в Казахстане еще не развито страхование спортивного туризма, потому что при наступлении страхового случая страховые компании не могут покрыть все расходы, в которые входят перевозка туристов на вертолете и лечение. На данном этапе туристы, прибывшие из других стран, страхуются у себя на родине. Потом эти страховые компании ищут в Казахстане перестраховочные компании, но стабильность страховых компаний у нас в стране очень маловероятна. Если в Казахстане начнут страховать отечественных и иностранных туристов, во-первых, в нашей стране усилится интерес к спортивному туризму, во-вторых, это даст приток иностранной валюты.

Проведенным нами исследованием установлено, что в Российской Федерации есть значительное количество страховых компаний, страхующих спортивный туризм. Одни из самых лучших страховых компаний, которые предлагают такой вид страхования, – компания «Ресогарантия», «Росно» и «Военно-страховая компания», SPORTINSURANCE. Застраховаться можно от 5000 до 50 000 долларов и более. Такое страхование включает спасательные работы (в том числе оплату вертолета), доставку в больницу, лечение и другие расходы. Денежных выплат такая страховка не подразумевает. Для этого надо страховать от несчастного случая.

Следует отметить, что для путешествий на территории Республики Казахстан страховать не обязательно, но желательно. КЧС должен вести спасательные работы за счет государственного бюджета. Бывали прецеденты, когда КЧС после проведенных спасработ выставило счет

пострадавшим и организациям, которые их отправляли в путешествие. Такие спорные вопросы в суде обычно выигрывали пострадавшие, и спасработы не оплачивали. Чтобы не было претензий у МЧС к туристам и для облегчения спасработ, надо вставать на учет в поисково-спасательной службе (ПСС) в двух местах: в месте отправления (по своему месту жительства) и в месте, где осуществляется само путешествие. Когда туристы вставали на учет именно таким образом, были случаи, что спасработы проводились качественно, вовремя и без предъявления счета к пострадавшим. Впрочем, многое зависит от региона, в котором проводились спасработы, и от конкретного руководства местной спасательной службы.

О качестве работы этих компаний можно судить только по прецедентам, которые случались в практике. Например, были прецеденты, когда люди страховались в компании «Ресо-гарантия». Выплаты после аварий прошли вовремя и без проволочек. Страховых случаев, когда люди были застрахованы в компании «Росно» или в «Военно-страховой компании», не было.

Важно иметь страховку туристского типа с повышенным риском во время путешествий по странам СНГ, особенно среднеазиатским. Дело в том, что в них нет такой службы, как МЧС, а в бюджете нет денег, чтобы вести спасработы, тем более, используя вертолет. Даже если имеешь специальную страховку, это не означает, что спасработы будут проведены вовремя и качественно. Нужно заранее узнать координаты, по которым можно вызвать вертолет и спасателей, и их оставить дома своим контактными лицами. При себе желательно иметь спутниковый телефон, потому что без него вызвать вертолет из большинства мест, где проходят спортивные маршруты, невозможно. После проведения спасработ или перед их началом страховые компании переводят средства на счет спасательных организаций, без этого спасработы невозможны попросту из-за отсутствия горючего для вертолета.

Для понимания основных нюансов проблем страхования участников сложных спортивных туристских походов (во всех странах СНГ) и разработки предложений по совершенствованию системы страхования проанализируем сложный страховой случай. Этот случай произошел в горном спортивном походе шестой (высшей) категории сложности по Центральному Памиру, совершенном в 2007 г. В этом походе принимали участие два приглашенных сотрудника НИИ туризма университета «Туран»: В.А. Литвинов был участником, а М.Г. Ворожищев – руководителем этого похода. Приводим отрывок из отчета о данном спортивном походе.

С первого дня похода одному из участников с самого раннего утра нездоровилось. Координация движений нарушена, шатается, засыпает при малейшей остановке. Врач ввела больному большое количество лекарств. В выписке по истории болезни (составлена врачом группы) указано следующее.

На высоте около 4300 м (после набора высоты 800 м, третий день похода), выявлены следующие симптомы: появилась сонливость, больной жаловался на головную боль, усталость. В течение дня сохранялась сонливость, внимание быстро истощалось. После прохождения перевала 4800 м и перед ночевкой на 4400 м (четвертый день) наблюдались следующие симптомы: сонлив, заторможен.

Утро 4400 м (пятый день похода). Симптомы: неадекватен, неустойчив, резко заторможен, не может ходить самостоятельно, без посторонней помощи, быстро истощается внимание, ошибается при выполнении простых заданий. Это проявление горной болезни. Отек головного мозга. Синдром вестибулоатаксии.

Через 1 час состояние без положительной динамики. Дополнительно сделана инъекция раствора дексаметазона 8 мг глубоко в мышцы. Продолжен спуск вниз. Участники выходят на связь с Бишкеком о решении вопроса экстренной эвакуации на вертолете.

Через 3 часа группа спустилась на ровную площадку в ожидании вертолета (4000 м). Но вертолет не прилетел в этот день, потому что в таком горном районе не каждый пилот может эвакуировать пострадавшего. Поэтому, чтобы найти такого пилота, страховая компания потратила некоторое время. В Киргизии осталось немного пилотов, летающих в горах, и только один имеет допуск на посадку в таких условиях (незнакомая, неподготовленная площадка), и им пришлось срочно привезти его из Бишкека в Ош, где базировался вертолет. Состояние больного к вечеру несколько улучшилось, периодически начинает вспоминать некоторые недавние события, но спуск не помнит. Сохраняется неустойчивость при ходьбе, сонливость, головная боль.

На следующий день (шестой день похода) через спутниковый телефон и GPS связались с офисом «Ак-Сай-Трэвэл». Через 4 часа было принято окончательное решение по вылету вертолета. За это время нужно было определиться по необходимости вывоза больного вертолетом и подобрать площадку для его приземления.

Команда нашла подходящую террасу. Высота – 4000 метров, решили ждать вертолет здесь. Состояние участника улучшилось, но дальше идти не может. У него сильные головные боли и начисто выпали из памяти все события прошедшей ночи и первой половины дня.

Команда договорилась о прилете вертолета и передала координаты нахождения. Компания обещала прилет вертолета в течение нескольких часов. Погода во второй половине дня испортилась, пошел дождь, а затем снег. Переговоры с Бишкеком подтвердили, что из-за погодных условий вертолет не может прилететь. Прилет может быть осуществлен только на следующий день.

На шестой день похода с утра погода отличная. Но прилет вертолета все откладывался. Постоянно ведутся переговоры. Связь поддерживали по телефону «Глобал Ста». Несмотря на заверения компании «Глобал Стар», в данном районе Киргизии лучше работает «Турая», чем «Глобал Стар». Для соединения приходилось достаточно долго ловить спутник и перемещаться по окрестностям в поисках точки связи. Часто во время работы связь прерывалась. Соответственно, в режиме поиска спутника сильно садится аккумулятор. За сутки интенсивных переговоров по вертолету полностью израсходовали один аккумулятор. Пока нет вертолета, рассматриваются варианты пешего выхода вниз по долине.

Вертолет все-таки появился через 15 часов, и погода уже к тому времени начала портиться. Прилетел вертолет не снизу по долине, а прямо через боковой хребет. Перед этим группе посоветовали развести дымный костер для указания направления ветра, но ничего пригодного для костра в округе не наблюдалось. На будущее – надо брать на группу пару цветных дымовых шашек, в данной ситуации очень бы пригодилось.

Вертолет (МИ-8 МТВ) уверенно развернулся и также уверенно приземлился в центр площадки. Из вертолета выскочил член экипажа и установил под колеса башмаки. В вертолете вместе с экипажем находился доктор, которому группа передала историю болезни и перечень лечебных мероприятий и лекарств, введенных больному.

Далее в вертолет загрузили больного и его сопровождающих. Все «вертолетные заботы» заняли от силы 15 минут, так как участники были в полной готовности. Больного сразу отвезли в одну из больниц Киргизии.

Из приведенного отрывка отчета об указанном спортивном походе можно сделать следующие выводы:

1) для реальной возможности реализации страхового договора в условиях сложного спортивного похода в отдаленном от населенных пунктов районе группе туристов необходимо иметь: а) варианты эвакуации вертолетом (составить картирование маршрута) из всех районов сложных участков маршрута; б) спутниковый телефон для надежной связи; в) два GPS-приемника для передачи точного пункта посадки санитарного вертолета;

2) страховое покрытие должно равняться не менее чем 20 000\$;

3) в группах туристов, совершающих сложные спортивные походы, необходимо иметь врача или участника, владеющего приемами диагностики распространенных в горах болезней и оказания медицинской помощи.

4) спутниковые телефоны «Глобал стар» в киргизской части Памира работают хуже, чем телефон «Турая». Для соединения с телефона «Глобал стар» приходится долго «ловить» связь со спутником и перемещаться по окрестностям в поисках точки связи. При таком режиме поиска быстро расходуется зарядка аккумулятора телефона. У групп альпинистов в этом районе, пользующихся трубками «Турая», таких проблем не было. Сама трубка «Глобал стар» не обеспечивала режим связи с помощью смс-сообщений, и эта трубка намного тяжелее, чем «Турая»;

5) еще до похода необходимо определить две-три кандидатуры сопровождающего больного, т.к. это категоричное требование экипажей вертолетов, которые опасаются летального исхода для больного;

6) для указания направления ветра экипажу вертолета в месте посадки туристской группе необходимо иметь две-три цветных дымовых шашки, т.к. в ледовой и моренной зоне для дымного костра нет топлива;

7) для посадки в высокогорье годится вертолет МИ-8 МТВ и его более поздние модификации;

8) сопровождающему больного необходимо подготовить бумагу медика с историей болезни и перечнем лечебных мероприятий и лекарств.

Считаем, что если перечисленные условия будут указаны в договоре, то страховые компании не будут отказывать в страховании участников сложных спортивных походов.

Анализ страхования участников сложных походов показывает следующее:

1) ключевыми словами в договоре должно быть не «страховка от несчастного случая», а «страхование медицинских и медико-транспортных расходов»;

2) обычно российские страховые компании прекращают страховать туристов и альпинистов после серьезного страхового случая.

В ходе данного исследования мы сформулировали договор для страхования спортивного туризма.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Сколько казахстанцев погибли в ДТП за 2016 год: // <https://www.caravan.kz>.
- 2 Страховка для занятий спортивным туризмом и соревнований: // <http://www.insure.travel/sport/s/sportivnyy-turizm>.

Аңдатпа

Спорттық туризммен айналысқанда бастапқыдан спортшылардың жарақат алып қалу қаупі бар. Спорттық туризмдегі жарыстар мен жорықтардың ұйымдастырушылары, жетекшілер мен жаттықтырушылар спортшылардың өмірі мен денсаулығына жауапты. Сондықтан, турист-спортшыларға арналған сақтандыру шартын жасау – бұл бүкіл әлем бойынша стандартты талап. Алайда, қазіргі Қазақстандағы спорттық жорыққа қатысушыларды сақтандыру тәжірибесі жағымды мысалдарға қарағанда, көптеген мәселелер тудырады. Бұл әсіресе әлемнің таулы аймақтарында күрделі спорттық жорықтарға қатысты. Авторлар, сонымен қатар сақтандыру компанияларының қызметкерлері спорттық науқандарды күрделілігі бойынша нашар саралайды, сондықтан жорық қатысушыларының тәуекел деңгейін түсінбейді, мысалы бірінші немесе алтыншы санаттағы. Жеке таулы және шөлді аудандардағы күрделі жорықтардың қатысушылары үшін сақтандыру жағдайы болған жағдайда сақтандыру шартының толық орындалуын түсінбейді. Мақалада «Тұран» университетінің туризм ҒЗИ аға командасының қатысушылары Орталық Памирдегі күрделілігі бойынша алтыншы санаттағы күрделі жорықтардың біріндегі сақтандыру мәселерінің зерттеу нәтижелерін талдады. Бұл талдау команда қатысушыларының біреуінің жарақат алып қалып, оны емдеудің барлық технологиясы және алыс таулы аймақтан тікұшақпен эвакуациялау фактісіне негізделген. Авторлар әзірлеген ұсынымдар кешенді спорттық сапарларда сақтандыру өнімін пайдалану мәселелерін шешуге көмектеседі.

Тірек сөздер: спорттық туризм, сақтандыру өнімі, әлеует, мәселелер, медициналық сақтандыру, жазатайым оқиға, тәуекел, жорықтар, күрделілік санаты.

Abstract

Doing sports tourism initially assumes the risk of getting injured by athletes. All organizers of competitions and campaigns in sports tourism, heads and trainers bear responsibility for life and health of athletes. Therefore the requirement to have the insurance contract for tourists – athletes is a standard requirement around the world. However, in modern Kazakhstan practice of insurance of participants of sports campaigns has more problems than positive examples. Especially it concerns difficult sports campaigns in mountainous areas of the world. At the same time authors were convinced that the staff of insurance companies misunderstands gradation of sports campaigns on their complexity. Consequently, they do not understand the risk level for participants of campaigns for example, of the first or sixth category. There is no understanding of full implementation of the contract on insurance at a loss occurrence for participants of difficult campaigns in remote mountainous or desert areas. The article analyzes the results of insurance problems research of the participants of the senior team of the Turan Tourism Research Institute in one of the complex trips of the sixth category of complexity in the Central Pamir. This analysis is made on the fact of illness of one of the team members, all the technology of its treatment and evacuation by helicopter from the remote mountainous region. The recommendations developed by the authors will help solve the problems of using the insurance product in complex sports trips.

Key words: tourism sport, insurance product, potential, problems, medical insurance, accident, risk, campaigns, complexity categories.

ОН БЫЛ ПЕРВЫМ

Аннотация

В истории альпинизма и туризма Казахстана есть ряд «вырванных страниц». «Белые пятна» в истории альпинизма и туризма Казахстана, на наш взгляд, связаны с тем, что в советское время практически не было глубоких исследований, посвященных историческому прошлому туризма и альпинизма Казахстана. Дата рождения высокогорного спорта в Казахстане – 1930 г., поэтому исторический отсчет достижений казахстанского альпинизма производился в основном с этого периода. Однако современные исследователи нашли массу уникального материала о первых горовосхождениях в Казахстане как в дореволюционный период, так и в 20-х гг. XX в. Отметим, что о первых горовосхождениях и горовосходителях в Казахстане в конце XIX в. есть ряд интересных публикаций А.Г. Лухтанова. А что касается 20–30-х гг. прошлого века, то сведения об энтузиастах, рвавшихся к горным перевалам и вершинам Северного Тянь-Шаня, достаточно скупы и практически просто повторяют друг друга в разных источниках. Причем личность, а также заслуги в освоении гор одного из них, которого по праву можно назвать первым горным туристом и альпинистом Советского Казахстана – Григория Ивановича Белоглазова, не получили должной оценки, и напрасно. Поэтому целью данной публикации является попытка автора на основе собранных материалов, которые публикуются впервые, показать, кто был первым среди казахстанских горовосходителей в 20–30-х гг. советского периода.

Ключевые слова: туризм, альпинизм, поход, горовосходитель, первовосхождение, перевал, инструктор.

В плеяде казахстанских альпинистов и горных туристов особо следует выделить Григория Ивановича Белоглазова. В книге М.Э. Грудзинского «Вершина мужества», вышедшей в печати в 1975 г., есть упоминание о том, что Григорий Иванович был преподавателем физкультуры в школе № 10 Алма-Аты, а также первовосходителем на Алматинский пик в 1930 г. и большим любителем гор. Кроме того, в этой книге коротко упоминаются его первые восхождения в конце 20-х–30-х гг., а также гибель его матери и брата во время страшного селя 1921 г. [1]. А вот в обзорной статье «Кунгей Алатау» патриарх казахстанского альпинизма, он же педант, упоминает Белоглазова как Н. Белоглазова, что свидетельствует о том, что в те годы об альпинистских и туристских заслугах Белоглазова знали очень мало [2], тем более что в казахстанском альпинизме уже появились свои триумфаторы – первовосходители на пик Хан-Тенгри, а также покорители других вершин. И если так можно выразиться, «о бедном гусаре, то бишь альпинисте» некому было замолвить слово в статьях об альпинизме и туризме в Казахстане. А потом – его неожиданный отъезд в Москву в начале 30-х гг., и ниточка сведений о нем практически обрывается и наступает какое-то его забвение. А эстафету первых восхождений на вершины Заилийского Алатау принимают другие альпинисты.

Лишь в более поздние годы В.И. Степанова, которая готовила к печати свои книги о восхождениях в Заилийском Алатау, разыскала Г.И. Белоглазова в Москве и вела с ним переписку. В результате часть небольших сведений о его первых туристских походах и восхождениях нашла отражение в ее книгах. Отмечу, что знаток альпинизма В.И. Степанова вместо имени Григорий называет его Георгием, что видно из ее письма, посланного ему в Москву (у автора хранится ответ Григория Ивановича Вере Ивановне, в котором он указывает на ее оплошность с его именем).

В других источниках, авторами которых были В.Н. Проскурин и Ю.И. Накатков, в конце XX в. появились новые сведения о Григории Ивановиче Белоглазове, которые сделаны на основе воспоминаний ветеранов туризма и альпинизма Алма-Аты, ходивших вместе с ним в походы и совершавших первые восхождения. К сожалению, эти воспоминания носили отрывочный характер и не давали полную картину его биографии.

А ведь это была по-своему выдающаяся личность, талантливый горовосходитель и горный турист. Из опыта мы знаем, что история в разные периоды выдвигает на первый план личности, которые необходимы для общественного прогресса. К этой когорте можно со всей справедливостью отнести первого казахстанского туриста и альпиниста 20–30-х гг. Г.И. Белоглазова.

Его биография – это целая эпоха развития казахстанского альпинизма и горного туризма 20–30-х гг., хотя не очень простая. Это человек, который обогнал свое время, совершив, скажем так, качественный переворот в практике горного туризма и альпинизма Казахстана. Он как никто другой понимал большое значение альпинизма и горного туризма в подготовке допризывников страны и постоянно вносил в это свою практическую лепту. Григорий Иванович не замыкался только на горном туризме, наоборот, уделял много внимания и альпинизму. Приходится поражаться тому, как он, не имея снаряжения, опыта горных походов и альпинистских восхождений, умел, а главное безопасно, их осуществлять. Даже В.Л. Семеновский – руководитель горной секции Общества пролетарского туризма и экскурсий, прошедший суровую школу восхождений на альпийские вершины в начале XX в., удивлялся его тактической мудрости во время совместных восхождений в 1930 г. на ряд вершин Заилийского Алатау, включая пик Алматинский (позднее – Комсомола), вершины ОПТЭ, Жолпак, 10-летия Казахской ССР, пик Талгар и его умению не только ходить в горах, но и хорошо лазить по скалам.

Заботы альпиниста и туриста Григорий Иванович успешно совмещал с подготовкой допризывников, с которыми проводил походы по Заилийскому Алатау. Григорий Иванович внес значительный вклад в развитие горного туризма и альпинизма не только на Северном Тянь-Шане, но и Центральном Тянь-Шане и Кавказе. Неоценимо значение этих восхождений в решении проблемы альпинистского и туристского освоения новых горных регионов.

Как краевед Григорий Иванович был очень прозорлив. Он знал, как оперативно организовать энтузиастов для решения конкретных туристских или альпинистских задач. Это был сильный человек с мощной жизненной энергией, блестящими организаторскими способностями и умением добиваться поставленных целей.

Григорий Иванович был из той категории людей, которые при любых обстоятельствах стремятся отстаивать свои идеи, как бы сложно это ни было. Это особенно проявилось в совместных восхождениях с В.Л. Семеновским в 1930 г. И именно благодаря его твердой позиции в вопросах тактики подъема все восхождения на безымянные вершины Заилийского Алатау прошли успешно. Заявив однажды о себе как альпинисте и горном туристе, он оставался им всю жизнь. Для него характерна преданность альпинизму и туризму до последних дней своей жизни. Мне как автору статьи пришлось скрупулезно, довольно длительное время собирать по крупицам все сведения о нем, которые и предлагаю читателям журнала.

Г.И. Белоглазов родился 3 (18) января 1901 г. в г. Джаркенте. Его отец ушел из семьи, когда ребенку было 3 месяца, и мать вместе с ним переехала в г. Верный. Детство его сопровождалось беспросветной нуждой. Самостоятельно Григорий начал зарабатывать уже с 17 лет. Его спортивная деятельность началась с гимнастики (как тогда говорили, снарядовой). Он руководил гимнастическими группами, совместно с другими инструкторами проводил вечера с демонстрацией гимнастических упражнений. Несколько позднее Григорий стал заниматься легкой атлетикой, футболом, волейболом, теннисом, хоккеем с мячом, немного фехтованием.

И было бы совсем несправедливо, если бы он не обратил внимание на сияющие белизной снега вершины Заилийского Алатау. Увлечение горами пришло очень рано, так как этому способствовали очень благоприятные условия – близость гор. С детства влюбленный в горы, молодой Григорий Белоглазов излазил их вдоль и поперек. Маршруты были небольшие, т.е. походы на ледники и обратно. Затем с друзьями он стал делать уже первые восхождения на Мохнатую сопку, Кумбель. Потом стали ходить на Большое Алматинское озеро, озеро Иссык. Это уже были походы на несколько дней. В 1915 г. Григорий вдвоем с двоюродным братом совершил пеший переход за 120 км в с. Чилик, откуда затем выполнил в одиночку первое в своей жизни восхождение на вершину высотой 3300–3400 м.

В 1921 г. Григорий Иванович в период сдачи выпускных экзаменов в школе 2-й ступени получил предложение поступить на службу во Всевобуч в качестве инструктора спорта с одновременным призывом в армию. Он принял это предложение, прервав сдачу экзаменов.

До демобилизации Григорий Иванович занимал различные должности, связанные с физподготовкой личного состава. С 1 августа 1923 г. он был назначен руководителем физподготовки 11-го Алма-Атинского полка 4-й Туркестанской дивизии.

Сделаем здесь небольшое отступление. Уже после Октябрьской революции физкультурно-спортивное и туристское развитие молодежи стало одним из приоритетов молодого советского

государства. В 1919 г., когда в Казахстане стали создаваться органы Всеобуча – одного из организаторов и руководителей физкультурного движения в республике, призванного обеспечить военную и физическую подготовку граждан от 16 до 40 лет, в Верном, а позднее Алма-Ате, начали формироваться первые Советы физической культуры. Они налаживали физическое воспитание в школах и детских домах, вели агитационно-пропагандистскую работу среди населения.

В 20-е гг. в Казахстане начали создаваться первые клубы Всеобуча, среди них в числе первых был «Допризывник». На базе этого клуба, открытого при Всеобуче в Алма-Ате в 1923 г., по инициативе Г.И. Белоглазова был создан в 1924 г. первый в городе, да и в республике кружок туристов (в те годы он назывался ячейкой туризма). Григорий Иванович Белоглазов стал активным инициатором и руководителем первых горных походов по Северному Тянь-Шаню. Вначале это были небольшие группы энтузиастов. В 1925 г. Г.И. Белоглазов совершил первый туристский поход со своими учениками через предгорья Заилийского Алатау к озеру Иссык [3]. А затем как инструктор сделал свой первый большой поход через Северный Тянь-Шань с командой допризывников в г. Каракол и обратно. Пройдя пешком через перевалы Озерный и Аксу Северный, туристы по северному побережью озера Иссык-Куль на телегах доехали до Каракола, где были приглашены сыграть футбольный матч с местной молодежью. О нем можно упомянуть как о курьезном ввиду того, что во время перехода через горы у всех участников алма-атинской группы были сильно разбиты ноги. Поэтому игра в футбол протекала вяло и закончилась со скромным счетом 0:0. Благодарные каракольцы, оценив по достоинству мужество наших ребят, снабдили их на обратную дорогу мукой и салом. А еще на своих телегах подбросили до селения Тюп, откуда началась обратная часть горного маршрута через перевал Шаты. Затем путь был продолжен по долине реки Чилик с подъемом на перевал Дала-Ашик и последующим выходом в село Тургенъ. Этот поход потом попал в анналы истории развития горного туризма в республике. О нем как о первом туристском походе упоминал в своей статье краевед В.Н. Проскурин.

После демобилизации из армии в 1926 г. Григорий Иванович стал работать в качестве преподавателя физкультуры школы № 10 и инструктором в спортклубах. К началу 30-х гг. он был преподавателем физкультуры в сельскохозяйственном техникуме и затем преподавателем физкультуры в сельскохозяйственном институте [3].

В 1926 г. Григорий Иванович освоил фотографическую технику и в походах много снимал своим фотоаппаратом, который тогда называли «зеркалкой».

С 1926 по 1929 гг. он руководил массовыми горными походами (Алматинское озеро, озеро Иссык, Талгар, озеро Иссык-Куль). В этот же период Г.И. Белоглазов совершает восхождение на Большой Алматинский пик.

В 1927 г. Григорий Иванович познакомился с Федором Леонтьевичем Савиным, приехавшим в Алма-Ату весной этого года с Казахским управлением связи. Так случилось, что свое жилье он снял у домовладелицы, где проживал Григорий Иванович. Общие интересы – любовь к горам и фотографии их быстро сблизили, и они вместе стали ходить в горы. Их спутницей была и жена Григория Ивановича. Подобрать в свою группу еще взрослых энтузиастов – любителей гор им долго не удавалось. И все же удача улыбнулась. К их совместным походам присоединились еще двое участников – учитель Минаев (инициалы неизвестны) и М. Брылов. Они много снимали в горах. Их фото использовал краеведческий музей, продавая открытки по 15 копеек за штуку.

Надо сказать, что в те времена туристского снаряжения в продаже почти не было. Рюкзаки они сшили сами из брезента. Образцом им послужил найденный у хозяйки рюкзак (она была когда-то за границей). Что касается ботинок, то поперек их подошвы они набили сантиметровые полоски из толстой подошвенной кожи, чтобы не скользила на леднике нога. Вместо ледорубов вооружились бамбуковыми альпенштоками, их тогда можно было найти. Когда, облачившись в такое нехитрое туристское снаряжение и взяв в руки свои альпенштоки, они выходили на улицы города, все редкие прохожие и особенно молодежь им явно завидовали.

Два года совместных походов в 1927–1928 гг. дали этой группе туристов необходимый опыт хождения в горах, что позволило им во время отпусков летом 1928 г. проникнуть в Левый Талгар и пройти к леднику Тогузак. Обратный путь они вернулись тем же маршрутом, используя построенные через реку Левый Талгар мосты для вывоза леса, который направлялся на строительство Турксиба.

Особенно насыщенным оказался для Г.И. Белоглазова 1929 г. И вот почему. Состоялся очередной многодневный поход под руководством Г.И. Белоглазова, в котором участвовали он, его жена и один приезжий турист. Маршрут этого похода: перевал Озерный – перевал Аксу Северный – озеро Иссык-Куль – перевал Ортогой-су – Кемин – перевал Алматы-ашу. По свидетельству Григория Ивановича, этот маршрут 1929 г. был повторен группой туристов ЦДКА в 1934 г.

Под руководством Г.И. Белоглазова и Ф.Л. Савина – работника почтамта в 1929 г. совершили свой первый горный поход 17 учителей г. Алма-Аты.

В конце 20-х гг. Григорий Иванович уже стал подумывать о восхождении на Алматинский пик и на трехглавую вершину, которая особенно отчетливо была видна из Медеу (позднее она получила название «Пик Абая»). Поэтому летом 1929 г. он предпринял разведывательный поход от Медеу на ледник Богдановича. Группа под руководством Григория Ивановича, уже имея достаточную акклиматизацию, поднялась на перевал Когашик (ныне – Талгарский перевал), затем, пройдя по леднику Богдановича, вышла к перевалу, который позднее получил название «Перевал Абая», и, поднявшись вверх по одноименному леднику, совершила первовосхождение на безымянный трехглавый пик. В память об этом восхождении на вершине на одном из камней краской была сделана надпись «Белоглазов. 1929 г.». Ее автор статьи видел на вершине во время знаменитого восхождения Президента РК Н.А. Назарбаева на пик Абая.

Здесь я позволю себе сделать небольшое отступление, которое связано с названием пика Абая. В ряде советских энциклопедий авторы указывают на то, что Г.И. Белоглазов название пика посвятил 30-летию со дня смерти Абая. Однако это совершенно неправильно. Великий просветитель Абай умер в 1904 г., а значит, 30-летие его смерти отмечалось в 1934 г. А пик покорен в 1929 г. Поэтому правильнее будет сказать, что он был назван в честь Абая.

Вид с пика Абая на окружающие вершины и особенно на Алматинский пик был великолепен. Именно тогда у Белоглазова Г.И. мелькнула мысль: а не подняться ли и на Алматинский пик, ведь до него рукой подать. Спустившись к леднику Богдановича по пути подъема на пик Абая, Г.И. Белоглазову, как отмечалось в одном из источников, удалось подняться тогда по контрфорсу напротив северной стены Алматинского пика до высоты примерно 4000 м.

А есть утверждение о том, что уже тогда, в 1929 г. Г.И. Белоглазов первым взойшел на Алматинский пик, т.е. за год до официально подтвержденной даты первовосхождения на этот пик. Здесь напрашивается второе отступление, которое касается первовосхождения на пик Алматинский или пик Комсомола. Откройте любую энциклопедию советского периода, и вы увидите, что везде упоминается о первом восхождении на него группой альпинистов в составе Г.И. Белоглазова, В.Г. Горбунова под руководством москвича И.Е. Мысовского 17 июля 1930 г. Никто с этим не спорит. А вот определенные сомнения в том, что это было первое восхождение на Алматинский пик, здесь есть. Дело в том, что в биографии Г.И. Белоглазова упоминается о том, что еще в 1929 г. он взойшел на этот пик, как и на пик Абая. Причем об этом упоминается в книге «История туризма Казахстана» Ю.С. Накаткова. Он ссылается на то, что еще в 1929 г. в Алма-Ату приехал член Центрального совета ОПТЭ И.Е. Мысовский, который побывал вместе с Г.И. Белоглазовым на Туюксу, на леднике Богдановича. Он дал ряд практических советов по организации восхождения на этот пик.

Ю.С. Накатков указывает на странице 68, что из газет стало известно, что в августе 1929 г. Григорий Белоглазов, учитель физкультуры школы № 10 и Иван Мысовский, который приехал из Москвы с целью восхождения, отправились на штурм Малоалматинского пика. Мысовский смог дойти только до ледника Богдановича, а Белоглазов впервые в Казахстане взойшел на этот пик и водрузил на него Красное знамя, которое жители Алма-Аты видели из города [4].

Об этом восхождении он говорил с другим известным горовосходителем В.Л. Семеновским в августе 1930 г. во время совместных восхождений в Заилийском Алатау, а чуть позднее – перед повторным восхождением на этот пик. Кроме того, в книге Ю.С. Накаткова на странице 69, где описывался подход участников восхождения на Алматинский пик 17 июля 1930 г. на нынешний Талгарский перевал и на ледник Богдановича, написано следующее: «Утром по предложению Белоглазова, побывавшего здесь в прошлом году, решили идти на вершину с Юга, с перевала» [4].

В биографии Г.И. Белоглазова, присланной его сыном, есть такая строчка: «В 1931 г. Григорий Иванович выполнил 3-е восхождение на Малоалматинский пик совместно с Н.В. Стуковой и

О.Д. Дунаевским». Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что арифметика восхождений Г.И. Белоглазова на этот пик, т.е. три его восхождения: в 1929, в 1930 и 1931 гг., сходится, и пальма первенства восхождения на Алматинский пик все же принадлежит Григорию Ивановичу Белоглазову. Остается еще раз проверить это обстоятельство по казахстанским газетам, вышедшим летом 1929 г.

В 1930 г. Г.И. Белоглазов открывает новый горный маршрут, пройдя через Бутаковский перевал и долину реки Левый Талгар к перевалу, который получил название «Перевал туристов». Далее маршрут был продолжен к Большому Алматинскому озеру. Впоследствии этот маршрут был назван «Алма-Атинской кругосветкой» и уже в 60-х гг. активно использовался турбазой «Горельник» в качестве популярного туристского маршрута № 65 второй категории сложности.

1930 год оказался для Г.И. Белоглазова как альпиниста очень насыщенным. Он совершил первовосхождения на Алматинский пик, Музтау–10 лет Казахской ССР (траверс), ОПТЭ.

В начале 1930 г. в Алма-Ате при Жетысуйском губернском (Центральном) краеведческом музее была организована на общественных началах первая ячейка Общества пролетарского туризма (ОПТ), сыгравшая большую роль в развитии туризма в Казахстане. Ее первым председателем был избран краевед В.Г. Горбунов. В состав ячейки ОПТ наряду с такими известными энтузиастами туризма, как историк В.Д. Городецкий, энтомолог Н.Н. Дублицкий, краеведы А.П. Берггрин, Ф.Л. Савин, А.Н. Ионов, вошел и преподаватель Г.И. Белоглазов.

20 мая 1930 г. состоялось заседание Казахского краевого совета общества пролетарского туризма. Для участия в нем из Москвы прибыл член Центрального совета ОПТ И. Мысовский. Он имел ряд поручений по оказанию помощи Краевому совету в организации туристской и экскурсионной работы в республике [4].

18 августа 1930 г. в Алма-Ату из Москвы приехал председатель горной секции ЦС ОПТЭ В.Л. Семеновский, в прошлом профессиональный гид, работавший в Альпах. Совместно с ним Г.И. Белоглазов совершил два горных похода по Северному Тянь-Шаню, в ходе которых был сделан ряд первовосхождений на вершины ОПТЭ и траверс вершин Музтау–10 лет КазССР.

Следует отметить восторженные высказывания В.Л. Семеновского о качествах Григория Ивановича, как настоящего альпиниста, скалолаза, они отмечены в его книге «В горах Тянь-Шаня», вышедшей в 1931 г. [5].

Так, например, москвич поражался медвежьей силе Григория Ивановича, когда на высоте 3640 м он у скал ворочал камни, чтобы устроить сносный бивак для ночевки. Эту работу он проделал поразительно быстро. Другой случай, который остался у него в памяти, – это срыв на леднике, который мог стоить им обоим жизни. Лишь мгновенная реакция Г.И. Белоглазова и то, что при падении его нога попала в трещину, замедлило их падение вниз по склону.

И еще В.Л. Семеновский обратил внимание на то, как тактически грамотно Г.И. Белоглазов ходит в горах. Это было заметно во время его первовосхождений на вершины.

На обратном пути, поднявшись на перевал Когашик со стороны Левого Талгара, Г.И. Белоглазов не только с энтузиазмом принял предложение москвича совершить восхождение на Алматинский пик, но и проявил инициативу, набрал огромную вязанку дров, чтобы на камнях у ледника Богдановича с комфортом устроить бивак и ночью посидеть у костра за кружкой чая.

Для того чтобы горожане могли увидеть, что на этой вершине были восходители, Григорий Иванович взял на вершину бамбуковый шест от палатки и водрузил красный флаг, укрепив его в расщелине между скал.

Как потом В.Л. Семеновский написал в своей книге, что «вообще дни, проведенные с Г.И. Белоглазовым, останутся для меня одним из светлых воспоминаний во время путешествия по Тянь-Шаню» [5].

В 1931 г. Г.И. Белоглазов выполнил третье восхождение на Алматинский пик совместно с Н.В. Стуковой и О.Д. Дунаевским. В этом же году Григорий Иванович принимал участие в ботанической экспедиции по Заилийскому Алатау профессора Василькова, руководя высокогорной ее частью.

В 1932 г. при Казахском краевом совете ОПТЭ организуется горная секция, которую возглавил Г.И. Белоглазов. Благодаря его усилиям в республике начинает более активно развиваться

альпинизм и горный туризм. Авторитет Григория Ивановича тогда как горовосходителя был очень высок.

В апреле 1932 г. Г.И. Белоглазов переехал на жительство в Москву (видимо, по приглашению В.Л. Семеновского, которому в горной секции ЦС ОПТЭ нужны были опытные кадры), где принимал участие в различных альпинистских и туристских мероприятиях, работая инструктором горной секции ЦС ОПТЭ. В этом качестве в июле он выехал в Алма-Ату уже от ЦС ОПТЭ помощником руководителя и инструктором учебного похода Г.П. Суходольского – альпиниста, участника многих экспедиций ЦС ОПТЭ на Тянь-Шане. По окончании учебного похода было совершено первовосхождение на вершину 4080 м в районе учебного лагеря, названную КИМ-тау. Затем совместно с А.П. Берггрином и красноармейцем 11-го Алматинского стрелкового полка (фамилия неизвестна) совершено первовосхождение на пик Жолпак и две прилегающие вершины.

В начале января 1933 г. Григорий Иванович перешел на работу в фотостудию «Турист» в качестве фотографа на выездах. На новой работе ему приходилось в качестве фотографа сопровождать группы заводских и фабричных туристов на пешеходных, лыжных и велосипедных маршрутах. Так, в сентябре того же года он с группой московских ударников проследовал с первым рейсом по только что законченному Беломорско-Балтийскому каналу в Заполярье. В Хибинах как инструктор горного туризма он сопровождал группу через ущелье Рамзая.

В 1934 г. Г.И. Белоглазов участвовал в качестве инструктора в Тянь-Шаньской экспедиции начсостава РККА по маршруту Алма-Ата – Алматинское озеро – перевал Озерный – р. Чон-Кемин – ледник и перевал Аксу Северный через Кунгей-Алатау – р. Чон-Аксу – озеро Иссык-Куль – Чолпон-Ата – ущелье Ортогой-су – перевал Кокайрык через Кунгей-Алатау – р. Чон-Кемин – пер. Алматы-Ашу через Заилийский Алатау – Проходная щель – г. Алма-Ата. Начальник похода – полковник Елшанский В.П. Тогда же состоялось восхождение Г.И. Белоглазова на пик ЦДКА.

В начале февраля 1935 г. началась экспедиция в Кавказский заповедник, в ее состав был включен Григорий Иванович в качестве фотографа. В задачи экспедиции входило ознакомление с жизнью заповедника в условиях зимнего времени и прокладка лыжного маршрута для туристских групп. В маршрут были включены следующие пункты: Ходжох, Гузерипль, лагерь Абаго, лагерь Шиша, ущелье Тигровая балка, Чертовы ворота, Уруштен, лагерь Холодный, Сланцевый рудник, турбаза на Красной поляне. Экспедиция закончилась успешно. Участникам экспедиции была выражена благодарность от ЦС ОПТЭ.

В июле 1935 г. Г.И. Белоглазов привлекался в качестве инструктора учебного горного похода на Кавказе слушателей Военно-инженерной Академии РККА им. В.М. Куйбышева (ВИА РККА) с задачей прохождения учебной программы и восхождения на Уилпата-тау (4647 м). Учебный лагерь был раскинут вблизи Цейского ледника. Было совершено восхождение на Уилпата-тау двух групп участников. Успешное выполнение задач похода было отмечено в приказе по Академии с выдачей инструктору Г.И. Белоглазову грамоты за работу и восхождение на Уилпата-тау.

Вторая группа в составе командира похода Клыкова, инструктора-альпиниста Г.И. Белоглазова и шести слушателей академии – Зорина, Павленко, Левитиной, Карпунова, Куркина и Мудрогей совершила восхождение на Уилпата-тау (4647 м).

В 1936 г. Г.И. Белоглазов был приглашен ЦДКА для участия в походе слушателей Военно-инженерной академии РККА им. В.М. Куйбышева в Хевсуретию. Начальник похода – майор А.С. Чумаков. Маршрут состоял из двух петель: 1) Орцхали – Матура – Хахабо – Шатили – Лейбас кари – Хахмата – Ликахский перевал – Барисахо; 2) ущелье Хевсурской Арагвы на Гудани и Цинхаду – через перевал Колотанис Геле – спуск по реке Колотанис-цхали – перевал Джутский – Джута – Сно – Казбек. Во время похода совершено восхождение на вершину Киденаис-Магали (4220 м).

В 1937 г. по заданию горной секции ЦС ОПТЭ Г.И. Белоглазов и Н.М. Попов выехали в Киргизию, в г. Фрунзе с заданием отыскать в Киргизском Алатау зачетную вершину для сдачи норм на значок «Альпинист 1-й ступени». После выполнения этой задачи они должны были принять участие в Тянь-Шаньской экспедиции профессора А.А. Летавета. В состав

группы вошли также 18-летний Владимир Рацек, Касым Байгузинов, Игорь Оксенич и Ксения Порошина. Вершина была найдена, на нее совершенно восхождение двумя тройками. По предложению Рацека вершину назвали «Манас» (4130 м).

Вскоре после этого, в том же 1937 г. Г.И. Белоглазовым совместно с Н.М. Поповым и В.И. Рацеком совершенно первовосхождение на Каракольский пик (5251 м) в Терской Алатау, а также восхождение на пик Аксу (5022 м) с А.А. Летаветом, И.Н. Ошером и третьим участником.

Затем состоялось главное событие 1937 г. – участие в экспедиции А.А. Летавета на Центральный Тянь-Шань. 27 августа состоялось первовосхождение на пик Нансена (5700 м), хребет Иныльчек группой в составе Черепова, Белоглазова, Попова, Рацека.

Следующим первовосхождением в составе экспедиции был подъем на пик Карпинского (5050 м), хребет Куйлю. Он состоялся 5 сентября 1937 г. На вершину взошли Ходакевич, Белоглазов, Летавет. Параллельно вторая группа поднималась на пик Конституции с задачей произвести глубокую разведку пути к вершине, а при благоприятных условиях – и взять ее. Эта группа также полностью выполнила свою задачу, поднявшись на саму вершину. Восхождение совершили Черепов, Мухин, Попов и Рацек.

1937 год был вершиной альпинистского пути Г.И. Белоглазова, самым насыщенным и интересным.

Летом 1938 г. московским заводом «Каучук» был организован учебный альплагерь на Кавказе. Начальником был Г.П. Суходольский. А Г.И. Белоглазов был его помощником и инструктором. По прохождении учебной программы были совершены два восхождения на зачетную вершину, а затем Г.И. Белоглазов и Г.П. Суходольский совершили интересное скальное восхождение – траверс Двойняшек.

В 1938 г. закончились горные походы Г.И. Белоглазова.

В период Великой Отечественной войны, 17 июля 1942 г. он был мобилизован и направлен на фронт с Управлением эвакуационных пунктов и служил там фотографом. С 1943 г. до конца войны Г.И. Белоглазов находился в политотделе 5-й ударной армии в качестве фотографа. Закончил войну в Берлине. Ко времени демобилизации был награжден медалями.

После войны он уже не мог заниматься альпинизмом из-за болезни, а затем и возраст подошел. До выхода на пенсию Григорий Иванович продолжал работать фотографом, занимался любительской фотосъемкой, совершая туристские походы по Подмосковию с рюкзаком и фотоаппаратом. Последний такой поход Григорий Иванович совершил в 89-летнем возрасте. Умер он 13 мая 1993 г. в Рязани.

Учитывая заслуги этого человека в туристском и альпинистском освоении Северного Тянь-Шаня, следовало бы назвать его именем перевал и вершину в этом горном районе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Грудзинский М.Э. Вершина мужества. – Алма-Ата: Казахстан, 1975. – 112 с.
- 2 Грудзинский М.Э. Кунгей Алатау. Победенные вершины 1970–1971: сборник советского альпинизма. – М.: Мысль, 1972. – С. 183–206.
- 3 Кораблев В.А. Спортивный туризм в Казахстане: страницы истории: учеб. пособие. – Алматы: Университет «Туран», 2014. – 192 с.
- 4 Накатков Ю.М. История туризма Казахстана. – Алматы, 2002. – 196 с.

Андатпа

Қазақстанның альпинизм және туризм тарихында бірқатар «жыртылған парақтар» бар. Біздің ойымызша, Қазақстанның альпинизм және туризм тарихындағы «ақ дақтар» кеңес дәуіріндегі Қазақстандағы туризм мен альпинизмнің тарихи өткеніне қатысты ешқандай терең зерттеулер болмағанымен түсіндіріледі. Қазақстанда биік таулы спорт 1930 ж. пайда болды, сондықтан Қазақстан альпинизмінің жетістіктерінің тарихи кезеңі осы кезеңнен бастап жүзеге асырылады. Алайда қазіргі зерттеушілер Қазақстандағы алғашқы альпинистер туралы революция алдындағы кезеңде, XX ғ. 20 жылдарында да көптеген бірегей материалдарды тапты. XIX ғ. аяғында Қазақстандағы алғашқы тауға шығушылар мен тау шыңынбағындырушылар жайлы

А.Г. Лухтановтың бірқатар қызықты жарияланымдары бар. Өткен ғасырдың 20–30 жж. Солтүстік Тянь-Шаньның таулы асулары мен шыңдарын бағындыруға талпынған энтузиастер туралы ақпараттар өте жеткіліксіз және дерлік әртүрлі дереккөздерде бірін-бірі қайталайды. Тұлға, тауларды игерудегі қызметіне заң бойынша кеңестік Қазақстандағы бірінші тау туристі және альпинисті деп атауға болатын Григорий Иванович Белоглазов, тиісті бағасын ала алмағаны өкінішті. Сондықтан, осы басылымның мақсаты – жиналып, алғаш рет жарияланған материалдар негізінде кеңес кезеңінің 20–30 жж. қазақстандық тау бағындырушылардың арасында кім алғашқылардың бірі болғандығын көрсетуге тырысу.

Тірек сөздер: туризм, альпинизм, жорық, тау бағындырушы, алғашқы шығу, асу, нұсқаушы.

Abstract

In the Kazakh history of mountaineering and tourism there are a number of «torn pages». The fact is that the «white spots» in the history of mountaineering and tourism in Kazakhstan, in our opinion, due to the fact that in Soviet times there was almost no detailed research on the historical past of tourism and mountaineering in Kazakhstan. The date of birth of alpine sports in Kazakhstan is 1930, so the historical countdown of the achievements of Kazakhstan mountaineering was made mainly from this period. However, modern researchers have found a lot of unique materials about the first mountaineering practices in Kazakhstan, both in the pre-revolutionary period and in the 20s of the twentieth century. It should be noted that there are a number of interesting publications of A.G. Lukhtanov about the first mountaineering and mountaineers in Kazakhstan at the end of the XIX century. And as for the 20–30s of the last century, the information about the enthusiasts who rushed to the mountain passes and peaks of the Northern Tien Shan, is quite stingy and almost in different sources just repeat each other. Moreover, the personality, as well as merits in the development of the mountaineering of one of them, who can rightly be called the first mountain tourist and climber of Soviet Kazakhstan – Grigory Ivanovich Beloglazov, did not receive proper appreciation. Therefore, the purpose of this publication is the author's attempt to show who was the first among the Kazakh mountaineers in the 20–30s of the Soviet period on the basis of the collected materials, which are published for the first time.

Key words: tourism, mountaineering, trekking, mountaineer, first mountaineering practice, pass, instructor.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Статья посвящена разрешению объективно существующего в настоящее время противоречия между сложившейся в Казахстане практикой стратегического планирования и государственного регулирования в туристской отрасли и переходом к качественно новым методам управления социально-экономическим развитием республики. Целью исследования является обоснование выбора новых стратегических приоритетов казахстанской индустрии туризма в условиях перехода к качественно новым методам управления социально-экономическим развитием республики. Индустрия туризма на протяжении последнего десятилетия развивалась методом «проб и ошибок» одновременно с модернизацией системы государственного управления и активизацией борьбы с коррупционными преступлениями в сфере государственного управления. Проведен анализ современного состояния казахстанской индустрии туризма и выявлены причины ее неудовлетворительного состояния. Показано, что для изменения сложившейся ситуации необходим переход к новым приоритетам стратегии развития отрасли; результаты исследования позволили обосновать эти приоритеты. Сформулировано авторское видение перспектив развития данного исследования – изучение особенностей формирования в Казахстане региональных сетевых структур малого предпринимательства в производственно-сбытовые цепочки предприятий среднего бизнеса сферы сельского туризма.

Ключевые слова: индустрия туризма, сельский туризм, интеграция, стратегия, модернизация, приоритеты.

Одной из наиболее перспективных, быстроразвивающихся отраслей мировой экономики в настоящее время является туризм. Современная туристская индустрия по доходам вышла на второе место в мире, уступая только топливно-энергетическому комплексу. На ее долю приходится 30% мировой торговли услугами и 10% мирового валового продукта.

Средние темпы роста совокупных объемов туристских продуктов в денежном выражении составили за последние 40 лет 7% в год, что почти в три раза выше среднегодовых темпов роста мировой экономики [1].

Как следует из отчета Всемирной туристской организации, за период 2010–2016 гг. наблюдался устойчивый рост всех показателей отрасли – подобного непрерывного стабильного роста не наблюдалось с 60-х гг. XX в. За эти годы количество туристов выросло на 300 млн человек; количество туристских прибытий возросло на 3,9% и достигло в общем итоге 1235 млн человек [2].

К сожалению, индустрия туризма Казахстана не смогла воспользоваться этим ростом: в «Рейтинге конкурентоспособности путешествий и туризма» Всемирного совета по туризму и путешествиям среди 141 стран Казахстан опустился с 78-го на 85-е место.

Задачи первого этапа реализации «Концепции развития туристской отрасли до 2020 года» (2014) выполнены не были. В январе 2017 г. полномочия по государственному регулированию в области туристской деятельности были переданы Министерству культуры и спорта РК. В настоящее время идет активная работа по переработке стратегии развития отрасли. По мнению руководителя Казахстанской туристской ассоциации Р. Шайкеновой, «наиболее важной задачей на сегодняшний момент является внесение изменений и дополнений в законодательство в сфере туризма».

Таким образом, в Казахстане наблюдается проблема – объективно существующее противоречие между сложившейся в Казахстане практикой стратегического планирования и государственного регулирования в туристской отрасли и современными тенденциями внедрения качественно новых методов государственного управления социально-экономическим развитием республики.

В настоящее время во всем мире наблюдается активизация поиска новых подходов к управлению: в ближайшие годы и десятилетия на мировом рынке будут конкурировать не товары, не оборудование, не технологии, а именно системы управления. Началось стремительное формирование «альтернативных интегрирующих механизмов, формально не связанных закрепленными имущественными правами» [3] – так называемых сетевых структур интеграции предприятий с разным масштабом ведения бизнеса (ССИ).

По определению Б.Г. Клейнера, ССИ – «хозяйствующий субъект, создающий определенный институт»; «совокупность формальных и неформальных норм, относительно устойчивых по отношению к изменяющемуся поведению или интересам отдельных социально-экономических субъектов (как физических, так и юридических лиц) и их групп, регулирующих их деятельность и взаимодействие» [4].

Основным структурным элементом ССИ является не дочерняя компания (как у вертикально-интегрированной корпорации – концерна, синдиката, холдинга), а экономический агент, который может иметь самые разные организационные формы и правовой статус. В отличие от корпорации, ССИ в принципе не имеет организационной структуры; это «неформальное бизнес-сообщество» (франчайзинговые объединения, кластеры, производственно-сбытовые цепи), «агенты которой могут напрямую взаимодействовать с другими организациями, интегрироваться в их структуру или, наоборот, выходить из них в зависимости от ситуации на рынке» [5].

В 2014–2015 гг. такие казахстанские авторы, как О.В. Жидкоблинова (2014), Р. Ш. Тахтаева (2014) и М. Каримов (2015), доказали, что ситуация, сложившаяся в индустрии туризма Казахстана, является следствием недостаточно эффективного государственного управления и несовершенства практики менеджмента на предприятиях отрасли. Проведенный этими авторами анализ структуры управления казахстанской индустрии туризма показал, что отсутствуют звенья управления районного уровня. Современное состояние казахстанской индустрии туризма характеризуется несогласованностью и противоречивостью задач и стратегий различных субъектов индустрии туризма.

Как было установлено в исследовании Б.С. Шилибековой (2016), в казахстанской индустрии туризма государственное стратегическое планирование «зациклилось» на развитии въездного туризма, отказываясь учитывать мировой опыт, указывающий, что условием его развития, его драйвером является формирование и совершенствование инфраструктуры внутреннего туризма. В отрасли совершенно не уделяется внимания специфике потребительских предпочтений клиентов внутреннего туризма (туристов-резидентов) и нет работоспособных механизмов формирования локальных туристских кластеров.

Исследований, посвященных достижению оптимального соотношения качества и стоимости туристских услуг, их конкурентоспособности на мировом рынке, популяризации и опережающему развитию внутреннего туризма, стимулированию развития малого предпринимательства инфраструктуры сельского туризма, изучению ССИ малого предпринимательства в производственно-сбытовые цепочки предприятий среднего и крупного бизнеса индустрии туризма, в Казахстане ранее не проводилось.

На протяжении всего последнего десятилетия правительство РК прилагало весьма значительные усилия для развития индустрии туризма. Амбициозные цели по развитию отрасли в республике были представлены в «Стратегическом плане Министерства туризма и спорта РК на 2009–2011 годы»: «создать условия для функционирования современного высокоэффективного и конкурентоспособного туристского комплекса, обеспечивающего широкие возможности для удовлетворения потребностей казахстанских и иностранных граждан», а также «разработать стандарты для обеспечения качества национального туристского продукта». В 2010 г. на смену этому плану пришла «Программа по развитию перспективных направлений туристской индустрии РК на 2010–2014 годы».

В 2014 г. выяснилось, что задачи по развитию индустрии туризма, поставленные в этих планах и программах, так и не были достигнуты. Была принята «Концепция развития туристской отрасли до 2020 года», в которой, в частности, были перечислены проблемы туристской отрасли (отсутствие инфраструктуры, низкий сервис, нехватка персонала) и причины отсутствия интереса к Казахстану со стороны иностранных туристов. «Цены на проживание в мес-

тах размещения с высоким уровнем гостиничных услуг гораздо выше, чем в аналогичных гостиницах ведущих туристских стран мира. Предлагаемые туристские услуги, включая гостиничные, предоставляются с ограниченным сервисом и являются слаборегулируемыми. Высокая цена на проживание и авиабилеты значительно увеличивает стоимость тура в Казахстан и, соответственно, снижает его конкурентоспособность по цене на международном рынке».

Как было отмечено в докладе «О первоочередных мерах по развитию туристской отрасли Казахстана», «оценки международных организаций значительно отличались от этих показателей». Главное отличие было в том, что в Казахстане количество въездных туристов определялось по данным Пограничной службы РК: в рубрику «Въездной туризм» органы статистики включали практически всех, кто пересекал границы республики.

В результате, по данным казахстанской статистики, численность туристов исчислялась миллионами; преобладал выездной туризм – количество казахстанских туристов, выехавших из страны, превышало количество иностранных туристов, посетивших Казахстан, почти в 1,8 раза; подавляющее большинство посетителей приезжали «с рабочими визитами», а не ради отдыха [6].

Комитетом по статистике Министерства национальной экономики РК были разработаны новые методические рекомендации по статистике туризма. Первая же публикация данных, собранных и обобщенных в соответствии с международными стандартами туристской отчетности, показала, что основные показатели казахстанской индустрии туризма весьма существенно изменились. Выяснилось, что иностранные граждане составляют всего 2% от общего количества посещений объектов казахстанской индустрии туризма [7].

Работа по приведению учета в казахстанской индустрии туризма в соответствие с международными стандартами, изложенными в «Methodological Notes to the Tourism Statistics Database» (2016), не завершена. Так, в Казахстане до сих пор отсутствует туристский реестр и кадастр. Заполнить этот «информационный вакуум» своими силами пытается Туристская ассоциация Казахстана: с 2005 г. работает так называемый центр экотуризма – информационно-ресурсный центр, который объединяет в своей базе предложения турфирм, отдельных гостевых домов; второй проект, запущенный в 2016 г., – информационный визит-центр Алматы, который предоставляет туристам информацию о том, какие туристские объекты в данный момент можно посетить в городе [8].

В настоящее время в Казахстане осуществляется переход к качественно новым подходам и методам управления социально-экономическим развитием республики. В индустрии туризма, как и в других отраслях национальной экономики, по словам Н.А. Назарбаева, «необходим переход к качественно новым методам управления социально-экономическим развитием республики, в основе которого – внутренняя готовность к переменам».

Основные направления этого перехода – внедрение в практическую деятельность государственных органов всех уровней новых «неклассических» подходов к управлению, управленческих технологий проектного и HR-менеджмента, информационных систем поддержки принятия управленческих решений, использующих последние достижения в области информационно-компьютерных технологий.

Программные документы Республики Казахстан нацеливают государственное управление на поиск новых ресурсов и их экономное расходование – например, принятая Государственная программа «100 шагов по 5 институциональным реформам» (2015):

- ♦ шаг 91 – «переход к госуправлению по конкретным результатам в рамках стандартизованных и минимальных процедур мониторинга, оценки и контроля»;
- ♦ шаг 92 – «переформатирование стратегических планов и программ развития территорий».

В республике началось формирование качественно новой системы профессиональной государственной службы, основанной на концепциях управления человеческим капиталом с качественно новыми подходами к подбору, оценке, обучению, мотивации и удержанию государственных служащих, обладающих компетенциями, необходимыми для эффективного выполнения ими профессиональной деятельности на конкретной должности государственной службы.

В 2014–2015 гг. доходы казахстанской индустрии туризма сокращались: в 2014 г. поступление выручки уменьшилось на 21%, затем падение замедлилось до 4%. В 2016 г. популярность объектов казахстанской индустрии туризма из-за существенного изменения курса тенге/доллар

резко выросла – в среднем в полтора–два раза, однако ни о каких миллионах туристов и речи не идет.

За первые шесть месяцев 2016 г. объекты казахстанской индустрии туризма посетили 222 тысячи человек (рисунок 1).

Рисунок 1 – Доходы и расходы казахстанской индустрии туризма в 2011–2016 гг., млрд тг

Примечание – Составлено автором по данным статистики туризма (2017).

Потенциально наиболее активные зарубежные клиенты казахстанской индустрии туризма – европейцы. Туристы из Западной Европы тяготеют к экзотике, романтике невиданных для них степных просторов, диким горным пейзажам; они интроверты, предпочитают знакомиться с культурой и менталитетом разных народов, познавать тайны экзотических восточных цивилизаций. С их точки зрения, в Казахстане прекрасный рекреационный потенциал. Главным конкурентом Казахстана в привлечении иностранных туристов в Центральной Азии сейчас является Узбекистан – это направление приобретает все большую популярность в Западной Европе.

Ситуацию можно изменить, если снизить цены. Для потенциального западноевропейского туриста нет большой разницы, куда поехать – в Узбекистан или Казахстан. Но есть разница, сколько заплатить. Именно доступность отдыха была и остается для большинства западноевропейских туристов решающим фактором в выборе места. Малое количество туристов из Западной Европы сейчас уже нельзя списать на плохую информационную пропаганду: среднестатистического европейского туриста – а это зачастую рядовой служащий или рабочий, стоящий у нижней границы среднего класса, – отпугивают неоправданно высокие цены и низкое качество услуг предприятий казахстанской индустрии туризма.

В настоящее время в сфере сельского («экологического» и «кочевого») туризма наблюдается своего рода «замкнутый круг», препятствующий их развитию в Казахстане. В потенциально туристически привлекательных рекреационных зонах:

- ♦ предприниматели ждут возникновения потока туристов, чтобы их инвестиции в строительство туристской инфраструктуры были оправданными;
- ♦ туроператоры не везут туристов, потому что в этих зонах нет инфраструктуры, условий, необходимых для их приема;
- ♦ государство не торопится развивать коммуникации, пока не сформируется туристский поток.

То есть, разумеется, на словах все – «за», но на деле получается, что все ждут, когда «сам собой» возникнет поток туристов, а пока его нет, никто инвестировать в сельский туризм не хочет. В итоге турист не едет на объекты сельского туризма, потому что ему негде потратить свои деньги. Ни отечественный, ни иностранный турист (если только он не профессиональный путешественник) никогда не поедет от одной достопримечательности к другой, если на этом пути нет соответствующей инфраструктуры. Пока на туристских маршрутах не будет инфраструктуры, никто из туристов, неважно – резидентов или иностранцев, денег в регионе не оставит. Они приедут, посмотрят на достопримечательности и сразу же уедут. Задача же развития внутреннего туризма – чтобы туристы оставались на ночлег, оставляя деньги.

У многих энтузиастов сельского туризма – опытных путешественников рано или поздно возникает мысль: хорошо бы на своем увлечении и опыте еще и деньги зарабатывать. По сути, каждый из них – потенциальный туроператор или турунструктор. Многие из них делают первый шаг: набирают группы с помощью рекламного сайта и везут в глубинку автобусы с туристами, которые в большинстве своем привыкли определенному уровню комфорта, не приучены спать в юртах или палатках. Приезжает УАЗ с туристами в аул, и местная туристская инфраструктура немедленно начинает «трещать по швам». Внезапно выясняется, что там никто просто не представлял, что на свете есть такие избалованные и изнеженные туристы, которые ни за что не лягут спать, если у хозяев нет для них чистой простыни, для которых окна обязательно надо завесить шторами и не забыть купить для каждого рулончик туалетной бумаги. Знание множества этих мелочей приходит к сельчанам только с опытом – без посещения туристов сельским предпринимателям узнать их просто негде.

Развитие «индустрии» сельского туризма выглядит отнюдь не как масштабное строительство дорог, гостиниц, ресторанов и аттракционов. Сначала опытные путешественники (и начинающие предприниматели) завозят к своему знакомому в сельский гостевой домик десять туристов – это максимум, который на первый раз можно сделать без особого риска: ведь толком нет ни мест размещения, ни транспорта достаточно вместительного. Следующий заезд – примерно через месяц. К этому времени в гостевых домах уже немножко прониклись нуждами туристов, осознали, за что они готовы заплатить, где-то изыскали средства, что-то приспособили, отремонтировали какие-то помещения – усвоили первый в своей жизни опыт по приему туристских групп. Можно к ним привезти уже человек 20. Еще через месяц можно попытаться пройти маршрут с третьей группой. Глядишь, и 30 туристов смогли принять уже вполне достойно, хоть и не без огрехов. Но туристский сезон уже заканчивается, погода испортилась. На следующий год у кого-то получится продолжить, у большинства – нет.

Ни у кого из крупных казахстанских туроператоров пока так и не получилось перейти с внешнего на внутренний туризм, потому что туроператоры ненавидят овербукинг: это когда они договорились с местами размещения и с питанием туристов, а за два часа до приезда группы им сообщают, что мест нет, захала другая группа. Туроператоры совершенно не заинтересованы обучать основам туристской деятельности сельчан, которые на практике очень склонны подводить своих партнеров и не соблюдать договоренности. Например, владелец гостевого дома может предоставить неверную информацию о свободных датах и менять свое решение о сделке по мере поступления более выгодных предложений (другой клиент хочет арендовать средство размещения на более длительный срок).

Единственный способ разорвать «замкнутый круг», препятствующий развитию сельского туризма, – стимулировать деятельность мелкого туроператора и местных предпринимателей, создав условия для развития сетевого взаимодействия субъектов малого предпринимательства.

Развитием темы данного исследования является изучение перспектив формирования в Казахстане региональных ССИ малого предпринимательства в производственно-сбытовые цепочки предприятий среднего бизнеса сферы сельского туризма. Предстоит найти ответ на вопросы: как использовать потенциал «опытных путешественников», как ускорить налаживание их взаимодействия с «индустрией» сельского туризма, как помочь субъектам малого предпринимательства сферы сельского туризма преодолеть «входные барьеры».

Мы считаем, что прорывным проектом развития казахстанской индустрии туризма может стать создание особо благоприятных условий для развития сетевого взаимодействия субъектов малого предпринимательства и среднего бизнеса в сельском (экологическом и кочевом) туризме.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 UNWTO World Tourism Barometer (2017). Sustained growth in international tourism despite challenges. Advance Release. Vol. 15.
- 2 UNWTO Tourism Highlights (2016). World Tourism Organization UNWTO. Доступ 10 августа 2017. Источник: <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284418145>.

- 3 Омельченко О.М. Формирование системы управления интегрированными корпоративными образованиями: дис. ... канд. экон. наук. – Воронеж, 2014.
- 4 Клейнер Б.Г. Эволюция институциональных систем. М.: Наука, 2009.
- 5 Белый Е.М. и др. Интегрированные структуры в современной экономике: сущность, тенденции развития / Белый Е.М., Рожкова Е.В., Тюлин А.Е. // Фундаментальные исследования. – 2013. – 1482–1484.
- 6 Туризм Казахстана: статистический сборник / под ред. Смаилова А.А. – Астана, 2015.
- 7 Статистика туризма. Бюллетень, 13 серия. – 2017: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publAllS13.jsessionid=Bmst1D2IlyJU4YvQ1VYxnbU4bUnGvAtuaGjrw8MuozdfR1gdL7To!-873238411!-.
- 8 Киселева Т.К. К цивилизованным туристам Казахстан не готов – разочарованные иностранцы. Информационно-аналитический портал 365 info.kz. – Алматы, 2017.

Аңдатпа

Мақала туризм саласындағы және республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуының сапалы жаңа басқару әдістерін талдаудағы Қазақстанда қалыптасқан стратегиялық жоспарлау мен мемлекеттік реттеу арасындағы қайшылықты әділ шешуге арналған. Зерттеу мақсаты республикадағы әлеуметтік-экономикалық дамуды жаңа сапалы басқару әдістеріне өту кезеңіндегі қазақстандық туризм индустриясының жаңа стратегиялық басым бағыттарын анықтау болып табылады. Соңғы онжылдықта туризм индустриясы мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту және мемлекеттік басқару саласында сыбайлас жемқорлық қылмыстарға қарсы күрестің күшеюімен бір мезгілде «байқап көру және қателер» әдісі арқылы дамыды. Қазақстан туризм индустриясының қазіргі жағдайына талдау жүргізіліп, қанағаттанарлықсыз жағдайының себептері анықталған. Саланың қазіргі жағдайын өзгерту үшін жаңа басым бағыттарға көшу керектігі көрсетілді; зерттеу нәтижелері бұл басымдықтарды негіздеуге мүмкіндік берді. Осы зерттеудің даму басымдықтары туралы авторлық көзқарас қалыптастырылды: ауылдық туризм саласында орта кәсіпорындардың өндіру-өткізу тізбектеріндегі Қазақстанда аймақтық шағын кәсіпкерлік желілерінің қалыптасу ерекшеліктерін зерттеу.

Тірек сөздер: туризм индустриясы, ауыл туризмі, интеграция, құрылым, жаңғырту, басымдықтар.

Abstract

The article is devoted to the solution of the objectively existing contradiction between the practice of strategic planning and state regulation in the tourism industry that has developed in Kazakhstan and the transition to qualitatively new methods of managing the socioeconomic development of the republic. The purpose of the study is to substantiate the selection of new strategic priorities for the Kazakh tourism industry in the context of transition to qualitatively new methods of managing the socioeconomic development of the republic. The tourism industry for the last decade has evolved through the «trial and error» method, simultaneously with the modernization of the public administration system and the intensification of the fight against corruption crimes in the sphere of public administration. The analysis of the current state of the Kazakh tourism industry is carried out and the reasons for its unsatisfactory condition are revealed. It is shown that in order to change the current situation, a transition to new priorities in the industry development strategy is necessary; the results of the study allowed to substantiate these priorities. The author's vision of the development prospects of this research is formulated: the study of the peculiarities of the formation in Kazakhstan of regional networks of small entrepreneurship in the value chains of medium-sized businesses in the sphere of rural tourism.

Key words: industry of tourism, rural tourism, integration, strategy, modernization, priorities.

K.P. MUSSINA,¹

PhD, acting associate professor.

L.M. BAITENOVA,²

doctor of economic sciences,
associate professor.

K.B. TUKIBAEVA,¹

master.

L.N. Gumilyov Eurasian

National University.¹

University «Narhoz»²

THE ANALYSIS OF TOURISM TRANSPORT INFRASTRUCTURE'S CURRENT STATE IN THE CITY OF ASTANA

Abstract

It is known that tourism as a process consists of the three main stages: travelling to the destination, staying at the destination and travelling back to the tourists home place. Thus, the transportation encompasses two of three stages in tourism. That makes transportation service one of the vital component for tourism industry development and prosperity. In foreign literature the transportation system belongs to the one of 5 «A's» of tourism destination (accessibility, attraction, accommodation, awareness and amenities), factors that represent the essential requirements for successful tourism. Without providing the accessibility to the tourist destination it is not likely to create a competitive tourism industry as a whole. This fact determines the urgency of the topic discussed. The transport infrastructure of tourism is considered to be an object of the management field. In this paper the essence of tourism transport infrastructure concepts is revealed, the definition of its notion is given, the main criteria for its classification is proposed, as well as made the recommendations on improving the current situation in tourism transport infrastructure. The author made an attempt to analyze the tourism transport infrastructure in the capital of the Republic of Kazakhstan by employing the method of expert survey. 28 representatives of tourism sector were interviewed. The main results of that survey allowed the author to make some suggestions on improving the situation.

Key words: transport infrastructure, tourism, management, cluster approach, development, accessibility of tourism, classification, criteria.

The continuing growth of world tourism confirms that it has become one of the most important components in the modern economic space.

An increasing number of tourist destinations are opening all over the world and investing in tourism, turning it into a key driving force of social and economic progress through the creation of jobs and businesses, export earnings and infrastructure development.

Over the past six decades, world tourism has shown steady growth and diversification, becoming one of the largest and fastest growing sectors of the economy in the world.

It is expected that international tourist revenues around the world will increase by 3,3% per year between 2010 and 2030 and will reach 1,8 billion by 2030, according to the UNWTO long-term forecast «Tourism–2030». Between 2010 and 2030, international arrivals to emerging destinations (+4,4% a year) is expected to double faster than in advanced economies (+2,2% per year). The market share of emerging economies rose from 30% in 1980 to 45% in 2016, and is expected to reach 57% by 2030, equivalent to more than 1 billion International tourists.

Tourism has become an integral part of the life in modern society. It's role is constantly growing in the global economy. The share of tourism accounts for about 35% of world exports of services as of today. Since 1990, only 2009 showed a negative dynamics in the number of tourist arrivals, although the result was better than the forecasts (according to UNWTO, 4% instead of 6%) [1].

The relevance of the study of tourism transport infrastructure (TTI) is determined by the fact that transport is not only a means of travel, ensuring the availability of tourist resources, but one of the key factors facilitating the development of the industry, as well it acquires features and functions of a tourist resource attractor. According to Stephen J. Page, the development of tourism requires transport infrastructure to create conditions for the free movement of tourist flows [2]. However, the

majority of researches both in Kazakhstan and abroad is devoted to the types and forms of travel transportation, and only a limited number of scientific works cover the transport infrastructure itself. At the same time, most attention is paid to air travel, same situation is observed in infrastructure researches where researches on infrastructure of airports are leading. The role of other TTI facilities remains underestimated.

Inadequate infrastructure or even its absence in some tourist regions' (including transport), the deficit of modern road infrastructure along the country's highways are considered to be the key causes that hinder the competitiveness growth of Kazakhstan on the international tourist services market [3].

TTI can be attributed to the infrastructure of tourism, as well as to the infrastructure of tourism enterprises. In most cases, it is not only employed by tourists, but also by other citizens for the solution of daily socio-economic tasks, such as: private travel, transportation of goods and other goals. Although there are special tourist transports and special tourist routes. In fact, TTI can cover almost the entire transport complex. Researchers define the infrastructure of tourism as a complex of interrelated structures and tourist resources aimed at creating common conditions for the implementation of branch tasks and facilitating tourist activity [4]. The tourism infrastructure, infrastructure tourism industry, infrastructure of the tourist market, infrastructure of tourism enterprises are some terms that can be found in different references. In general, the infrastructure is divided into productive (general and in-production) and non-productive (institutional, social, environmental).

M.A. Morozov [4] divides tourism infrastructure into a general structure and a specific (man-made and created by nature). The scientist allocates an infrastructure depending a type of tourism, which includes nonspecific (general) for this and other types of tourism (vehicles and accommodation facilities) and specific for this type of tourism, characteristic and uncharacteristic (additional and concomitant). The tourism infrastructure, like tourism itself, is of an intersectoral nature and provides integration between industries, regions and states. For a more detailed study, TTI arises a need to clarify its definition and develop a systematic classification. The TTI can be classified due to the following criteria:

- 1) by ownership (international, national, regional);
- 2) by type of ownership (public, private, state);
- 3) by type of usage (for mass tourism, individual tourism, in the public interest);
- 4) by the degree of development (developed, developing, undeveloped);
- 5) by the functional purpose: vehicles (buses, cars, trains, river and sea vessels, other means of transportation); objects of transport (bus stations, airports, railway stations, ports, piers, stopping points); transport routes (air, river, sea, railway, automobile); transportation ways (river, sea, rail, road, bicycle, pedestrian); transport and tourist companies; means of communication and information; labor resources; objects of service and tourism at the objects of transport, in means of transport and near transport routes. In view of this classification and known conceptual interpretations it is possible to define:

The tourism transport infrastructure is a complex, covering vehicles, transport facilities, transport and tourist companies, transport routes, objects of service and tourism in the system of transport services, means of information and communication, labor resources used for the organization tourism. TTI plays an important role in shaping the image of tourist centers, regions and countries. It should be noted that some of its unique properties should be taken into account while managing the enterprises of the industry, namely: multifunctionality; communicativeness; dynamism; multifactority; traumatic danger; involvement; adaptability.

The problems of managing the tourism transport infrastructure are determined by the peculiarities of the services sphere of this type. Their complexities comprise [5]:

- ♦ intangibility of some elements of the system (transportation, nature of service, security measures, a purely inner world of impressions);
- ♦ perishability of services;
- ♦ simultaneous production and consumption of the service;
- ♦ impermanence of quality;
- ♦ subjectivity in perception;
- ♦ the need to maintain a balance between human and technical factors in production.

According to the Concept of the Tourism Industry Development in the Republic of Kazakhstan until 2023, the potential of Kazakhstan's tourism is not fully realized, as the development of the tourism industry directly depends on the creation of a modern competitive tourist complex, including natural and climatic conditions, necessary infrastructure (transport, aviation, railway, engineering, soft), tourist attractions, places of entertainment, food facilities, etc., providing ample opportunities for satisfaction of the needs of Kazakhstani and foreign citizens in tourist services [3].

The development of transport infrastructure is one of the most important factors contributing not only to the development of tourism in the capital, but also ensuring its economic prosperity in general, due to the multiplicative effect of tourist activities. It should be noted that the development of the transport infrastructure in Astana is currently being paid attention to by the authorities, active work is underway to reform the transport complex of the capital. Successful development of transport infrastructure can become a guarantor of integration processes acceleration in Kazakhstan's transport complex into the international transport system and development of the transit tourist potential of the country.

The lack of a highly developed infrastructure (transport infrastructure, telecommunications channels, consumer services, etc.) reduces the degree of satisfaction from travel, which, as a consequence, leads to a reduction in the number of tourist arrivals and a decrease in the competitiveness of the territory in the domestic and world tourist markets.

In this regard, new approaches will be developed in the organization of tourism at various territorial levels (country, region, district, city). One of these methods is the cluster approach.

At present, the task of forming clusters for the purpose of increasing the competitiveness of the relevant administrative and territorial formations for domestic tourism has become the most urgent. A tourist cluster is the concentration within one limited territory of interconnected enterprises and organizations engaged in the development, production, promotion and sale of a tourist product, as well as activities adjacent to the tourism industry and recreational services.

The purpose of creating a tourist cluster is to increase the competitiveness of the territory in the tourist market due to the synergetic effect, including:

- 1) improving the efficiency of enterprises and organizations that are members of the cluster;
- 2) stimulating innovation and developing new tourist destinations. The creation of a tourist cluster actually determines the positioning of the territory and influences the formation of a positive image of the region, which, on the whole, will create highly integrated tourist offers and competitive tourist products.

It was widely accepted that an important issue here is the transportation of passenger traffic. The world level needs to be achieved not only for the tourist product, but for transport system, which will make it equally accessible for domestic consumers and tourists from abroad [6].

This statement is true for all tourist regions of the country. Nevertheless it should be noted that the cluster approach as a method of management and development of tourist territories has not yet shown significant results nor in the option of creating gambling zones, nor in the variant of tourist recreational special economic zones. Creation of tourist and recreational areas pursues two goals: the development of existing resort areas and the attraction of investments in the regions.

Changing the role of the state in the management of TTI development, including wider use of various mechanisms of public-private partnership is considered to be one of the main areas which can be attributed to the management of the tourism transport infrastructure development [7]. From this perspective the author conducted study of the transport infrastructure of tourism in the Republic of Kazakhstan on the basis of opinions and assessments of practitioners at the administrative level of the transport sector and tourism. In total, 28 specialists were surveyed. Table 1 (p. 139) summarizes their transport infrastructure assessments of tourism.

The data provided in the Table above demonstrates, that the lowest evaluations by the experts were given to the indexes of "Roadside infrastructure" and "Level of service in transport". Meanwhile, the highest estimations were given to the "Aircraft condition", "Automobile transport", "City passenger and suburban transport" and "Airport". The level of staff training in transport and tourism were assessed as not sufficient for competitive tourism development. Also, it should be mentioned that the extent to which tourism and transport enterprises interact received only 3 points in average, which indicates the low interrelation between mentioned enterprises, which according to cluster approach of development should have more tight connection.

Table 1 – Expert assessments of the level of tourism transport infrastructure development by its components (1 – very low, 2 – low, 3 – medium, 4 – higher than average, 5 – high)

The extent to which tourism and transport enterprises interact	3,0
Airports	3,6
Aircraft condition	3,7
Railway stations	3,4
Railway transport	3,3
Bus stations	2,8
Automobile transport	3,7
City passenger and suburban transport	3,7
Road infrastructure	3,0
Roadside infrastructure	2,6
Level of service in transport	2,7
Service level in tourism	2,9
Level of staff training in transport	2,9
Level of staff training in tourism	3,2
Note – Compiled by author on the basis of expert survey.	

The data provided in the Table above demonstrates, that the lowest evaluations by the experts were given to the indexes of “Roadside infrastructure” and “Level of service in transport”. Meanwhile, the highest estimations were given to the “Aircraft condition”, “Automobile transport”, “City passenger and suburban transport” and “Airport”. The level of staff training in transport and tourism were assessed as not sufficient for competitive tourism development. Also, it should be mentioned that the extent to which tourism and transport enterprises interact received only 3 points in average, which indicates the low interrelation between mention enterprises, which according to cluster approach of development should have more tight connection.

Taking into account the fact that in the domestic tourism market in the RK, the share of transportation in costs of the tour package sometimes reaches 60 percent, it is necessary to achieve efficient management of transport infrastructure tourism, make complete use of its potential. To uncover the potential of TTI it is proposed to use the algorithm for implementing a new management system. It consists of five consecutive steps.

Step 1. Recognition of TTI objects as an important part of the tourist system.

Step 2. Assessment of the significance of each TTI objects in the development of tourism in given region.

Step 3. Development of the TTI development program, its alignment with the general strategy of tourism and transport industries development.

Step 4. Forming a client-centered consciousness of the personnel of the objects TTI.

Step 5. Evaluation of the activities carried out. Correction of the program.

The presented algorithm is not a rigid form of management method, but involves flexibility and adaptability depending on the changes of external and internal environment of TTI for the purpose of maximum disclosure of potential in each enterprise and facility of the complex.

LIST OF LITERATURE

- 1 UNWTO Tourism Highlights, 2017 Edition.
- 2 Stephen J. Page. Transport and tourism. Global perspectives. 3rd edition, Pearson education Ltd. 2009.
- 3 Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 30 июня 2017 г. № 406.
- 4 Морозов М.А. Инфраструктура обеспечения предпринимательской деятельности в туризме. Теория и методология формирования и развития: автореферат дис. ... докт. экон. наук. – М., 2006.
- 5 Ключников А.В. Менеджмент туризма: учебник. – М.: Советский спорт, 2009.

6 Чудновский А.Д., Жукова М.А. Управление индустрией туризма России в современных условиях: учеб. пособие. – М.: КноРус, 2010.

7 Bruce Prideaux. The role of the transport system in destination development. *Tourism Management* 21 (2000). P. 53–63.

Андатпа

Туризм үдерісі үш негізгі кезеңнен тұрады: белгіленген жерге бару, белгіленген жерде тұру және туристердің өз туған жеріне қайтып баруы. Осылайша, туризмнің үш кезеңінің екеуі туристік компонентті қамтиды. Туризм индустриясы дамуының және гүлденуінің маңызды компоненттерінің бірі – туристік қызмет көрсету. Шет елдік әдебиетте көлік жүйесі 5 «А» туризмнің (accessibility, attraction, accommodation, awareness, amenities) біреуіне жатады, бұл факторлар туризмнің табысты дамуына негізгі талаптарын ұсынады. Туристік дестинацияның қолжетімділігін қамтамасыз етпей тұтас алғанда бәсекеге қабілетті туризм индустриясын құру мүмкін емес. Бұл факт қарастырылып жатқан тақырыптың өзектілігін көрсетеді. Туризмнің көлік инфрақұрылымы басқару саласының объектісі болып саналады. Бұл мақалада туризм көлік инфрақұрылым тұжырымдамасының мәні анықталды, оның ұғымының анықтамасы берілген, оны жіктеудің негізгі критерийлері, сондай-ақ туризм көлік инфрақұрылымдағы қазіргі жағдайды жақсарту жөнінде ұсынымдар берілді. Автор сараптама әдісін қолдану арқылы Қазақстан Республикасының астанасында туризм көлік инфрақұрылымын талдауға тырысты. Туризм саласына барлығы 28 мамандар сауалнамаға қатысты. Осы сауалнаманың негізгі нәтижелері авторға туризм көлік инфрақұрылымындағы ахуалды жақсарту бойынша бірқатар ұсыныстар енгізуге мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: көлік инфрақұрылымы, туризм, басқару, кластерлік тәсілдеме, дамыту, туризмнің қолжетімділігі, жіктеу, критерийлер.

Аннотация

Известно, что туризм как процесс состоит из трех основных этапов: поездки в пункт назначения, пребывания в пункте назначения и возвращения обратно на родину туристов. Таким образом, транспортный компонент охватывает два из трех этапов туризма. Это делает транспортное обслуживание одним из важнейших компонентов развития и процветания индустрии туризма. В зарубежной литературе транспортная система относится к одному из 5 «А» туризма (accessibility, attraction, accommodation, awareness, amenities) – факторов, которые представляют собой основные требования к успешному развитию туризма. Без обеспечения доступности туристской дестинации создание конкурентоспособной индустрии туризма в целом не представляется возможным. Этот факт определяет актуальность рассматриваемой темы. Транспортная инфраструктура туризма считается объектом управления. В данной статье раскрывается сущность концепций транспортной инфраструктуры туризма, дается определение этого понятия, предлагаются основные критерии ее классификации, а также рекомендации по улучшению существующей ситуации в транспортной инфраструктуре туризма. Авторы предприняли попытку проанализировать транспортную инфраструктуру туризма в столице Республики Казахстан, используя метод экспертных оценок. Всего было опрошено 28 специалистов сферы туризма. Основные результаты этого опроса позволили авторам внести некоторые предложения по улучшению сложившейся в транспортной инфраструктуре туризма ситуации.

Ключевые слова: транспортная инфраструктура, туризм, управление, кластерный подход, развитие, доступность туризма, классификация, критерии.

Е.Э. ГАЛИАКБАРОВ,¹

магистр.

Е.С. НИКИТИНСКИЙ,²

д.п.н., профессор.

А.М. МАДЫШЕВА,³

магистр.

Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева (г. Астана).¹

Университет «Туран-Астана». ²

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли (г. Астана)³

ДЕТСКО-ЮНОШЕСКИЙ ТУРИЗМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация

В современном мире туризм является одним из самых заметных экономических и социально-общественных феноменов, который органично сочетает в себе мощную индустрию с многовековой традицией и чрезвычайно богатую рекреационную сферу человеческой жизни, в которой происходит обновление и воспроизводство сил личности. Статья посвящена исследованию детско-юношеского туризма в Республике Казахстан. Приведены результаты исследования состояния и перспектив детско-юношеского туризма, который становится массовым движением подрастающего поколения, родителей и педагогической общественности с целью познания окружающего мира и средств туризма. Установлено, что государственная сеть детских учреждений дополнительного образования туристско-краеведческого профиля в Казахстане начала формироваться в 60-е гг. XX в. За годы независимости в системе образования Республики Казахстан сложилась и действует система туристско-краеведческой работы. Ее развитие убедительно доказало целесообразность использования туризма и краеведения как эффективного средства познания окружающего мира. Мы считаем, что развитие и содержание работы должно быть направлено на здоровое воспитание казахстанского патриотизма. Нужно оказывать психологическую и моральную, физическую помощь учащимся средствами формирования и развития туризма и краеведения, содействовать повышению туристских умений, самостоятельной организации оздоровительного труда и применению полученных навыков для преодоления трудностей жизни.

Ключевые слова: детско-юношеский туризм, краеведение, рекреация, туристские умения, оздоровительный труд.

В современном мире туризм является одним из самых заметных экономических и социально-общественных феноменов, органично сочетающий в себе мощную индустрию с многовековой традицией и чрезвычайно богатую рекреационную сферу человеческой жизни, в которой происходит обновление и воспроизводство сил личности. Туризм также выполняет исключительно важную культурологическую функцию. Ведь человек, путешествующий бизнесмен, ученый, спортсмен, краевед, – это прежде всего личность, которая стремится расширить собственный кругозор, обогатиться новыми знаниями, разумно использовать свободное время для отдыха, знакомства с культурой других народов.

Развитие туризма сегодня идет бок о бок с глобализацией. На земле осталось немного мест, которым удалось избежать туристских посещений. Полное освоение Земли не удовлетворило потребности людей относительно открытия и приключений и их желание познавать обычаи подобных или отличных от себя.

На сегодняшний день одним из наиболее эффективных видов туристской деятельности является детско-юношеский туризм, который вносит большой вклад в воспитание у школьников идейной убежденности, высоких нравственных качеств. Он отражает характерную тенденцию современности, когда предпочтение отдается развитию отдыха на природе, в процессе которого спортивные занятия, восстановление работоспособности сочетается с познавательной деятельностью. Кроме того, он является наиболее доступной и массовой формой активного отдыха, познания и изучения окружающего мира.

В мировой практике детско-юношеский туризм представляют собой уникальное социальное явление. Созданная по инициативе ЮНЕСКО «Ассоциация международных студенческих идентификационных карт» – ISIC содействует развитию молодежного и детско-юношеского туризма. Введение единой карточки с фиксированным сроком действия (16 месяцев) стало простым, но достаточно эффективным шагом на пути создания целой системы льгот и скидок, прямой доступ к которым значительно расширил возможности молодежного туризма. Владельцы карт могут получить скидки на посещение музеев и экскурсий. Карта выдается Ассоциацией ISIC, которая описывает себя как «международная некоммерческая членская ассоциация Международной студенческой туристической конфедерации» (International Student Travel Confederation). В Казахстане оформление карты стоит 3500 тенге.

Особую популярность в Канаде, Кении, США и Китае приобретает посещение заповедников и национальных парков.

Общими отличительными чертами европейских детских и молодежных центров туризма является богатая экскурсионно-познавательная программа с широким спектром спортивно-оздоровительных услуг. В учебных заведениях Англии, Франции, Германии, Австрии и других странах при изучении отдельных предметов педагоги используют в работе с учащимися пешеходные прогулки и поездки в окрестности. Такие методы позволяют учащемуся приобрести и максимально реализовать потребность в познании, творчестве и самоопределиться личностно и профессионально.

Детско-юношеский туризм стал неотъемлемой чертой образа жизни молодого поколения в Германии. К услугам молодежи предоставлены широкая сеть молодежных туристских баз внутри самой Германии (более 600 молодежных баз и 400 домов юных любителей природы), пребывание в которых обходится молодым жителям Германии весьма недорого.

В Японии во время школьных каникул ученики выезжают для обучения различным народным промыслам. Такие экскурсии, с одной стороны, воспитывают уважение к труду, расширяют представления об экономическом потенциале страны. С другой стороны, подобные поездки могут иметь важную утилитарную цель – помочь с выбором будущей специальности [1].

В Казахстане детско-юношеский туризм и краеведение становится массовым движением подрастающего поколения, родителей и педагогической общественности с целью познания окружающего мира и средств туризма. Государственная сеть детских учреждений дополнительного образования туристско-краеведческого профиля в Казахстане начала формироваться в 60-е гг. XX в. За годы независимости в системе образования Республики Казахстан сложилась и действует система туристско-краеведческой работы.

За последние десятилетия наблюдается положительная динамика развития туристско-краеведческого направления (2004 г. – 9 станций, 2017 г. – 37 станций).

Более 800 тысяч детей и подростков участвуют в реализации таких программ туристско-краеведческого движения учащихся, как «Атамекен», «Болашақ», «ЖасҰрпақ», «Шұғыла», «Туған елге тағзым» и другие. В рамках туристско-краеведческой экспедиции школьников «Менің Отаным – Қазақстан» ежегодно проводятся десятки пеших, лыжных, водных, велосипедных походов, экспедиций и экскурсий, в которых участвуют тысячи юных туристов и их взрослых наставников. Ежегодно в республике организуется свыше 1300 профильных юрточных и палаточных лагерей, в которых отдыхают и получают туристские навыки 140 тысяч детей [2].

В настоящее время в республике туристско-краеведческую образовательную деятельность осуществляют 37 станций и центров юных туристов-краеведов, в них занимаются 23 529 школьников. В возрасте от 6 до 18 лет во дворцах и центрах творчества детей занимаются 651 409 школьников, туристско-краеведческих кружках и объединениях образовательных школ – 33 988 школьников. В целом туристско-краеведческим направлениям охвачены 57 517 детей, что составляет в 2017 г. 1,96% от общего количества школьников (рисунок 1, стр. 143).

Общеизвестно, что при научно-техническом и социальном прогрессе увеличивается потребность в усвоении человеком большого объема разнообразной информации, быстром обновлении знаний, совершенствовании умений. В этих условиях резко возрастает роль туристско-краеведческой деятельности, которая интегрирует в себе все основные педагогические процессы.

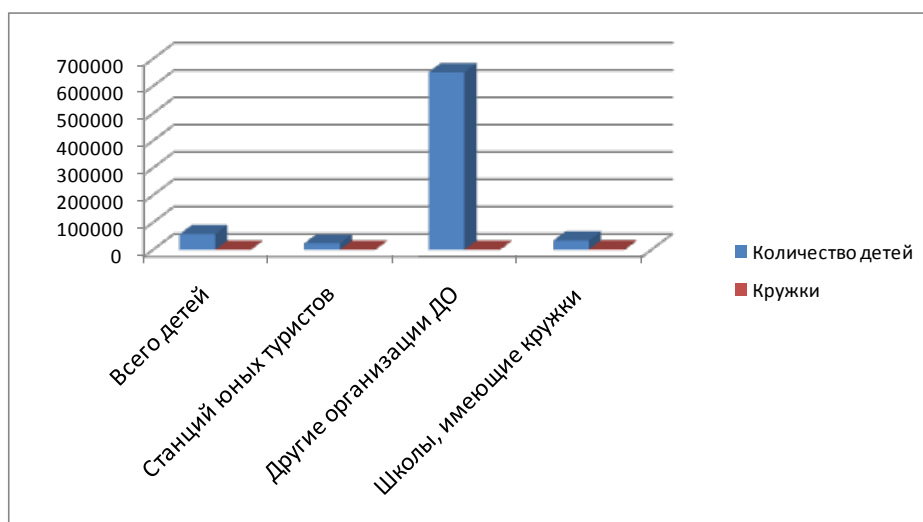

Рисунок 1 – Численность детей, занятых в кружках туристско-краеведческого направления

Актуальность развития детско-юношеского туризма обусловлена тем, что позволяет решать множество других проблем, и одна из них – гиподинамия – малоподвижный образ жизни, поскольку нынешнее подрастающее поколение живет в эпоху компьютеризации, модернизации технократии.

Исследования ученых подтверждают тот факт, что в результате достижений научно-технического процесса, компьютеризации во всех сферах деятельности человека увеличилось количество заболеваний школьников, количество нервных стрессов, срывов в учебе и поведении как следствие переутомляемости, недостаточного пребывания на свежем воздухе, неправильной организации досуга и культуры отдыха. Ведь здоровье человека теснейшим образом связано с действиями природной среды на организм, и поэтому для решения этой проблемы как нельзя лучше подходит туризм, который, в отличие от разнообразных спортивных программ, обладает всеми необходимыми естественными компонентами для здоровья. Это общение с природой, смена обстановки, психологическая разгрузка и главное – физическая активность. Туризм прост в организации, не нуждается в специально оборудованных залах и площадках. Лучшей спортивной площадкой была и остается природа. Туризм доступен для людей любого возраста, является посильным видом спорта, поскольку нагрузки в нем хорошо дозируются с отдыхом, а в основе – обыкновенная ходьба. Являясь одним из самых массовых видов спорта, он способствует воспитанию здорового и закаленного человека, обогащает духовную жизнь не на словах, а на деле, воспитывает любовь к родному краю. И для того чтобы казахстанцы любили свою землю, необходимо эту любовь прививать с детства. Больше всего этому способствуют походы, экспедиции и путешествия, в которых учащиеся имеют возможность знакомиться с местными достопримечательностями, с прошлым и настоящим родного края, с традициями и обычаями своего народа, изучать культурное наследие своих предков, проводя поисковую деятельность.

В организациях образования республики работают 7 668 заместителей директоров школ по воспитательной работе, 18 402 педагога дополнительного образования, в том числе 851 педагог туристско-краеведческого направления (из них 698 – с высшим педагогическим образованием, 42 – с высшим профессиональным образованием, 84 – со среднеспециальным педагогическим образованием и 27 – со среднеспециальным профессиональным образованием (рисунок 2, стр. 144).

Исследования казахстанских ученых показали, что среди детей и учащейся молодежи, с одной стороны, наблюдается интенсивное стремление к объединению, признанию их роли в обществе, самостоятельному выбору путей и форм самовыражения, самореализации. С другой стороны, рост гражданской инициативы подростков зачастую сдерживает отсутствие в организациях образования реальных условий для самореализации.

Рисунок 2 – Численность педагогов туристско-краеведческого направления по Республике Казахстан

Цель и задачи государственной политики, направленной на обеспечение удовлетворения потребностей детей и юношества в их физическом и нравственном развитии, приобщение к духовной культуре своего народа, изучение исторического прошлого страны, не могут быть решены без радикального совершенствования системы детско-юношеского туризма. Реализуемые программы профессиональной подготовки и переподготовки слабо отражают основную специфику деятельности этих специалистов. За последние 3 года только 30,8% педагогов смогли повысить уровень своей квалификации по профилю туристско-краеведческого направления. В связи с этим детско-юношеский туризм в республике испытывает определенные трудности, которые заключаются в следующем:

- ♦ слабое развитие сети организаций дополнительного образования туристско-краеведческой направленности;
- ♦ организации дополнительного образования туристского направления отсутствуют в Акмолинской, Атырауской, Жамбылской, Карагандинской, Костанайской, Мангыстауской и Кызылординской областях;
- ♦ отсутствие системы профессиональной подготовки педагогов дополнительного образования в высших учебных заведениях. Потребность педагогов туристско-краеведческого направления в повышении квалификации составляет 69,2 %;
- ♦ слабо происходит внедрение передового педагогического опыта по организации детско-юношеского туризма;
- ♦ морально устарела или полностью утрачена материально-техническая база туристских организаций дополнительного образования; здания, где происходит подготовка юных туристов, требуют капитального ремонта;
- ♦ система детско-юношеского туризма испытывает дефицит в современном оборудовании и инвентаре, учебных пособиях, компьютерной технике, высокоскоростном интернете;
- ♦ недостаточную поддержку получают одаренные дети, занимающиеся спортивным туризмом. Слабо проводится работа с детьми из малообеспеченных семей, т.к. массовый детско-юношеский туризм требует финансовых вложений (приобретение инвентаря и экипировки, организация походов и летних туристско-оздоровительных лагерей);
- ♦ недостаточное бюджетное финансирование [3].

Для решения возникших проблем в развитии детско-юношеского туризма Министерством культуры и спорта Республики Казахстан рассмотрена Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года, в которой детско-юношеский туризм является одним из основных принципов и общих подходов развития индустрии туризма в Республике Казахстан.

Согласно данной концепции развитие детско-юношеского туризма будет проводиться комплексно совместно со всеми заинтересованными органами и местными исполнительными органами (акиматами) путем:

- 1) определения стратегических направлений для создания открытого информационного, образовательного, социального пространства детско-юношеского туризма, привития навыков трудовой, общественной деятельности, поисковой и исследовательской работы, профессиональной ориентации, социальной адаптации;

- 2) создания условий для развития детско-юношеского туризма, краеведения и экскурсионной работы;

- 3) обновления содержания туристско-краеведческих мероприятий в контексте культурно-образовательного и социально-педагогического проектирования и компетентностной модели образовательного процесса.

Детско-юношеский туризм, являясь активным видом туризма, способствует:

- 1) приобщению подрастающего поколения к здоровому образу жизни через общение с природой и является альтернативой вредным привычкам;

- 2) воспитанию воли и духовности;

- 3) практическому познанию родного края, знакомству с окружающей природой, памятниками истории и культуры [4].

Необходимо рассмотреть детско-юношеский туризм как сложившуюся целостную систему и отметить, что равнозначными его составляющими являются дополнительное туристско-краеведческое образование детей и туристско-краеведческая деятельность. При этом если дополнительное туристско-краеведческое образование находится в стадии становления, то туристско-краеведческая деятельность характеризуется как явление со сложившимися традициями и определенными формами ее реализации, которые постоянно дополняются и обновляются.

Занятие различными видами туризма с детских лет позволяет воспитывать чувство гражданственности, туристской культуры и развивает способность воспринимать идеологию гостеприимства как общегосударственную идею, при реализации которой возможно реальное развитие туризма как действенного сектора экономики, обеспечивающего устойчивое развитие государства с минимальными последствиями для природы и общества.

В области детско-юношеского туризма необходимо реализовать следующие меры:

- 1) разработать проект Программы развития детско-юношеского туризма в Республике Казахстан до 2020 года и внести ее отдельным разделом в Государственную программу развития туризма Республики Казахстан до 2020 года;

- 2) в связи с тем, что вопросы развития детско-юношеского туризма и проведения мероприятий с учащейся молодежью, а следовательно, и финансирование бюджетных программ переданы Министерству образования и науки РК, просить данное министерство возглавить организацию и проведение республиканской экспедиции «Моя Родина – Казахстан» и внести бюджетную заявку на ее финансирование в 2018 году;

- 3) рекомендовать Министерству образования и науки РК совместно с заинтересованными организациями обеспечить проведение республиканской туристской экспедиции «Моя Родина – Казахстан» на всех ее этапах в общеобразовательных школах, средних специальных учебных заведениях, 1–2-х курсах вузов;

- 4) внедрять в учебные программы академических и внеклассных занятий общеобразовательных школ обучение основам туристской техники, выполнение нормативов и требований значка «Қазақстан саяхатшысы»;

- 5) открыть в республике пять (по одной – для центральных, северных, южных, западных и восточных регионов страны) детско-юношеских спортивных школ (ДЮСШ) с туристской и альпинистской специализацией;

- 6) на примере областного центра детско-юношеского туризма Западно-Казахстанской области создать центры детского туризма в каждом регионе страны [5];

- 7) осуществить разработку образовательных программ, курсов повышения квалификации педагогов дополнительного образования по туристской технике и спортивному ориентированию;

- 8) совершенствовать нормативно-правовое регулирование детско-юношеского туризма в Республике Казахстан;
- 9) разработать туристские маршруты для школьников и студентов во время каникул;
- 10) обеспечить разработку методических рекомендаций:
- ♦ по организации туристско-краеведческой работы в организациях дополнительного и среднего образования;
 - ♦ по организации деятельности инструктора детско-юношеского и школьного туризма;
 - ♦ по организации деятельности детско-юношеских туристских баз, агротуристских объектов;
 - ♦ по судейству школьных туристских соревнований;
 - ♦ по хранению туристского снаряжения и инвентаря;
- 11) разработать нормативы на прохождение туристских походов и спортивного ориентирования;
- 12) открыть молодежные туристские базы и студенческие туристские клубы в высших учебных заведениях;
- 13) выявить и распространить лучшие практики;
- 14) практиковать проведение профориентационной работы в области туристского менеджмента среди учащихся;
- 15) проводить республиканские мероприятия по детско-юношескому туризму, ежегодные республиканские зимние и летние спартакиады по туристскому многоборью.

Уверены, что предпринятые меры позволят использовать весь арсенал молодежного и детско-юношеского туризма для воспитания всесторонне развитого подрастающего поколения страны, формирования у казахстанской молодежи туристской культуры и приверженности к здоровому образу жизни. Туризм и краеведение всегда были мощным средством в системе образования и воспитания подрастающего поколения, формирования здорового образа жизни, организации отдыха, досуга и восстановления духовных и телесных сил. Ведь еще Я.А. Коменский в своих трудах писал: «Воспитание – это процесс жизни, а не подготовка к будущей жизни».

Мы считаем, что развитие и содержание работы должно быть направлено на здоровое воспитание казахстанского патриотизма. Нужно оказывать психологическую и моральную, физическую помощь учащимся средствами формирования и развития туризма и краеведения, содействовать повышению туристских умений, самостоятельной организации оздоровительного труда и применению полученных навыков для преодоления трудностей в жизни.

Если в средней школе целенаправленно и систематически пропагандировать здоровый образ жизни, активно занимаясь туристской работой, то дети хорошо окрепнут, получают физическую и психологическую закалку и будут хорошо подготовлены к самостоятельной жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Рекомендации Конгресса ЮНЕСКО: <http://www.unesco.org/oercongress>.
- 2 Концептуальные подходы к развитию детско-юношеского туризма в Республике Казахстан на 2015–2018 годы // МОН РК РУМЦДО.
- 3 Справочный материал об организации детско-юношеского туризма в Республике Казахстан // МОН РК РУМЦДО.
- 4 Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2013 года: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 30 июня 2017 г. № 406.
- 5 Никитинский Е. Перспективы развития детско-юношеского туризма // Республиканский научно-познавательный журнал «Мир путешествий». – 2012. – № 3(20). – Май–июнь. – С. 34–38.

Андатпа

Қазіргі әлемде туризм – ең елеулі экономикалық және әлеуметтік-қоғамдық құбылыстардың бірі, бұл көп ғасырлық тарихы бар қарқымды индустрияны және тұлға күшінің жаңаруы мен қалпына келтіруі байқалатын адам өмірінің аса бай рекреациялық саласын үйлесімді байланыстыратын ең ауқымды экономикалық

және әлеуметтік-қоғамдық феномендердің бірі болып табылады. Мақала Қазақстан Республикасындағы балалар-жасөспірімдер туризмін зерттеуге арналған. Қоршаған ортаны және туризм құралдарын тану мақсатында өсіп келе жатқан ұрпақтың, ата-аналардың және педагогикалық қоғамдастықтың жаппай қозғалысы болып табылатын балалар-жасөспірімдер туризмінің жағдайы мен болашағын зерттеуінің нәтижесі келтірілген. Қазақстандағы туристік-өлкетану бағытындағы қосымша білім берудің балалар мекемелерінің мемлекеттік желісі XX ғасырдың 60-шы жылдарында құрыла бастағаны анықталды. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде туристік-өлкетану жұмысы қалыптасып, қызмет атқаруда. Оның дамуы туристік-өлкетану қоршаған ортаны танудың тиімді құралы ретінде қолданудың орындылығын дәлелдеді. Жұмыстың дамуы мен мазмұны қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуге бағытталуы керек деп санаймыз. Туризмді және өлкетануды қалыптастыру және дамыту арқылы білім алушыларға психологиялық және моральдық, физикалық көмек көрсету, туристік ептілікті арттыруға атсалысу, сауықтыру еңбегін өздігінше ұйымдастырып, алынған дағдыларды өмір қиындықтарын жеңу үшін қажет.

Тірек сөздер: балалар-жасөспірімдер туризмі, рекреация, туристік ептілік, сауықтыру еңбегі.

Abstract

Today tourism is one of the most noticeable economic and social and public phenomena in the modern world which organically combines the powerful industry with centuries-old tradition and extremely rich recreational sphere of human life in which there is an updating and reproduction of forces of the personality. The article is devoted to the study of children- youth tourism in the Republic of Kazakhstan. There are results of the study and the perspective of children-youth tourism in Kazakhstan, which is the result of the massive motivation of the subcontracting, parenting and pedagogical society with the knowledge of the surrounding world and tourism. It is established that the State network of children's institutions of additional education in the tourism and local lore profile in Kazakhstan began to be formed in the 1960s of XXc. During the years of independence, the system of tourism and local lore work has developed in the educational system of the Republic of Kazakhstan. Its development convincingly proved the expediency of using tourism and local history as an effective means of understanding the world around us. We believe that the development and content of the work should be aimed at the healthy upbringing of Kazakhstan's patriotism. It is necessary to provide psychological and moral, physical help to students by means of formation and development of tourism and study of local lore and to promote the increase of tourist skills, independent organization of improving work and application of the acquired skills to overcome the difficulties of life.

Key words: children and youth tourism, local lore, recreation, tourist skills, therapeutic labour.

Л.М. МУТАЛИЕВА,¹

к.э.н., доцент.

А.К. МУСАБАЕВА,¹

магистр.

М.Р. СМЫКОВА,²

к.э.н., доцент.

Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева (г. Астана).¹

Алматы Менеджмент Университет²

АНАЛИЗ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ПРЕДПОЧТЕНИЙ ТУРИСТОВ РАЗНЫХ ПОКОЛЕНИЙ

Аннотация

На основании теории поколений и текущей ситуации на рынке были выявлены поведенческие характеристики для каждого поколения: поколение «Беби бум» – старше 54 лет, поколение X – 35–54 года, поколение Y – «миллениалы» ранние и поздние – 18–34 года, поколение Z – младше 18 лет. Как показал анализ, поведенческие характеристики и мотивы поведения потребителей отличаются и имеют свои особенности. Оценка поведения поколения «Беби бум» показывает предпочтение классических видов отдыха, пляжных и культурно-познавательных туров. Для них важны визуальные аспекты и коллективные формы отдыха. Поколение X предпочитает развлекательные, пляжные и спортивные виды туризма, важны семейные формы отдыха и посещения брендовых направлений и получение скидок. Поколение Y – «миллениалы» сами формируют путешествия, комплектуют туры с помощью Интернет-ресурсов, важно наличие всевозможных приложений с возможностью сделать отдых более удобным, комфортным и привлекательным. Проведенный анализ позволяет использовать его результаты для развития видов и форм туристских продуктов и экскурсий. Туроператоры и турагенты понимают, какие поведенческие особенности имеет каждое поколение для формирования туров с учетом их потребностей и мотивации. Теория поколения показывает необходимую траекторию развития туристских фирм при организации и комплектации туров.

Ключевые слова: туризм, потребительские предпочтения, поколения, поведение потребителей, удовлетворенность, поведенческие особенности, туры.

Туристская деятельность представляет собой комплексный процесс. Поведение потребителей на рынке туристских услуг зависит от того, какие виды туризма они предпочитают, от культурных особенностей туристов, их предпочтений в виде и форме отдыха [1].

Исследования мотивации поведения потребителей необходимы для понимания того, как сформировать привлекательные для туристов туристские продукты и создать условия отдыха и интересные экскурсии.

Информация о потребительских предпочтениях позволит улучшить качество предлагаемых туров, их уникальность и добиться конкурентных преимуществ на рынке [2].

Управлять поведением потребителей возможно в том случае, если будет определено, какие потребительские характеристики повысят удовлетворенность клиентов и конкурентоспособность туристского продукта.

На туристскую деятельность оказывает влияние множество факторов. При организации туристской поездки важно не только качество предоставляемых услуг, но и определение важных потребительских характеристик при оценке удовлетворенности клиентов [3].

С точки зрения маркетинга важно определить, какие туристские характеристики влияют на удовлетворенность, какие не имеют значение и какие, наоборот, вызывают отрицательную реакцию. Исследование было проведено по двум поколениям: поколение Y и поколение X [4]. В таблице 1 (стр. 149) представлены поведенческие особенности представителей данных поколений и выявлены с учетом этого наиболее значимые факторы, влияющие на принятие решения о покупке в сфере туризма.

Таблица 1 – Сравнительный анализ потребительских характеристик в сфере туризма двух поколений

Поколение Y (от 19 до 35 лет)			Поколение X (от 36 до 54 лет)		
Характеристика. Живут в условиях виртуального мира. Работа в удовольствие. Партнерство. Доверяют больше смартфонам, чем людям. Любители брендов. Предпочитают здоровый образ жизни.			Характеристика. Визуалы. Потребности: квартира, машина. Редко меняют сферу деятельности. Работа для получения вознаграждения. Борьба – основа жизни.		
Факторы, не имеющие значения	Факторы, влияющие на удовлетворенность	Факторы, влияющие на неудовлетворенность	Факторы, не имеющие значения	Факторы, влияющие на удовлетворенность	Факторы, влияющие на неудовлетворенность
Наличие гида и современной инфраструктуры	Цена и развлекательный досуг	Отсутствие выбора видов отдыха, отсутствие активных видов отдыха с элементами спорта	Развлекательный досуг, использование активных видов отдыха	Разнообразная и качественная кухня, цена, наличие гида и скорость предоставления услуг	Низкая скорость обслуживания, некачественная кухня, отсутствие гида

В целом полученные результаты опроса отражают особенности поколений и помогут понять, как формировать и пакетировать турпоездки. При организации турпоездки желательно рассматривать методы и формы их организации с учетом теории поколений и их потребностей.

В настоящее время можно выделить четыре основных поколения, которые имеют разные поведенческие характеристики и особенности.

1. Поколение «Беби бум» – старше 85 лет.
2. Поколение X – 35-54 года.
3. Поколение Y – «миллениалы» ранние и поздние – 18–34 года.
4. Поколение Z – младше 18 лет [5].

Характеристика поколения «Беби бум» показывает, что они являются визуалами – копят деньги, редко меняют сферу деятельности, являются в основной массе трудоголиками, ведут активный образ жизни и их кредо – постоянная борьба. Рассмотрев их поведенческие особенности, можно сделать вывод об их отношении к туристским поездкам, отдыху и путешествиям.

Таблица 2 – Потребительские предпочтения в сфере туризма поколения «Беби бум»

Характеристика поколения	Отношение к туризму	Предпочитаемые формы отдыха	Предпочитаемые виды отдыха	Предпочитаемые средства размещения
Оптимизм, коллективизм и командный дух, культ молодости	Запланированные, но не частые поездки	Коллективные формы организации отдыха, совместные поездки	Пляжный, экскурсионный, культурно-познавательный, спортивный	Пансионаты, гостиницы

В целом следует отметить, что представители поколения «Беби бум» любят отдыхать с семьей, друзьями, компаниями, поэтому их привлекают в большей степени или организованные туры, а если самостоятельно организованные виды туров, то совместно с семьей, родственниками и друзьями. Для данных потребителей важно качество кухни, наличие классических блюд, наличие шопинга во время путешествия, т.к. шопинг для них является развлечением.

Следующее поколение X – 35–54 года часто называют «неизвестным поколением» или «поколением с ключом». Это поколение более самостоятельное, потому что имели родителей-трудоголиков. Это поколение более разборчиво в выборе работы, им нужны разные варианты. Они предпочитают работать там, где нужны творческое отношение к делу, креативность

и нестандартность. Поколение X более прагматично, у них ослаблен патриотизм, но для них важна семья и близкие люди. С учетом их особенностей они более активно путешествуют по сравнению с поколением «Беби бум» и у них сложились свои поведенческие особенности при использовании туристских услуг (таблица 3).

Таблица 3 – Потребительские предпочтения в сфере туризма поколения X

Характеристика поколения	Отношение к туризму	Предпочитаемые формы отдыха	Предпочитаемые виды отдыха	Предпочитаемые средства размещения
Прагматизм, цинизм, ценят время	Запланированные, но частые поездки	Семейные поездки, выбирают выгодные туры со скидками, краткосрочные поездки	Пляжный, спортивный, развлекательный	Пансионаты, гостиницы, санатории, кемпинги

Поколение X любит отдыхать с близкими, при этом они предпочитают путешествовать несколько раз в год и отдают предпочтение краткосрочным поездкам, пляжным видам отдыха, желательно наличие развлекательной программы.

Поколение Y делится на ранних «миллениалов» (29–35 лет) и поздних (18–28 лет), их еще называют «поколением большого пальца». Это поколение живет в виртуальной реальности, для них часто нет различий между реальным и виртуальным.

Поколение «миллениалов» часто меняет сферу деятельности, они могут одновременно заниматься тремя видами деятельности, предпочитают шеринговые услуги (концепция пользования, а не владения). Для данного поколения основной принцип – работа в удовольствие, больше эмоций они получают от экстрима или креатива. Поколение Y хорошо разбирается в моде, лояльно к брендам, использует новые технологии для решения каждодневных бытовых проблем, ценит функциональность превыше развлечений. Это первое поколение, которое доверяет больше смартфонам, чем людям. Учитывая его особенности, можно понять, какие предпочтения у этого поколения в сфере туризма.

Таблица 4 – Потребительские предпочтения в сфере туризма поколения Y

Характеристика поколения	Отношение к туризму	Предпочитаемые формы отдыха	Предпочитаемые виды отдыха	Предпочитаемые средства размещения
Живут в виртуальном мире. Характеризуются прежде всего глубокой вовлеченностью в цифровые технологии	Формируют сами путешествия с помощью интернет-ресурсов	Путешествуют семьей или самостоятельно	Спортивные, развлекательные	Отели, хостелы

Для них при организации путешествия важен комфорт и удобство, многофункциональность. В гостиницах и ресторанах для поколения Y не так важен дизайн, качество продуктов, как важна современная инженерия, вентиляция. Они предпочитают электронные формы покупки турпродуктов и отдельных услуг. При этом у них есть бренды, которые они предпочитают и которым доверяют, а также важны акции при предоставлении услуг. Они часто пользуются «горящими путевками». При выборе турпродукта они рассмотрят разнообразные варианты, сравнят их и только после этого примут решения о покупке.

Для них важно наличие всевозможных приложений, которые дают возможность сделать отдых более удобным, комфортным и привлекательным. Модель поведения направлена на развлекательные, спортивные виды отдыха. Они готовы воспользоваться услугами виртуального гида или виртуальной экскурсии. Большую часть жизни они проводят в виртуальном мире.

Происходящая на современном рынке глобализация привела к тому, что у поколения Y изменились предпочтения и в питании, они предпочитают блюда итальянской, китайской, японской и других кухонь.

Следующее поколение Z – младше 18 лет. Предполагается, что они будут идеалистами, это свободные личности в виртуальном мире. Представители данного поколения часто меняют сферу деятельности, у них новый мозг на аутсорсе. Они всю информацию получают из интернета и социальных сетей. Для поколения Z работа в удовольствие, для них важно партнерство, они будут уделять внимание экологичности.

Данное поколение будет жить в период процветания эмоционального интеллекта, роботизации, и поэтому для них важна будет «умная» упаковка, которая будет следить за свежестью продуктов и позволит заказать новую порцию товара в один клик.

В сфере туризма, учитывая их особенности, будет сформирован новый спрос.

Таблица 5 – Потребительские предпочтения в сфере туризма поколения Z

Характеристика поколения	Отношение к туризму	Предпочитаемые формы отдыха	Предпочитаемые виды отдыха	Предпочитаемые средства размещения
Живут в виртуальном мире, предпочитают положительные эмоции от экстрима и комфортных условий	Формируют программу путешествия	Путешествуют самостоятельно	Экстремальные, развлекательные, экологические туры	Отели в форме «умного дома»

Для поколения Z в процессе отдыха важно получить комфортные условия, возможность самим управлять процессом отдыха, умные гостиницы, которые давали бы им особые условия отдыха, а также экстремальные виды отдыха. Многие из них будут отдавать предпочтения экологическим видам туризма.

В целом проведенный анализ показывает, что потребности у разных групп потребителей с учетом их возрастной категории отличаются и привязаны к их поведенческим особенностям.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Березин И. Маркетинговый анализ. Рынок. Фирма. Товар. – М.: Продвижение, 2007. – 480 с.
- 2 Янкевич В.С. Маркетинг в гостиничной индустрии и туризме: российский и международный опыт. – М.: Финансы и статистика, 2004.
- 3 Кревенс Д.В. Стратегический маркетинг. – 6-е издание: пер с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 752 с.
- 4 Шамис Е., Никонов Е. Теория поколений. Необыкновенный Икс. – М., 2016.
- 5 <https://svblog.ru/teoriya-pokoleniy/>.

Аңдатпа

Нарықтағы жағдайдың өзгеруіне орай ұрпақ теориясының негізінде әр ұрпаққа тән тәртіп сипаттамасы анықталған: «беби бум» ұрпағы 54 жастан жоғары, X ұрпағы – 35–54 жас аралығы, ерте және кеш Y «миллениалдар» ұрпағы – 18–34 жас, Z ұрпағы – 18 жастан кіші. Талдауда көрсетілгендей, тұтынушылардың мінез-құлықтық сипаттамалары мен мінез-құлық дәлдемелері бір-бірінен айрықша және өзіндік ерекшеліктері бар. «Беби бум» ұрпағының мінез-құлқын бағалау классикалық демалу, жағажай және мәдени-танымдық экскурсия турларды қалайтынын көрсетеді. Оларға визуалды аспектілер мен демалыстың ұжымдық формалары маңызды. X ұрпағы ойын-сауық, жағажай және спорттық туризм түрлерін қалайды, оларға демалудың отбасылық түрлерін және танымал бағыттарға бару және жеңілдік алу маңызды. Y ұрпағы – «миллениалдар» Интернет-ресурстардың көмегімен өздері саяхаттарын таңдап, турларды рәсімдейді. Демалысты жайлы, ыңғайлы және тартымды етуге мүмкіндік беретін әртүрлі қосымшалардың болуы маңызды. Талдау туристік өнімдер мен экскурсиялардың түрлерін және формаларын дамыту үшін өз нәтижелерін пайдалануға мүмкіндік

береді. Туроператорлар мен турагенттер әр ұрпақтың қажеттіліктерін және уәждемелерін ескере отырып, қандай мінез-құлықтық ерекшеліктері бар екенін түсінеді. Ұрпақ теориясы туристік фирмалардың туризмді ұйымдастыру мен құрамдауда қажетті траекторияны көрсетеді.

Тірек сөздер: туризм, тұтынушылық талғам, ұрпақ, тұтынушылардың мінез-құлқы, қанағаттанушылық, мінез-құлықтық ерекшеліктер, турлар.

Abstract

In the changing situation on the market, as well as on the basis of the theory of generations, the behavioral characteristics for each generation were revealed: the "baby boom" generation is older than 54 years, the generation X is 35–54 years, the generation of Y "millennials" early and late – 18–34 years, generation Z – under 18 years old. As the analysis has shown, the behavioral characteristics and motives of consumers' behavior for each generation differ and have their own characteristics. The assessment of consumer behavior of the generation "baby boom" shows that they prefer classical types of recreation, such as beach and cultural and educational tours. When organizing recreation for them, visual aspects and collective forms of recreation are important. Generation X gives preference to entertainment, beach and sports tourism, for them family forms of recreation are important. They are aimed at visiting brand lines and getting discounts. The generation of Y "millennials" change their life values, which is reflected in their motives for travel. They form the travel themselves, complete tours with the help of Internet resources. For them it is important to have all kinds of applications that make it possible to make the rest more comfortable and attractive. In general, the analysis will allow using the results of analysis for the development of different types and forms of tourist products and excursions. Tour operators and travel agents should understand what behavioral features each generation and form tours in accordance with their needs and motivation. The theory of generation is a reference point, and they show the necessary trajectory of the development of tourist firms in the organization and completion of tours.

Key words: tourism, consumer preferences, generations, consumer behavior, customer satisfaction, behavioral features, tours.

К.К. ЗАКИРЬЯНОВ,¹

д.п.н., профессор.

Г.А. КУЛАХМЕТОВА,¹

магистр наук, докторант.

А.Н. МАКОГОНОВ,¹

д.п.н., профессор.

Казахская академия спорта и туризма¹

САКРАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА. МИФЫ И РЕАЛЬНОСТЬ В ИСТОРИИ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Аннотация

В статье представлены исторические материалы признанных в мировом научном обществе ученых-историков, филологов, культурологов, свидетельствующие, что степная устная информация является надежным источником знаний формирования современной историографии Казахстана. Внутренний туризм должен опираться на символическое наследие народа. Устные народные предания могут являться надежным источником информации для создания объективной картины исторического прошлого казахского народа. В понятиях истории любого этноса запечатлены опыт жизни нации, племени и даже отдельного человека, отражены их ценности и цели, морально-этические нормы. С этой точки зрения живая традиция летописей, хроник, в частности, казахские устные исторические хроники, представляют собой неисчерпаемую сокровищницу этнической истории. С начала 90-х гг. прошлого века в Казахстане сложился большой общественный интерес к жизни, деятельности и боевым подвигам казахских батыров, которые до сих пор остаются главными героями историографического мифотворчества. Авторами предлагается на основе письменной и степной устной информации восстановить в памяти народа забытые имена великих предков казахского народа, определить сакральные места на казахстанском участке Великого Шелкового пути. Все это будет способствовать воссозданию более полной и объективной картины исторического прошлого казахского народа, формированию большого общественного интереса, и прежде всего у подрастающего поколения, к жизни, деятельности и боевым подвигам казахских батыров, а регионы Казахстана станут более привлекательными туристскими местами как для казахстанских, так и для зарубежных туристов.

Ключевые слова: мифы, великие личности, памятники, казахский народ, сакральные места, устные народные предания, история, хроники, летописи.

Известный ученый, доктор исторических наук, проект-координатор фонда им. Фридриха Эберта по странам Центральной Азии в предисловии к книге «Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана [1, с. 4] отмечает: «Неизвестные аспекты исторического прошлого освещены и изучены со всей мыслимой, а зачастую и немислимой тщательностью. Сдернуть покровы, отыскать неизвестное, чтобы сокрытое стало явным, – сверхзадача историков. Но это одна сторона познания: поиск явного в тайном «кто», «когда», «так», «потому что» приходит не из плоских фраз аналитиков, историков и критиков, а из символов и мифов, благодаря которым были сотворены и создаются новые рукотворные мифы от Истории».

Мифология, как никакое другое искусство, может быть средством для исследования истории отдельных народов, поскольку в мифах зафиксированы события прошлого. Бывает, что некоторые исторические личности в литературных или научных произведениях превращаются в мифические и наоборот. В казахской литературе таковы образы Коркыта, Алаша-хана, реальность которых вызывает у некоторых исследователей большие сомнения: в исторических хрониках их имена не найдены [2, с. 5].

Миф традиционно выполняет важную инструментальную функцию обслуживания конкретной задачи, прямо или опосредованно связанной с современной политикой в сфере национально-государственного строительства, национальной идеологии и культуры. В условиях распада колониальной системы и образования независимых государств миф призван формировать у людей уважение к своему народу и своей собственной стране, сплотить их и наделить необходимой энергией преодоления неизбежных трудностей, а поэтому играет почти исключительно этноцентристский характер [1, с. 133].

Устные народные предания могут являться надежным источником информации для создания объективной картины исторического прошлого казахского народа.

Специфика казахстанской историографической ситуации заключается в отсутствии у казахов-кочевников в доколониальную эпоху их истории развитой традиции передачи письменной исторической информации и опыта создания рукописной исторической литературы в виде хроники, летописи или сочинений [1, с. 135]. У степных номадов издавна бытовала традиция передачи устного исторического знания самих свидетелей истории о своем прошлом. Историческая память казахов о своих предках отразилась в различных народных преданиях и легендах, которые устно передавались от одного поколения к другому. В этих фольклорных материалах освещаются отдельные события общественной жизни казахов, относящихся к эпохе сложения казахского ханства (XV–XVII вв.), различные аспекты казахско-джунгарских отношений (XVII–середина XVIII в.), полководческая деятельность и подвиги казахских ханов Есима (1598–1613, 1627–1628 гг.), Тауке (1680–1715 гг.), Абулхаира (1710–1748 гг.), Абылая (1771–1780 гг.), Жангира (1824–1845 гг.), Кенесары (1837–1847 гг.) [3, с. 62–63].

В своем большинстве разножанровые произведения устной народной памяти казахов о своем прошлом начали письменно издаваться только с середины XIX в., т.е. спустя почти 150 лет после прошедших событий, и за это время в Степи сменилось от шести до девяти поколений – носителей этих исторических знаний. Многие из них дошли до нашего времени в письменном изложении на русском и казахском языках известных собирателей казахского народного фольклора второй половины XIX и начала XX вв.: Ч. Валиханова, Г.Н. Потанина, С. Жантурина, Т. Сейдалина, А. Диваева, Ш. Кудайбердиева, К. Халида, М. Тынышпаева и других исследователей.

В понятиях истории любого этноса запечатлены опыт жизни нации, племени и даже отдельного человека, отражены их ценности и цели, морально-этические нормы. С этой точки зрения живая традиция летописей, хроник, в частности, казахские устные исторические хроники, представляют собой неисчерпаемую сокровищницу этнической истории [4, с. 132].

Казах-кочевник считал житейской нормой знание своих родственных корней и связей, возводя их до морально-этических норм. Это давало возможность ориентироваться в истории, географии, социальных отношениях между родами этноса. Традиция кочевать по беспредельным степям сопровождалась встречами с различными родами и людьми, попутными аулами, когда завязывались новые или возобновлялись старые родственные связи. Эти контакты расширяли кругозор казаха по истории рода или этноса. Любой такой контакт имел долговременные последствия для совершенствования степной устной историографии, обеспечивал длительное хранение в памяти исторической информации. Благодаря взаимному сопоставлению большего числа фактов заново уточнялись кардинальные события истории и в результате отсеивались ложные мифы [4, с. 140].

Известный ученый-путешественник Ч. Валиханов восхищался особенностью кочевников хранить в памяти многие сведения о старине в первозданной их чистоте. В частности, он пишет: «Изумительно, с какой свежестью сохранили казахи свои древние предания и поверья, и еще изумительнее, что во всех отдаленных концах степи, особенно стихотворные саги, передаются одинаково и при сличении они буквально тождественны, как списки одной рукописи. Благодаря степной устной истории глубинная память этноса до сих пор хранит в себе свидетельства о тех древнейших эпохах, когда некоторые другие народы имели представление о доисторическом времени лишь по предположительным археологическим данным, что не всегда соответствует действительности [4, с. 140].

Например, абсолютизируя версии некоторых археологов (публикации Х. Алпысбаева и Н. Костенко 1960-х гг.), доктор геологоминералогических наук А. Байбатша пишет: «Первые люди возникли на территории Казахстана около 2 млн лет назад [5, с. 76]. В то время как самые достоверные и ранние данные, выявленные методом электронно-парамагнитного резонанса, свидетельствуют, что возраст палеолитических памятников, отнесенных к южному Казахстану, составляет 510 тыс. лет, а памятники Новый Узень (Мангистау) имеют датировку около 1 млн лет».

Убедительный пример о тождестве устной хроники и письменного документа приводит цитируемый выше автор [4, с. 141], который записал в 60-х гг. поэтическое предание о смерти

Жошы-хана со слов улытауского аксакала Тая Тлегенулы, могила которого находится в Улытау. Он познакомился с аналогичным текстом Абулгази в «Родословной тюрков» и был поражен совпадением сказаний. Разница между текстом рукописи XV в. с текстом Тая Тлегенулы составила всего два слова, что подтверждает надежность глубинной этнической памяти. Далее А. Сейдембек пишет: «...Встретиться с Тай Тлегенулы мне помогли потомки известного жырау-сказателя наймана Кентбуги. Каждый человек этого рода свободно перечисляет имена своих предков, родившихся от Кентбуги. Удивительно, что потомки не только перечисляют своих праотцов, но и рассказывают о выдающихся личностях, походах так подробно, будто между ними не стоит тысячелетняя дистанция».

Вместе с тем известный казахстанский исследователь устного народного творчества казахов, доктор филологических наук С. Каскабасов отмечает: «Чем древнее событие, тем предание менее исторично и тем более оно тяготеет к легенде» [6, с. 47]. В этой связи С. Каскабасов считает, что устные народные предания казахов не являются первичными, соответственно, самодостаточными источниками исторической информации для воссоздания более или менее точной и объективной картины развития казахского общества в эпоху XVII–XVIII вв., а представляют собой достаточно многослойный исторический источник, который можно использовать в исследовательской практике в основном в качестве дополнительного материала к различным письменным материалам того времени. Между тем, сравнивая летописи разных времен, составленные под углом зрения какой-то определенной идеологии, доктор философских наук А. Сейдембек [4, с. 141] отмечает, что степная устная информация более объективна и беспристрастна, чем письменные свидетельства, неоднократно переписанные. Поэтому невозможно отрицать ее влияние на формирование традиций историографии, на ее различные школы, существующие в Центральной Азии в последние десять веков, то есть все письменные памятники, летописи и хроники прочно опирались на устную историческую хронику номадов.

Рашид-ад-дин, создавший на основе степной устной информации свой исторический труд «Сборник летописей», пишет: «...в соответствии с положениями древней своей традиции тюрко-монголы придают особое значение тому, чтобы каждый из них хорошо знал свое происхождение по генеалогии, по роду племени. Детям, едва те начинают говорить, через легенды и сказания даются конкретные сведения об их предках, племени и роду. До сих пор никто не отступил от этого закона» [7].

С начала 90-х гг. прошлого века в Казахстане сложился большой общественный интерес к жизни, деятельности и боевым подвигам казахских батыров, которые до сих пор остаются главными героями историографического мифотворчества. Характерной особенностью современных публикаций на батырскую тему является то, что народные батыры XVIII–середины XIX вв. предстают в публикациях в одних и тех же восхвалениях, лишённые индивидуальных личностно-психологических качеств и человеческих недостатков. Одни и те же восхваления или порицания относятся к батырам Богенбаю, Кабанбаю, Жанибеку, Есету, Карасаю и другим, что не может создавать вдохновляющие образы прошлого, достойные подражания [1, с. 134].

В то же время некоторые историки оспаривают принадлежность к казахской цивилизации отдельных великих представителей прошлого. Например, как отмечает Масанов Н.Е., таджикский академик Н. Негматов пишет: «Выдающаяся сакская царица Томирис вовсе не из пантеона «казахской цивилизации», поскольку была уроженкой Худжандского региона, т.е. Таджикистана» [1, с. 112].

Исторические фигуры общенационального масштаба, жизнь и деятельность которых хорошо освещена в документальных источниках XVIII–середины XIX вв. и записях многих народных преданий казахов-кочевников, сегодня остается памятной только для старожилов какой-то местности.

В целом современная историография Казахстана демонстрирует исключительную устойчивость мифологических стереотипов восприятия исторического прошлого казахского народа. Процессы демократизации государственных и общественных институтов, этические стандарты традиционной поведенческой культуры рождает большую общественную потребность в устойчивых знаковых символах и идеалах, которые люди настойчиво пытаются отыскать в героическом прошлом своей страны и своего народа, а исторические мифы о народных героях обречены на долгую жизнь [1, с. 216].

В программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» глава государства Н.А. Назарбаев отмечает: «...У каждого народа, у каждой цивилизации есть святыне места, которые носят общенациональный характер, которые известны каждому представителю этого народа. Для Казахстана это особенно важно. Мы – огромная по территории страна с богатой духовной историей. Иногда наши размеры играли разную роль в истории. Но никогда в народе не прерывалась связь в этом духовном географическом поясе. Однако при этом за всю историю мы не создали единое поле, единую цепочку этих важных с точки зрения культуры и духовного наследия святынь мест. Необходимо увязать в национальном сознании воедино комплекс памятников вокруг Улытау и мавзолея Кожы Ахмеда Яссауи, древние памятники Тараза, древние комплексы Восточного Казахстана и сакральные места Семиречья. Внутренний туризм должен опираться на символическое наследие народа. Впервые за тысячелетнюю историю мы должны разработать и осуществить проект «Духовные святыни Казахстана», или, как говорят ученые, «Сакральная география Казахстана».

Приобретая независимость, Казахстан должен стать одной из привлекательных туристических держав, потому что его огромная территория, обилие природных, археологических, исторических, культурных объектов и памятников долгое время не были востребованы и сберегли свои тайны. Решению этой проблемы посвящена книга «Сакральные объекты Казахстана общенационального значения» [8], в которой определено более ста общенациональных сакральных объектов и комплексов, овеянных легендами и преданиями и пользующихся особым почитанием у народа. В рамках данного проекта предварительно сформирован список сакральных объектов, составляющий культурно-географический пояс святынь Казахстана. Вместе с тем ряд важных событий, связанных с именами великих личностей – предков казахского народа, пришедших на территорию Великой Степи, по которому пролегал Великий Шелковый путь, не нашли места в данной книге. На основе достоверных исторических источников и степной устной информации считаем важным восстановить в памяти народа забытое прошлое, соорудить новые памятники и дополнить список сакральных объектов.

В этой связи предлагается к сакральным историческим местам отнести регионы Казахстана, связанные с такими великими личностями, как Томирис, Атилла, Чингисхан, и многими другими историческими личностями.

Цитированный нами доктор исторических наук, профессор Н.Е. Масанов в своей книге отмечает: «...Мифологизация – подготовительный этап, предшествующий научному познанию, потому что она заостряет внимание общества на проблемах его истории, привлекает к ним познавательный интерес, актуализирует историческое прошлое... Мифологизация – детство нашего общественного сознания. Она, как правило, предвосхищает и во многом сопутствует развитию полновесного исторического знания». Предлагаемые авторами добавления к сакральной географии Казахстана могут быть спорными, но они не лишены научного обоснования и, как пишет Н.Е. Масанов, могут стать основой полновесного исторического знания [1].

Кроме того, реализация предлагаемого проекта позволит сделать регионы Казахстана более привлекательными туристическими местами как для казахстанских, так и для иностранных туристов. Достаточно сказать, что туризм в Монголии во многом развит только благодаря личности Чингисхана.

Многие народы и государства искусственно создают мифы для туристской привлекательности. К примеру, почти три миллиона мусульман ежегодно совершают хадж в Мекку, их сопровождают на гору Арафат, где установлен белый камень, на котором высечено, что именно здесь Адам и Ева встретились после высылки их Всевышним из Рая за то, что они нарушили его предупреждение не трогать запретные плоды яблонь. Вместе с тем британские ученые доказали, что родиной яблони является место, где расположена южная столица Казахстана. Поэтому, рассуждая о сюжете Адама и Евы, можно полагать, что они имеют отношения к территории Великой Степи. Другой пример. В 800 км от Душанбе имеется источник в горах Памира, в котором якобы искупалась дочь пророка Мухамеда Фатима и вылечилась от бесплодия. Этот миф усердно поддерживают власти Таджикистана, поскольку он приносит большие доходы.

Талантливый казахский ученый Серикбол Кондыбай, к сожалению, рано покинувший этот мир, в своем 4-х томнике «Мифология предказахов» пишет: «...Казахская мифология далеко не простая такая вещь, как может показаться. Это загадочный мир, драгоценное наследие, сви-

детель древней цивилизации, вскрывающий много неизвестных нам знаний...» [9, с. 17]. А значит, цитирует он, на повестке дня новое осмысление древних мифологических конструкций, реабилитация различных дисциплин и наук, слишком поспешно занесенных в разряд примитивных. Он призывает обратиться к волшебному миру сакральной географии, в котором жили, любили, созидали, сражались с врагами наши предки, формировавшие нашу культуру, психологию и душу. Пора возвращаться в миф, – призывает ученый [9, с. 9–10]. Далее он отмечает: «...многие ученые пришли в мифологию из разных отраслей науки. В их трудах есть неожиданные, вызывающие восхищение идеи, выводы, есть и сомнительные места, тем не менее все они внесли свой вклад в строительство фундамента школы казахской мифологии. Самое главное – все мы вместе должны научиться не отрицать сходу мысли оппонента, воспринимать критику, стремиться слушать, читать, понимать, поправлять друг друга. Лишь тогда потомки казаха обретут прочную, доказательную научную базу, чтобы состязаться, спорить с чужими культурами, опровергать утвердившиеся научные догмы» [9, с. 27–28].

Результаты исследований показывают, что мифы выполняют важную функцию, связанную с национальной идеологией и культурой, формируют у людей уважение к своему народу, своей стране, создают вдохновляющие образы прошлого, достойные подражания. Сложившиеся устойчивые в народе устные народные предания являются важными изначальными источниками информации для создания объективной картины исторического прошлого казахского народа и могут быть использованы в исследовательской практике как дополнительного, так и основного исторического материала.

У казахского народа своя история, свои героические персонажи, которые мы должны открыть для себя и для мирового сообщества. Дух романтизма, престиж своего прошлого, возврат к своим истокам через историю, внутренний туризм – главные составляющие нашего патриотизма, любви к своему народу, к своей Родине. Сегодня, к сожалению, приходится констатировать, что многие легендарные личности – предки казахского народа ушли в забвение или стали принадлежать другому народу, другому этносу. Основываясь на письменных источниках авторитетных ученых, мифах и легендах, авторы данной статьи в своих дальнейших научных исследованиях сделают попытку восстановить в памяти народа исторические места сражений и подвиги великих предказов, увековечив их имена в памятниках и в списке «Сакральная география Казахстана».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Масанов Н.Э., Абылхожин Ж.Б., Ерофеева И.В. Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана. Райнхард Круми. Предисловие. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. – 296 с.
- 2 Жанайдаров О. Мифы Древнего Казахстана. – Алматы: Аруна, 2006. – 252 с.
- 3 Абдакимов А. История Казахстана с древнейших времен до наших дней: учеб. пособие. – Алматы: Издательский дом «Қазақстан», 2003. – 496 с.
- 4 Сейдембек А. Мир казахов. Этнокультурологическое переосмысление: учеб. пособие. – Алматы: Руан, 2001. – 576 с.
- 5 Байбатша А.А. Антропогенная история Казахстана. – Алматы: Издательство «Ғылым», 2003. – 296 с.
- 6 Каскабасов С.А. Казахская сказочная проза. – Алматы: Наука, 1990. – 240 с.
- 7 Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. – М.: Издательство АН СССР, 1952. – 995 с.
- 8 Сакральные объекты Казахстана общенационального значения. – Алматы: Издательство «Аруна», 2017. – 471 с.
- 9 Серикбол Кондыбай. Мифология предказов. – Алматы: Издательство «Сага», 2008. – Т. 1. – 436 с.

Аңдатпа

Мақала әлемдік ғылыми қоғамдастықта танылған ғалым-тарихшылардың, филологтардың және мәдениеттанушылардың тарихи деректерін ұсынады, бұл ақпараттың қазіргі Қазақстанның тарихнамасын қалыптасуында білімнің сенімді көзі болып табылатынын куәландырады. Ішкі туризм халықтың символдық мұрасына негізделуі керек. Халықтың ауызекі аңыздары қазақ халқының өткен тарихының объективті көрінісін құру үшін сенімді ақпарат көзі бола алады. Кез-келген этнос тарихының тұжырымдамасында ұлт-

тың, тайпаның, тіпті жеке адамның өмір тәжірибесі сақталып қалған, олардың құндылықтары мен мақсаттары, моральдық-этикалық нормалары көрініс тапқан. Осы тұрғыдан алғанда, жылнама, хроника, сондай-ақ ауызша қазақ тіліндегі хроникалар этникалық тарихтың сарқылмас қазынасы болып табылады. Қазақстанда өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап мифтік шығармалардың тарихнамасында осы күнге дейін бас кейіпкер болып табылатын қазақ батырларының өміріне, қызметіне және жауынгерлік ерлігіне үлкен қызығушылық тудыруда. Авторлар жазбаша және далалық ауызша ақпараттың негізінде ұмытылып бара жатқан қазақ халқының ұлы бабаларының есімдерін халықтың есінде қалдыруды, Ұлы Жібек жолының Қазақстандық бөлігінде көптеген киелі орындарды анықтауды ұсынды. Мұның бәрі қазақ халқының өткен тарихының толығырақ және объективті көрінісін қайта құруға, ең алдымен, өсіп келе жатқан ұрпақты қазақ батырларының өміріне, қызметіне және жауынгерлік ерліктеріне қоғамның қызығушылығын қалыптастыруға мүмкіндік туғызады, ал Қазақстан өңірлері қазақстандықтар үшін, сондай-ақ шет елдік туристер үшін тартымды туристік орындарға айналады.

Тірек сөздер: мифтер, ұлы тұлғалар, ескерткіштер, қазақ халқы, киелі жерлер, халықтың ауызекі аңыздары, тарих, хроникалар, жылнамалар.

Abstract

The article presents historical materials of historians, philologists, and culturologists recognized in the world scientific community, who testify that oral information is a reliable source of knowledge of the formation of modern historiography of Kazakhstan. Domestic tourism should be based on the symbolic heritage of the people. Oral folk legends can be a reliable source of information for creating an objective picture of the historical past of the Kazakh people. The history of any ethnos depicts the experience of the life of a nation, a tribe and even an individual, their values and goals, moral and ethical standards are reflected. From this point of view, the living tradition of chronicles, in particular, Kazakh oral chronicles, represent an inexhaustible treasury of ethnic history. Since the early 90's the last century in Kazakhstan there was a great public interest in the life, activity and combat feats of the Kazakh batyrs, who still remain the main heroes of historiographical myth-making. The authors have offered to restore forgotten names of the great ancestors of the Kazakh people on the basis of written and steppe verbal information, to identify sacred places on the Kazakhstan section of the Great Silk Road. All this will contribute to the re-creation of a more complete and objective picture of the historical past of the Kazakh people, the formation of a great public interest, and first of all for the younger generation, to life, activity and combat feats of Kazakh Batyrs, and the regions of Kazakhstan will become more attractive tourist places for both Kazakhstani and for foreign tourists.

Key words: myths, great personalities, monuments, Kazakh people, sacred places, oral legends, history, chronicles.

FTAXP 06.81.12
ӘОЖ 338.2

Д.О. САТЫБАЛДИЕВА,¹

докторант.

Г.С. МУХАНОВА,¹

т.ғ.к., доценті.

Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық
техникалық зерттеу университеті¹

КОМПАНИЯНЫ БАСҚАРУДЫҢ КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ ТЕҢДЕСТІРІЛГЕН ЖҮЙЕСІ МЕН БАЛАМАЛЫ МОДЕЛЬДЕРІ

Аңдатпа

Корпоративтік басқару мен технологиялық басқару тұжырымдамаларының қарқынды дамуы – соңғы жылдардың ерекше сипаты. Әсіресе, стратегиялық басқару мәселесіне басты назар аударылуда. Ірі және орташа компаниялардың қызметтеріне жүргізілген талдаулар стратегиялық менеджментсіз іс-әрекет жасау, тәуекел етуге бел буу екендігін көрсетті. Осы бағыттағы зерттеулер жаңа парадигмдерге, тұжырымдамалар мен құралдардың пайда болуына алып келеді. Дәл қазіргі мезгілде көптеген компаниялар өздерінің стратегиялық мақсаттарына жету үшін компанияны басқарудың нәтижелі тәсілдерін пайдалануға ұмтылуда. Мақалада белгілі бір ретпен жасалынған, іс жүзінде қолданыс тапқан, компания әрекеттерінің нәтижелілігін бағалайтын әртүрлі жүйелер, модельдер мен тәсілдер қарастырылады және олардың айырмашылықтары мен кемшіліктері атап көрсетіледі. Осы тұжырымдамалардың ішіндегі ең тиімді, жаңашыл моделі көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесі болып табылатындығы көрсетіледі. Бұл модельдің стратегиялық бақылау мен басқару жүйесін айқындайтыны және іс-әрекеттер мен стратегияның көрсеткіштердің толық жиынына көшетіні дәлелденіледі. Қазіргі кезеңде тиімді қаржылық басқару компанияда тұрақты бәсекелестік артықшылықтарды алу үшін жеткіліксіз болады. Нақты стратегияның болуы, бизнес-процесстердің нақтылығы, мотивация жүйесінің тиімділігі, клиенттердің көңілінен шығу мәселелері компанияның нарықта алатын орнының тұрақты болуына және оның болашақта үлкен жетістіктерге жетуіне мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: стратегиялық басқару, тиімділік, перспективалар, көрсеткіштер, балама модельдер, тиімділік пирамидасы, тәсілдер, мотивация, тұрақты орын.

Осыдан ондаған жылдар бұрын компания нарықта белгілі бір орынға ие болу үшін өзінің қаржылық және экономикалық іс-әрекеттерін уақытылы талдап отырса жеткілікті болатын. Алайда, соңғы жылдары жағдай әлдеқайда өзгерді.

Компанияның бәсекелестік әрекетін жақсарту немесе оны нәтижелі басқару үшін жаңа, заман ағымына сай әдістерді пайдалану қажеттілігі туындады.

Компанияны басқарудың жаңа модельдерінің пайда болуы әр түрлі себептерге байланысты. Бұрынғы модельдердің басым көпшілігі мәліметтердің ретроспективтік (қаржылық немесе экономикалық талдау, кешенді көрсеткіштер) талдауларға бағытталған болатын немесе оперативтік жоспарлау мен басқару (бюджет, басқару есебі) мәселелерін шешетін. Ал жаңа модельдер стратегиялық, ұзақ мерзімді басқару мәселелерін қарастырады.

Экономиканың даму үрдістеріне сүйене отырып, 1990 жылы стратегиялық бағыты бар және тек қаржылық қана емес, сонымен қатар қызметтердің басқа да көрсеткіштері есепке алынатын компанияларды басқарудың жаңашыл жүйесінің әртүрлі жолдары ұсынылды.

Бұл мақалада компания қызметінің нәтижелілігін бағалаудың іс жүзінде қолданылатын әртүрлі жүйелері, модельдері мен тәсілдері белгілі бір ретпен қарастырылады.

Қолданыстағы бар тұжырымдамаларды салыстыруды көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесінен бастаймыз (КТЖ) (ағылшынша нұсқасы – Balanced Scorecard). Ол 1990 жылы Norlan Norton Institute компаниясы нәтижелерді өлшеудің жаңа балама әдістерін іздеу барысында жүргізілген және қаржылық емес көрсеткіштерге негізделген зерттеулердің шеңберінде пайда болды. Зерттеуді Norlan Norton Institute директоры Дэйвид Нортон мен Harvard Business School профессоры, жобаның ғылыми кеңесшісі Роберт Каплан басқарды. Зерттеудің қатысушылары ірі компаниялардың әртүрлі қызмет саласын қамтитын менеджерлері болды [1].

Ең басты жаңалық – компанияны бағалаудағы өлшенетін көрсеткіштер жиыны кеңейтілді және әдеттегі қаржылық көрсеткіштерден басқа клиенттер туралы мәлеметтер, ішкі бизнес-процесстер, оқыту мен дамыту секілді қаржылық емес параметрлер енгізілді (сурет 1). Сонымен қатар, талдау процесіндегі ретроспективтік көрсеткіштердің орнына компанияның алдағы уақыттағы жағдайын бағалауға мүмкіндік беретін озық көрсеткіштерді пайдалану көзделінді. Шынын айтқанда, қаржылық емес көрсеткіштер мен бағалық болжамдарды қолданудың қажеттілігі жайлы бұрын да айтылған, алайда бұл идеяны құрылымдау мен рәсімдеуде Каплан мен Нортонның тәсілі кең қолдау тапты.

Сурет 1 – Көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесінің негізгі құраушылары [1]

Көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесінің құрылымы төмендегі мәселелерді қамтиды:

- 1) компания стратегиясының айқын тұжырымдамасы;
- 2) стратегиялық картаны құру және ондағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтау;
- 3) стратегиялық мақсаттар мен көрсеткіштерді айқындау;
- 4) нақты көрсеткіштердің мақсатқа жету мәндерін анықтау;
- 5) стратегиялық бастамаларды айқындау және үйлестіру;
- 6) кері байланыс көмегімен үнемі тексерулер жүргізу [2].

Көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесі бірегей тұжырымдама ретінде қалыптасты. Соңғы онжылдықта әлемнің мыңдаған менеджерлері оны іске асыруға кіріскен [3]. Негізгі басқару әдісі ретінде көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесінің технологиясын енгізген алғашқы компаниялардың едәуір жетістіктерінен кейін, оны қолдану жалпы үрдіске айналды. Алдымен, ол әртүрлі салалардың орта және ірі компанияларының қызығушылықтарын оятты [4].

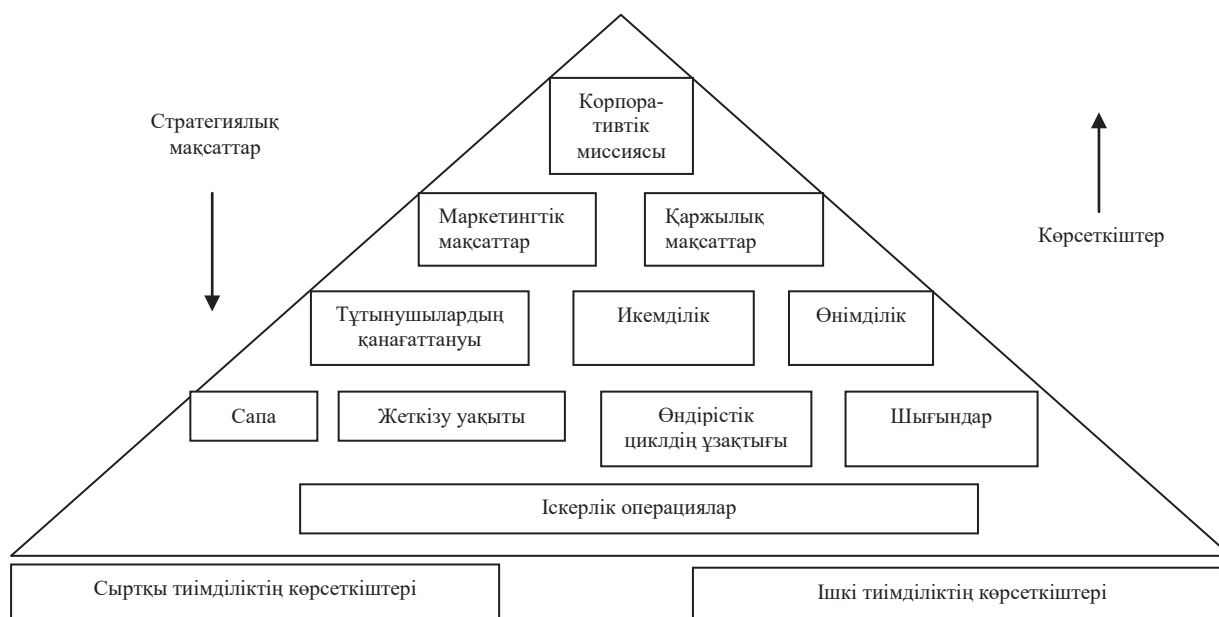
Көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесін қолданудың әдіснамасы әр түрлі тәжірибелердің жинақталуына байланысты үнемі дамып, жетілдірілуде. Қазақстанда көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесі әртүрлі орталардың қызметіне араласа бастағанына көп уақыт бола қоймағандықтан, шетелдегідей танымал емес.

Қазіргі уақытта көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесі әртүрлі мақсаттарда пайдаланылады деп сенімді түрде айта аламыз. Атап айтқанда, қазіргі заманғы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін басқару құралы ретінде, стратегиялық жоспарлау мен басқару есептерінің элементі ретінде бизнесті басқару жүйесі ретінде қолданылады [5].

Сөйтіп, 1990 жылдың басында көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесі тек басқарудың әдіснамасын беріп қана қойған жоқ, ол компания әрекеттерінің нәтижелілігін кешенді түрде бағалауды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін талдау әдістемесі ретінде ұсынылды.

Келесі қарастырылған модель 1990 жылы жасалынған «Тиімділік пирамидасы» деп аталатын қызмет етудің нәтижесін бағалау және талдау моделі (сурет 2, б. 161). Оның авторлары К. МакНейр (C.I. McNair), Р. Ланч (Richard L. Lunch), К. Кросс (Kelvin F. Cross). Олар «әрекетке» негізделген және сапалы өндірістік инжиниринг пен есеп берудің ауқымды басқару тұжырымдамасы бойынша құрылған жүйені ұсынды [6]. Бұл арада әрекеттер ретінде адамдар мен машиналардың (жабдықтардың, механизмдердің және компьютерлік жүйелердің) тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған барлық нәрселерді түсінеміз.

Оның негізгі идеясы қаржылық емес сипаттағы коэффициенттермен толықтырылған, компанияның жалпы стратегиясы мен оның қызметінің қаржылық көрсеткіштерінің арасындағы байланыстарды айқындау және оларды тұтынушыларға бағыттау болып табылады.

Сурет 2 – Тиімділік пирамидасы [6]

Тиімділік пирамидасының негізгі ережелері:

- ♦ 9 перспективаға бөлінген (маркетинг, қаржы, тұтынушылардың қанағаттануы, икемділік, өнімділік, сапа, жеткізу уақыты, өндірістік циклдің ұзақтығы, шығындар) қаржылық және қаржылық емес көрсеткіштердің жиынтығының негізінде құрылған;

- ♦ компанияның әр иерархия деңгейінің жауапкершілігін анықтайтын ұйымдық құрылымының төрт деңгейін қамтиды;

- ♦ ұйымдастырушылық иерархияның түрлі деңгейлері арасындағы екі жақты байланыстың жүйесін сипаттайды;

- ♦ иерархияның төменгі деңгейінде қызметкердің операциялық көрсеткіштері мен компания стратегиясын байланыстырады.

Пирамиданың жеке перспективасындағы мақсаттар компанияның стратегиялық мақсаттарын қанағаттандырады және оларды белгілі бір кезеңге бөледі. Бұл жағдайда, әртүрлі мақсатқа бір немесе бірнеше көрсеткіштер сәйкес келуі мүмкін.

Бұл модельдің көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесімен салыстырғанда кемшілігі – қызметті бағалаудың перспективаларының саны өте көп, ал ол модельді әлдеқайда күрделендіріп жібереді және оны пайдалануға ыңғайсыздық тудырады.

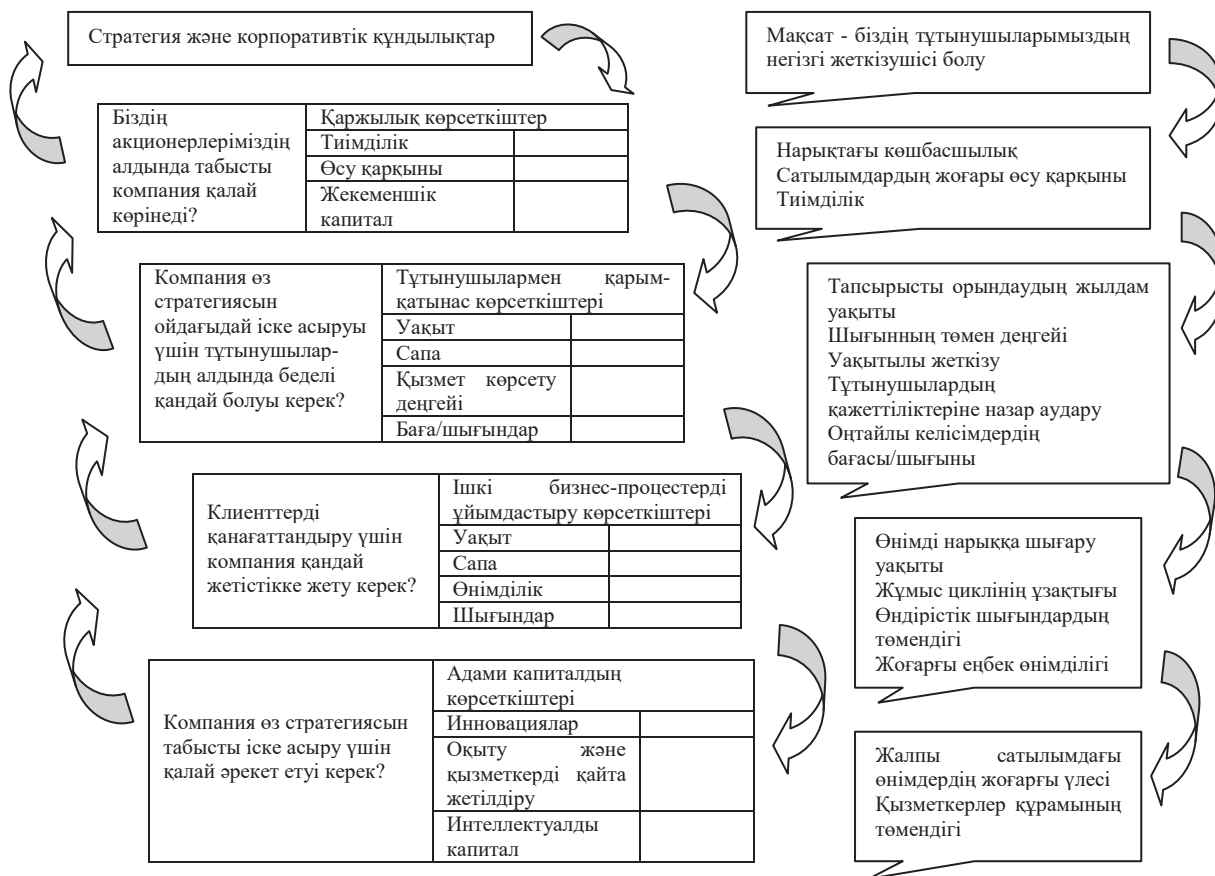
1992 жылы Лоренц Мейсель моделі (Lorentz Meisel) ұсынылды [7].

Жалпы алғанда бұл модель Нортон-Капланның моделінен онша алшақ емес (сурет 3, б. 162). Мейсель де компания қызметін бағалаудың төрт перспективасын айқындайды.

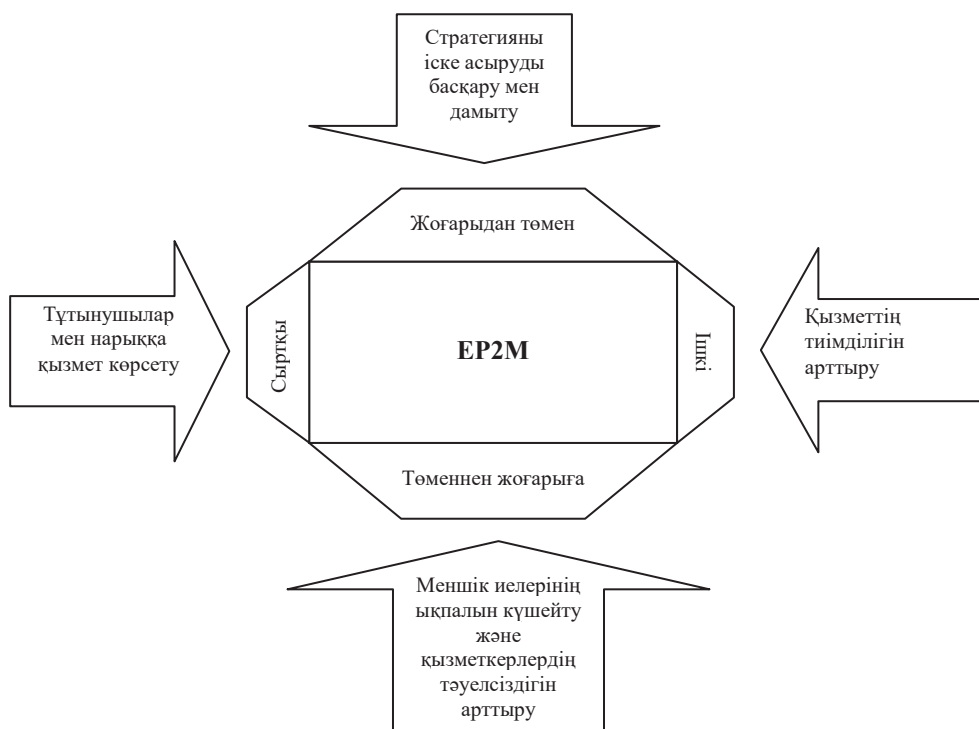
Бірақ, автор өзінің моделінде оқыту мен дамыту перспективасының орнына адам ресурстары перспективасын қолданады. Нортон-Каплан моделі секілді мұнда жаңашылдық, үйрету, құзыреттілік және корпоративтік мәдениет бағаланады. Сонымен қатар, бұл модельде өнімдер мен қызмет көрсетуді арттыру, қызметкерлердің білім мәселелері талданылады. Көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесіне қарағанда бұл жүйеде адам ресурстарының келешегіне басты көңіл аударылады. Модель авторларының көзқарастары бойынша бұл перспектива процесстер мен жүйелердің нәтижелеріне пара-пар өндіріс әрекеттерінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және барлық қызметкерлердің жұмыстарының нәтижелілігін бағалайды.

Бұл модельдің кемшілігі – жүйемен жұмыс істеуде көп еңбектену талап етіледі және компанияның қызметкерлеріне басшылық көп көңіл бөледі.

1993 жылы Кристофер Адамс (C. Adams) пен Питер Робертс (P. Roberts) ER2M (Effective Progress and Performance Measurement) – Қызмет ету мен өсудің тиімділігін бағалау деп аталатын модельді ұсынды (сурет 4, б. 162) [8].

Сурет 3 – Лоренц Мейсель моделі [7]

Сурет 4 – Адамс-Робертс моделі [8]

Адамс-Робертстің пікірі бойынша компанияның келесі төрт бағытта жұмыс істегені маңызды:

- 1) клиенттер мен нарыққа қызмет көрсету (сыртқы орта);
- 2) ішкі процесстерді жетілдіру (нәтижелілік пен тиімділіктің өсуі);
- 3) өзгерістер мен стратегияларды басқару (жоғарыдан төмен);
- 4) іс-әрекеттің еркіндігі мен меншіктілігі (төменнен жоғары).

К. Адамс пен П. Робертстің тұжырымдамасы компания әрекеттерін бағалау жүйесі тек стратегияны жүзеге асыруға бағытталып қана қоймай, сонымен қатар өмірде ылғи қозғалыста болып тұратын корпоративтік мәдениетті айқындайды.

Бұл модельдің артықшылығы:

- ♦ үнемі өзгеретін іскерлік ортаға көңіл бөлінеді;
- ♦ қызметкерлердің өзіндік әрекеттері кеңейтіледі.

Модельді қолдануға кедергі келтіретін кемшіліктеріне төмендегі екі перспективасы жатады:

- 1) стратегия мен өзгеруді басқару;
- 2) меншік және әрекет еркіндігі.

Қазіргі заманда компанияны қаржы көрсеткіштерімен ғана басқару уақтылы және дұрыс басқару шешімдерін қабылдау үшін жеткілікті ақпарат бермейді. Бұл қаржылық көрсеткіштердің маңыздылығы төмендеді деген сөз емес, қайта оларды басқа қаржылық емес көрсеткіштермен теңдестіру қажеттілігін көрсетеді. Өйткені, қарқынды дамып келе жатқан экономикада интеллектуалды капитал және ақпараттық технологиялардың маңызы артуда.

Модельдердің салыстырмалы сипаттамалары жоғарыда көрсетілген тұжырымдамалардың ішіндегі болашағы маңызды көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесі болып табылатынын көрсетеді. Ол компанияның стратегиялық мақсаттары мен операциялық қызметтерінің арасындағы сәйкестікті орнату, стратегияда анықталған басымдықтарға сәйкес ресурстарды бөлу, қаржылық және қаржылық емес көрсеткіштерді үйлестіру, мақсаттарға қол жеткізуді бақылау арқылы басқару жүйесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесін пайдалану акционерлер, компания басшылығы, менеджерлер, қызметкерлер арасындағы өзара әрекеттестікті жақсартады және стратегиялық көрсеткіштерге қол жеткізуге бағытталған бірлескен іс-қимыл жасайды.

Көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесін пайдалану нәтижесінде кез-келген компанияның қызметі әрі айқын болады, әрі жеңіл басқарылатын болады.

Қорыта келгенде, көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесін компанияны стратегиялық басқарудың қазіргі заман талабына сай жүйесі ретінде қолданудың маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию: пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 304 с.

2 Филиппов А.А. Теоретико-методологические подходы к исследованию проблемы эффективности деятельности предприятия // Инновационная экономика: материалы международной научной конференции (г. Казань, октябрь 2014 г.). – Казань: Бук, 2014.

3 Горский М., Гершун А. Золотые страницы. Лучшие примеры внедрения сбалансированной системы показателей: пер. с англ. Павловой М. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2008. – 416 с.

4 Сатыбалдиева Д.О., Муханова Г.С. Компаниялардағы көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесін енгізудің шетелдік тәжірибесі // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2017. – № 4(76). – 185–191 б.

5 Степанова Г.Н. Сбалансированная система показателей как инструмент управления конкурентоспособностью современного предприятия // Современный менеджмент. – 2006. – № 10(94).

6 McNair C.J., Lynch R.L., Cross K.F. Do Financial and Nonfinancial Performance Measures Have to Agree? Management Accounting, November 1990. – P. 28-35.

7 Maisel L.S. Performance Measurement: The Balanced Scorecard Approach, Journal of Cost Management, Summer 1992. – P. 47-52.

8 Cristopher Adams, Peter Roberts. You are what you measure. – Manufacturing Europe, 1993. – P. 505.

Аннотация

Быстрое развитие концепций корпоративного управления и технологий управления – характерная особенность последних лет. Особое внимание уделяется стратегическому управлению. Анализ деятельности крупных и средних компаний показал, что функционирование без поставленного стратегического менеджмента является весьма рискованным мероприятием. Исследования в данном направлении приводят к появлению новых парадигм, концепций и инструментов. В настоящее время все больше и больше компаний интересуются использованием эффективных методов управления компанией для достижения своих стратегических целей. В статье в определенной последовательности рассмотрены разработанные и использованные на практике различные системы, модели и подходы к оценке эффективности деятельности компании и отмечены их отличия и недостатки. Наиболее перспективной из этих концепций представляется модель сбалансированной системы показателей, позволяющая транслировать конкретную деятельность и стратегию в достаточно полный набор показателей, которые фактически образуют систему стратегического контроля и управления. На современном этапе эффективное управление финансами становится недостаточным для получения стабильных конкурентных преимуществ в компании. Важным становится наличие четкой стратегии, отлаженность бизнес-процессов, эффективность системы мотивации, удовлетворенность клиентов, что позволяет компании занимать на рынке устойчивое положение и положительно влияет на рост ее стоимости в будущем.

Ключевые слова: стратегическое управление, эффективность, перспективы, показатели, альтернативные модели, пирамида эффективности, подходы, мотивация, стратегия, устойчивое положение.

Abstract

Rapid development of corporate governance concepts and management technologies is a characteristic feature of recent years. Particular attention is paid to strategic management. The analysis of the activities of large and medium-sized companies has shown that functioning without strategic management is a very risky undertaking. The research in this direction leads to the emergence of new paradigms, concepts and tools. Currently, more and more companies are interested in using effective methods of managing the company to achieve their strategic goals. In the paper, various systems, models and approaches to evaluating the performance of the company's activities developed and used in practice were considered in a certain sequence and their differences and shortcomings were noted. The most promising of these concepts is the model of a balanced scorecard, allowing to translate specific activities and strategies into a fairly complete set of indicators that actually form a system of strategic control and management. At the present stage, effective financial management becomes insufficient to obtain stable competitive advantages in the company. Important is the availability of a clear strategy, the smooth running of business processes, the effectiveness of the motivation system, customer satisfaction, which allows the company to occupy a stable position in the market and positively influences the growth of its value in the future.

Key words: strategic management, efficiency, perspectives, indicators, alternative models, efficiency pyramid, approaches, motivation, strategy, stable position.

D.A. SEIDALIYEVA,¹

doctoral student.

K.A. KIRDASINOVA,¹

PhD in economics, associated professor.

B.S. TOLYSBAYEV,¹

doctor of economics, professor.

Eurasian National University

named after L.N. Gumilev¹

INDUSTRIAL POLICY ADMINISTRATION

Abstract

The industrial sector is one of the important components of economic development. Industrial activity of an innovative character in this century will be a major factor in economic development. Therefore, the qualitative level of industrial development is important. Of no little interest is the importance of the domestic economy in the world market and its integration as an equal member. Industrial policy is a set of measures that affect the economic life and situation of industries and enterprises or groups of enterprises through special government decisions and measures, and not only by creation of a common economic environment. In this regard, the article discloses the theoretical aspects of the "industrial policy" concept, subjects, objects of state industrial policy, types and models. The analysis of foreign experience and the effectiveness of its application in Kazakhstan is conducted. In this article the attention is focused on the innovative development of the country's industry. This article explores the mechanisms and tools of structural policy. The authors of the article show the patterns of industrial policy development, which in a certain period were under direct state regulation. In the article there was given the characteristics of industrial policy development that focused on financial indicators. The classification characteristic and modern models of industrial policy are considered. The main problems of industrial policy, taking into account the classification of the European Economic Commission, were defined.

Key words: economics, industry, innovations, state policy, investments, management, production, efficiency, competitiveness.

Industrial policy is a set of measures that affect the economic life and situation of industries and enterprises or groups of enterprises through special government decisions and measures, and not only by creation of a common economic environment. Industrial policy changes the structure of the economy, solves regional problems, supports this or that type of business with the help of direct and indirect instruments. Industrial policy is widely used in various countries of the world (both industrial and developing) in order to protect national markets and diversify the economic sectors.

However, the term "industrial policy" itself is not used in Western theory, since it is associated with all kinds of benefits, subsidies, support for inefficient industries and enterprises, i.e. measures that are poorly compatible with the principles of a market economy. However, in practice, all the countries use some or other form of production incentive and protection of jobs from import or export support, although in many cases the absence of an industrial policy is formally declared.

The traditional form of industrial policy adopted in the current conditions for the developed countries is the choice of priority directions of economic development based on the global laws of scientific and technological progress and national competitive advantages and their implementation through state target programs, development institutions, public procurements, soft loans, and support of competitive production-technological structures.

The most important instruments of the industrial (structural) policy are indicative planning and long-term forecasting of the scientific and technological process.

Scientists-economists pay insufficient attention to the industrial policy of the state. The industrial policy of the state as a part of the general economic policy can be considered as one of the most widely discussed and, at the same time, one of the most controversial concepts in the economic literature.

In the 40–60-ies of the twentieth century, the industrial policy of many countries was under direct government regulation. The share of the public sector in that period was 30–35%, in some countries reached up to 40%. Through conduction of privatization processes, there is a tendency in direction of moving from direct methods of industrial development regulating by the state to indirect methods

of regulating based on industrial policy. So the need to create complex bureaucratic structures for the purpose of detailed regulation of industrial policy gradually disappeared, but none even a highly industrially developed state has yet abandoned the methods of state regulation of industrial policy.

In connection with the cyclical development of the economy at the stage of getting out of the structural crisis, industrial policy promotes the formation of a new type of sectoral structure of industry, at the stage of economic growth- to its development and strengthening, at the stage of stabilization – it is aimed at realizing the existing potential.

Depended on the stage of development the industrial policy provides either support for the existing structure of industry, or the formation of a new type of industrial structure.

In the conditions of the priority of innovative development, as the result of a competent industrial policy, it is possible to single out the formation of a high-technological, intellectual core of the industry. At present, the state industrial policy can be considered as the national, since not only the state and business, but also scientific and public organizations, institutions of civil society act as equal participants in its development and implementation.

Thus, despite various approaches to the definition of industrial policy, one can note that industrial policy is the most important direction of state economic policy; modern understanding of industrial policy implies a change of the institutional structure of the economy and is characterized by its close interrelation with scientific-technical and innovation policies.

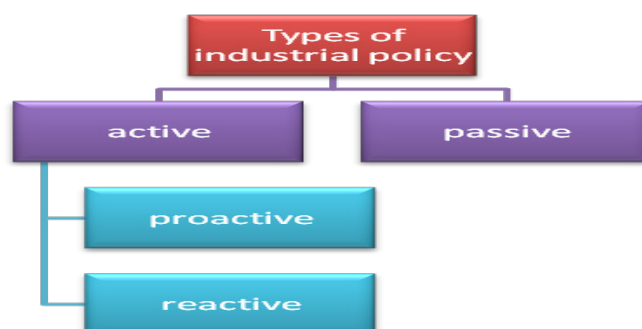
Taking into account the content of industrial policy, the following definition can be singled out: industrial policy- is a set of state regulation measures aimed at changing the institutional structure of the economy on the basis of the latest achievements of science and technology in order to increase the competitiveness of industries, sectors, enterprises and products, both externally and In domestic markets, stimulating of economic growth, in accordance with perfected long-term national strategic priorities.

The state is the subject of state industrial policy, and not any political power, but the state of a modern type- an abstract corporation that has its own legal entity, different from the personalities of the rulers, including the government apparatus and the aggregate of citizens.

Objects of industrial policy are the commodity producers and producers of services. This approach differs from the traditional understanding of industrial policy, according to which its object are usually considered large industrial-technological complexes, giant corporations or industries, usually consisting of large, capital-intensive industries.

The structural changes that have taken place in recent decades – the development of the new production technologies, financial instruments, organizational structures, the globalization of production, trade and finance, the increasing role of knowledge, information and technology in production processes, etc. – all this makes limited the traditional view of the industrial policy object [1, p. 10–12].

There is no consensus on the classification of industrial policy in the literature. Traditionally the industrial policy is divided (picture 1) in to passive and active.

Picture 1 – Types of industrial policy

Active industrial policy is divided into “proactive” and “reactive” policies. The core of the reactive policy is the constant monitoring of tendencies of national and world technological development and the support by measures of economic and institutional regulation of those that are recognized as useful.

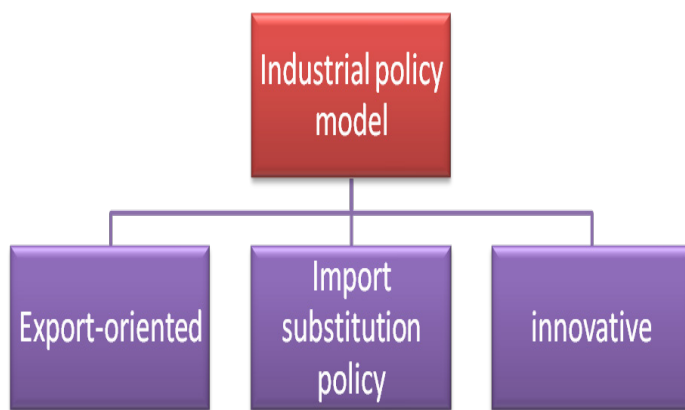
Pro-active policy is more risky and is in maintaining tendencies at an early stage, based on forecasts, when they have not yet appeared, and their usefulness cannot be estimated reliably.

Passive industrial policy appears in the event that it is oriented only on the general financial indicator of the development of the national economy.

According to classification of Europe an economic committee (EEC) the main problems of industrial policy are:

- 1) reforming in the field of rulemaking and development of legislation (including problems of liberalization, deregulation, social, labor and industrial legislation, financial engineering, privatization);
- 2) policy in specific industrial sectors (industrial restructuring, closing and conversion of industry defense sectors, support for small and medium-sized enterprises, support for high-priority industries);
- 3) employment and productivity;
- 4) investment in tangible assets (industry, transport infrastructure, communications);
- 5) investment in intangible assets (industrial research and development, technology transfer, personnel training, including management training, quality improvement, clean technologies, development of standardization and statistics);
- 6) policy in the field of competitiveness and competition (events in the domestic market, export development and trade liberalization);
- 7) international investments;
- 8) environmental policy, industrial ecology
- 9) industrial as pectsofenergy policy;
- 10) policy of regional development;
- 11) industrial cooperation between developed countries and countries in transitional phase;
- 12) specific aspects of industrial development of the countries in transition phase [2, p. 26–28].

There are certain instruments, the use of which is subject to a specific goal, the priorities of the industrial policy being implemented. These priority areas of industrial policy being implemented are called industrial policy models (picture 2): export-oriented model; import substitution model; innovative model.

Picture 2 – Models of industrial policy

The peculiarity of the export-oriented model of industrial policy is to encourage industries that are focused on exporting their products. The main incentive measures are aimed at developing and supporting of competitive export industries. The priority task is the production of competitive products and access to the international market. There is an orientation of the country's industry on the world market in order to capture as much of the world market as possible. The government pursues the policy of creating favorable conditions for the functioning and development of export-oriented industries.

The main advantages of this model are the country's inclusion in the world economy and access to global resources and technologies; development of strong competitive economy sectors that ensure the development of other economy sectors and are the main provider of funds to the budget; attraction of foreign exchange assets to the country and their investment in the development of production and services of the national economy.

Negative factors of the implementation of the export-oriented model relate mainly to commodity exports, since its excessive presence in the structure of exported products threatens to lead to the primitivization of the structure of the national industry; the growth of corruption in power structures; the outflow of labor and financial resources from the manufacturing industry of the country, which in the long term may lead to erosion of competitiveness of the country's manufacturing industry, and slowing economic growth rate. Stagnation in the manufacturing industry in turn can lead to its lagging behind the world technological development and the need to import new machinery, which virtually nullifies the effect of commodity exports, as it puts the country's economic development in dependence on foreign producers.

The import substitution model is a strategy for ensuring the domestic market based on the development of national production. Import substitution is based on the implementation of a policy of protectionism and the maintenance of a firm exchange rate of the national currency (thereby preventing inflation).

The import-substituting model contributes to the improvement of the balance of payments structure, the normalization of domestic demand, the provision of employment, the development of production, and the scientific potential.

The negative aspects of the model of import substitution of industrial policy are the self-isolation from new tendencies in the world economy; the possibility of technological, and therefore, competitive lag from developed countries; the danger of creating hothouse conditions for national producers, which will lead to inefficient management and use of resources; the need, to build fully production chains that can be more capital and resource-intensive than those already existing in other countries, regardless of the international division of labor.

The basis of the innovation model is the process of the country's economic development both on the domestic and foreign markets, which relies on the latest trends of technological and social development using high-tech and capital-intensive production.

The core of the innovation model is to maintain the scientific and technical potential of the country, and, consequently, its competitiveness in the international arena; stimulating the development of educational institutions and providing the economy with highly educated and qualified personnel; furtherance the creation of jobs within the country and ensuring domestic demand; maintaining a stable and high national currency exchange rate and the welfare of the population; orientation on the development of the machine-building complex, machine tool and instrument making with a higher value added of the products.

The disadvantages of the innovation model are the need to spend a lot of money on the development of innovation infrastructure and the renewal of the industry production apparatus; the need for a large number of highly qualified personnel, and, consequently, arises the problem of their effective training and retraining. Successful examples of innovative development models are the economies of the countries such as Japan, South Korea. But, these countries are very small and it is easier for them to regulate and control their markets for the implementation of the innovative model [3, p. 129–132].

Based on the above we can make the following conclusions:

- ♦ industrial policy is asset of measures that affect the economic life and situation of industries and enterprises or groups of enterprises through special government decision sand measures, and not only by creation of a common economic environment;

- ♦ industrial policy should solve the following state problems: employment and productivity, investment in tangible and intangible assets, industrial ecology, regional development policy, industrial cooperation between developed and developing countries;

- ♦ there are three models of industrial policy: export-oriented, import substitution, innovative. The first two types of industrial policy are uncompetitive in conditions of globalized economy, because they are based on protectionist policies, which contradict the principles of a market economy. The most promising is the innovation model of industrial policy, as it helps to maintain scientific and technological progress, stimulates the development of educational institutions, focuses on the development of industries with higher value addedproducts.

We will study the features of the industrial policy of the United States of America. In the United States, the ideology of the free market is the main ideology, excluding open state management of the

economy, unlike the Japanese methods that were used in Japan in the initial period. Nevertheless, the US government played a pivotal role in stimulating growth in a number of areas. This was most evident in agriculture. Here, the US government came very close to industrial policy, which it was really worth pursuing, based on one of the deeper arguments that we discussed above.

As is known, the problem of recognizing ownership of scientific knowledge can be the cause of state intervention in a particular industry. In agriculture, based on family farms, this problem is especially acute: any innovation can later be used by thousands of farmers who do not risk anything unlike a pioneer. To mitigate this problem, the US government organized researches in the field of agricultural technology and spread information about them through the Agricultural Development Service.

The second important task of the American government is defense. Due to the large size of the national income compared to other industrialized countries and heavy expenses for defense, the state sector of the United States is the world's largest market for military equipment. Not surprisingly, the United States dominates in the production of such military products as fighter jets, which brings a big effect on the scale of production.

However, European analysts, explaining the lag from the US and Japan, believe that in practice, America's industrial policy is no less effective than the Japanese one.

According to the report of the Federal Reserve System of the USA, the volume of industrial production in the USA increased by 0,6% in 2013 compared to the previous year. On the one hand, this final result is positive, because a month earlier the US industrial sector showed a negative dynamics. But if you look from the other side, then the current situation looks less bright, as experts of the financial market predicted a higher value [4, p. 469–472].

Thus, the US experience in the field of industrial and innovation policy development is quite applicable in Kazakhstan, because now very similar problems are being solved.

LIST OF LITERATURE

- 1 Sotnikov D.M. Criteria for selecting priorities for state industrial policy: autoabstract of PhD in economics. – Moscow, 2008. – 29 p.
- 2 Kenzhebayeva M.T. Major methods to define the industrial policy // Vestnik KazNU. – 2011. – № 1. – P. 26–30.
- 3 Morozova T.G. Stateregulating of the economics: school book. – M.: Uniti-Dana, 2002.
- 4 Mazilov E.A. Foreign experience in stimulating the innovation in the industrial sector // Young shientist. – 2014. – № 3. – P. 469–472.

Аңдатпа

Экономикалық дамудың негізгі компоненттерінің бірі экономиканың нақты секторының өндірістік қызметі болып табылады. Қазіргі таңда инновациялық сипаттағы өндіріс белсенділігі экономика дамуының маңызды факторы болып есептеледі. Осы аталған мәселеде өндіріс деңгейі шешуші рөл атқарады. Әсіресе, дамыған елдер қоғамдастығының белді мүшесі ретінде әлемдік нарыққа отандық экономиканың интеграциялану қажеттілігі жағдайында оның маңыздылығы күшейе түсуде. Өндірістік саясат тек қана жалпы шаруашылық жағдай тудырып қана қоймай, арнайы мемлекеттік шешімдер мен шаралар арқылы кәсіпорындар мен топтарға, сонымен қатар сала және экономикалық өмірге әсер ететін шаралар жиынтығын білдіреді. Сол себепті, мақалада «өндірістік саясат» ұғымының теориялық аспектілері ашылып, оның субъекттері мен объектітері, түрлері және модельдері қарастырылған. Аталмыш салада шетелдік тәжірибе де зерттеліп, оның Қазақстанда жүзеге асырылу тиімділігі қарастырылды. Елдегі өнеркәсіптің инновациялық дамуына назар аударылған. Бұл мақалада құрылымдық саясаттың механизмдері мен құралдары зерделенген. Мақала авторлары белгілі бір кезеңдерде мемлекеттің тікелей реттеуінде болған өнеркәсіптік саясаттың даму заңдылықтарын көрсеткен. Қаржылық көрсеткіштерге бағдарланған өнеркәсіптің даму ерекшеліктеріне сипаттама берілген. Өнеркәсіптік саясаттың сыныптамалық сипаттамалары мен заманауи модельдері қарастырылған. Еуропалық комиссия сыныптамасын ескере отырып өнеркәсіптік саясаттың негізгі мәселелері анықталған.

Тірек сөздер: экономика, өндіріс, инновация, мемлекеттік саясат, инвестиция, менеджмент, өндіріс, тиімділік, бәсекеге қабілеттілік.

Аннотация

Одним из важных компонентов экономического развития является промышленный сектор. Промышленная деятельность инновационного характера в нынешнем столетии будет важнейшим фактором экономического развития. Для этого важен качественный уровень развития промышленности. Немаловажным является значение отечественной экономики на мировом рынке и ее интеграция в качестве равноправного члена. Промышленная политика представляет собой совокупность мер, которые воздействуют на экономическую жизнь и положение отраслей и предприятий или групп предприятий путем специальных государственных решений и мер. В связи с этим в статье раскрыты теоретические аспекты понятия «промышленная политика», субъекты, объекты государственной промышленной политики, виды и модели. Проведен анализ зарубежного опыта и эффективность его применения в Казахстане. Акцентируется внимание на инновационном развитии промышленности страны, изучены механизмы и инструменты структурной политики. Авторами статьи показаны закономерности развития промышленной политики, которые в определенный период находились под прямым государственным регулированием. Дана характеристика особенностей развития промышленной политики, ориентированной на финансовые показатели. Рассмотрена классификационная характеристика и современные модели промышленной политики. Выявлены основные проблемы промышленной политики с учетом классификации Европейской экономической комиссии.

Ключевые слова: экономика, промышленность, инновации, государственная политика, инвестиции, менеджмент, производство, эффективность, конкурентоспособность.

Қ.Б. ШАЛДАРБЕКОВ,¹

докторанты.

З.С. НУРМУХАМБЕТОВА,²

аға оқытушы.

Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық
техникалық зерттеу университеті.¹

М.Х. Дулати атындағы
Тараз мемлекеттік университеті²

АЙМАҚТЫҚ ДЕҢГЕЙДЕ ЖОБАЛЫҚ БАСҚАРУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Андатпа

Мақалада авторлармен нақты аймақ мысалында аймақтық инновациялық жобаларды басқарудағы жобалық басқару құралдарын қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Аймақтардың дамуының қазіргі парадигмасы экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, инфрақұрылымдық, инновациялық сияқты жобаларды іске асыруды көздейді. Аймақтық инновациялық жобаларды жүзеге асыру үлкен дәрежедегі тәуекел және белгісіздікпен байланысты. Инновациялық жобаларды жүзеге асыратын кәсіпкер үнемі жаңа мүмкіндіктерді іздестіреді, сыртқы ортаға бағдарланады және перспективалы идеяларды бағалайды. Сондықтан, инновациялық жобаларды тиімді және сауатты іске асыру үшін ерекше басқару технологиясы қажет. Жобаларды басқарудың заманауи технологиясы жобаларды басқаруға бағытталған бағдарламалық қамтамасыз етуді енгізуді, мүдделі тараптарды зерттеуді және өзгерістерді басқаруды қамтиды. Барлық осы функцияларды жобалық менеджментті пайдалану кезінде орындауға болады. Бұл үшін аймақта «Жобалық офис» құру және оны қазіргі өңірлік инновациялық инфрақұрылымға енгізу ұсынылып отыр. «Жобалық офис» жергілікті басқару органдарымен байланыса отырып, инновациялық процеске қатысушылардың бірігуі есебінен, жобаларды тиімді іске асыру процесін қамтамасыз етеді. Мұндай тәсіл аймақтағы жергілікті билікке қазіргі уақыттағы өңірлерді дамыту үшін ең басым жобаларға назар аударуға мүмкіндік береді. Жобалық менеджменттің дамуы, сайып келгенде аймақтың инвестициялық тартымдылығын арттыруға жағдай жасайды.

Тірек сөздер: жобалық басқару, аймақ, жобалар, жобалық кеңсе, инновациялар, мүмкіндіктер, инфрақұрылым, кооперация, менеджмент.

Бүгінгі күні аймақтар көптеген жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асыруды қажет ететін көптеген міндеттерді шешуі қажет. Аймақ басшыларының алдында көптеген жобалардың ішінен ең тиімдісін таңдау мәселесі тұр. Осы проблемаларды шешу үшін тиісті басқару тәсілін қолдану тиімді болып табылады.

Қазіргі заманғы зерттеушілер жобалық басқару әдістерін қолдану дұрыс деп санайды, себебі оны қолдану аймақтардың күшті және әлсіз жақтарын анықтауға және нәтижесінде аймақтардың даму деңгейін жоғарылатуға мүмкіндік береді [1].

Бұл бағытты қолдану дұрыс басқарушылық шешім әзірлеуге көмектеседі. Жобалық басқару құралдарын құзыретті пайдалану жобалық тәсілді жүзеге асырудың кешенді әдістемесін қалыптастыруға мүмкіндік береді [2].

Жобалық басқару – ресурс, уақыт бойынша шектеу қойылған кезде, мақсаттарға жетуге бағытталған іс-әрекетті көрсетеді. Сондықтан, аймақтық деңгейде басқарудың осы түрін пайдалану экономиканы дамытудың қажетті шарты болып табылады. Аймақтарда іске асырылатын жобалар сол экономикалық жағдайға қатысты теңдестірілмеген болып келеді, сондықтан оларды реттеудің немесе басқарудың белгілі бір жүйесі болмаса, ең тиімді жобалардың өзі аймақ үшін теріс әсерін тигізуі мүмкін [3].

Жобалық басқарудың артықшылықтары сыртқы ортаның тұрақсыздығы жағдайында, кейбір стандартты емес жағдайды шешу керек кезінде анық көріне бастайды. Басқарудық жобалық тәсілі басым бағыттарға ресурстарды шоғырландыруға және шешім қабылдау кезіндегі әкімшілік және бюрократиялық кедергілерді азайтуға мүмкіндік береді.

Аймақтық деңгейдегі жобалық басқаруды қолданудың негізгі міндеттері мыналар болып табылады:

- ♦ аймақ үшін басым бағыттардағы жобаларды іске асыру;
- ♦ жүзеге асырылып отырған жобалардың тиімділігін арттыру;
- ♦ аймақтық ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыру.

Сурет 1 – Аймақтық деңгейдегі жобалық басқаруды қолданудың негізгі міндеттері

Ескертпе – Авторлармен жасалынған.

Аймақтарда жобалық басқарудың құралдарын пайдалану аймақтардың инвестициялық тартымдылығын жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Көптеген елдерде аймақ экономикасын басқарудағы жобалық тәсілді пайдалану өзінің дұрыстығы мен тиімділігін көрсетіп отыр.

Мысалы, Ұлыбританияда аймақтық жобаларды тиімді басқару үшін 2011 жылы «Басым жобалар департаменті» құрылған. Осы органның негізгі мақсаты әрбір аймақ үшін ең тиімді жобалар мен басымдықтарды таңдау болды. Департаментті құрудың басты себебі – аймақтық жобаларды жүзеге асырудағы дұрыс жоспар жасамау, тәуекелдерді басқару саласындағы тиімсіз жұмыс сияқты көптеген проблемалардың болуы. Бұл департамент аймақтық жобаларға қолдау көрсететін мемлекеттік деңгейдегі жобалық кеңсе болып табылады. Ол осы жобалардың портфелін жасайды және сондай-ақ оларға сараптамалық қолдау көрсетеді [4].

АҚШ-та аймақтық билік органдарында жобаларды басқару, РМВОК атты жобаларды басқару жөніндегі нұсқаулықты қолдану арқылы жүзеге асырылады. Ол стандарт процестер мен білім салаларын басқаруға кешенді көзқарасты қамтиды. Көптеген аймақтық басқару органдарында сатып алуды жоспарлау, келісім шарттарды басқару үшін өздерінің саясаттары мен процестері жасалынған және олар кеңінен қолданылады. Жобаның уақытын басқару желілік кестелерді пайдалану немесе критикалық жолдарды басқаруға арналған күрделі бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдану арқылы жүзеге асырылады. Жобаның шығындарын басқару қарапайым шығындардың сметасын жасаудан бастап, кешенді бюджеттік процестерді дайындауға дейін өзгереді.

Американдық аймақтардың басшылары өз тәжірибесінде барлық жобаларды басқару процестерін толық қолданбайды. Жобалық басқаруды қолдану дәрежесі аймақтық жобалардың масштабына байланысты болады. Жобалардың тәуекелдер деңгейіне сәйкес жіктелуі де жобаның масштабына және көлеміне байланысты жүзеге асырылады. Мысалы, кейбір АҚШ аймақтарында 10 млн АҚШ долларынан асатын жобалар жоғары тәуекелдік жобалар ретінде жіктеледі. Бұл жобалар мұқият сараптамадан өтеді және іске асыру мерзімі, бюджеті және көлемі туралы толық есеп беруді талап етеді [5].

Қазіргі уақытта Қазақстанда аймақтық жобаларды басқару жүйесінде жергілікті атқарушы органдар қаржылық қолдау (пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау), ақпараттық қолдау, инфрақұрылымдық қолдау және мониторинг сияқты функцияларды орындайды.

Жергілікті билік органдары іске асырылатын жобаларды қарастыруда, мақұлдауда және мемлекеттік қолдау шараларын қамтамасыз ету бойынша шешім қабылдауда келесі

критерийлердің бірін басшылыққа алады: жобаның инновациялық болуы, оның бәсекеге қабілеттілігі, жобаның ауқымдылығы.

Сурет 2 – Индустриализациялық аймақтық картасына жобаларды кіргізу үшін қолданылатын критерийлер

Көріп отырғаныңыздай, ҚР Үкіметі аймақтық жобаларды іріктеу критерийлерін бекітті. Сонымен қатар, әр аймақ басқа аймақтармен салыстырғанда өзгеше екенін атап өткен жөн. Сондықтан, жобаларды іріктеу үшін осы критерийлер тізбесін едәуір кеңейту керек деп санаймыз.

Бірнеше жыл бұрын Қазақстанның көптеген аймақтарында жобалық кеңселерді құру бойынша іс-әрекеттер жасалды. Жобалық кеңсе Қазақстанның индустриализация картасына енгізілген жобаларды басқару мақсатында құрылған. Алайда, бұл кеңселер инвестициялық жобалардың жоспарланған көрсеткіштерінің орындалуына мониторинг жүргізуге мүмкіндік беретін ақпараттық-аналитикалық жүйе ретінде ғана жұмыс істеді. Қазіргі уақытта бұл жобалық кеңселер жұмыс істемей тұр.

Қазіргі кезде Қазақстанда аймақтық деңгейде жобалық басқаруды қолданудың қажеттілігі келесі алғышарттармен негізделеді:

- ♦ индустриалдық-инновациялық даму бағдарламасы аясында көптеген жобаларды жүзеге асыру;
- ♦ мемлекеттік-жеке меншік әріптестік негізіндегі жобалардың көбеюі;
- ♦ әр түрлі әлеуметтік жобаларды жүзеге асыру.

Қазіргі уақытта Қазақстанда индустриалдық-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасының аясында 900-ден астам жоба жүзеге асырылуда. Алайда, индустриалдық-инновациялық даму бағдарламасы шеңберіндегі жобаларды іске асыруды талдау, барлық жобалардың нәтижелі орындалмағанын көрсетеді (жобаларды іске қосу мерзімі бойынша кешігуі, жоспарланбаған қуатына қол жеткізбеу, шикізатты жеткізу бойынша қиындықтар) [6].

Көптеген жобалардың инвесторларының әртүрлі аймақтарда ұқсас жобаларды іске асыру бойынша тәжірибесі болғанына қарамастан, көптеген қиыншылықтарға тап болды. Сонымен бірге, бұл жобалардың экономикалық негіздемесі мен қаржылық жоспарлауы белгілі қаржы институттары тарапынан да жүзеге асырылды. Жүзеге асырылған жұмыстардың үлкен көлеміне қарамастан, көптеген жобалар үшін жоспарлау кезеңіндегі қателіктерге байланысты проблемалар тән болды. Атап айтқанда, дайын өнімді өткізу нарығын дұрыс зерттемеу және аймақтардың экономикалық әлеуетін бағаламау сияқты мәселелер толығымен қарастырылмады.

Біздің пікірімізше, бұл жағдайдың басты себебі – жобаларды іріктеу кезінде жобаларға толық дәрежеде сараптама жасалынбады. Аймақтық жобаларды іріктеу кезінде салалық және аймақтық ерекшеліктерді ескеру керек. Қазақстан Республикасының әрбір аймағында белгілі бір саладағы жобаларды табысты іске асыру үшін өзінің әлеуеті бар. Сондықтан, жергілікті басқару органдары жобаны іске асырудың тиімділігін арттыру мақсатында жобаның барлық қатысушыларын үйлестіруді қамтамасыз етуі керек.

- 1 Istrate L., Marian L. Research on the use of project management in organizational culture change in public administration institutions // *Procedia Economics and Finance*. – 2012. – № 3. – P. 617–622.
- 2 Компанейцева Г.А. Проектный подход: понятие, принципы, факторы эффективности // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 17. – С. 363–368. URL: <http://e-koncept.ru/2016/46249.htm>.
- 3 Zarubin V.I., Tkhakushinov E.K., Kuizheva S.K., Nekrasova S.O., Ovsyannikova T.A. Conceptual Specific of Project Management of Regional Economy Development // *Asian Social Science*. – 2015. – № 14. – Vol. 11.
- 4 Управление государственными проектами в разных странах: <https://pmpractice.ru/knowledgebase/publications>.
- 5 Khan Z. & Morshed M. (2012). Implementing formal project management to local government projects. Paper presented at PMI® Global Congress 2012 – North America, Vancouver, British Columbia, Canada. Newtown Square, PA: Project Management Institute.
- 6 Пресс-релиз Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета РК: <http://esep.kz/rus/showinter/zakup/1858>.

Аннотация

В статье авторами рассмотрены возможности применения инструментов проектного управления в системе управления региональными инновационными проектами на примере конкретного региона. Современная парадигма развития регионов предусматривает реализацию различных региональных проектов: экономических, социальных, экологических, инфраструктурных, инновационных. Реализация региональных инновационных проектов связана с большей степенью риска и неопределенности. Предприниматель, реализующий инновационные проекты, постоянно находится в поиске новых возможностей, ориентируется на внешнее окружение, оценивает наиболее перспективные идеи. Поэтому для эффективного и грамотного управления процессами реализации инновационных проектов необходима особая технология. Современная технология управления проектами включает в себя очень обширную сферу деятельности – внедрение программного обеспечения для управления проектами, исследование заинтересованных сторон, научные разработки и управление изменениями. Все эти функции можно выполнить при использовании проектного менеджмента. Для этого предлагается создание «Проектного офиса» в регионе и внедрение его в существующую региональную инновационную инфраструктуру управления проектами. «Проектный офис», взаимодействуя с органами местного управления, будет обеспечивать более предсказуемую реализуемость проектов за счет кооперации участников инновационного процесса. Такой подход позволит местной власти в регионе акцентировать внимание участников на наиболее приоритетных на текущий момент для развития регионов проектах, при этом максимально совместить их с направлениями регионального развития. Развитие проектного менеджмента в конечном счете приведет к повышению инвестиционной привлекательности региона.

Ключевые слова: проектное управление, регион, проекты, проектный офис, инновации, возможности, инфраструктура, кооперация, менеджмент.

Abstract

In the article the authors consider the possibility of using the tools of project management in the system of management of regional innovation projects on the example of a particular region. The modern paradigm of regional development provides for the implementation of various regional projects: economic, social, environmental, infrastructure and innovation. The implementation of regional innovation projects is associated with a greater degree of risk and uncertainty. An entrepreneur implementing innovative projects is constantly in search of new opportunities, focused on the external environment, he evaluates the most promising ideas. Therefore, for effective and competent process management to implement innovative projects requires special technology. Modern project management technology includes a very extensive field of activity – implementation of software for project management, research stakeholders, research and development, and change management. All these functions can be performed by using project management. To this end, it proposes the creation of «Project Office» in the region and implement it in the existing regional innovation project management infrastructure. «Project Office», interacting with local governments will ensure more predictable ongoing projects through cooperation of participants of the innovation process. This approach will enable local authorities in the region to focus participants on the highest priority at the moment for the development of projects in the region, with the most to combine them with the directions of regional development. Development of project management in the long run will lead to increase of investment attractiveness of the region.

Key words: project management, region, projects, project office, innovations, opportunities, infrastructure, cooperation, management.

КРАУДСОРСИНГ – ИННОВАЦИОННЫЙ ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрен один из инновационных инструментов менеджмента – краудсорсинг. Актуальность исследования обусловлена текущим состоянием рынка и растущими требованиями компаний. Сегодня приоритетными задачами большинства компаний являются повышение конкурентоспособности, производительности и стабильность. Одним из путей совершенствования является краудсорсинг, который в настоящее время активно развивается в качестве инструмента для решения проблем и задач, стоящих перед государством, частным бизнесом и обществом в целом. Краудсорсинг как инструмент менеджмента позволяет оптимизировать функциональные процессы, где основную работу выполняет широкий круг лиц. Краудсорсинговый проект предполагает использование технологии, при которой делегируется часть полномочий случайным участникам – группе, состоящей из незнакомых друг для друга людей, которые, в свою очередь, предлагают решение значимых задач. По различным оценкам авторитетных экспертов, с течением времени технология краудсорсинг станет применяться практически во всех сферах бизнеса, поскольку сочетает в себе инновации и экономическую выгоду в решении проблем и задач, а также в разработке различных проектов. В статье в качестве способа реализации и развития инновационных проектов приводятся уникальные возможности технологии краудсорсинга, даны определение краудсорсинга, типы стратегий использования, участники проекта, представлена поэтапная реализация проекта, приведены примеры зарубежных и отечественных краудсорсинг-проектов. В результате проведенного исследования были выявлены как преимущества, так и недостатки использования инструментов краудсорсинга и даны рекомендации относительно применения данного метода в проектах.

Ключевые слова: краудсорсинг, проекты, краудфандинг, краудсоздание, краудголосование, конкурентоспособность, стабильность, полномочия.

Краудсорсинг заключается в том, что во всем мире люди объединяются для выполнения определенных задач, при этом оказывая услуги бесплатно или на взаимовыгодных условиях. Прежде в компаниях такие задачи выполняла команда специалистов или их выполнение передавалось на аутсорсинг.

Сама идея краудсорсинга появилась задолго до появления самого термина, а именно в эпоху великих географических открытий в 1714 г. В то время многие корабли терпели крушение по причине неправильного определения долготы. В тщетных попытках поиска правильного решения находились многие страны (Испания, Голландия, Франция), которые в итоге возложили поиск решения на широкий круг лиц. Правительство Великобритании предложило 20 000 фунтов стерлингов тому, кто найдет решение. Это удалось лишь часовщику Джону Харрисону – он изобрел морской хронометр, который впоследствии стал важным элементом навигационного оборудования морских судов и кораблей [1].

А сам термин краудсорсинг (с англ. crowdsourcing, crowd – «толпа», sourcing – «использование ресурсов») впервые приводится в журнале Wired под статьей «The Rise of Crowdsourcing» (июнь 2006 г.), автором которой является писатель и редактор журнала Джефф Хау.

В быстроменяющемся мире управлять проектом, предприятием, страной становится все сложнее, так как изменяются процессы управления. Поэтому краудсорсинг приобретает все более очевидную актуальность. Благодаря глобализации интернета появилась возможность использовать человеческие ресурсы для решения ряда проблем. Пользователи интернета могут принимать участие в решении корпоративных и организационных проблем, при этом не имея отношения к самой организации. Преимуществами краудсорсинг-проектов являются:

- ♦ привлечение талантливых кадров по всему миру со «свежими» идеями, при этом количество участников не ограничено;
- ♦ всестороннее рассмотрение поставленных проблем, поиск и принятие конкретных решений, основанные на выдвинутых предложениях людей;

- ♦ экономия финансовых ресурсов как доступный инструмент развития, эксплуатационные расходы на краудсорсинг гораздо ниже расходов на аутсорсинг;
- ♦ помощь в развитии проекта и бизнеса;
- ♦ реклама проекта.

Выделяют четыре типа краудсорсинга.

1. Краудфинансирование или краудфандинг (crowdfunding) – добровольный материальный сбор средств для реализации различных проектов.
2. Краудсоздание (crowdcreation) – когда проекты, создаются на платформе усилиями целевой группы посредством своих навыков и опытов.
3. Краудголосование (crowdvoting) – инструмент, включающий простое народное голосование.
4. «Мудрость толпы» (crowd wisdom или wisdom of the crowd) – создание форума, в котором аккумулируются все мнения и затем отбираются наилучшие варианты решения задач, проблем [2].

Проект с поэтапной реализацией с помощью технологии краудсорсинг представлен на рисунке 1.

Рисунок 1 – Модель поэтапной реализации краудсорсинг-проекта

Примечание – Разработано автором.

На начальной стадии проектирования создается общий план по реализации проекта. Далее, в зависимости от специфики проектная команда подбирает необходимых участников либо по четко определенному критерию, либо участниками выступает общество, независимо от принадлежности к тем или иным критериям. Когда необходимое число участников набрано, следует голосование на заранее подготовленной онлайн-площадке. После сбора всех мнений и предложений анализируются результаты для выявления наиболее лучших вариантов, которые отвечают требованиям проекта. Затем проектная команда принимает решения относительно предложенных вариантов и после принятия осуществляется сбор средств при помощи метода краудфандинга. Следует отметить, что проект может обходиться и без финансирования, например, когда требуется узнать просто мнение общества по выпущенному продукту. Как только выполнены все вышеприведенные пункты, проектная команда приступает к завершающей стадии – реализации проекта.

Проектов, связанных с краудсорсингом, в мире достаточно много. В таблице 1 приводятся одни из известных краудсорсинг-проектов.

Из таблицы 1 (стр. 177) видно, что приведенные краудсорсинг-проекты занимают достаточно лидирующее положение в бизнес-среде. При этом успешные проекты не ограничены вышеприведенным списком.

В Казахстане наблюдается тенденция развития краудсорсинга. Первый краудсорсинговый проект был реализован в 2012 г. АО «Казахтелеком» на I Республиканском конкурсе по IT-проектам «Осуществим мечту вместе». Победитель в качестве вознаграждения получил возможность реализации запуска пилотного проекта [3].

Таблица 1 – Краудсорсинг-проекты в мире

Наименование проекта	Описание проекта
1. Wikipedia	Электронная энциклопедия, в создании которой участвовали волонтеры по всему миру
2. iStockPhoto	Фотобанк – посредник между автором изображений и покупателем, является одним из первых краудсорсинг-проектов
3. Uber	Всемирный транспортный онлайн-сервис по заказу такси
4. InnoCentive	Онлайн-платформа, выполняющая функции от генерирования бизнес-идей до решения сложных научно-технических задач
5. Oxford English Dictionary	Словарь английского языка, как и с Wikipedia, создавался усилиями волонтеров
6. Lego	Набор конструкторов. Компания активно использует краудсорсинговую стратегию
Примечание – Составлено автором.	

В 2015 г. был объявлен краудсорсинг общенационального движения «Казахстан–2050» по направлениям мобилизации населения, проведения прикладных исследований, информатизации граждан по стратегии «Казахстан–2050». Посредством программы было реализовано 40 социальных проектов, в которых принял участие один миллион граждан Республики Казахстан [4].

В октябре 2017 г. стартовал проект «100 лиц Казахстана» по принципу народного голосования. Целью проекта является поиск подлинных историй людей, достигших успеха благодаря труду и знаниям. В общем по Казахстану было собрано чуть более 300 заявок на участие в голосовании.

Сегодня для повышения конкурентоспособности, производительности и развития проектов особое внимание уделяют применению различных инструментов, таких, как краудсорсинг. Если в мире краудсорсинг занимает активную позицию, то в Казахстане роль данной технологии отводится на второй план, хотя потенциал его использования достаточно широк.

Стоит отметить, что краудсорсинг – не универсальный инструмент, который дает ответы на все вопросы. Прежде чем применять краудсорсинг, необходимо сформулировать стоящую перед компанией задачу для того, чтобы понять, является ли данный метод лучшим способом ее решения. Неправильное применение может привести к плохим результатам, и, как показывает практика, у многих компаний, которые полагались лишь на краудсорсинг, происходило именно так. При надлежащем применении метод краудсорсинг позволит получить продуктивное и качественное решение тех или иных проблем или задач, а также позволит существенно сократить издержки.

Как и любой другой инструмент, краудсорсинг имеет некоторые ограничения в виде недостатков:

- ♦ мнения, не несущие ценности. Правило «1:10:89» гласит, что 1% что-то реально создает, 10% голосуют за то, чтобы создать, и остальная масса – 89% являются пассивными участниками [4];
- ♦ утечка информации. Риск получения информации конкурентами высок, так как информация находится в открытом доступе. Поэтому необходимо максимально быстро обработать полученный результат, внедрить и запатентовать его. Отсюда вытекает следующий недостаток – это время на обработку результата;
- ♦ время на обработку. Бывает, что результатов исследований довольно много и на обработку каждого из них затрачивается большое количество времени.

В настоящее время применять инструмент краудсорсинг следует, если проект нуждается в свежих взглядах, необходимы нестандартные решения или повышение доверия потребителей и если сам процесс организации путем краудсорсинга стоит дешевле, чем обращение к профессионалам.

Краудсорсинг – это перспективная технология, которая сможет стать основой для стимулирования развития предпринимательской деятельности и инновационных проектов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Stephanie Pain 'Lone' longitude genius may have had help / Stephanie Pain // New Scientist. – 2009. – С. 37.
- 2 Джефф Хау. Краудсорсинг: Коллективный разум как инструмент развития бизнеса / Джефф Хау – отдельное издание. – М.: Альпина Паблишер, 2014. – С. 140–142.
- 3 Победители I Республиканского конкурса IT-проектов // Деловой Казахстан. – 2012. – № 26(323). – 6 июля: <https://www.kursiv.kz/>.
- 4 Общенациональные проекты движения на 2017 год «Azamat KZ»: пресс-конференция на платформе СЦК – платформа СЦК 18.04.2017 г.: <http://infozakon.kz/gov/>.

Аңдатпа

Мақалада инновациялық басқару құралдарының бірі – краудсорсинг қарастырылған. Зерттеудің өзектілігі нарықтың ағымдағы жай-күйі мен компаниялардың өсіп келе жатқан сұранысына байланысты. Бүгінгі таңда компанияның басым көпшілігі бәсекеге қабілеттілікті, өнімділікті және тұрақтылықты арттыру болып табылады. Краудсорсинг – жақсару үшін кілттердің бірі, қазіргі уақытта мемлекет, жеке меншік бизнес және жалпы қоғам алдында тұрған проблемалар мен міндеттерді шешу құралы ретінде белсенді түрде дамып келе жатыр. Краудсорсинг басқару құралы ретінде, негізгі жұмыс кең ауқымды адамдар жүзеге асыратын функционалдық процестерді оңтайландыруға мүмкіндік береді. Краудсорсинг жобасы кейбір делегаттар кездейсоқ қатысушыларға – бір-біріне таныс емес адамдардан тұратын және өз кезегінде маңызды тапсырмаларды шешуге мүмкіндік беретін технологияларды пайдалануды қамтиды. Белгілі сарапшылардың бағалауы бойынша, краудсорсинг технологиясы уақыт өте келе барлық бизнес салаларда қолданылатын болады, себебі мәселелер мен міндеттерді шешуде, сондай-ақ түрлі жобаларды дамытуда инновация мен экономикалық тиімділікті өзіне үйлестіреді. Мақалада инновациялық жобаларды іске асыру және дамыту тәсілі ретінде краудсорсинг технологиясының бірегей мүмкіндіктері ұсынылды, краудсорсингтің анықтамасы, пайдалану стратегиясының түрлері, жоба қатысушылары анықталды, жобаны кезең-кезеңмен іске асыру ұсынылды, шетелдік және отандық краудсорсинг-жобаларының мысалдары келтірілген. Зерттеу нәтижесінде краудсорсинг құралдарын пайдаланудың артықшылықтары мен кемшіліктері анықталды. Мақалада осы әдісті жобаларға қолдану жөнінде ұсыныстар берілген.

Тірек сөздер: краудсорсинг, жобалар, краудфандинг, крауд құру, крауд дауыс беру, бәсекеге қабілеттілік, тұрақтылық, өкілдік.

Abstract

The article dwells on one of the innovative management tools – crowdsourcing. The relevance of the study is related to the current state of the market and the growing demands of companies. Today, the priorities of the majority of the companies are to increase competitiveness, productivity and stability. One of ways of improvement is crowdsourcing, which is currently actively developing as a tool for solving the problems and challenges facing the state, private business and society as a whole. Crowdsourcing, as a management tool, which allows to optimize functional processes, where the main work is performed by a wide range of people. Crowdsourcing project involves the use of technology, in which some of the authority is delegated to random participants – a group consisting of people unfamiliar to each other, and who in turn offer solutions to significant tasks. According to various estimates by reputable experts, over time, crowdsourcing technology will be applied virtually in all business areas, as it combines innovation and economic benefits in solving problems and tasks, as well as in the development of various projects. Unique opportunities for crowdsourcing technology are considered in the article as a way of implementing and developing innovative projects. The definition of crowdsourcing is given, project participants are identified, a phased implementation of the project is presented, examples of foreign and domestic crowdsourcing projects are given in the present study. As a result of the study, both advantages and disadvantages of using crowdsourcing tools identified. The article gives recommendations on the application of this method in projects.

Key words: crowdsourcing, projects, crowdfunding, crowdcreation, crowdvoting, competitive ability, stability, authorities.

POSITIONING OF INNOVATIVE PRODUCTS IN THE INDUSTRIAL MARKET OF KAZAKHSTAN

Abstract

The formation of the post-industrial technological mode of production in the first half of the XXIst century, the development and dissemination of the sixth technological order in the context of the formation of a global innovation and technological space, determined the modern state economic policy of Kazakhstan aimed at achieving sustainable dynamic development of the country on the basis of economic diversification and abandoning the commodity orientation of development. The main vector of state industrial-innovative policy is the creation of competitive and export-oriented goods, works and services in the sphere of production and services. The position of the goods is the place that the given product occupies in the mind of the consumer in comparison with a similar product of the competitor. This is a complex process, consisting of a whole set of impressions and sensations that develops among consumers. Positioning is the way in which a consumer identifies a particular product according to its most important characteristics. The purpose of the article is to identify the features of the positioning of innovative products in the Kazakhstan market. A relatively new field of scientific research for Kazakhstani scientists is the marketing of innovative products. The study of existing technologies of positioning and promotion of innovations in the world practice is becoming especially relevant for the development of its own positioning strategy as an effective marketing tool in high-tech markets.

Key words: innovative product, positioning, methodology, marketing, tools, strategy, technology.

To effectively build a national innovation system in Kazakhstan, a new general line for the development of innovations operates, within which qualitative support for Kazakhstan innovators is provided. The state program of industrial-innovative development creates conditions for a scientific and technological breakthrough in Kazakhstan.

Throughout the world, innovation is seen as one of the main conditions for modernizing the economy. Creation, introduction and wide distribution of new products, services, and technological processes become the key factors of growth.

The market of any industry has its own characteristics, conditioned by the characteristics of market participants, the specifics of decision making, which are used in the marketing mix when working in the industry markets. Positioning is a tactic of business, and in each industry its specific, as a rule, requires a certain adaptation of existing knowledge to the conditions of real business.

Consider the methodology for positioning innovative products, based on the specifics of industrial development in Kazakhstan. Innovative products in Kazakhstan include products manufactured using innovative technologies and, as a result, previously unattainable technical and economic indicators. There are four categories of innovative products: primary technological products (raw materials and semi-finished products), innovative products, innovative technological services, special equipment for innovative technologies [1].

Each year, the capacity of the world market increases by an average of 18%. This happens unevenly. There are many promising industrial niches with accelerated development. Figure 1 (p. 180) presents the growth rates of sales in the most rapidly developing areas:

In general, by the end of 2017 the world market capacity should reach 610 billion dollars, and taking into account the full cost of consumer innovative goods will exceed \$ 1,5 trillion [2].

Despite the fact that the share of Kazakhstan in the world market of sales of innovative products remains low – at the level of 0,15% (while, for example, the share of US companies is about 50%), domestic developments are present in almost 30% of attractive global niches, and form about 5% of the unique niches that are absent or under development in the world market of innovative products.

For a better understanding of the situation on the development of innovations in the world and in Kazakhstan, it is necessary to consider innovative activity. Figure 2 (p. 180) illustrates the innovative activity of enterprises in Kazakhstan and countries around the world in 2016.

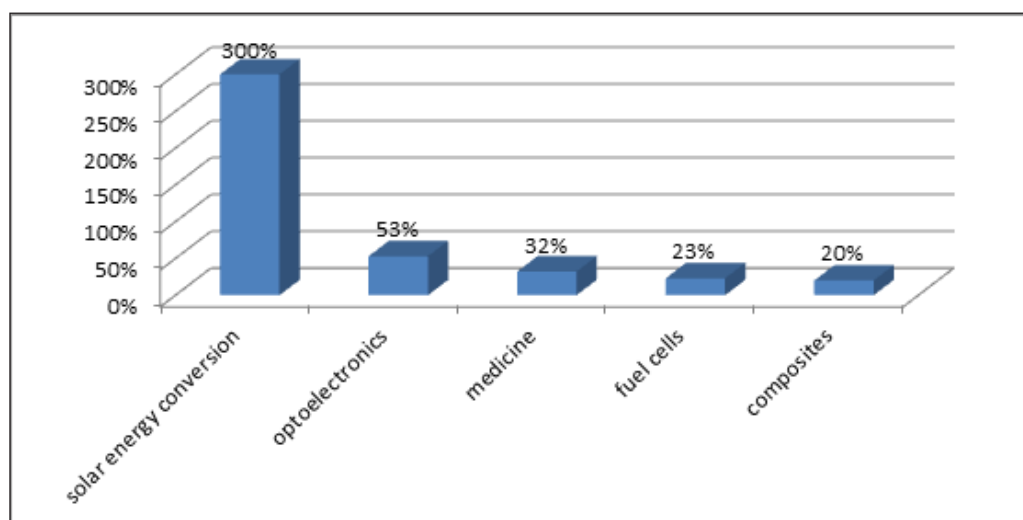

Figure 1 – Sales growth rates

Note – Source: Statistical Digest “Indicators of Innovation Activity”.

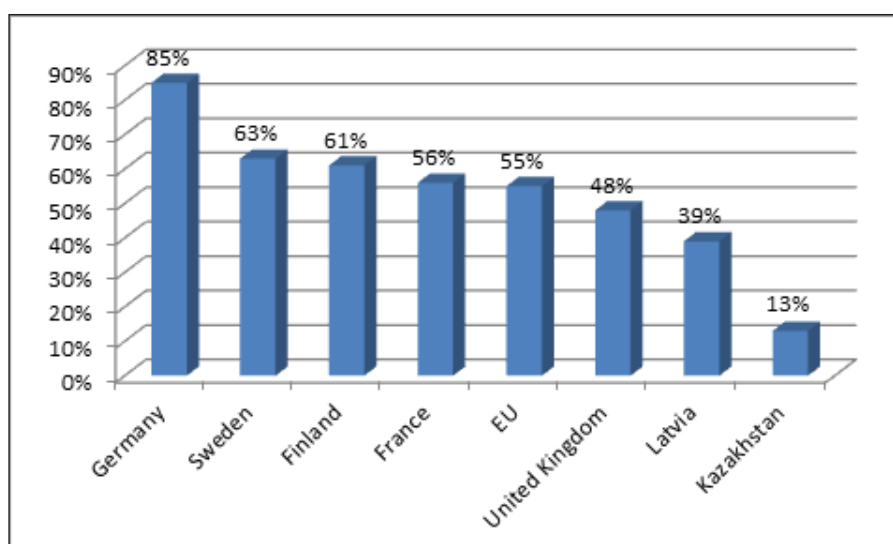

Figure 2 – Innovative activity of enterprises in Kazakhstan and countries of the world, 2016.

Note – Source: Press Service of JSC “National Agency for Technological Development”.

Sales volumes of Kazakhstani innovative products will increase in the next few years, as many launched projects, thanks to the program of innovative development, will pass into the production stage. The innovation market forces key operators to form innovative methods of managing the company, which gives a powerful impetus to improving management efficiency. A new high-tech business can not be controlled by methods from the last century, and illusions on this score must be dissipated. It is important to look for modern management technologies that are adequate to those market barriers that innovative products and their developers and producers must overcome [3].

One of their effective marketing tools in the market of innovative technologies should be a positioning strategy. The strategy of positioning in the market of innovative technologies is an effective and effective means for communicating the benefits and values that an innovative product can provide. The goal of positioning is the formation of the consumer’s belief that the goods they use are created on the basis of nanotechnology or the technologies themselves are unique.

Innovative products in the Republic of Kazakhstan include products manufactured using innovative technologies and, as a result, previously unattainable technical and economic indicators.

The task of the concept of positioning is to identify or simulate the rational and emotional benefits of innovative products. It is necessary to identify the conditions for choosing the correct positioning of innovative products (Figure 3) [3].

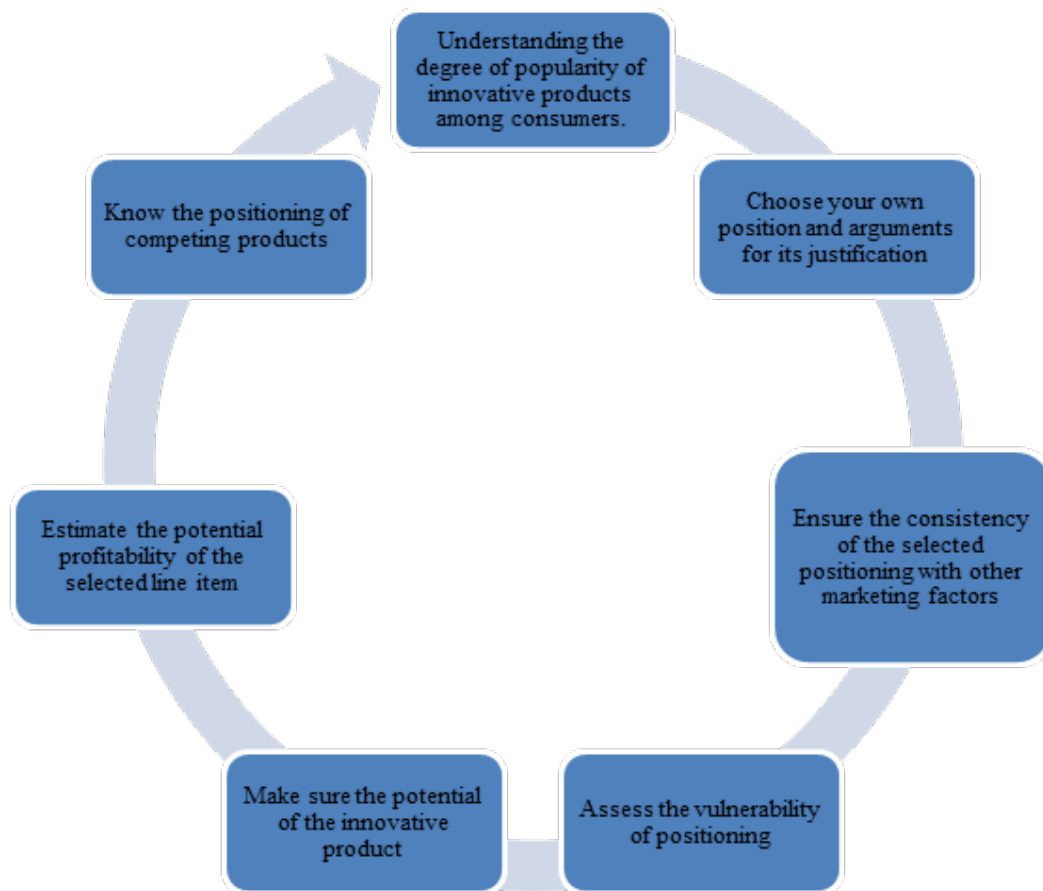

Figure 3 – Conditions for positioning selection

Note – Compiled by the author.

The concept of positioning of innovative products is the framework in which the identity of innovative technologies and innovative products is developed, their mission and ideology, the values of innovative technologies, image and image, associative elements and symbols. In the future, the approved concept of positioning should be the starting point for developing ideas for advertising campaigns and all creative materials for the promotion of innovative technologies and innovative products.

The starting point for the development of the positioning strategy is an understanding of the position that innovation products really occupy in the minds of real and potential consumers. In any case, innovative products occupy some specific place in the market. There are many approaches to researching the position occupied. Below are typical stages of determining the current positioning of innovative products (Figure 4, p. 182).

There are three main stages of the process of positioning.

1. The concept of positioning – the image of the product, based on the needs of consumers of the target market.
2. Positioning strategy – a set of marketing activities aimed at communicating the concept of positioning to the target consumers. At this stage, it is necessary to coordinate supply, pricing, promotion and distribution strategies into a coherent strategy.
3. Assessment of the effectiveness of positioning – determine the extent to which the previously achieved goals for positioning. It determines the degree of market susceptibility to marketing efforts of the company. Then the most optimal variant of the positioning strategy is determined [4].

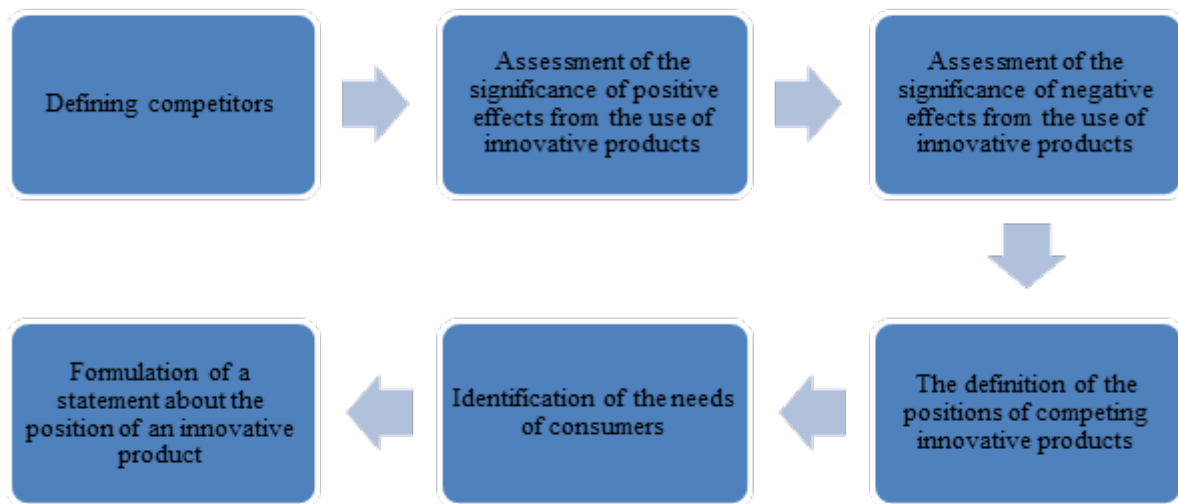

Figure – 4 Stages of determining the positioning of innovative products

Note – Compiled by the author.

Charles D. Shiv says that the positioning strategy is aimed at finding one or more characteristics that can be used to separate your product or brand from the products of competitors.

He outlines the following positioning strategies:

- ♦ Product-based positioning is the most commonly used approach that attempts to link a product to specific properties and characteristics;
- ♦ positioning based on advantages, solving problems and basic needs. This approach to positioning is closely related to the previous one, being the basis for it in the search for the reasons why the consumer chooses this product;
- ♦ positioning based on the ratio of price and quality. Very often a high level of prices is for the consumer an indicator of high quality of goods and a high level of service;
- ♦ positioning based on usage patterns [5].

In the process of positioning an innovative product, there are no fundamental differences, however, the very nature of the innovative product and the absence of direct competitors in the industry make it possible to identify some features in the development of the strategy.

First, the segmentation of the market that precedes the positioning process is more responsible and time-consuming, since the success of an innovative product depends directly on the choice of the target segment and in this case it is impossible to be guided by a competitor, in view of its absence on the market.

Secondly, the product differentiation and the definition of its competitive advantage, on the one hand, are not difficult, since the advantage of this product is its innovative component; on the other hand, it is this component that complicates the process of identifying and assessing the real benefits that the buyer receives from use of this product [5].

The main problem that a firm faces when releasing a new product on the market is consumer rejection of innovation, since any innovation involves changes that many consumers are wary of. In this case, when developing the concept of the goods, it is necessary to consider all possible variants of this problem and choose the positioning option, which will emphasize the real useful effect that the consumer receives when using this product.

Summarizing all the above, we can draw the following conclusions:

- ♦ the process of positioning is decisive in the overall strategy of the innovative product, as it is aimed at forming the ratio of the potential consumer to the product;
- ♦ the main distinguishing feature of the innovative product is the absence of direct competitors, which is why it is necessary to focus on indirect ones that satisfy a similar need;
- ♦ the main problem in the process of positioning an innovative product in the market is the unconscious rejection by consumers of any changes. Therefore, the company needs to clearly articulate the benefits that the consumer will receive after buying the goods.

LIST OF LITERATURE

- 1 Statistical collection “Indicators of innovation activity”, 2016. National Research Institute “Higher School of Economics”.
- 2 Press-service of JSC “National Agency for Technological Development”.
- 3 Goldenberg M. Social innovation in Canada. How can non – profit sectors serve. – 2004.
- 4 Nizhegorodtsev R. Marketing support of the innovation product on the market / R. Nizhegorodtsev, A. Gorokhova / Risk: resources, information, supply, competition. – 2014. – № 2.
- 5 Rozdolskaya I.V. Formation of a system of market positioning and use of the results of innovation in the context of the implementation of the concept of marketing innovation / I.V. Rozdolskaya, K.V. Likhonin // Bulletin of the Belgorod University of Cooperation, Economics and Law. – 2011. – № 3.

Аңдатпа

Өндірістің постиндустриалдық технологиялық тәсілдің ХХІ ғ. бірінші жартысында қалыптасуы, ғаламдық инновациялық және технологиялық кеңістікті қалыптастыру аясында алтыншы технологиялық тәртіпте қалыптастыру және тарату Қазақстанның экономикалық әртараптандыру және дамудың тауарлық бағдарын тоқтату негізінде елдің тұрақты динамикалық дамуына қол жеткізуге бағытталған қазіргі заманғы мемлекеттік экономикалық саясатты анықтады. Мемлекеттік индустриалдық-инновациялық саясаттың негізгі бағыты өндіріс пен қызмет көрсету саласында бәсекеге қабілетті және экспортқа бағытталған тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді құру болып табылады. Тауар позициясы – бұл өнімнің бәсекелестің ұқсас өнімімен салыстырғанда тұтынушының санасында алатын орны. Бұл тұтынушылар арасында қалыптасатын әсер мен сезімнің тұтас жиынтығынан тұратын күрделі процесс. Жайғастыру – бұл тұтынушының белгілі бір өнімді ең маңызды сипаттамаларына сәйкес анықтайтын тәсілі. Мақаланың мақсаты – қазақстандық нарықтағы инновациялық өнімдердің орналасу ерекшеліктерін анықтау. Қазақстандық ғалымдар үшін ғылыми зерттеулердің салыстырмалы жаңа саласы инновациялық өнімдерді сату болып табылады. Әлемдік тәжірибеде инновацияларды жайғастыру мен ілгерілетудің қолданыстағы технологияларын зерттеу, жоғары технологиялық нарықтарда тиімді маркетинг құралы ретінде өзінің жайғастыру стратегиясын әзірлеу үшін аса өзекті болып табылады.

Тірек сөздер: инновациялық өнім, жайғастыру, әдіснама, маркетинг, құрал, стратегия, технологиялар.

Аннотация

Формирование в первой половине ХХІ в. постиндустриального технологического способа производства, разработка и распространение шестого технологического порядка в контексте формирования глобального инновационного и технологического пространства определили современную государственную экономическую политику Казахстана, направленную на достижение устойчивого динамичного развития страны на основе диверсификации экономики и отказа от товарной ориентации развития. Основным вектором государственной индустриально-инновационной политики является создание конкурентоспособных и ориентированных на экспорт товаров, работ и услуг в сфере производства и услуг. Позиция товара – это место, которое данный продукт занимает в сознании потребителя по сравнению с аналогичным продуктом конкурента. Это сложный процесс, состоящий из целого набора впечатлений и ощущений, которые развиваются среди потребителей. Позиционирование – это способ, которым потребитель идентифицирует конкретный продукт в соответствии с его наиболее важными характеристиками. Цель статьи – выявить особенности позиционирования инновационных продуктов на казахстанском рынке. Относительно новой областью научных исследований для казахстанских ученых является маркетинг инновационных продуктов. Изучение существующих технологий позиционирования и продвижения инноваций в мировой практике становится особенно актуальным для разработки собственной стратегии позиционирования как эффективного маркетингового инструмента на высокотехнологичных рынках.

Ключевые слова: инновационный продукт, позиционирование, методология, маркетинг, инструменты, стратегия, технологии.

Б.У. МУСТАФАЕВА,¹

докторант.

С.А. КАЛТАЕВА,¹

к.э.н., доцент.

Международный казахско-турецкий
университет им. Х.А. Яссауи¹

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ДЕЙСТВУЮЩЕЙ СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЛАНИРОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы государственного планирования развития сельского хозяйства. Функционирование сельскохозяйственного предприятия в условиях рынка существенным образом изменило роль и место планирования в управлении его деятельностью. В связи с особенностями рыночных условий хозяйствования идет переосмысление места и роли планирования и управления экономикой. Планирование представляет собой процесс подготовки решений о задачах, средствах и действиях работников предприятия путем целенаправленной сравнительной оценки различных вариантов действий при изменяющихся условиях. Деятельность предприятия всегда связана с использованием ресурсов, поэтому можно сказать, что план – это определенный вариант использования ресурсов предприятия, которые являются предметом планирования. В статье проведен анализ программных и стратегических документов системы государственного планирования по вопросам развития сельского хозяйства, в частности, рассмотрены документы первого, второго и третьего уровней системы государственного планирования по вопросам отражения показателей, соответствия значений индикаторов с учетом текущего уровня развития. Проведен анализ программных и стратегических документов системы государственного планирования по вопросам развития сельского хозяйства. По итогам проведенного анализа выявлены проблемы и сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: сельское хозяйство, государственное планирование, выпуск, экспорт, программа, система, урожайность, индикаторы, растениеводство, животноводство.

Развитие сельского хозяйства и повышение его конкурентоспособности в условиях участия страны в мирохозяйственных процессах является одной из наиболее актуальных задач экономической науки. В настоящее время государственные органы находятся в непрерывном поиске источников экономического роста на основе современных достижений экономической мысли, а также возможностей развития сельского хозяйства путем разработки и реализации ряда стратегических и программных документов.

Актуальность постоянного совершенствования вопросов планирования как основного путеводителя в развитии отрасли на сегодня имеет особое место и значение в системе государственного планирования. Одним из основных нормативно-правовых актов, регулирующих систему государственного планирования в стране, является Указ Президента Республики Казахстан «О системе государственного планирования» [1]. Кроме того, принята Концепция совершенствования Системы государственного планирования, ориентированной на результаты, в которой определены основные принципы и подходы по дальнейшему развитию системы государственного планирования, а также цели и задачи реализации государственной политики по вопросам государственного планирования [2].

В сфере агропромышленного комплекса государственная политика за период независимости была реализована на основе 9 программных документов. Так, первая программа социально-экономического развития «Ауыл», принятая на период 1991–1995 гг., была направлена на увеличение производства сельскохозяйственной продукции и сырья, повышение производительности труда в агропромышленном комплексе.

В настоящее время для реализации обозначенных целей Плана нации «100 конкретных шагов» и Стратегии «Казахстан–2050» разработана и реализована государственная программа агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы (далее – Программа АПК). Целью данной программы является обеспечение потребностей внутреннего рынка необходимой сельскохозяйственной продукцией. Это говорит о том, что за годы независимости

страной систематически разрабатываются программы по развитию сельского хозяйства, принимаются меры по обеспечению внутреннего рынка отечественной продукцией сельского хозяйства путем увеличения производства. За эти годы можно отметить динамику роста, которая за 25 лет показывает увеличение производства продукции сельского хозяйства в стоимостном выражении от 77,8 млн тенге в 1991 г. до 3 684,3 млрд тенге в 2016 г.

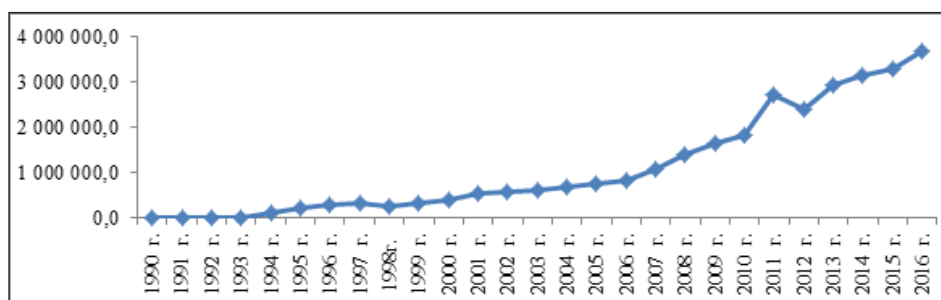

Рисунок 1 – Валовой выпуск сельского хозяйства, млн тенге

Примечание – Составлено по данным Комитета по статистике РК: <https://stat.gov.kz>.

Однако, несмотря на рост производства, по сей день отмечается низкий уровень обеспечения необходимой продукцией сельского хозяйства. Это сопровождается высоким уровнем импортной продукции сельского хозяйства на внутреннем рынке. В целях увеличения экспортной продукции, в том числе сельскохозяйственной, в 2017 г. разработана правительственная программа «Национальная экспортная стратегия».

Проведенный анализ показал, что в системе государственного планирования развитие сельского хозяйства отражено на всех уровнях.

Так, в документах первого уровня «Стратегия–2050» одним из целевых значений является увеличение доли продукции сельского хозяйства в ВВП страны в 5 раз до 2050 г. В Стратегическом плане развития РК до 2020 г. определено четыре целевых значения. Во-первых, это увеличение отечественных и иностранных инвестиций в несырьевые секторы экономики, в том числе переработку сельскохозяйственной продукции, к 2020 г. на 30%. Во-вторых, увеличение урожайности пшеницы до 1,4 тонны с 1 гектара. В третьих, рост экспортного потенциала аграрной отрасли до 8% в общем объеме экспорта. В-четвертых, повышение доли переработки мяса до 27%, молока – до 40%, плодов и овощей – до 12%.

Согласно статистическим данным доля сельского хозяйства в ВВП по итогам 2016 г. составила 7,8%, снизившись по сравнению с прошлым годом на 3,8%. Причиной снижения доли послужило уменьшение валового выпуска продукции сельского хозяйства в 2016 г. на 3 681 млрд тенге. Планируемое увеличение доли сельского хозяйства в ВВП страны согласно «Стратегии–2050» в 5 раз до 2050 г. составит примерно до 40%, учитывая, что данный документ был утвержден в конце 2012 г., за базовый год был принят 2013 г.

Таблица 1 – Основные показатели выпуска сельскохозяйственной продукции

Показатели	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
ВВП, млрд тенге	16 052,9	17 007,6	21 815,5	28 243,0	31 015,2	35 999,0	39 675,8	40 884,1	46 971,1
Валовой выпуск сельскохозяйственной продукции, млрд тенге	1404,4	164,3	1822,1	2720,4	2393,6	2949,5	3143,6	3307,0	3684,4
Доля выпуска сельскохозяйственной продукции в ВВП	8,7	9,6	8,3	9,6	7,7	8,1	7,9	8,1	7,8

Согласно статистическим данным по итогам 2016 г. урожайность пшеницы составила 1,21 тонны на 1 га, то есть за 3 года урожайность пшеницы должна вырасти в два раза (рисунок 2).

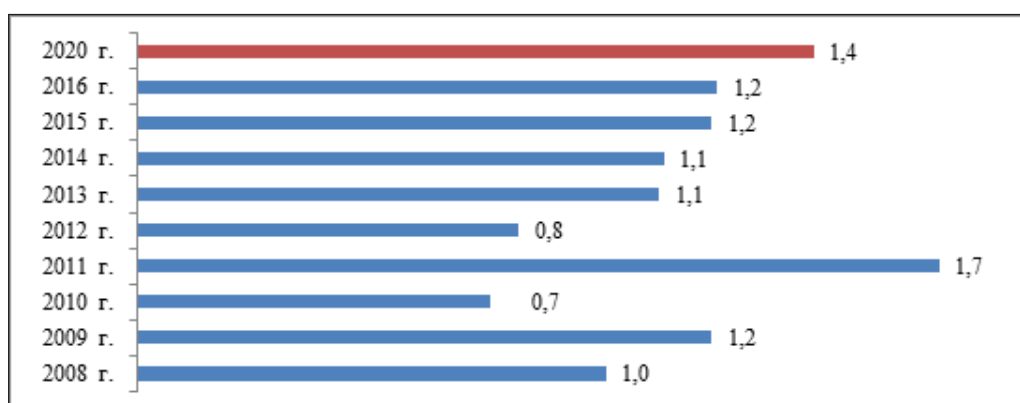

Рисунок 2 – Урожайность пшеницы, тонн на гектар

Вместе с тем следует отметить, что согласно данным рисунка 2 за анализируемый период планируемое значение урожайности к 2020 г. ниже фактического значения 2011 г., когда урожайность составила 1,7 тонны на гектар. В последующие годы можно наблюдать резкое снижение урожайности. Это позволяет сделать вывод, что в 2011 г. отмечалась положительная динамика развития сельского хозяйства, о чем свидетельствуют представленные выше данные. Это, во-первых, рост доли выпуска сельского хозяйства до 9,6% от ВВП, рост валового выпуска на 50% в сравнении с 2010 г. Таким образом, можно сопоставить планируемые значения в рамках программных документов. Так, если урожайность пшеницы к 2020 г. прогнозируется увеличить до 1,4 тонны и долю сельского хозяйства к 2050 г. примерно до 40%, то, учитывая, что при значении урожайности в 1,7 тонны доля сельского хозяйства к ВВП составляет 9,6%, в 2020 г. при планируемой урожайности, возможно, доля составит примерно 9,6%. Тогда как к 2050 г., через 30 лет, при росте доли сельского хозяйства в ВВП до 40% урожайность составит примерно 7,08 тонны на гектар. Несомненно, необходимо учитывать и другие факторы, оказывающие влияние на рост валового выпуска сельского хозяйства. При этом, так как в программных документах предусматривается индикатор по увеличению урожайности пшеницы, автором была предпринята попытка увязать данные индикаторы и рассмотреть их динамику развития, которая показывает взаимосвязь.

Также одним из важных индикаторов является рост экспортного потенциала аграрной отрасли, который имеет отражение в программных и стратегических документах, в том числе Национальной экспортной стратегии и Стратегическом плане развития Казахстана до 2020 г. Национальная экспортная стратегия была принята и утверждена в 2017 г. и направлена на создание условий для увеличения объема сырьевого экспорта в 1,5 раза к 2022 г., а также диверсификации рынков сбыта и экспорта товаров и услуг [3].

В документах второго уровня СГП, в частности, в прогнозе социально-экономического развития Республики Казахстан на 2018–2022 годы предусмотрен рост валовой добавленной стоимости сельского хозяйства к предыдущему году и с 2018 по 2022 гг. рост составит ежегодно в среднем 5,9%. Кроме этого, предусмотрено увеличение урожайности пшеницы к 2022 г. до 1,3 тонны на 1 гектар. Как было отмечено выше, в рамках Стратегического плана развития РК до 2020 г. спрогнозировано повышение урожайности до 1,4 тонны к 2020 г. Это свидетельствует о том, что ежегодно значения пересматриваются и рост урожайности в рамках прогноза социально-экономического развития РК имел место. При этом соответствующих изменений в документ Стратегического плана развития РК до 2020 года не внесено. В этой связи рекомендуется унифицировать все планируемые значения в рамках стратегических и программных документов.

В государственной программе агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 гг. предусмотрено, что индекс физического объема валовой продукции (услуг) сельского хозяйства составит 130% к 2021 г. При этом в 2019 г. планируется, что ИФО объема валовой продукции сельского хозяйства будет равен 118%. Кроме того, предусмотрено увеличение

сельскохозяйственной продукции, произведенной на введенных землях регулярного орошения, к 2021 г. до 599 млрд тенге, что выше значения 2019 г. в 2,9 раза. Вместе с тем программой определен рост объемов производств ряда продукции сельского хозяйства (рисунок 3).

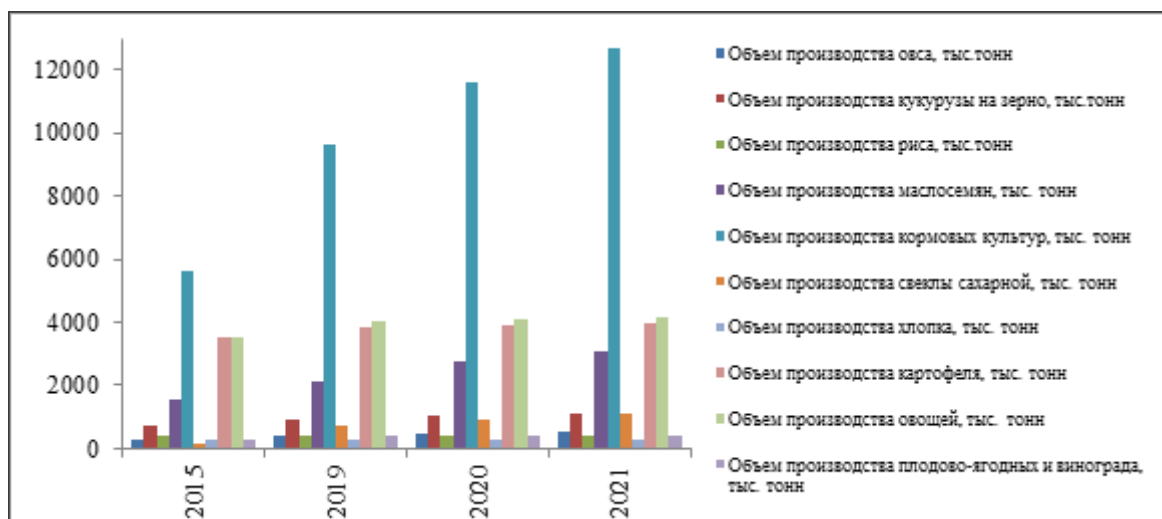

Рисунок 3 – Планируемый рост объема производства

К 2021 г. планируется рост объема производства продукции растениеводства, в частности, кормовых культур и овса – в два раза, производства овощей – на 18%, картофеля – на 13%, масла семян – на 96% и др. в сравнении с базовым периодом (2015 г.). Вместе с тем планируется и снижение, в частности, производства риса на 4%. Также планируется увеличение производства ячменя на 49%, молока – на 9,3%, масла растительного – на 74%, сахара – в 8 раз и др.

Из продукции животноводства к 2021 г. планируется рост говядины на 18%, производства птицы – в два раза, баранины – на 11%, свинины – на 40%.

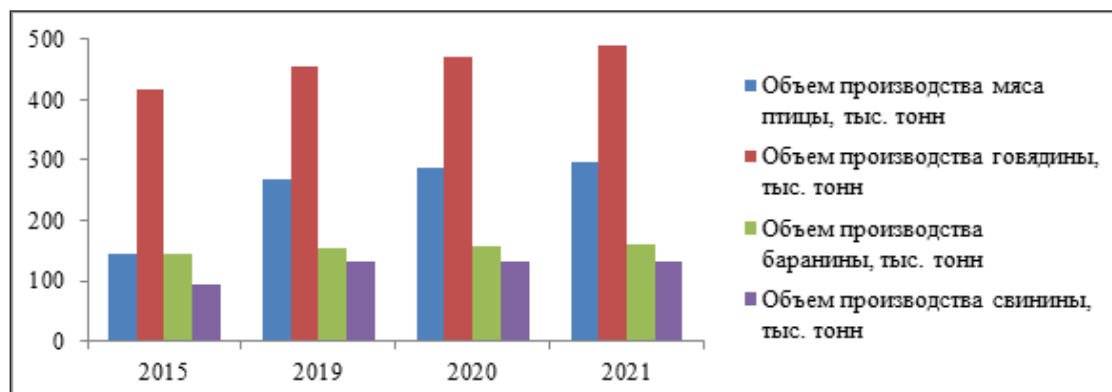

Рисунок 4 – Планируемые объемы производства

Таким образом, в рамках программы развития АПК предусмотрен рост объемов производства ряда продукции сельского хозяйства, что позволит увеличить объем выпуска и, соответственно, вклад сельского хозяйства в экономику страны. Сельское хозяйство как перспективная отрасль имеет достаточный потенциал для дальнейшего развития.

Вместе с тем проведенный анализ документов второго уровня системы государственного планирования, в частности, государственных программ показал, что в рамках государственной программы «Нұрлы жол» также предусмотрен показатель прямого результата развития сельского хозяйства «рост производительности труда в сельском хозяйстве». При этом рост составляет к 2019 г. до 1300 тыс. тенге, или более чем на 90% в сравнении с 2016 г.

В документах третьего уровня системы государственного планирования также отражены вопросы развития сельского хозяйства. Так, основным курирующим государственным органом

по развитию сельского хозяйства в лице Министерства сельского хозяйства вопросы развития сельского хозяйства предусмотрены в Стратегическом плане Министерства сельского хозяйства на 2017–2021 гг. При этом основной миссией является повышение конкурентоспособности агропромышленного комплекса, устойчивого развития водного, лесного хозяйств и животного мира, а также повышение доступности информации о земельных ресурсах путем эффективного формирования и реализации государственной политики. Согласно данному документу предусмотрено повышение эффективности производства в АПК, повышение уровня ресурсобеспечения, сохранение, рациональное использование и воспроизводство рыбных, лесных ресурсов, ресурсов животного мира, объектов природно-заповедного фонда [4]. Одними из индикаторов являются индекс физического объема продукции сельского хозяйства, который планируется к 2021 г. в размере 130% к уровню 2015 г., рост объема производства продукции растениеводства к уровню 2015 г. на 33% и др.

В рамках программ развития территорий предусмотрен индикатор «индекс физического объема инвестиций в основной капитал производства продуктов питания». При этом наибольший рост к 2020 г. предполагается в Кызылординской области – на 14,2%, Жамбылской области – на 10,4%, г. Алматы – на 8%, Актюбинской – 7,8% в сравнении с 2014 г.

Проведенный анализ стратегических и программных документов системы государственного планирования позволил сделать вывод, что в рамках трех уровней документов предусматривается ряд мер по развитию сельского хозяйства, которые смогут повлиять на валовой выпуск сельского хозяйства и, соответственно, увеличить вклад в ВВП страны. Вместе с тем в процессе проведения анализа выявлен ряд несоответствий планируемых значений в действующих программных документах, в связи с чем рекомендуем унифицировать все значения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Информационно-правовая система нормативно-правовых актов в Республике Казахстан: утв. Указом Президента Республики Казахстан 18 июня 2009 г. № 827 «О системе государственного планирования»: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000827_.
- 2 Концепция совершенствования Системы государственного планирования, ориентированной на результаты: утв. Указом Президента Республики Казахстан 28 августа 2013 г. № 625.
- 3 Информационно-правовая система нормативно-правовых актов в Республике Казахстан: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 26 августа 2017 г. № 511 «Об утверждении Программы «Национальная экспортная стратегия»: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000511>.
- 4 Стратегический план Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан на 2017–2021 годы: утв. приказом Министра сельского хозяйства № 541 30 декабря 2016 г.

Андатпа

Мақалада ауыл шаруашылығы дамуының мемлекеттік жоспарлау мәселелері қарастырылған. Нарық жағдайында ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қызметі, жоспарлаудың рөлі мен орны өз қызметін басқаруда айтарлықтай өзгерді. Нарық шарттарының қызмет етуінің ерекшеліктеріне байланысты экономиканы басқару, жоспарлаудың орны мен рөлін қайта қарау қажеттілігі туындайды. Жоспарлау – бұл өзгермелі жағдайлардағы іс-әрекеттердің түрлі нұсқаларын мақсатты түрде салыстырмалы бағалау арқылы кәсіпорын қызметкерлерінің міндеттері, құралдары мен әрекеттері туралы шешімдерді дайындау процесі болып табылады. Кәсіпорын қызметі әрдайым ресурстарды пайдаланумен байланысты, сондықтан жоспар ол – жоспарлаудың объектісі ретінде кәсіпорын ресурстарын қолданудың белгілі бір жолы деп қарастыруға болады. Мақалада ауыл шаруашылығын дамыту мәселесі бойынша мемлекеттік жоспарлау жүйесінің бағдарламалық және стратегиялық құжаттарына талдау жасалған. Атап айтқанда, көрсеткіштерді айқындауға бағытталған мемлекеттік жоспарлау жүйесінің бірінші, екінші және үшінші деңгейлерінің құжаттары, индикаторлар көрсеткіштерінің қазіргі уақыттағы дамудың деңгейіне сәйкестігі қарастырылған. Ауыл шаруашылығын дамыту мәселесі бойынша мемлекеттік жоспарлау жүйесінің бағдарламалық және стратегиялық құжаттарына талдау жүргізілді. Өткізілген талдаудың нәтижелері бойынша мәселелер айқындалып, тиісті шешімдер қабылданды.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, мемлекеттік жоспарлау, шығарылым, экспорт, бағдарлама, жүйе, өнімділік, индикаторлар, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы.

Abstract

The article deals with the issues of state planning of agricultural development. The functioning of the agricultural enterprise under the conditions of the market significantly changed the role and place of planning in the management of its activities. In connection with the peculiarities of the market conditions of management there is a rethinking of the place and role of planning and management of the economy. Planning is the process of preparing decisions about the tasks, means and actions of employees of the enterprise by purposeful comparative evaluation of various options for actions under changing conditions. The activity of the enterprise is always connected with the use of resources, therefore it can be said that the plan is a certain version of the use of the enterprise resources that are the subject of planning. The analysis of program and strategic documents of the state planning system for the development of agriculture was carried out. In particular, the documents of the first, second and third levels of the state planning system were reviewed for the purpose of reflecting indicators, the correspondence of the values of indicators taking into account the current level of development. The analysis of program and strategic documents of the state planning system for the development of agriculture was carried out. Based on the results of the analysis, problems were identified and conclusions were drawn.

Key words: agriculture, state planning, productivity output, export, program, system, yield, indicators, plant growing, animal breeding.

А.Б. АЙДАРОВА,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған
профессор (доцент).

Б.А. ИМАШ,¹

экономика магистрі.

Н.С. НУРКЕЕВА,¹

магистрант,

М. Әуезов атындағы Оңтүстік

Қазақстан мемлекеттік университеті¹

АЙМАҚТЫҢ КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ЖОҒАРЫЛАТУ ЖОЛДАРЫ (ТЕМІРЖОЛ МЫСАЛЫНДА)

Аңдатпа

Жаһандық энергетикалық қауіпсіздік, табиғи ресурстардың сарқылуы, үшінші индустриялық төңкеріс, үдей түскен әлеуметтік тұрақсыздық және әлемдік тұрақсыздандудың жаңа қаупі сияқты ХХІ ғасырдың түйінді үнқатулары елді әлеуметтік-экономикалық дамытуға, оның ішінде елдің көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамытуға қойылатын жаңа талаптарды айқындап береді. Көлік инфрақұрылымы нарықтың немесе нарық шаруашылығы инфрақұрылымдарының элементі және құраушы бөлігі болып табылады, егер ол болмаса негізгі өндіріс және өндірістік емес салалардың бөлімдері мен салаларының ғана қызмет көрсетуі емес, сонымен қатар нарықтың сан қилы түрлерінің (тауарлық, шикізаттық, еңбек және басқалары) қызмет етуі мүмкін емес, өйткені әртүрлі нарықтарды құру және дамыту олардың даму деңгейімен және көліктің инфрақұрылымымен қамсыздандырылуымен тікелей байланысты. Логистикалық инфрақұрылым туралы айтқанымызда, ең алдымен жүкті ауыстырып тиейтін және қоймалық құрал-жабдықтардың көліктік құралдарын тиімді қолдану негізінде құрылған барлық бөлімдердегі кешендік инженерлік-экономикалық жүйе, сонымен қатар ол жүкті жөнелтушіден жүкті алушыға дейін жүкті жедел, сақтап жеткізудің максималды мүмкіндігін қамтамасыз ететін ақпараттар технологиясы еске түседі. Теміржол көлігінің инфрақұрылымын дамыту Қазақстан халқының, экономикасы мен өнеркәсібінің қажеттіліктерін негізге ала отырып, қозғалысты тиімді ұйымдастыру үшін жаңа теміржол желілерін салуға және қолданыстағы желіні жаңғыртуға (жөндеуге) бағытталатын болады.

Тірек сөздер: логистика, көлік, инфрақұрылым, теміржол көлігі, кәсіпорын, транзит, нарық, қажеттіліктер, жаңғырту.

«Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Елбасымыздың жыл сайынғы Жолдауының бесінші қадамында былай делінген: «Жаңа еуразиялық логистикалық инфрақұрылымды дамыту – маңызды басымдықтардың бірі. Еліміздің көлік және транзит әлеуетін толық ашу үшін көрші елдермен үйлесімді іс-қимыл қажет. Жүктердің еркін транзитін, көлік дәліздерін құру мен оларды жаңғырту ісін қамтамасыз ету керек. Көлік инфрақұрылымын басқаруға, қызмет көрсету деңгейін арттыруға және әкімшілік кедергілерді жоюға ерекше көңіл аудару қажет. Транскаспий дәлізі бойынша тасымалдау көлемінің ұлғаюына байланысты Құрық портын салудың екінші кезеңі – автомобиль өткелі құрылысын іске асыруға кірісу қажет», - деген талап қойған болатын [1].

Жаһандық энергетикалық қауіпсіздік, табиғи ресурстардың сарқылуы, үшінші индустриялық төңкеріс, үдей түскен әлеуметтік тұрақсыздық және әлемдік тұрақсыздандудың жаңа қаупі сияқты ХХІ ғасырдың түйінді үнқатулары елді әлеуметтік-экономикалық дамытуға, оның ішінде елдің көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамытуға қойылатын жаңа талаптарды айқындап береді.

Егер республиканың қалыптасу жылдарында көлік жүйесін дамыту мен қолдау туралы айтылған болса, қазіргі жағдайларда көлік жүйесінің инфрақұрылымы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының ұзақ мерзімді перспективаға арналған катализаторына айналып, ел ішіндегі өңіраралық байланыстылықты және ел экономикасының әлемдік жүйеге ықпалдасуын қамтамасыз етуі, қазіргі заман, сапа мен қауіпсіздік өлшемдеріне сай келуі тиіс.

Ел ішіндегі көлік жүйесін дамытпайынша, жаһандану жағдайларында Қазақстан экономикасын әлемдік жүйеге сәтті ықпалдастыру мүмкін емес.

Сондықтан көлік саласын дамыту, тұтастай алғанда, көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамыту деңгейін арттыруға бағытталуы тиіс. Көлік инфрақұрылымы нарықтың немесе нарық шаруашылығы инфрақұрылымдарының элементі және құраушы бөлігі болып табылады, егер ол болмаса негізгі өндіріс және өндірістік емес салалардың бөлімдері мен салаларының ғана қызмет көрсетуі емес, сонымен қатар нарықтың сан қилы түрлерінің (тауарлық, шикізаттық, еңбек және басқалары) қызмет етуі мүмкін емес, өйткені әртүрлі нарықтарды құру және дамыту олардың даму деңгейімен және көліктің инфрақұрылымымен қамсыздандырылуымен тікелей байланысты.

Көлік инфрақұрылымының міндеттері – өндіріс, үлестіру, айналым және тұтыну салаларын бір тізбекке бекіту, аймақтық экономикадағы материалдық, қаржылық және ақпараттық ағындардың жеңілдетілген айналымын қамтамасыз ету. Көлік инфрақұрылымының міндеттерін орындау көлік және логистика жүйесі немесе көлік-логистика жүйелері ақылы іске асырылады [2].

Бұл анықтамадан шығатын көліктік инфрақұрылымының құрамына көліктің әртүрлі түрлерінің коммуникациясы кіреді (сурет 1).

Сурет 1 – Көлік инфрақұрылымының негізгі элементтері

- ♦ көліктің барлық түрлері бойынша қоғамдық және қоғамдық емес қолданыстағы көліктер желісі;
- ♦ барлық көлік түрлерін басқару жүйесі;
- ♦ экономиканың осы саласындағы еңбек ресурстары;
- ♦ көлік түрлерінің көліктік желісін жақтаушы және пайдаланушы көліктік-жолдық кәсіпорындар;
- ♦ автокөлік жолдары, теміржол қатынас жолы, аспалы және арқанды жолдар, дара рельсті және тар табанды жолдар, ішкі кеме жүретін жолдар, ауа және теңіздік хабарлама жолдары, мұнай өнімдерін, газды және мұнайды ауыстырып құю құбырлары, сонымен қатар жабдықтаушылардан тұтынушыға өнімді жеткізу үдерісіне қатысатын ауыл шаруашылығының басқа да көліктік цехтары мен аймақтары.

Көліктік инфрақұрылым логистикалық инфрақұрылыммен өзара әрекетке түспесе тиімді жұмыс жасай алмайды.

Логистикалық инфрақұрылым туралы айтқанымызда, ең алдымен жүкті ауыстырып тиейтін және қоймалық құрал-жабдықтардың көліктік құралдарын тиімді қолдану негізінде құрылған барлық бөлімдердегі кешендік инженерлік- экономикалық жүйе, сонымен қатар ол жүкті жөнелтушіден жүкті алушыға дейін жүкті жедел, сақтап жеткізудің максималды мүмкіндігін қамтамасыз ететін ақпараттар технологиясы еске түседі.

Логистикалық үдерісті жүзеге асыру үшін логистикалық үдерістердің инфрақұрылымын жасайтын әртүрлі техникалық құралдар қолданылады. Логистикалық үдерістер инфрақұрылымы компоненттерін бөлшектерге жіктеу (сурет 2) ұсынылған.

Сурет 2 – Логистикалық үдерістердің инфрақұрылымы

Қазіргі кезде Қазақстан аумағы бойынша республикадағы қазіргі көлік инфрақұрылымының негізінде құрылған халықаралық төрт көлік дәлізі өтеді:

- ♦ трансазиялық темір жол магистралінің (ТАТМ) солтүстік дәлізі: Батыс Еуропа – Ресей мен Қазақстан (Достық – Ақтоғай – Саяқ – Мойынты – Астана –Петропавл (Пресногор) учаскесінде) арқылы Қытай, Корей және Жапония;

- ♦ ТАТМ оңтүстік дәлізі: Шығыс Еуропа – Түркия, Иран, Орталық Азия елдері мен Қазақстан (Достық – Ақтоғай – Алматы – Шу – Арыс – Сарыағаш учаскесінде) арқылы Қытай және Оңтүстік-Шығыс Азия;

- ♦ ТРАСЕКА – Шығыс Еуропа – Қара теңіз – Кавказ және Каспий теңізі (Достық – Алматы – Ақтау учаскесінде) арқылы Орталық Азия;

- ♦ Солтүстік-Оңтүстік – Солтүстік Еуропа – Ресей мен Иран арқылы Парсы шығанағының елдері, Ақтау теңіз порты – Ресейдің Орал өңірлері және Ақтау –Атырау учаскелерінде Қазақстанның қатысумен.

Негізгі трансконтиненталдық бағдарларды құруға енетін бағыттармен қатар Сарыағаш – Арыс – Қандыағаш – Озинки бағыты бойынша өңірлік транзиттік тасмал үшін аса маңызға ие ТАТМ Орталық дәлізін атаған жөн.

Аталған дәліздер Шығыс-Батыс қатынастарындағы қашықтықты және жүктерді жеткізу мерзімдерін айтарлықтай қысқартуға мүмкіндік береді [3].

Мемлекет басшысының тапсырмасын іске асыру мақсатында Оңтүстік Қазақстан облысында белсенді түрде көліктік-логистикалық орталықтардың (КЛО) құрылысы жүргізілуде. Мәселен, ОҚО бойынша соның ішінде Шымкент қаласында көліктік-логистикалық орталығының аумағында мұздатқыш камералардан, көкөніс қоймаларынан және құрғақ қоймалардан тұратын жалпы ауданы 230 мың м² болатын «А» және «В» санатты қоймалар құрылысының жеке инвестициялық жобалары жүзеге асырылуда. Бұл жұмыстарға жалпы тартылған жеке инвестициялар көлемі 24 млрд теңгені құрайды. Сонымен қатар, облысымыздың қалалары мен

аудандарында көліктік-логистикалық орталықтарды құру жұмыстарын жүргізу шеңберінде ОҚО әкімдігінің анықтауымен Мақтаралда 19 га, Түркістан қаласында 20 га жер телімдерінің жобалық-сметалық құжаттары дайындалып жатыр. Бүгінде қоймалардың құрылысын жүргізетін жеке инвесторлар анықталып қойған. Аталған инвестициялық жобаларды жүзеге асыру нәтижесінде ауданы 80 мың м² болатын қойма жайлар салынбақ. Сондай-ақ, көліктік-логистикалық орталық құру жобасын әзірлеу жұмыстары Түлкібас пен Сарыағаш ауданында да жүргізіліп жатыр. Айта кетейік, бұл жобалардың жүзеге асуы Қазақстанның өзге де облыстарымен азық-түлік кооперациясын дамыту үшін негіз құруға жағдай жасамақ [4].

2016 жылы «Жезқазған – Бейнеу» теміржол желісінің құрылысын аяқтау жоспарланған. Бұл магистральды пайдалануға беру Орталық Қазақстаннан Ақтау портына, Түркіменстанмен шекараға дейін және Парсы шығанағының елдеріне ең қысқа теміржол қатынасын қалыптастыруды қамтамасыз етеді және негізінен елдің теміржол қаңқасын қалыптастырады.

Ел ішіндегі жүк тасымалын және Иран, Қытай, Ресей, ЕО елдері бағытында жүк айналымын ұлғайту бойынша қолайлы жағдай жасау үшін оңтүстікте поездардың қозғалысын ұйымдастыруда «тар» жерлерді жою және батыста транзиттік тораптарды қосу бойынша жобалар іске асырылады.

Бұл мақсатта «Боржақты – Ерсай» теміржол желісінің, Құрық портындағы паром өткелінің құрылысы және «Шу – Алматы–1» учаскесін электрлендіре отырып, жалпақ рельсті екінші жолдардың құрылысы көзделген.

2014 жылы Құрық портын теміржол магистралімен байланыстыратын «Боржақты – Ерсай» теміржол желісінің құрылысы басталды, ол 2015 жылы аяқталды.

Теміржол инфрақұрылымын дамыту тұрақты жүк ағынын қамтамасыз етеді, сондай-ақ Құрық портының ауданындағы кеме жасау және кеме жөндеу зауыты мен металл конструкцияларының зауыты сияқты дамып келе жатқан өндірістерге көліктік қызмет көрсетуді қамтамасыз етеді.

«Боржақты – Ерсай» теміржол желісінің құрылысы алғашқы бес жылдың ішінде жылына 8 млн тоннадан астам тасымалдау көлемін қамтамасыз ететін болады.

Паромдық көлік жүйесінің көп функциялы болуы Каспий маңындағы көршілес мемлекеттермен (Иран, Әзербайжан) елдің батыс өңірі үшін қажетті: халық тұтынатын тауарлар, жабдықтар, құрылыс материалдары және т.б. сияқты қажетті жүктердің тауар айналымын ұлғайтуға мүмкіндік береді.

2016 жылы аяқталған Құрық портындағы паромдық өткел жобасын іске асыруы қазақстандық жүк жөнелтушілердің мұнай мен мұнай өнімдерін экспорттау бағыттарын әртараптандыра отырып, басты және құйылмалы жүктерді жөнелту порттары мен аттандыратын порттарда қайта тиеу бойынша шығыстарсыз теңіз арқылы тасымалдануды ұйымдастыру мүмкіндігін ашады.

Нәтижесінде, Қазақстанда толыққанды екі теңіз порты пайда болады. Каспий теңізінде порттар арқылы жүктерді қайта тиеудің жалпы көлемі 2020 жылға қарай шамамен 25 млн тоннаны құрайтын болады, оның ішінде Құрық паромдық кешені жүктерді қайта тиеудің 4 млн тоннаға дейінгі көлемін қамтамасыз етеді.

Солтүстік-Оңтүстік бағыты бойынша тасымалдардың тиімділігін арттыру үшін Шу – Алматы–1 учаскесінде электрлендірілетін жалпақ рельсті екінші жолдардың құрылысы бойынша жоба іске асырылады, ол 2016 жылы аяқталды, бұл қозғалыс жылдамдығын арттыруға, поездардың жолда жүру уақытын қысқартуға, учаскенің өткізу және тасымалдау қабілетін ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Осылайша, екінші жолдарды салу жүктерді жыл сайынғы алып өту қабілетін 30 млн тоннадан 120 млн тоннаға дейін арттыруға мүмкіндік береді. Осы учаскеде поездардың жүру уақыты шамамен 2 есе қысқарады. Алдын ала есептеулер бойынша көрсетілген учаскедегі тасымалдаудың перспективалы көлемі 2020 жылға қарай 13,5 млн тоннаны, 2027 жылға қарай 14,1 млн тоннаны құрайтын болады.

Тұтастай алғанда, теміржол секторы мен логистика жобалары бойынша құрылыс кезеңінде ашылған жұмыс орындарының саны шамамен 2 мың адамды, ал тұрақты пайдалану кезінде – 500 адамды құрайды [5].

Бұдан басқа, Оңтүстік макроөңірдің транзиттік әлеуетін арттыру мақсатында МЖӘ тетігін пайдалана отырып, Алматы станциясының теміржол торабын айналып өтетін теміржол желісін салу жоспарланып отыр.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Қазақстан Республикасының теміржол көлігі жұмысының негізгі көрсеткіштері (кесте 1) берілген.

Кесте 1 – Теміржол көлігі жұмысының негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.
Тасымалданған жүк, жолжүгі, жүк-жолжүгі, млн тонна	294,8	293,7	390,7	341,4	338,9
оның ішінде қатынас түрлері бойынша:					
Халықаралық	136,0	137,2	121,1	137,0	130,6
ТМД елдері	119,7	137,2	105,1	121,3	116,2
транзит	16,3	–	16,0	15,7	14,4
Республикаішілік	158,8	156,3	154,2	204,4	208,3
Жүк айналымы, млрд ткм	235,9	231,3	280,7	267,4	239,0
оның ішінде қатынас түрлері бойынша:					
Халықаралық	144,2	143,4	129,3	159,7	130,1
ТМД елдері	117,0	143,4	101,5	132,2	104,9
транзит	27,2	–	27,8	27,6	25,2
Республикаішілік	91,7	87,9	87,3	107,6	108,9
Тасымалданған жолаушылар, мың адам	24 353,3	28 580	23 228,8	22 497,8	23 073,2
оның ішінде қатынас түрлері бойынша:					
Халықаралық	3 951,8	4 311,8	4 119,7	х	2 457,2
Республикаішілік	16 444,7	20 056,6	14 671,9	14 952,1	16 249,7
Қаламаңы	3 956,8	4 211,6	4 437,2	х	х
Жолаушылар айналымы, млрд жкм	19,3	20,6	19,0	17,0	17,9
оның ішінде қатынас түрлері бойынша:					
Халықаралық	3,9	3,3	3,7	х	1,9
Республикаішілік	14,8	16,6	14,6	14,1	15,2
Қаламаңы	0,6	0,7	0,7	х	х

2016 жылы теміржол көлігімен 338,9 млн тонна жүк тасымалданды, жүк айналымы 239 млрд ткм құрады. 2015 жылмен салыстырғанда жүк тасымалдау көлемі 0,7%-ға, жүк айналымы 10,6%-ға төмендеді. 23,1 млн жолаушы тасымалданған, жолаушылар айналымы 17,9 млрд жкм құрады. 2015 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіштер тиісінше 2,6% және 5,3% өсті.

2 кестеде Қазақстан Республикасының теміржол көлігімен жөнелтілген жүктердің көлемін келтіріп отырмыз.

Кестеден көріп отырғанымыздай, 2012–2016 жж. аралығында Қазақстан Республикасы бойынша барлығы 2016 жылы 214,7 млн тонна болса, осы көрсеткіш 2012 жылы 256,2 млн тонна жетіп, жөнелтілген жүк көлемі 0,8% төмендеген. Бұл азаюды теміржол магистралінің ескіруімен және жылдамдықтың ұзақтығымен түсіндіруге болады. Ең жоғары жөнелтілген жүк көлемі Ақтөбе қаласына тиеісілі болып отыр, 2016 жылы 15,5 млн тонна құраса, бұл көрсеткіш 2015 ж. 14,3 млн тонна болған. Әр жыл сайын 1,08% өскенін байқауға болады. Ал, ең төмен қала Маңғыстауды атап көрсетуге болады 2016 ж. 3,1 млн тонна құраса, 2015 ж. 2,9 млн тонна жүк жөнелтілген [6].

Теміржол төсемінің бүкіл желісінің 60%-ынан астамын құрайтын теміржолдардың басым бөлігі де «бір қатарлы» болуына байланысты өткізу қабілетінің төмендігімен, сондай-ақ теміржолдардың басым бөлігінде (шамамен 70%) электрлендірілген желілерінің болмауымен сипатталады.

Кесте 2 – Теміржол көлігімен жөнелтілген жүк (млн тонна)

Аймақтар	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.
Барлығы	256,2	253,1	245,0	218,8	214,7
оның ішінде – жол бөлімшелері бойынша:					
Ақмола	9,2	6,9	6,4	5,7	6,4
Ақтөбе	13,6	14,5	17,0	14,3	15,5
Алматы	7,5	7,5	6,9	5,7	5,4
Атырау	18,7	20,6	14,8	10,5	8,8
Жамбыл	7,2	7,2	7,6	7,3	7,3
Шығыс Қазақстан	8,5	8,9	9,2	9,2	8,5
Қарағанды	44,7	44,8	47,5	45,6	43,1
Қостанай	34,7	33,2	30,7	23,8	23,8
Қызылорда	3,0	3,3	2,8	1,5	1,9
Орал	2,3	2,6	2,9	2,3	2,4
Павлодар	86,4	83,6	78,1	72,9	70,5
Семей	8,9	8,6	8,9	8,9	8,5
Шымкент	9,0	8,3	8,1	8,2	9,5
Маңғыстау	2,5	3,1	4,1	2,9	3,1

Теміржол саласын жақсарту жолында келесідей міндеттерді шешу қажет:

♦ теміржол саласының жұмыс істеуінің оңтайлы жүйесін құру және жүк пен жолаушыларды ұлттық тасымалдаушылардың бәсекеге қабілеттігі және дамуы үшін жағдайлар жасау;

- ♦ жүк тасымалдарын дамыту;
- ♦ жолаушылар тасымалын дамыту;
- ♦ теміржол инфрақұрылымын дамыту және жаңғырту;
- ♦ вокзал шаруашылығын жаңғырту және дамыту;
- ♦ теміржол саласы өндірісінің негізгі құралдарын жаңарту және жаңғырту;
- ♦ теміржол саласын білікті кадр ресурстарымен қамтамасыз ету;
- ♦ Отандық теміржол машинасын жасауды дамыту.

Теміржол көлігінің инфрақұрылымын дамыту Қазақстан халқының, экономикасы мен өнеркәсібінің қажеттіліктерін негізге ала отырып, қозғалысты тиімді ұйымдастыру үшін жаңа теміржол желілерін салуға және қолданыстағы желіні жаңғыртуға (жөндеуге) бағытталатын болады.

Жүктерді өңірлер арасында тасымалдауды оңтайландыру, экспортталатын тауарларды Қазақстан Республикасынан тысқары жерге жеткізу мерзімдерін қысқарту және транзиттік жүктерді мейлінше қысқа бағдарлар бойынша тартуды оңтайландыру мақсатында мынадай инфрақұрылымдық жобалар іске асырылатын болады:

- ♦ «Жезқазған – Бейнеу» теміржол желісін салу – 988 км;
- ♦ «Арқалық – Шұбаркөл» теміржол желісін салу – 214 км;
- ♦ Алматы станцияларынан айналып өтетін теміржол желісін салу – 70 км;
- ♦ Құрық портының жағалау инфрақұрылымының объектілеріне теміржол желісін салу – 30 км.

Сондай-ақ, теміржол инфрақұрылымының ірі жобаларын, оның ішінде жоғарыда көрсетілген жобалар бойынша іске асыру шеңберінде жеке инвесторлардың мемлекеттік-жекешелік әріптестік нысанында қатысу мәселесі пысықталатын болады.

Мемлекеттік бағдарламалардың шеңберінде басым теміржол жобаларын іске асыру Қазақстан Республикасының темір жолдарының тұтас және тиімді инфрақұрылымын қалыптастыруға, қолданыстағы көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамытудың және ықпалдастырудың 2020 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасының іс-шараларын толықтыруға, ел макроөңірлерінің толық ықпалдасуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [7].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – 31.01.2017.
- 2 Раимбеков Ж.С., Сыздықбаева Б.Ұ. Логистика негіздері: оқулық. – Шымкент, 2016. – Б. 251–255.
- 3 Нурмашева А.С. Логистика: оқу құралы. – Алматы, 2017. – Б. 87–89.
- 4 ОҚО-да көлік логистикалық орталық қатары артуда. ОҚО әкімдігінің баспасөз қызметі.
- 5 «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 30 желтоқсандағы № 1400 қаулысы.
- 6 Қазақстан Республикасындағы көлік, 2012–2016. Статистикалық жинақ. – Астана, 2017.
- 7 Қазақстан Республикасы көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамытудың және ықпалдастырудың 2020 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 29 қарашадағы № 1263 қаулысы.

Аннотация

Ключевые задачи XXI в., такие, как глобальная энергетическая безопасность, истощение природных ресурсов, третья промышленная революция, растущая социальная нестабильность и новая угроза глобальной дестабилизации, определяют новые требования к социально-экономическому развитию страны, включая инфраструктуру транспортной системы страны. Транспортная инфраструктура является элементом и составной частью рыночной инфраструктуры, если она не относится к секторам и отраслям основного производственного и непроизводственного секторов и не может использоваться для различных видов рынка (товар, сырье, труд и т.д.), поскольку создание и развитие различных рынков напрямую связано с их уровнем развития и транспортной инфраструктурой. Когда мы говорим о логистической инфраструктуре, это сложная инженерно-экономическая система во всех разделах, большинство из которых построены на основе эффективной обработки складского оборудования, а также информационных технологий, обеспечивающих максимальную возможность доставки груза от отправителя получателю. Развитие железнодорожной инфраструктуры будет сосредоточено на строительстве новых железнодорожных линий и модернизации (ремонте) существующей сети для эффективной организации движения, исходя из потребностей населения, экономики и промышленности Казахстана.

Ключевые слова: логистика, транспорт, инфраструктура, железнодорожный транспорт, предприятия, транзит, рынок, потребности, модернизация.

Abstract

Key tasks of the XXI century, such as global energy security, exhaustion of natural resources, the third industrial revolution, the growing social instability and new threat of global destabilization, define new requirements to social and economic development of the country, including infrastructure of the transport system of the country. Transport infrastructure is an element and a component of market or market infrastructure if it does not belong to sectors and branches of the main of production and non-productive sectors and cannot be used for different types of the market (goods, raw materials, work, etc.) as creation and development of different markets is directly connected to their level of development and transport infrastructure. When we speak about logistic infrastructure, it is a complex engineering and economic system in all sections, the majority of which are constructed on the basis of effective processing of the warehouse equipment and the warehouse equipment and also the information technologies providing the maximum possibility of delivery of a load from the sender to the receiver. The development of railway infrastructure will be concentrated on construction of new railway lines and upgrade (repair) of the existing network for the effective organization of movement, proceeding from needs of the population, economy and the industry of Kazakhstan.

Key word: logistics, transport, infrastructure, railway transport, enterprises, transit, market, needs, modernization.

Ғ.С. ҚАРМЫС,¹
докторант.
А.А. БЕКСУЛТАНОВ,¹
докторант.
С.Б. ИСАБАЕВА,¹
докторант.
Г.Г. ДЖУСУПОВА,¹
докторант.
Академия государственного
управления при Президенте
Республики Казахстан¹

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПОДХОДА К ЦИФРОВИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА И РОССИИ

Аннотация

В статье исследованы вопросы трансформации информационных технологий и роль государства в формировании национальной стратегии цифрового развития. Изучены наиболее распространенные международные рейтинги и индексы цифровизации за 2017 г. с определением позиций Казахстана и России. Установлено опережение казахстанских позиций в отдельных индексах наряду с отсутствием его индексирования в других рейтингах. Проанализированы государственные программы по цифровизации «Цифровой Казахстан» и «Цифровая экономика Российской Федерации». Проведен сравнительный анализ целевых индикаторов программ, найдено единственное полноценное сходство индикатора по цифровой грамотности населения, вместе с тем установлена существенная разница в процентном соотношении результатов достижения индикатора. Программа «Цифровой Казахстан» сконцентрирована на росте производительности труда в основных направлениях экономики, тогда как программа «Цифровая экономика Российской Федерации» направлена на выход отечественных компаний и производств на международный научно-технический уровень сотрудничества в области цифровой экономики. В настоящее время оба государства нацелены на внедрение передовых цифровых технологий для повышения эффективности государственного управления. Авторами даны рекомендации о необходимости обмена опытом в области цифровизации Казахстана и России.

Ключевые слова: информационные технологии, цифровизация, цифровая экономика, рейтинги, индексы, индикаторы, конкурентоспособность, эффективность.

За последнее время большинство развитых стран неукоснительно стремятся к экономике нового типа, основным инструментом формирования которой становятся цифровые технологии. Цифровизация становится одним из основных факторов конкурентоспособности, внося изменения в экономические и производственные процессы организаций и государства. Усиление роли информационных технологий в работе бизнес-структур и органов государственной власти является основой для перехода к цифровому государству будущего.

Мировой тенденцией является переход к информационному обществу, повсеместное внедрение информационных технологий и реализация государственных программ цифрового развития. Опыт передовых в области цифровизации стран, таких, как Сингапур, Норвегия, США, показывает, что главенствующая роль в вопросах формирования национальной стратегии информационного развития отводится государству [1].

Аналогичная ситуация складывается в странах постсоветского пространства, в связи с чем в настоящем исследовании проведен сравнительный анализ государственного подхода к цифровизации России и Казахстана. Россия была выбрана в качестве флагмана передовых технологий, ведь исторически сложилось так, что по всем основным направлениям пальма первенства всегда доставалась России, при этом Казахстан неизменно занимал расположенные по соседству не последние места.

Отечественными и зарубежными учеными проанализированы перспективы использования инфокоммуникационных технологий в экономике Казахстана [2]. В своих исследованиях авторы делают акцент на потенциальные возможности экономики России, основанной на инфокоммуникационных технологиях [3]. Некоторые авторы проводят сравнительный анализ опыта цифровизации России с другими странами, в том числе с Казахстаном [4, 5].

Для сравнения государственного подхода двух стран авторами первоначально изучены наиболее распространенные рейтинги и индексы уровня общей цифровизации стран за 2017 г. Были выбраны те рейтинги, в которых присутствовали как Россия, так и Казахстан. В таких рейтингах, как Digital Country Index, Digital Evolution Index и др., уровень цифровизации Казахстана отдельно не категоризован, в связи с чем в рамках настоящего исследования они не были проанализированы. Одним из старейших рейтингов в области цифровизации является индекс, разработанный IMD World Competitiveness Center, представивший в прошлом году 29 ежегодный рейтинг IMD World Digital Competitiveness Ranking 2017, согласно которому Казахстан по итогам двух прошедших лет опережает Россию. Причем если Казахстан показывает уверенный рост в общем рейтинге с 43-го на 38-е место с 2016 по 2017 гг., то Россия с 40-й позиции 2016 г. опустилась до 42-го места к 2017 г. Интересно отметить, что в исследовании Boston Consulting Group 2016 г. по аналогичным параметрам определялся индекс, согласно которому Россия занимала 39-е место, тогда как Казахстан – 50-е. Согласно данному индексу Казахстан отнесен к группе начинающих игроков с зарождающейся цифровой экономикой, а Россия – к развивающейся группе. К сожалению, за 2017 г. рейтинг BCG e-Intensity на момент сдачи работы для публикации не подведен, что не позволяет провести сравнительный анализ. В то же время, согласно рейтингу The Digitization Index (DiGiX) за 2017 г., Казахстан по индексу цифровизации занимает 46-е место, опережая Россию на 5 пунктов. К сожалению, данные рейтинга за предыдущие годы отсутствуют.

Обзор международных рейтингов за 2017 г. дает основания полагать что в целом уровень цифровизации Республики Казахстан и Российской Федерации приблизительно на одинаковом среднем уровне, при этом, согласно некоторым индексам, Казахстан опережает своего соседа на несколько позиций. Вместе с тем факт отсутствия индексирования Казахстана как полноценного игрока в сфере цифровизации дает основания полагать, что уровень цифровизации в нашей стране все еще на недостаточном уровне. С учетом международных индексов авторами проведен сравнительный анализ государственного подхода к цифровизации обоих государств.

В декабре 2017 г. принята государственная программа «Цифровой Казахстан» (сроки реализации – 2018–2022 гг.), основной целью которой является повышение качества жизни населения и конкурентоспособности экономики Казахстана посредством прогрессивного развития цифровой экосистемы. Развитие цифровых технологий рассматривается как один из путей диверсификации национальной экономики, ее переориентации с сырьевой на индустриально-сервисную модель и использования новых возможностей для рынка труда [6]. В таблице 1 приведены целевые индикаторы программы «Цифровой Казахстан» с указанием количественно измеримых показателей, которые должны быть достигнуты к 2022 г.

Таблица 1 – Целевые индикаторы программы «Цифровой Казахстан» (2018–2022 гг.)

Показатели к 2022 г.	Результаты
Рост производительности труда по секции «Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров»	38,90%
Рост производительности труда по секции «Транспорт и складирование» в 2022 г.	21,20%
Рост производительности труда по секции «Сельское, лесное и рыбное хозяйство»	45,10%
Рост производительности труда по секции «Обрабатывающая промышленность»	49,80%
Доля электронной торговли в общем объеме розничной торговли	2,60%
Рост созданных рабочих мест за счет цифровизации	300 тыс. человек
Доля государственных услуг, полученных в электронном виде, от общего объема государственных услуг	80%
Доля пользователей сети интернет	82%
Уровень цифровой грамотности населения	83%
Улучшение в рейтинге ГИК ВЭФ по индикатору «Способность к инновациям»	63 место
Объем привлеченных инвестиций в стартапы	67 млрд тенге
Индекс развития информационно-коммуникационных технологий	30-е место
Примечание – Составлено авторами по данным программного документа.	

Не менее «грандиозные» планы развития в области цифровизации у России, правительство которой в июле 2017 г. утвердило программу «Цифровая экономика Российской Федерации» (сроки реализации – 2017–2024 гг.). Программа направлена на создание условий для развития российского общества знаний, повышение качества жизни и благосостояния населения, повышение степени цифровой грамотности граждан, улучшение доступности и качества государственных услуг, а также безопасности страны [7]. В таблице 2 приведены целевые индикаторы программы «Цифровая экономика Российской Федерации» с указанием количественно измеримых показателей, которые должны быть достигнуты к 2024 г.

Таблица 2 – Целевые индикаторы программы «Цифровая экономика Российской Федерации» (2017–2024 гг.)

Показатели к 2024 г.	Результаты
Успешное функционирование компаний-лидеров (операторов экосистем), конкурентоспособных на глобальных рынках	не менее 10 компаний
Успешное функционирование отраслевых (индустриальных) цифровых платформ для основных предметных областей экономики (в том числе для цифрового здравоохранения, цифрового образования и «умного города»)	не менее 10 платформ
Успешное функционирование малых и средних предприятий в сфере создания цифровых технологий и платформ и оказания цифровых услуг	не менее 500 предприятий
Количество выпускников образовательных организаций высшего образования по направлениям информационно-телекоммуникационных технологий	20 тыс. человек в год
Количество выпускников высшего и среднего профессионального образования, обладающих компетенциями в области информационных технологий на среднемировом уровне	800 тыс. человек в год
Доля населения, обладающего цифровыми навыками	40%
Количество реализованных проектов в области цифровой экономики	30 единиц
Количество российских организаций, участвующих в реализации крупных проектов в приоритетных направлениях международного научно-технического сотрудничества	10 организаций
Доля домашних хозяйств, имеющих широкополосный доступ к сети интернет (100 мбит/с)	97%
Во всех крупных городах (1 млн человек и более) устойчивое покрытие 5G и выше	5G
Доля субъектов, использующих стандарты безопасного информационного взаимодействия	75%
Доля внутреннего сетевого трафика, маршрутизируемого через иностранные серверы	5%
Примечание – Составлено авторами по данным программного документа.	

Проанализировав целевые индикаторы программ двух сопредельных государств, сроки реализации которых разнятся в 2 года, авторы приходят к следующим выводам (таблица 3, стр. 200). По 4 целевым индикаторам Казахстан и Россия не имеют точек соприкосновения (увеличение электронных госуслуг, улучшение позиции в рейтингах, выпускники IT-учебных заведений, информационная безопасность). На наш взгляд, улучшение позиций в международных рейтингах будет являться не прямым, а косвенным результатом Казахстана, к которому необходимо стремиться. К сожалению, столь актуальные на сегодняшний день вопросы безопасного информационного взаимодействия не нашли своего отражения в казахстанской программе, так же как и вопросы высшего и среднего образования специалистов в данной области. Вместе с тем российской программой не уделено должного внимания вопросам предоставления государственных услуг в электронном виде.

Относительно доступности интернета двумя странами сделаны разные акценты: Казахстан нацелен на увеличение пользователей интернета (82%), тогда как Россия делает упор на увеличение числа домохозяйств, имеющих доступ к интернету (97%). По мнению авторов, российский целевой индикатор гораздо эффективнее с точки зрения определения увеличения уровня цифровизации. Недостаточно быть просто пользователем сети интернет, гораздо важнее иметь к нему доступ из дома, в том числе с устойчивым покрытием 5G и выше в крупных городах.

Таблица 3 – Сравнительный анализ целевых индикаторов Казахстана и России

Критерий	Казахстан	Россия
Увеличение электронных госуслуг	+	–
Улучшение позиции в рейтингах	+	–
Выпускники IT-учебных заведений	–	+
Информационная безопасность	–	+
Увеличение пользователей интернета	+	–
Домохозяйства, имеющие доступ к интернету	–	+
Цифровая грамотность населения	+	+
Экосистема цифровой экономики	–	+
Исследовательские компетенции	–	+
Технологические заделы	–	+
Увеличение электронной торговли	+	–
Создание рабочих мест	+	–
Рост производительности труда	+	–
Инвестиции в стартапы	+	–
Примечание – Составлено авторами по данным программных документов.		

У обеих программ единственное полноценное сходство непосредственно самого индикатора по цифровой грамотности населения, однако планируемые результаты существенно разнятся. Так, Казахстан к 2022 г. ставит целью повысить уровень цифровой грамотности 83% населения, а Россия планирует, что к 2024 г. 40% населения будет обладать цифровыми навыками. Такая разница, скорее всего, обусловлена существенным различием двух стран по демографическим и территориальным показателям.

В программе «Цифровой Казахстан» львиная часть индикаторов нацелена на рост производительности труда в приоритетных направлениях экономики, создание рабочих мест и увеличение инвестиций в стартапы. Мы полагаем, что такие приоритеты характерны для стран, находящихся на начальных этапах пути к цифровизации. В то же время программа «Цифровая экономика Российской Федерации» более конкретизирована и имеет более широкие международные горизонты. Наши соседи ставят перед собой такие задачи, как увеличение количества организаций, участвующих в реализации крупных проектов международного научно-технического сотрудничества в области цифровой экономики, успешное функционирование компаний-лидеров, конкурентоспособных на глобальных рынках. Несомненно, достижение этих целей к 2024 г. выведет Россию на более высокий уровень.

Проведенный авторами сравнительный анализ раскрывает актуальность вопросов цифровизации для двух близлежащих государств, входящих в Евразийский экономический союз. И Казахстан, и Россия осуществляют свое развитие с акцентом на внедрение передовых технологий, стремясь повысить эффективность государственного управления. Несомненно, обе страны за годы независимости сделали немало на пути цифровизации, однако впереди еще долгий путь. Исходя из результатов исследования, Казахстан, несмотря на опережение России в некоторых рейтингах, сконцентрирован на общих вопросах цифровизации, тогда как Российская Федерация ставит перед собой задачу цифровизации экономики в целом с достижением «амбициозных» целей в мировом масштабе. На данном этапе полагаем необходимым аккумулирование и обмен полученным за прошедшее время опытом между Казахстаном и Россией, что в конечном счете приведет к ускоренному развитию обоих государств в рамках партнерского сотрудничества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Bhaskar Chakravorti and Ravi Shankar Chaturvedi. Digital Planet 2017: how competitiveness and trust in digital economies vary across the world: https://sites.tufts.edu/digitalplanet/files/2017/05/Digital_Planet_2017_FINAL.pdf.
- 2 Фурсова Т.В. Казахстан в системе использования информационно-коммуникационных технологий // Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. – 2016. – № 6. – С. 225–231.
- 3 Abdulgalimov G.L. Progress of information society in Russia and deficit of staff potential // Life Science Journal. – 2014. – № 11(8). – P. 494–496.
- 4 Тишкова И.В. Сравнительный анализ использования информационно-коммуникационных технологий в России и зарубежных странах // Современный ученый. – 2017. – № 2. – С. 131–135.
- 5 Nechaev V.D., Brodovskaya E.V., Dmitrieva O.V. Russia in the World Internet Project 2012: The Main Results of Research // Middle East Journal of Scientific Research. – 2013. – № 11(15). – P. 1511–1520.
- 6 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 06.02.2018).
- 7 <http://static.government.ru/media/files/9gFM4FHj4PsB79I5v7yLVuPgu4bvR7M0.pdf> (дата обращения: 06.02.2018).

Андатпа

Мақалада ақпараттық технологиялардың трансформациясы мен цифрлық даму ұлттық стратегиясын қалыптастырудағы мемлекеттің рөлі туралы сұрақтар зерттелді. Цифрландырудағы Қазақстан мен Ресейдің орны анықталған 2017 ж. көптеп таралған халықаралық рейтингтер мен индекстер зерттелді. Кейбір индекстерде қазақстандық жайғасымның озғаны анықталса, ал кейбір рейтингтерде оның индекстелмегені байқалды. Цифрландыру бойынша «Цифрлық Қазақстан» және «Ресей Федерациясының цифрлық экономикасы» мемлекеттік бағдарламаларына талдау жүргізілді. Бағдарламалардың мақсаттық көрсеткіштерінне салыстырмалы талдау жүргізіліп, халықтың цифрлық сауаттылығы бойынша көрсеткіште жалғыз толық ұқсастық табылды, сонымен қатар көрсеткішке қол жеткізу нәтижелерінің проценттік қатынасында едәуір айырмашылықтар анықталды. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы экономиканың негізгі бағыттарындағы еңбек өндірісінің өсуіне бағытталған болса, «Ресей Федерациясының цифрлық экономикасы» бағдарламасы отандық компаниялар мен өндірістің цифрлық экономика саласының халықаралық ғылыми-техникалық ынтымақтастық деңгейіне шығу үшін көзделген. Қазіргі кезде екі ел де мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру үшін озық цифрлық технологияларды енгізуді мақсат тұтуда. Қазақстан мен Ресей өзара цифрландыру облысында тәжірибе алмасу қажеттігі туралы авторлар кеңес берді.

Тірек сөздер: ақпараттық технологиялар, цифрландыру, цифрлық экономика, рейтингтер, индекстер, көрсеткіштер, бәсекеге қабілеттілік, тиімділік.

Abstract

The article deals with the transformation of information technologies and the role of the state in the formation of the national strategy of digital development. Positions of Kazakhstan and Russia in the most widespread international ratings and indexes of digitization in 2017 were studied. The Kazakhstan positions is higher in some indices, along with the absence in the other ratings. State digitalization programs «Digital Kazakhstan» and «Digital Economy of the Russian Federation» were analysed. The single high-grade similarity of the indicator on digital literacy of the population with a significant difference in the percentage of results of the indicator's achievement was compared. «Digital Kazakhstan» program's aim is the growth of labor productivity in the main directions of the economy, while «Digital Economy of the Russian Federation» program's aim is the output of domestic companies and industries at the international scientific and technical level of cooperation in the field of digital economy. Currently, both states are committed to the introduction of advanced digital technologies to improve the effectiveness of public administration. The authors gave recommendations to exchange experience in the field of digitalization between Kazakhstan and Russia.

Key words: information technologies, digitalization, digital economy, ratings, indicators, competitiveness, efficiency, indices.

МРНТИ 06.00.00.
УДК 338.465.4

Б.Б. БЕКБЕНБЕТОВА,¹

и.о. профессора, к.э.н.

М.О. РЫСПЕКОВА,¹

и.о. профессора, к.э.н.

Ф.К. ХАЙТБАЕВА,¹

м.н.с.

Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева¹

СОВРЕМЕННЫЕ ЭТАПЫ, СОСТОЯНИЕ И ПУТИ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Высшее образование в Республике Казахстан в настоящее время переживает процесс системного поэтапного становления и реформирования, что вызвано внутренними, а также внешними причинами. Внутренние причины связаны с адаптацией к рыночным условиям функционирования и развития национального образования, а внешние – с интеграцией в мировое образовательное пространство с учетом международных стандартов. Экономический и статистический анализ показателей, характеризующих систему вузов, таких, как количество обучающихся в высших заведениях, число высших учебных заведений в Казахстане, численность выпускников вузов, показал, что нынешнее состояние казахстанского образования требует глубоких преобразований и решения назревших проблем. Все они связаны с увеличением финансирования, повышением заработной платы и имиджа профессорско-преподавательского состава, созданием благоприятной среды для оптимального использования интеллектуального, инновационного, экономического потенциала вузов и др. Совершенствование системы высшего образования – одна из актуальных проблем, имеющих прямое отношение к развитию интеллектуального капитала, подготовке высококвалифицированных, конкурентоспособных специалистов, а также к реализации индикаторов научной деятельности вузов для ускоренной диверсификации в условиях перехода Казахстана в 30 лучших стран мира и эффективного вклада своей деятельности в развитие экономики страны.

Ключевые слова: высшая школа, образование, обучение, факторы, управление, ресурсы, оптимизация, наука, инновации, коммерциализация, проект, эффективность.

Образовательная деятельность является одной из «горячих точек» обеспечения устойчивого роста экономики многих развитых государств. Современная мировая система высшего образования основана на инновационных подходах к созданию комплексной системы эффективного управления образовательным процессом. Президент страны Н.А. Назарбаев выделил одним из приоритетных направлений индустриально-инновационной политики создание новой модели национальной системы образования, интегрированной в мировое образовательное пространство, повышение эффективности государственного регулирования сферы образования, в том числе развития системы высшего образования [1].

В настоящее время выделяют следующие этапы развития высшего образования в Казахстане:

- ♦ 1991–1994 гг. – становление законодательной и нормативной правовой базы высшего образования;
- ♦ 1995–1998 гг. – модернизация системы высшего образования, обновление ее содержания (реформирование высшего образования в республике наиболее интенсивно стало проводиться с 1995 г.);
- ♦ 1999–2000 гг. – децентрализация управления и финансирования образования, расширение академических свобод организаций образования;
- ♦ 2001–2007 гг. – стратегическое развитие системы высшего и среднего образования;

- ♦ 2005–2010 гг. – поиски оптимальных путей адаптации системы высшего образования к условиям рыночной экономики;
- ♦ 2011–2017 гг. и далее – глобализация высшего образования в мировое образовательное пространство.

Так, последний этап перестройки высшей школы, т.е. в нынешнее время, – глобализация экономики и постепенное вхождение страны в мировое образовательное пространство определяют необходимость выработки новых подходов к управлению образовательным процессом в национальном высшем образовании. Рынок образовательных услуг по высшему образованию в Казахстане зависит от оценочных показателей [2]. Нами был рассмотрен в таблице 1 динамический ряд изменения численности обучающихся в казахстанских вузах в целом по стране и в отдельных регионах.

Таблица 1 – Количество обучающихся в высших заведениях Республики Казахстан

РК и регионы:	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	Уд. вес 2016/ 2017	Абс. откл. +, –	
							–, +	%
Республика Казахстан	571 691	527 226	477 387	459 369	477 074	100	–94 617	–16,5
Акмолинская	17 086	13 787	10 289	9 267	8 455	1,8	–8631	–50,5
Актюбинская	24 882	23 821	20 825	20 336	21 004	4,4	–3878	–15,6
Алматинская	11 200	10 701	9 724	9 051	9 422	1,97	–1778	–16
Атырауская	12 979	11 347	10 552	10 014	11 012	2,31	–1967	–15
Западно-Казахстанская	27 380	25 517	28 369	26 856	29 919	6,27	+2 539	+9,3
Жамбылская	30 721	26 805	19 580	18 950	19 662	4,12	–11 059	–36
Карагандинская	52 158	46 449	41 123	36 976	41 738	8,75	–10 420	–20
Костанайская	24 980	22 349	19 840	19 014	20 057	4,2	–4 923	–20
Кызылординская	15 849	13 772	11 308	10 055	10 070	2,11	–5 779	–36
Мангистауская	7 187	5 739	3 815	3 976	5 081	1,06	–2 106	–29
Южно-Казахстанская	77 774	74 564	70 121	70 827	71 323	15	–6 451	–8,3
Павлодарская	18 076	15 257	13 750	12 703	13 566	2,83	–4 510	–25
Северо-Казахстанская	7 184	5 846	4 851	4 560	5 235	1,08	–1 949	–27
Восточно-Казахстанская	37 162	29 220	26 559	26 842	27 969	5,9	–9 193	–25
г. Астана	48 606	53 561	52 945	51 235	51 800	10,9	+3 194	+ 5,4
г. Алматы	158 467	148 491	133 736	128 707	130 761	27,3	–27706	–17,5
Примечание – Составлено авторами на основании [3].								

На 2016/2017 учебный год численность молодежи республики, которая на сегодня учится в вузах, составила 477 074 человека, или 2,7% от общей численности населения – 17 670,6 тыс. человек в Казахстане [4].

Анализ таблицы 1, показал, что численность в целом по Казахстану и почти во всех регионах за 2012–2016/2017 учебные годы идет к спаду обучающихся в высших учебных заведениях от 50,5 до 8,3%. Только в Западно-Казахстанской области увеличилось количество обучающихся на 9,3% и составило фактически за 2016/2017 учебный год 29 919 человек, аналогичную картину можно выявить в г. Астане, где количество обучающихся выросло на 5,4%, или на 3194 человека за соответствующий период, и составило на 2016/2017 учебный год 51 800 человек.

Если же исследовать долю от общей численности по РК по отдельным регионам, то можно выявить, что самая меньшая доля в общей структуре численности студентов в 2016/2017 учебном году – в Мангистауской области – 1,06%, или 5 081 человек, СКО – 1,08%, или 5 235 человек. Самая высокая доля в общей структуре численности студентов в 2016/2017 учебном году

в г. Алматы – 27,3%, или 130 761 человек, ЮКО – 15%, или 71 323 человека, г. Астане – 10,9%, или 51 800 человек.

Общее количество обучающихся в высших заведениях в Республике Казахстан за период с 2012 по 2016 гг. снизилось на 16,5%, или на 94 617 человек и составило в 2016/2017 учебном году 477 074 человека.

Для этого нами исследован ряд экономико-статистических показателей, характеризующих картину современного состояния высшего образования в стране. В таблице 2 показаны экономико-статистические, количественные изменения в высших учебных заведениях в Казахстане.

Таблица 2 – Число высших учебных заведений в Казахстане

РК, регионы	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017		Абсолютные отклонения 2016/2017/ 2012/2013	
	В единицах					%	+, –	%
Республика Казахстан	139	128	126	127	125	100	–14	–10,7
Акмолинская	6	6	6	6	5	4	–1	–16,6
Актюбинская	7	6	6	6	6	4,8	–1	–14,3
Алматинская	3	3	3	3	3	2,4	–	–
Атырауская	3	3	3	3	3	2,4	–	–
Западно-Казахстанская	4	3	3	3	5	4	+1	+25
Жамбылская	5	5	5	4	3	2,4	–2	–40
Карагандинская	10	10	9	9	9	7,2	–1	–10
Костанайская	7	7	7	7	7	5,6	–	–
Кызылординская	4	4	4	4	3	2,4	–1	–25
Мангистауская	3	2	2	2	2	1,6	–	–
Южно-Казахстанская	12	11	11	11	12	9,6	–	–
Павлодарская	4	4	4	4	4	3,2	–	–
Северо-Казахстанская	2	2	2	2	2	1,6	–	–
Восточно-Казахстанская	10	7	7	7	7	5,6	–3	–30
г. Астана	14	14	14	14	14	11,2	–	–
г. Алматы	45	41	40	42	40	32	–5	–11,1
Примечание – Составлено авторами на основании [3].								

Изучая таблицу 2, можно увидеть следующую закономерность за период с 2011–2012 по 2016–2017 гг.:

- ♦ в целом в Казахстане высшие учебные заведения сократились на 14 единиц, или на 10,7%, и в 2016–2017 гг. их число составило 125 единиц в связи с объединениями вузов;

- ♦ самое большое сокращение вузов по регионам за рассматриваемый период было в г. Алматы – 5 вузов, и фактически в 2016–2017 гг. их количество составило 40 единиц, или 32% от общего количества вузов; в Восточно-Казахстанской области сокращено 3 единицы и насчитывается 7 вузов;

- ♦ количество вузов на 1 единицу увеличилось за этот период в Западно-Казахстанской области, и их число составляет в настоящее время 5 единиц;

- ♦ не изменилось количество вузов за 5 лет в Мангистауской области – 2 единицы, или 1,6% (самый низкий удельный вес от общего количества вузов), Костанайской области – 7 единиц, или 5,6%, Южно-Казахстанской – 12, или 9,6%, Павлодарской – 4, или 3,2%, Северо-Казахстанской – 2, или 1,6% (самый низкий удельный вес от общего количества вузов) областях и г. Астане – 14, или 11, 2% [3].

Кроме того, для объективности данного вопроса необходимо рассмотреть не только количество обучающихся, но и количество выпускников (рисунок 1, стр. 205).

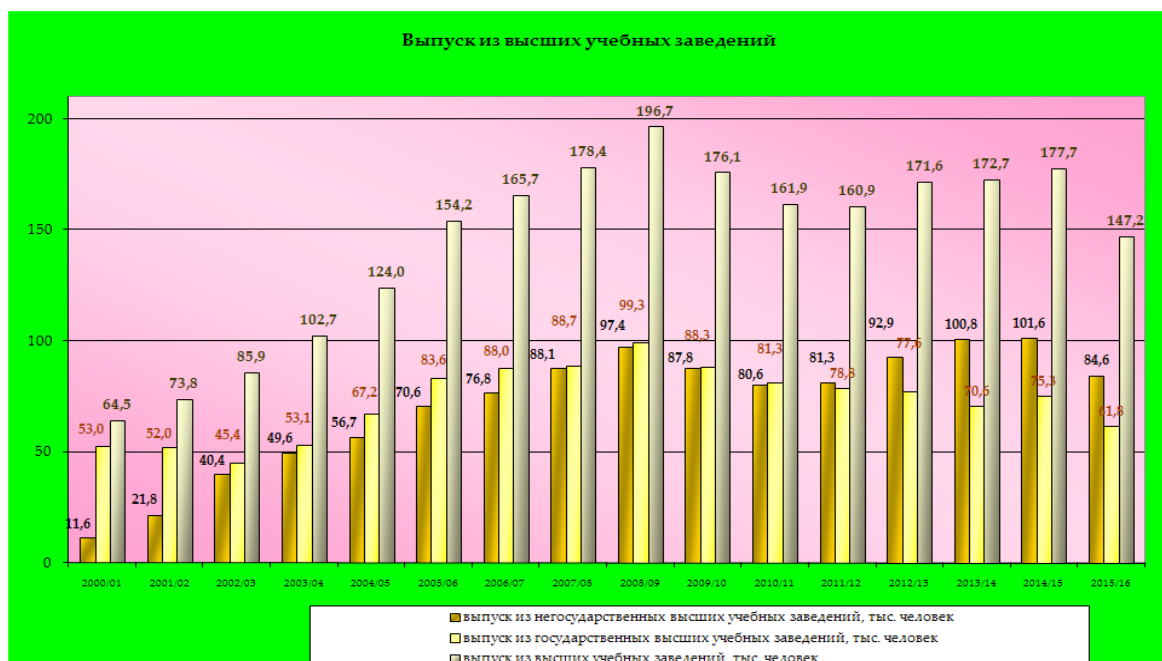

Рисунок 1 – Численность выпускников высших учебных заведений с 2000/2001 по 2015/2016 учебные годы в Казахстане

Примечание – Составлено авторами на основании [3].

Рисунок 1 показывает, что наибольшее количество выпускников приходилось на 2008/2009 учебный год и составило 196,7 тыс. человек. Затем происходит скачкообразное снижение их количества и в 2015/2016 учебном году число выпускников достигает по Казахстану 147,2 тыс. человек – на 49,5 тыс. человек, или на 33,6%, меньше по сравнению с 2008/2009 учебным годом.

Если рассматривать в разрезе видов собственности, то в 2008/2009 учебном году государственные вузы закончили 94,7 тыс. выпускников, а частные вузы – 99,3 тыс. человек. В 2015/2016 учебном году государственные вузы закончили 61,8 тыс. выпускников, а частные вузы – 84,6 тыс. человек.

Можно сделать вывод, что за рассматриваемый период – с 2008/2009 по 2015/2016 учебные годы снизилось количество выпускников в государственных вузах на 31,5 тыс., или на 53,32%, а в частных вузах их количество сократилось соответственно за данный период до 14,7 тыс. человек, или всего на 1,17%. Это связано со снижением рождаемости в 90-х гг. прошлого столетия, снижением количества грантов, высокой стоимостью за обучение в государственных вузах, разницей между пороговым баллом при поступлении в вузы государственные и частные.

Все вышеуказанные данные показывают и доказывают, что выпускники школ из-за высоких цен в государственных вузах, равных по стоимости цене обучения в некоторых зарубежных вузах, а также высоких требований к ЕНТ часто едут учиться за рубеж или учатся в частных вузах. Кроме того, снижается престиж казахстанских вузов, качество обучения в их стенах, низок уровень знаний выпускников вузов, особенно по техническим специальностям, доля иностранных студентов составляет лишь 2,5%, в странах ОЭСР их доля достигает 9–10%, низкая вовлеченность сельской молодежи в социальные проекты. Имеются существенные различия в условиях досуга молодежи города и села. Не в полной мере развернуто волонтерское движение. Только 9% молодежи занимается спортом (город – 6,7%, село – 11,8%) [5].

Решение проблемы качества высшего образования требует совершенствования всей системы управления высшим образованием, в том числе совершенствования государственного управления, поскольку, как показывает практика, рыночные механизмы не обеспечивают высокого качества образовательных услуг. Несмотря на отрицательные факторы, тенденции раз-

вития высшего образования в Казахстане в целом соответствуют общемировым стандартам и необходимо дальнейшее развитие национальной системы высшего образования:

- ♦ увеличить объем финансовых ресурсов, поступающих в сферу высшего образования;
- ♦ поднять уровень оплаты труда ППС, а следовательно, и престижность преподавательского труда;
- ♦ в учебный процесс внедрить современные информационные, инновационные технологии;
- ♦ пересмотреть учебные программы;
- ♦ перейти на инновационные университеты с учетом зарубежного опыта передовых стран;
- ♦ увеличить количество коммерциализированных проектов в общем количестве прикладных научно-исследовательских работ в вузах.

Доказательством являются целевые индикаторы для обеспечения реального вклада науки для ускоренной диверсификации и устойчивого развития экономики страны, которые представлены в таблице 3.

Таблица 3 – Целевые индикаторы для обеспечения реального вклада науки для ускоренной диверсификации и устойчивого развития экономики страны

Индикатор	Ед. изм.	2017 г.	2019 г.
1. Доля затрат на опытно-конструкторские разработки в общем объеме финансирования НИОКР	%	21,2	22,3
2. Доля коммерциализированных проектов в общем количестве прикладных научно-исследовательских работ	%	17,5	20
3. Количество вузов Казахстана, отмеченных в рейтинге QS-WUR, в том числе:	Ед.		
Топ–200	Ед.	0	2
Топ–300	Ед.	2	2
Топ–500	Ед.	2	3
Примечание – Составлено авторами на основании [5].			

Для достижения указанных целевых индикаторов в таблице 3 необходимо решить такие важные задачи системы образования, как подготовка и переподготовка кадров для инновационной деятельности. Следует создавать более благоприятные условия для формирования профессионального и квалификационного уровня, компетенций и творческой деятельности каждого работника, обучающегося в вузе [6].

В настоящее время в стране происходит постепенная активизация работы по трансформации отечественных вузов в инновационные университеты. Совершенствование национальной системы высшего образования на ближайшую перспективу осуществляется в соответствии с Государственной программой развития образования и науки в Республике Казахстан на 2016–2019 годы [5], целью которой является достижение высокого уровня качества высшего образования, удовлетворяющего потребности рынка труда, индустриально-инновационное развитие страны и соответствующее лучшим мировым стандартам образование.

Ресурсная оптимизация социального управления в сфере профессионального образования означает комплексное и рациональное использование ресурсов. Инструментальная оптимизация управления высшего образования означает многообразие методов активизации инновационной деятельности персонала образовательных учреждений. Практическое применение различных методов инноваций в системе образования является одной из приоритетных задач казахстанской экономики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Концепция совершенствования системы подготовки и аттестации научных и научно-педагогических кадров в Республике Казахстан до 2010 года. – Астана, 2008.

2 Maddison A. Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long – Run Comparative view. – Oxford: Oxford University Press, 1991. P. 37–43.

3 Министерство национальной экономики Республики Казахстан, Комитет по статистике, раздел «Образование»: // <http://stat.gov.kz/>, 2017.

4 Министерство национальной экономики Республики Казахстан, Комитет по статистике, раздел «Динамика основных социально-экономических показателей Республики Казахстан»: // <http://stat.gov.kz/>, 2017.

5 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016–2019 годы. – Астана, 2016.

6 Бишимбаев В. Успех инновационной экономики определяют кадры // Казахстанская правда. – 2014. – 11 июля.

Аңдатпа

Қазіргі замандағы Қазақстан Республикасында жоғары білім, ішкі, сондай-ақ сыртқы факторлармен байланысты қалыптастыру және реформалау кезең-кезеңмен жүйелеу процесі арқылы жүріп жатыр. Ішкі себептер ұлттық білім берудің жұмыс істеуі мен дамуының нарықтық жағдайларына бейімделумен, ал сыртқы – халықаралық стандарттарға сәйкес әлемдік білім беру кеңістігіне кірігуімен байланысты. Жоғарғы оқу орындарының жүйесін сипаттайтын көрсеткіштерді экономикалық және статистикалық талдау, мысалы, жоғары оқу орындарында оқитын студенттердің саны; Қазақстандағы жоғары оқу орындарының саны, жоғары оқу орындарының түлектерінің саны қазақстандық білімнің қазіргі жағдайы заманауи проблемаларға терең өзгерістер мен шешімдерді талап ететіндігін көрсетті. Олардың барлығы қаржыландырудың ұлғаюына, профессорлар-оқытушылар құрамның жалақысын көтеруге, профессорлар-оқытушылар құрамының имиджін арттыруға, университеттің интеллектуалды, инновациялық, экономикалық әлеуетін және басқа да мүмкіндіктерін оңтайлы пайдалану үшін қолайлы жағдай жасаумен байланысты. Жоғары білім беру жүйесін жетілдіру – интеллектуалды капиталдың дамуы, жоғары білікті және бәсекеге қабілетті мамандарды даярлаумен тікелей байланысты, сондай-ақ Қазақстанның әлемнің үздік 30 еліне көшу жағдайында жеделдетілген әртараптандыру үшін жоғары оқу орындарының ғылыми қызметінің көрсеткіштерін жүзеге асыру және оның тиімді үлесі ел экономикасын дамыту жөніндегі іс-шаралар.

Тірек сөздер: жоғары мектеп, білім, оқыту, факторлар, басқару, ресурстар, оңтайландыру, ғылым, инновациялар, коммерциализация, жоба, тиімділік.

Abstract

Higher education in the Republic of Kazakhstan in the modern time is experiencing a process of systematic phased formation and reform, which is caused by internal, as well as external causes. Internal causes are associated with adaptation to market conditions of functioning and development of national education, and external ones – with integration into the world educational space taking into account international standards. Economic and statistical analysis of indicators characterizing the system of higher education institutions, such as the number of students studying in higher institutions; the number of higher education institutions in Kazakhstan, the number of university graduates showed that the current state of Kazakhstan education requires profound changes and solutions to urgent problems. All of them are connected with the increase in funding, the increase in the salaries of the faculty, the increase in the image of the teaching staff, the creation of an enabling environment for the optimal use of the intellectual, innovative, economic potential of universities and others. Improving the system of higher education is one of the topical issues, directly related to the development of intellectual capital, the training of highly qualified and competitive specialists, as well as the implementation of indicators of scientific activity of higher education institutions for accelerated diversification in the conditions of Kazakhstan's transition to the top 30 countries of the world and its effective contribution activities in the development of the country's economy.

Key words: higher school, education, training, factors, management, resources, optimization, science, innovation, commercialization, project, efficiency.

А.К. ДАРИБАЕВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

Ш.Р. КАРБЕТОВА,²

к.э.н., ассоциированный профессор.

З.Р. КАРБЕТОВА,³

к.т.н., профессор.

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли.¹

Каспийский общественный университет.²

Казахский университет технологии и бизнеса³

ПРИОРИТЕТЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Аннотация

В статье рассмотрены приоритеты отечественного образования в контексте новой модели экономического роста. Сегодня система образования должна передавать не только знания, но и необходимые навыки их применения на практике, постоянно внедрять современные методы обучения, активно использовать информационно-коммуникационные технологии. Модернизация образовательной системы и развитие конкурентоспособного рынка образовательных услуг ставят перед образовательными учреждениями страны целый ряд задач, связанных с необходимостью адаптации к конкурентным условиям. Инновационный подход к подготовке учебных материалов нового поколения, изменение их функций и способов использования в образовательной практике являются одной из составляющих модернизации образования. Авторами проведен анализ состояния системы образования как в целом по Республике Казахстан, так и по г. Алматы, в котором обучается 30% всего студенческого контингента страны. Важнейшим условием повышения качества образования является соответствующая материально-техническая база организаций образования, их оснащенность современным оборудованием, наличие кабинетов новой модификации. Таким образом, потребность в устойчивости системы образования предполагает постоянное ее развитие и приспособление к меняющимся условиям современного мира. Образование в настоящее время стало важнейшим системообразующим ресурсом социально-культурной модернизации общества и важнейшим фактором создания инновационной системы и развития человеческого капитала страны.

Ключевые слова: образование, обучение, модернизация, качество, знание, контингент, анализ, формирование, мышление, развитие.

Сегодня образование является основным инструментом создания интеллектуального потенциала государства и фактором конкурентоспособности хозяйствующих субъектов. Система образования должна передавать не только знания, но и необходимые навыки их применения на практике, постоянно внедрять современные методы обучения, активно использовать информационно-коммуникационные технологии. Модернизация образовательной системы и развитие конкурентоспособного рынка образовательных услуг ставят перед образовательными учреждениями страны целый ряд задач, связанных с необходимостью адаптации к конкурентным условиям.

Казахстан вступил в новый исторический период. Глава государства в своей программной статье «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» объявил о модернизации общественного сознания. Изменение мышления в соответствии с вызовами времени – это ключевое условие формирования единой нации сильных и ответственных людей, вхождения в 30 развитых стран мира [1]. Поэтому на учителях лежит особая ответственность, так как формирование сознания, ценностных ориентиров начинается с малых лет. С учетом этого должна выстраиваться и система образования в целом.

В современном Казахстане идет становление новой системы образования, ориентированной на мировое образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике учебно-воспитательного процесса. Инновационный подход к подготовке учебных материалов нового поколения, изменение их функций и способов использования в образовательной практике являются одной из составляющих модернизации образования.

Государство регулирует степень формирования человеческого капитала нации на начальном этапе, в связи с чем в «Стратегии развития Казахстана до 2050 года» отмечено, что перед органами государственной власти и управления поставлена задача достижения 100% охвата детей дошкольным образованием и воспитанием [2]. В развитии дошкольного образования в РК достигнуты определенные успехи. Прошли апробацию программы, ориентированные на творческое и познавательное развитие ребенка.

В соответствии с таблицей 1 за последние годы в целом по Казахстану число дошкольных учреждений увеличилось с 7221 до 9410, или на 30,3%. В Государственной программе развития образования и науки РК на 2016–2019 годы отмечено, что для 40 стран мира обеспечение со стороны государства определенного уровня дошкольного образования является обязательным [3].

Таблица 1 – Динамика системы образования в Республике Казахстан

Показатели	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
1. Количество дошкольных организаций	7221	7661	8467	8834	9410
2. Количество дневных общеобразовательных школ	7636	7561	7484	7432	7373
3. Количество колледжей	610	785	768	780	779
4. Количество высших учебных заведений	139	128	126	127	125
Примечание – Составлено авторами на основе данных Комитета по статистике [4].					

Преобразования в системе образования выдвигают новые требования к современным общеобразовательным школам, так как средняя школа становится основой всех видов профессионального образования. Общее среднее образование закладывает базовый объем знаний в области естественных, общественных и гуманитарных наук, без чего невозможно получение профессиональных знаний. Как видно из таблицы 1, произошло сокращение количества дневных общеобразовательных школ с 7636 до 7373, или на 3,5%. Это связано с тем, что в это время происходила оптимизация средних школ, когда закрывались малокомплектные средние учебные заведения.

Количество колледжей увеличилось почти на 40%, что говорит о положительном явлении, так как происходит интегрирование образования на профессиональную квалификацию с потребностями рынка труда. Рынок высшего образования, сформированный последние десятилетия в Казахстане, характеризуется достаточно жесткой конкуренцией и закрытием частных высших учебных заведений в связи с проводимой оптимизацией вузов в рамках реформ в системе высшего образования (таблица 1, стр. 222), где основной функцией является предоставление населению образовательных услуг высокого качества.

Нами проведен подробный анализ динамики системы образования в г. Алматы (таблица 2), так как третья часть вузов и колледжей находится в г. Алматы, в которых обучается 30% всего студенческого контингента республики.

Таблица 2 – Динамика системы образования в г. Алматы

Показатели	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
1. Количество дошкольных организаций	201	217	181	401	506
2. Количество дневных общеобразовательных школ	235	238	264	267	268
3. Количество колледжей	61	74	78	85	85
4. Количество высших учебных заведений	45	41	40	42	40
Примечание – Составлено авторами на основе данных Комитета по статистике [4].					

Важнейшим условием повышения качества образования является соответствующая материально-техническая база организаций образования, их оснащенность современным оборудованием, наличие кабинетов новой модификации. В Алматы к широкополосному интернету подключено 100% школ, 97% школ обеспечены учебными кабинетами новой модификации, 68% – лингафонными кабинетами

Успешность обучения зависит от многих факторов. В первую очередь качество обучения определяется высококвалифицированными кадрами. Общая численность педагогических работников в г.Алматы составляет 16 497 человек. Из них 15 377 человек (93%) имеют высшее образование, 1 120 человек (7%) – среднее профессиональное. В государственных школах работают 14 766 человек, в частных – 1731 человек. 53,5% учителей имеют высшую и первую категории.

Сегодня требования к сфере образования меняются кардинальным образом. Мир сталкивается с новыми глобальными вызовами, вступает в четвертую промышленную революцию. Об этом в своем Послании «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» говорит наш Елбасы Нурсултан Назарбаев [5]. Искусственный интеллект, беспилотный транспорт, 3D-печать, нано- и биотехнологии, цифровизация экономики – вот что такое четвертая промышленная революция. Уже в ближайшее десятилетие могут исчезнуть целые отрасли и профессии. Новые технологии коснутся всех сфер общества, радикально изменят жизнь человека.

Максимальный успех в модернизации системы образования Казахстана будет достигнут лишь при условии, если все программные установки правительства, положенные в образовательную политику, сумеют вобрать в себя максимум возможного из положительного потенциала, накопленного мировым опытом в области организации систем образования. Национальная система образования во всем мире испытывает все сложности глобализации. И поэтому перед многими государствами, в особенности Центральной Азии, стоит острая проблема, каким образом модифицировать свою образовательную систему. Основные тенденции современного мира стали влиять и на образовательную политику. Образование стало рассматриваться как одно из важнейших направлений социальной политики, так как в современном мире экономические успехи государств определяются их системами образования, образованностью граждан, конкурентоспособностью специалистов [6]. Сегодня все более востребованы такие навыки, как критическое мышление, творческие способности, решение комплексных задач, управленческие таланты, эмоциональный интеллект и когнитивная гибкость. Все это и определяет новые требования к образованию.

В свете модернизации глава государства определяет сферу образования в числе важнейших приоритетов и ставит задачу «сделать образование центральным звеном новой модели экономического роста. Нацелить учебные программы на развитие способностей критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации». Поэтому уже сегодня пересматриваются образовательные программы с акцентом на формирование ИТ-знаний, развитие критического мышления, трехязычного образования. Начат переход на латинский алфавит, что позволит Казахстану не только быстрее интегрироваться в мировое образовательное, информационное пространство, внедрить передовые технологии, но и сохранить особенности, исконную природу казахского языка.

Образовательная система государства выполняет основную роль в формировании основ инновационного потенциала экономики Казахстана. Подготовку современных кадров, обладающих высокими профессиональными качествами, осуществляют высшие учебные заведения, функционирующие в организационной структуре Министерства образования и науки РК. Образование стало рассматриваться как одно из важнейших направлений социальной политики, так как в современном мире экономические успехи государств определяются их системами образования, образованностью граждан, конкурентоспособностью специалистов.

Задачей высших учебных заведений является формирование нового мышления будущих специалистов, приобретение навыков предпринимательского подхода к выполнению экономических функций, для того чтобы активно внедрять инновационные технологии и ускорить модернизацию всех отраслей экономики республики [7].

Как показал проведенный анализ, в г. Алматы, поставленные задачи реализуются в полной мере, так как ключевая цель культурной и финансовой столицы в сфере образования – укрепление мегаполиса в качестве центра образования и науки в стране, сохраняя лидирующие позиции по уровню подготовки учащихся, качеству педагогического состава. Поэтому мы считаем необходимым развитие следующих основных составляющих:

- ♦ во-первых, дальнейшая материально-техническая модернизация школ в соответствии с современными требованиями;
- ♦ во-вторых, расширение сети учреждений образования, в том числе путем широкого стимулирования частной инициативы, что создаст полноценную конкурентную образовательную среду;
- ♦ в-третьих, поддержка наших учителей;
- ♦ в-четвертых, расширение спектра и объема услуг по предоставлению нашим детям дополнительного образования (кружки, секции, студии, то есть все то, что организует полезный и здоровый досуг);
- ♦ в-пятых, формирование в обществе культа знаний, так как «...культ образования должен быть всеобщим. Если в системе ценностей образованность станет главной ценностью, то нацию ждет успех» [1].

Все действия департамента образования г. Алматы подкреплены достаточными финансовыми ресурсами. В этом году бюджет сферы образования составил 63,4 млрд тенге. И это без учета строительства объектов. А в целом совокупный бюджет составляет 86,4 млрд тенге. Это почти пятая часть бюджета города. С учетом актуальных задач в этом году достигнуто 100-процентное оснащение школ города современными кабинетами физики, химии, биологии, лингафонно-мультимедийными кабинетами, интерактивными досками. Для этих целей только в 2017 г. из городского бюджета выделено 1,4 млрд тенге. На приобретение учебников по обновленному содержанию образования выделено свыше 2 млрд тенге.

Ежегодно вводятся новые школы и детские сады. Алматы – это региональный магнит, привлекающий для жизни и ведения бизнеса город. К нам едут граждане из всех регионов. Естественно, это влечет динамичный и устойчивый рост числа детей дошкольного и школьного возраста. Так, только за последние 4 года прирост школьников составил 25%, или 57 тысяч детей, а дошкольников – 18%, или 42 тысячи детей. Поэтому в городе существует острый дефицит мест в школах и детских садах. В Алматы делается все для решения данной проблемы.

Однако только лишь средствами местного бюджета этот вопрос решить невозможно. Поэтому необходимо активно опираться на поддержку бизнеса, используя механизм государственно-частного партнерства. Такая поддержка со стороны бизнеса в прошлом году позволила сэкономить около 14 млрд тенге бюджетных средств.

Важным направлением в настоящее время является профессионально-техническое образование. В нашей стране до сих пор стремятся получить высшее образование. Однако ежегодно в Алматы около 70% выпускников вузов остаются в городе. Но здесь нет столько работы по их специальностям. В результате сегодня многие дипломированные специалисты не могут устроиться на работу. На рынке они просто не востребованы.

Вместе с тем сегодня имеется огромный дефицит рабочих специальностей. На сегодняшний день понятие «рабочая специальность» изменилось. Это уже не всегда человек в пропип-

танной маслом спецовке, а специалист, владеющий IT-технологиями, сложным оборудованием, обладающий творческим мышлением. Учителям нужно активно разъяснять эти вещи молодежи, родителям, менять их стереотипы и привычки, ориентировать их прагматично подходить к своему будущему, будущему своих детей. Государство многое делает для того, чтобы молодежь могла свободно овладеть рабочими специальностями.

По поручению главы государства с этого года реализуется проект «Бесплатное профессионально-техническое образование для всех». Из городского бюджета выделено 1,5 млрд тенге. Это позволит бесплатно обучить 11 тысяч человек по востребованным на рынке труда рабочим специальностям. В 14 раз увеличено количество мест на краткосрочные курсы профессионального обучения, что составляет почти 7 тысяч человек.

Как известно, во многом среда определяет сознание человека. Ориентируясь на такой постулат, в этом году начата масштабная работа по преобразованию нашего города, формированию открытой, благоприятной и комфортной городской среды. Говоря языком молодежи, сегодня мы делаем масштабный апгрейд.

Таким образом, потребность в устойчивости системы образования предполагает постоянное ее развитие и приспособление к меняющимся условиям современного мира. Общей целью является формирование образованного, здорового молодого человека, воспитанного в духе нового казахстанского патриотизма. При этом образование в РК сегодня – важнейший, системообразующий ресурс социально-культурной модернизации общества и важнейший фактор создания инновационной системы и развития человеческого капитала страны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Программная статья Президента Казахстана «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»: официальный сайт: akorda.kz.
- 2 Назарбаев Н.А. Стратегия «Казахстан–2050»: Новый политический курс состоявшегося государства». Послание Президента страны народу Казахстана 14 декабря 2012 года. – Астана: /online.zakon.kz.
- 3 Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы развития образования и науки РК на 2016–2019 годы» от 1 марта 2016 г. № 205.
- 4 Stat.gov.kz: официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.
- 5 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность: утв. Посланием Президента Республики Казахстан 31 января 2017 г. – Астана: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017>.
- 6 Нуртазина Р.А. Глобальные тенденции и модернизация послевузовского профессионального образования Казахстана // Право: теория и практика. – М.: Тезаурус. – 2004. – № 3. – С. 62–75.
- 7 Шуленбаева Ф.А. Непрерывное образование как метод переподготовки кадров // Современное образование: содержание, технологии и обеспечение качества: материалы республиканской научно-методической конференции 21–22 января 2015 г. – Астана: КазУЭФМТ, 2015. – С. 217–222.

Андатпа

Мақалада экономикалық өсу моделінің контекстінде отандық білім беру басымдылықтары қарастырылған. Қазіргі кезде білім беру жүйесі тек қана білім беруді ғана емес, сонымен қатар керекті дағдыларды тәжірибиеде қолдануды, заманауи оқу әдістерін енгізуді және ақпараттық-коммуникативтік технологияларды белсенді қолдануды талап етеді. Білім беру жүйесін жаңғырту және бәсекеге қабілетті білім беру қызметінің нарығының дамуы еліміздің білім беру мекемелері алдында бәсекелестік шарттарына бейімделуге байланысты бірқатар міндеттерді шешуді талап етеді. Жаңа буынға оқу-әдістемелік материалдарды дайындаудағы инновациялық тәсіл, олардың функцияларын өзгерту және оларды білім беру тәжірибесінде қолдану жолдары білім беруді жаңғыртудың құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Авторлармен жалпы Қазақстан Республикасындағы және 30% студенттік контингенті бар Алматы қ. білім беру жүйесінің жағдайына талдау жасалған. Білім беру ұйымдарының тиісті материалдық-техникалық базасы және олардың қазіргі заманғы жабдықтармен толықтандырылуы, жаңа модификациялық кабинеттері болуы білім берудің сапасын көтерудің маңызды шарты болып табылады. Осылайша, жоғары білім беру жүйесінің тұрақтылығының қажеттілігі оның үнемі дамуын және қазіргі заманғы әлемдегі өзгермелі жағдайларға бейімделуін талап етеді. Білім беру саласы қазіргі уақытта маңызды, жүйе құраушы ресурс ретінде және инновациялық жүйе мен адами капиталды дамыту барысында қоғамды әлеуметтік-мәдени жаңғыртудың маңызды факторы болып қарастырылады.

Тірек сөздер: білім беру, оқыту, арттыру, жаңғырту, сапа, білу, контингент, талдау, қалыптастыру, ойлау қабілеті, дамыту.

Abstract

The article discusses the priorities of domestic education in the context of the new model of economic growth. Today, the education system must transfer not only knowledge, but also the necessary skills of their application in practice, to constantly introduce modern teaching methods, to actively use information and communication technologies. Modernization of the educational system and development of a competitive market of educational services creates a number of problems related to the need to adapt to competitive conditions. An innovative approach to the preparation of new generation teaching materials, changing their functions and ways of using them in educational practice, is one of the components of the modernization of education. The authors analyzed the state of the education system both in the whole of the Republic of Kazakhstan and in Almaty, where 30% of the entire student population of the country is studying. The most important condition for improving the quality of education is the corresponding material and technical base of education organizations, their equipment with modern equipment, and the presence of new equipped rooms. Thus, the need for the sustainability of the system of higher education predisposes its constant development and adaptation to the changing conditions of the modern world. Education has now become an important, system-forming resource for social and cultural modernization of society and the most important factor in the creation of an innovation system and the development of the country's human capital.

Key words: education, training, modernization, quality, knowledge, cohesive, analysis, formation, thinking, development.

Ж.Ә. ӘУБӘКІРОВА,¹
профессор.
Ж.Т. БЕЙСЕНБАЕВ,¹
Э.Ғ.К.
М.Ж. БЕЙСЕНБАЕВА,¹
докторанты.
Әл Фараби атындағы ҚазҰУ¹

ҚР-ҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

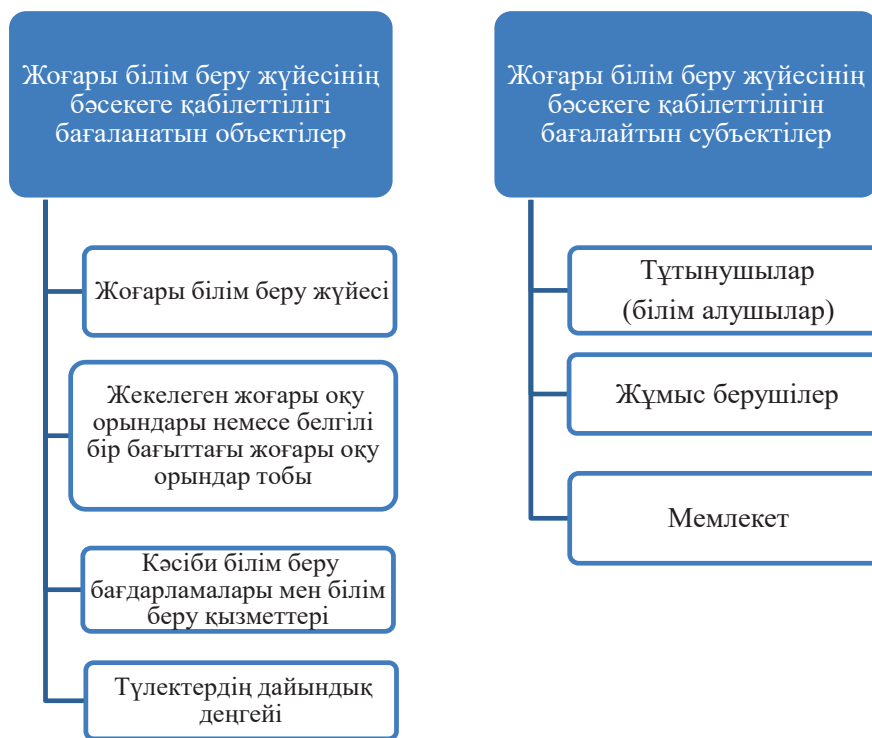
Андатпа

Мақалада отандық жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігінің мәселелері қарастырылады. Отандық жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігінің төмен болу себептері айқындалған және оны жоғарылатудың жолдары көрсетілген. Жоғары білім берудің бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың объектілері мен субъектілерінің сипаттамасына ерекше назар аударылған. Мақалада Қазақстан Республикасының ЖОО-дағы инновациялық қызмет туралы, оның қазіргі таңдағы жағдайы, ең басты өзекті мәселелері мен қазіргі таңдағы инновациялық қызметінің басты артықшылықтары мен ерекшеліктері сипатталған. Нарық сұранысы жылдан-жылға қарқынды дамып, оған деген талаптар артып отырғандықтан бәсекеге қабілетті, білікті маман дайындау еліміздің білім беру саласындағы басты міндеті болып табылады. Қазақстан Республикасының ЖОО-ның инновациялық қызметі қазіргі таңда ең бір өзекті қызметтердің бірі болып табылады. Еліміздің экономикасының дамуы мен әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті мамандар дайындау мәселесі, еліміздегі мамандар дайындайтын ЖОО-ның қызметін жаң-жақты зерттеуді талап етеді. Бұл мақалада инновациялық қызмет қазіргі таңда қалай жүргізіліп жатқаны баяндалып, ЖОО-ларда білім берудің жаңа жүйесі енгізілді.

Тірек сөздер: бәсекеге қабілеттілік, жоғары білім беру, білім беру сапасы, кадрларды дайындау, мамандар, артықшылықтар, ерекшеліктер, инновациялар.

Қазіргі қоғамдағы экономикалық ғылымда бәсеке нарықтық шаруашылықтың қызмет етуінің маңызды құраушы механизмдерінің бірі ретінде қарастырылады. Бәсеке қоғамның әлеуетін барынша пайдалануға, шаруашылық жүргізуші субъектілердің іс-әрекетін ұтымды етуге алып келеді. Бәсекелестіктің экономикалық теориясы жалпы түрде бәсекеге қабілеттілікті белгілі бір объектінің немесе субъектінің өзінің бәсекелестерін басып озуға қабілеттілігі ретінде түсіндіреді. Яғни, біздің ойымызша, бәсекеге қабілеттілік дегеніміз тұлғаның, тұлғалар тобының және тұтас қоғамның қандай-да бір қажеттіліктерін барынша қанағаттандыруға деген табиғаты біртектес объектілердің мүмкіндігімен анықталатын олардың қасиеттері мен сипаттамаларының жиынтығы. Нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайларда саналы түрде таңдау жасауға мүмкіндік беретіндей, осы қасиеттер мен сипаттамаларды белгілі бір түрде орналастырып, оларды белгілі бір қатынастарға қоя отырып, тұтынушы салыстырылатын объектілердің «ұқсастықтары» мен «айырмашылықтарының» жиынтығын құрастырады. Тұтынушының артық көрген объектісі бәсекеге қабілетті болып табылады. Ол келесі екі негізгі категорияның байланысынан келіп шығады: бәсекеге қабілеттілікке ие объектілер және бәсекеге қабілеттілікті бағалайтын субъектілер. Осыған орай, жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін анықтауда оның объектілері мен субъектілерін анықтап алу қажеттілігі туындайды.

Қазіргі кезеңде білім, әсіресе, жоғары білім көрсетілетін қызмет ретінде қабылданып отырған жағдайда, барлық елдерде дерлік ол сәйкесінше бекітілген ұйымдастырушылық-құқықтық механизмдерге сүйенеді. Білім беру қызметінің әлемдік нарығы қалыптасқан қазіргі уақытта «білім берудің бәсекеге қабілеттілігі» түсінігі жекелеген жоғары оқу орындары үшін де, жоғары білімнің ұлттық жүйелері үшін де ерекше мәнге ие болады. Сондықтан тұтас елдің жоғары білім беру жүйесі, жекелеген жоғары оқу орындары немесе белгілі бір бағыттағы жоғары оқу орындар тобы, нақты жоғары оқу орнымен ұсынылатын кәсіби білім беру бағдарламалары мен білім беру қызметтері, ұсынылатын білім беру бағдарламаларының сапасының көрсеткіші ретіндегі түлектердің дайындық деңгейі бәсекеге қабілеттілікті бағалау объектісі болып табылады (сурет 1, б. 215).

Сурет 1 – Жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін бағалау объектілері мен субъектілері

Жүргізілген талдаулар көрсеткендей, «бәсекеге қабілеттілік» түсінігі әдетте «тиімділік», «сапа» ұғымдарымен қатар қолданылады. Бірақ бұл ұғымдар өзара байланысты болғанмен, бір-бірімен тең емес. Егер, қандай да бір мемлекеттің білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігі басқа мемлекеттердің білім беру жүйесімен салыстыру негізінде анықталатын болса, ал ол жүйенің тиімділігі қызмет ететін ортасы болып табылатын мемлекет және қоғам үшін анықталады. Білім беру жүйесінің тиімділігін айқындау оны басқа елдердің білім беру жүйесімен салыстыруды қарастырмайды, бірақ стандартпен бекітілген нәтижелерге барынша аз шығынмен қол жеткізуді көздейді. Білім берудің бәсекеге қабілеттілігі мен оның сапасының өзара байланысы айқын, сапа да бәсекеге қабілеттілік тәрізді салыстыру нәтижесінде анықталады. Бәсекеге қабілеттіліктің нарықтық қатынастар жағдайында байқалатындығын, яғни, бәсекені нарық туындататындығын ескерсек, оған мәндік (өнімнің сапасы) сипаттағы факторлармен қатар, конъюнктуралық (өнім бағасының төмендеуі) факторлар да әсер етеді. Сонымен бәсекеге қабілеттіліктің маңызды сипаттамасы салыстырмалылық болып табылады. Сапа болса, затты немесе құбылысты басқалардан ерекшелеп тұратын маңызды белгілердің, қасиеттердің, ерекшеліктердің жиынтығы ретінде қарастырылады. Бәсекеге қабілеттіліктен сапаның айырмашылығы: ол – жекелеген адамдардың немесе топтардың дербес түйсінуі негізінде айқындалады. Білім беру жүйесіне қатысты алатын болсақ, бұл өзара байланысты келесідей тұрғыда түсіндіруге болады: дәстүрлі білім беру жүйесі сапалы болғанмен, заманауи әлемде ол мүлде бәсекеге қабілетсіз болуы мүмкін.

Сонымен, жоғары оқу орынының бәсекеге қабілеттілігі – бұл оның оқыту сапасы, бағасы, оқытудың нысандары мен әдістері, жағдайлары, оның орналасуы, жарнама және т.б. үздік әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер нәтижесінде басқа жоғары оқу орындарының арасында ерекшелену қабілеттілігі. Жоғары оқу орнының бәсекеге қабілеттілігін үш деңгейде қарастырған дұрыс деп есептейміз: макродеңгейде – білім беру мекемесінің елдің әл-ауқатын арттыратындай қызметтер көрсетуге қабілеттілігі, мезодеңгейде – білім беру мекемесі қызметінің еңбек нарығының сұранысына сәйкестігі, микродеңгейде – білім беру мекемесі ұсынатын қызметтің сапалық сипаттамаларының тұтынушылар мен олардың өкілдерінің сұранысына сәйкестігі.

Қазіргі кезде бәсекеге қабілеттілік түсінігі зерттеліп отырған объектіге байланысты әртүрлі талдауға ие. Егер «бәсекеге қабілеттілік» түсінігін жүйелі түрде зерттейтін болсақ, тауардың, қызметтің, ұйымның, саланың және мемлекеттің бәсекеге қабілеттілік деңгейін бағалауға мүмкіндік беретін құрылым керек. Осылайша, қызметтің бәсекеге қабілеттілік деңгейін бағалау нарықты мақсатты мемлекеттік реттеу үшін, сонымен қатар, сол нарықтағы жекелеген ұйымдардың нақты стратегиясын құрастыру үшін маңызды индикатор болып табылады.

Жаһандану жағдайында бәсекеге қабілеттілік тек деңгейін өлшеуге болатын көрсеткіш ғана емес, ең алдымен нарықтық жағдайда қызмет ету философиясы болып табылады және келесі шарттарға бағдарлануы керек:

- ♦ тұтынушылардың қажеттілігін және олардың даму тенденциясын түсіну;
- ♦ бәсекелестердің іс-әрекетін және мүмкіндіктерін білу;
- ♦ нарықтың қазіргі жағдай мен даму мүмкіндіктерін білу;
- ♦ қоршаған ортадағы өзгерістерді үнемі бақылау.

Жоғары білім беру жүйесіндегі бәсекеге қабілеттілік ерекшелігі мынада: біріншіден, жоғары білім беру жүйесіндегі бәсекеге қабілеттілік осы жүйеде қызмет ететін барлық персоналдардың жұмыс сапасы мен ресурс сыйымдылығына бағдарланады, екіншіден, қазіргі кезде жоғары білім беру жүйесіндегі объектілердің бәсекеге қабілеттілігін бағалайтын құқықтық құжаттардың жеткілісіздігі, үшіншіден, білім беру қызметінің нарығы көп жағдайда тұтынушылық сұранысқа тәуелді және келесідей факторларға бейімделуі тиіс деп есептейміз:

- ♦ беделділік;
- ♦ еңбек нарығындағы қажеттілік;
- ♦ ұтқырлық;
- ♦ белгілі бір әлеуметтік мәртебені иелену;
- ♦ мамандықтың табыстылығы;
- ♦ өзін-өзі дамыту мүмкіндігі.

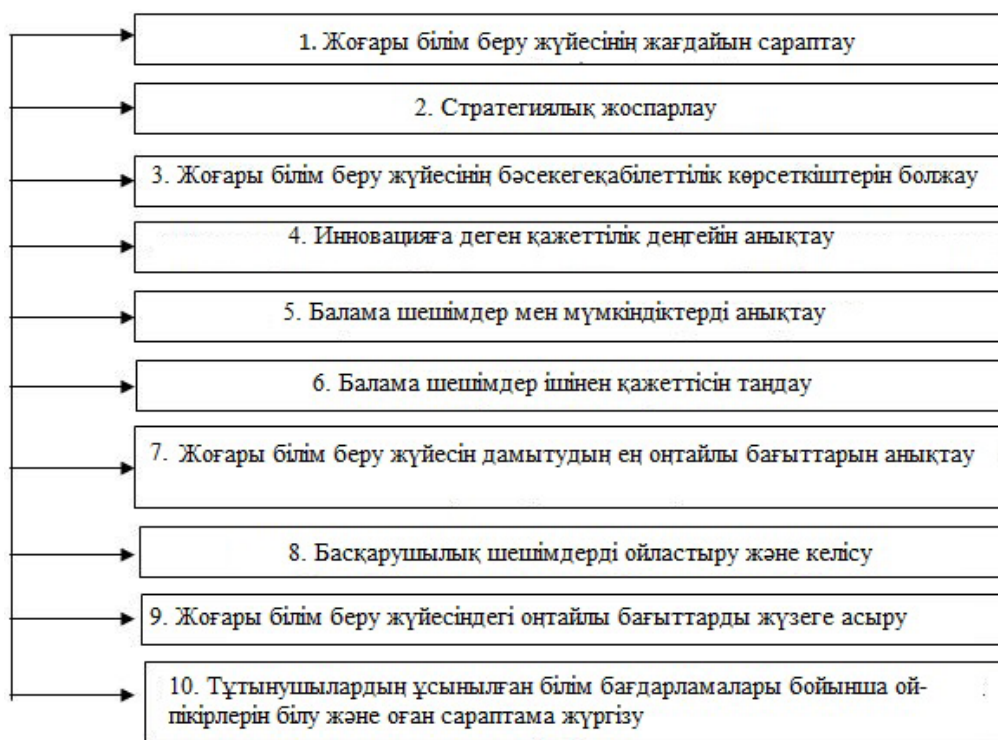
Жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін басқару үрдісін ұйымдастыру үшін келесідей мәселелерді шешіп алу керек:

- ♦ өзіндік бәсекелестік артықшылықтар мен кемшіліктерді толығымен анықтап алу;
- ♦ инфрақұрылымдық бөлімшелер секілді қосымша инновациялық орталықтар құру;
- ♦ инновацияны басқару әдістерін (сараптамалық, тәжірибелік, болжамдық, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық, әкімшілік және т.б.) анықтау;
- ♦ бәсекеге қабілеттілікті басқару механизмін құрастыру.

Жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін қазіргі заманда тиімді басқару үшін инновациялық менеджменттің теориялық және әдістемелік негізіне сүйенетін экономикалық ғылымдар мен білім беру технологияларының даму деңгейі бір біріне сай боуы шарт. Бұл аталған шарт бойынша ЖОО жоғары білім беру жүйесінде ең алдымен жоғары әлеуметтік-мәдени инновацияны алуға бағытталған ерекше ұйымдық-басқарушылық қызметпен айналысатын орын болып есептелінеді.

Сонымен, жоғары білім беру саласындағы инновацияға әртүрлі үш негізгі қасиет тән: ғылыми-технологиялық жаңашылдық, білім беру барысында пайдаға асырылу, әлеуметтік және нарықтық сұраныстарға сай жүзеге асырылу. Ғылыми-зерттеу нәтижелері бойынша табылған жаңашылдықтарды ойластыру және тарату жоғары білім беру жүйесінің, оның ішінде жоғары оқу орындарының дамуының бәсекеге қабілеттілік бағыты болып табылады.

Бәсекеге қабілеттілікті талдау маркетингтік зерттеулерге, нормативтік көрсеткіштердің сақталуына және ішкі сипаттағы ақпараттарға негізделеді. Маркетингтің мәні тек басқарушылық құрал ретінде ғана емес, «нарық философиясы» ретінде білім беру нарығында өзге әлеуметтік маңызы бар еңбек нарығымен өзара байланыста көрінеді. Бұл дегеніміз, жоғары оқу орындары еңбек нарығы үшін кәсіби құзыреттілік түрінде ұсыныстар қалыптастырады, ал бұл ұсыныстар еңбек нарығындағы теңсіздікті одан әрі дамытып, не құзреттіліктерден көп немесе аз болуы мүмкін. Осындай кездегі маркетингтің басты міндеті – институционалды негізде айтылған теңсіздіктерді жоюға мүмкіндік беретін механизм жасау арқылы білім беру нарығы мен еңбек нарығын түйістіру.

Сурет 2 – Жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін басқару механизмдері [1]

Бәсекеге қабілеттілік деңгейіне бағалау жасаудың басты мақсаты жоғары оқу орындарының білім беру саласындағы орнын анықтау. Әрине, бұл мақсатқа жету үшін бәсекеге қабілеттілікті бағалайтын арнайы объективті әдістемелер болуы шарт.

Қорыта келгенде, жаһандану үрдісі негізінде қалыптасып жатқан бәсекелестік заманда әрбір жоғары оқу орынындағы оқу үрдісінің икемділігін (оқушыларды ынталандыру және олардың оқу сапасымен қанағаттануы, оқу бағдарламасын құрастыруда жеке секторды пайдалану, оқу үрдісінде инновациялық бағытты кеңінен қолдану және т.б.) жоғарылататын механизмдерді құрастыруға мүмкіндік беретін инновациялық, педагогикалық және ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың жиынтығы еңбек нарығы мен жоғары білім беру қызметі нарығының институционалды байланысына негізделген және сол арқылы ғана біз жаһандық бәсекелестік жағдайында жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін жоғарлата аламыз.

Жоғары білім беру саласы экономиканың қоғамдық секторының негізгі саласы болғандықтан елдің экономикалық қауіпсіздігі мен әлемдік деңгейдегі бәсекеге қабілеттілігін көрсетеді.

Экономиканың барлық салаларының жоғары кәсіби мамандармен қамтамасыз ету, жоғары оқу орындарында даярланатын түлектердің еңбек нарығының сұранысына лайық болуы, оқу үрдісінің инновациялық әлеуетінің жоғары болуы – осылардың барлығы жоғары оқу орнының бәсекеге қабілеттілігін айқындайды.

Кез-келген мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі, оның экономикалық жетістігі тауар мен қызметтердің құнына қосылған ғылыми-техникалық үлес көлемімен анықталатын болғандықтан, еліміздің техникалық университеттеріне ерекше тапсырма жүктелінеді. Сондықтан, еліміздің Президентінің бұйрығында ең маңызды тапсырмалар ретінде, мамандарды дайындауға және түлектерге ерекше талаптар қоятын престижді инженерлік оқу орындарының жүйесін құру керектігін атап өтті.

Қазіргі таңда, қай ЖОО-ларды инновациялық деп атауға болады деген сұрақ туады. Инновациялық ЖОО-лардағы білім беру жүйесі заманауи ғылыми зерттеулер мен заманауи экономикаға ашық болуы тиіс. Сонымен қоса, ондай ЖОО-лардың оқу жоспарларында жобалық зерттемелер, тренингтер, өндірістік және ғылыми-зерттеу орындарындағы тағылымдама

сияқты үлгілер болуы тиіс. Білім беру үрдісінің техникалық қамтамасыз етілуі, еуропалық және америкалық университеттердегі деңгейге сәйкес келуі тиіс. Қазіргі таңда, білім беру қызметінің инновациялық сипатын сәтті қамтамасыз ететін ЖОО-лар ретінде келесі үш үрдістің түрі бір уақытта іске асырылатын оқу орындары саналады, яғни олар:

- ♦ экономиканың әртүрлі секторларындағы шыңайы жобалардың студенттермен құрылуы;
- ♦ негізгі және қолданбалы сипаттағы зерттеулер жүргізу;
- ♦ студенттерге оқу курстарын таңдауға мүмкіндік беретін білім беру технологияларын қолдану [2].

Жоғары технологиялар саласындағы инновациялық қызмет фундаментальді жаратылыстану және математикалық дайындықсыз мүмкін емес, сондықтан инновациялық ЖОО-дарында жаратылыстану бағытындағы пәндерге назар одан ары арта беретін болады.

Жоғары деңгейлі, бәсекеге қабілетті мамандар дайындау мақсатында еліміз 2010 жылдың 11 наурызында Еуропалық жоғары білім беру аумағына кірген болатын (Болон үрдісі) [3].

Болон үдерісінің жоғары білім жүйесіне енгізген жаңалығы өте көп, дегенмен ең басты жаңалығы – екі деңгейлі жоғары білім. Деңгейлердің аты аталды – біріншісі «бакалавр» («bachelor»), екіншісі «магистр» («master»). Қазіргі таңда үшінші деңгей қосылған, ол – философия докторы (PhD) [3].

Оқытудың кредиттік жүйесіне кіргеннен бастап, оқытушының оқушылармен жұмыс жасауын сапалы түрде қайта құруды, сабақ берудің әдісі мен әдіснамасын өзгертуді талап етті. Кредиттік жүйе бойынша студенттерді оқытудың басты міндеттері ретінде:

- ♦ білім беру көлемін біріздендіру;
 - ♦ білім беруді жекелендіруге барынша жағдай жасау;
 - ♦ білім алушылардың өз бетінше жасаған жұмыстарының рөлі мен тиімділігін арттыру.
- Кез-келген жүйенің енгізілуімен қоса пайда болатын көптеген мәселелік сұрақтар туатынын білеміз. Елімізде кредиттік жүйені енгізуде ЖОО-да пайда болған негізгі мәселелер:
- ♦ профессорлар-оқытушылар құрамы мен білім беру үрдісіне қызмет көрсетуші құрылымдық бөлімшелердің көп жұмыстармен айналысуы, себебі оқу үрдісі параллельді түрде жүргізіледі: дәстүрлі жүйе бойынша және кредиттік жүйе бойынша;
 - ♦ оқытудың инновациялық технологияларын енгізумен және оны ары қарай дамытумен байланысты қосымша көп көлемді шығындар;
 - ♦ әрбір оқытушымен дайындалатын тарату материалдарының, силлабустарының және студенттердің өзіндік жұмыс жасауына әдістемелік нұсқаулықтарды дайындаумен туындайтын оқу-әдіснамалық және уақытқа байланысты жұмыстардың көбеюі, әрбір академиялық сағатты 10 минутқа арттыруға алып келеді;
 - ♦ кейбір оқытушылардың білім берудің жаңа талаптары мен жаңа әдіснамасына үйрену қиындығы;
 - ♦ 1-курс студенттерінің өзіндік жұмысына және оқудағы жетістіктеріне өз бетінше жауап беруге дайын болмайтындығы;
 - ♦ ата-аналардың бірінші курс студентінің күні бойы оқудан босамауына дайын болмауы [3].
- Сонымен қоса, еліміздің ЖОО-ның кредиттік жүйеге ауысқанының басты артықшылықтарына тоқтала кететін болсам:
- ♦ факультеттердің, кафедралардың және оқытушылардың академиялық еркіндіктерінің кеңеюі;
 - ♦ замануи ақпараттық технологияларды енгізу арқылы білім беру үрдісін қарқындауы, профессорлар-оқытушылар құрамның біліктілігінің артуы және білім беру сапасының көтерілуі;
 - ♦ жоғары деңгейлі бәсекеге қабілетті мамандарды дайындау мүмкіндігінің артуы;
 - ♦ жалпы білім беру мен негізгі пәндердің біріздендірілуі;
 - ♦ студенттерге өзінің білім беру аумағын өзі құруға мүмкіндік беру;
 - ♦ студенттердің білімін тексерудегі субъективті көзқарасты алып тастау;
 - ♦ оқытушылардың ғылыми-педагогикалық деңгейлерін көтеру үшін бәсекелестік ортасын құру;

♦ ЖОО-ның ақпараттық-техникалық негіздерін дамыту мен нығайту мақсатында білім беру қызметтерінің сапасын үнемі жақсартып отыру, білім алудың жаңа инновациялық технологияларын енгізу;

♦ студенттер пәндерді игергенде және ғылыми жұмыс жасағанда шығармашылық біліктілікті арттыруға мүмкіндік беру үшін студенттердің жеке жұмыс жасауына көп уақыт бөлу [3].

Сонымен, аталған кредиттік жүйеге еліміздің ЖОО-лары енгеннен бастап, бастапқы мақсат ретінде еліміздегі ЖОО-лардағы бәсекелестік ортаны арттыру болып табылады. Бәсекелестікті арттыру арқылы біз білім беру сапасын жоғарылатамыз, сәйкесінше жоғары білікті мамандарды дайындауға мүмкіндік аламыз.

Тұжырымдай келе, Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі әлемдік бәсекелік қабілеттілікке жауап беру үшін, келесідей әрекеттерді жүзеге асыру керек деп есептейміз:

♦ қоғам мен нарықта пайда болған қажеттіліктерді мүдделер сабақтастығы тұрғысынан қанағаттандыру;

♦ студенттеріне оқудан үздіксіз практикалық тәжірибе алу үшін, жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету);

♦ жоғары оқу орындарындағы ғылыми-педагогикалық құрамды материалдық және моральдық тұрғыдан ынталандыру;

♦ орталықта да, кейбір аймақтарда да бірдей сапалы жоғары білім алу мүмкіндігінің деңгейін жоғарылату;

ЖОО бітіруші түлектердің қолданбалы білімге ие болуын қамтамасыз ету.

Қазақстанның болашағы екі мәселеге – озық білім мен айқын саясатқа байланысты екендігін ескерсек, қазіргі таңда барлық салаға қатысты жаһандану дәуірінде Қазақстанның өзінің лайықты орнын айқындауы үшін білім жүйесі халықаралық аренада бәсекеге қабілеттілікке әзір болуға тиісті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Конина О.В. Формирование маркетинговой мобильности российских вузов на рынке дополнительных образовательных услуг: теория, методология, тенденции развития в условиях усиления глобальной конкуренции: автореф. дис. ... докт. экон. наук: 08.00.05. – Волгоград, 2012. – 50 с.

2 Основы кредитной системы обучения в Казахстане / С.Б. Абдыгаппарова, Г.К. Ахметова, С.Р. Ибатуллин, А.А. Кусаинов, Б.А. Мырзалиев, С.М. Омирбаев / под общ. ред. Ж.А. Кулекеева, Г.Н. Гамарника, Б.С. Абдраилова. – Алматы: Казак университети, 2004. – 198 с.

3 Развитие системы высшего образования в РК. [Электронды ресурс]. – Сілтеме: <http://www.kazportal.kz/razvitiya-sistemyi-vyisshego-obrazovaniya-v-rk/2015> ж.

4 Қазақстан Республикасы электронды үкіметінің ресми интернет-ресурсы: http://egov.kz/wps/portal/Content?contentPath=/egovcontent/education/edu_heis/article/bestuniinkz30&lang=ru.

Аннотация

В статье рассматривается проблема конкурентоспособности отечественного высшего образования, раскрываются причины снижения конкурентоспособности отечественных вузов и выявляются пути ее повышения. Особое внимание уделено характеристике объектов и субъектов оценки конкурентоспособности высшего образования. В статье дана характеристика инновационной деятельности в высших учебных заведениях Республики Казахстан на современном этапе, выделены глобальные проблемы, главные преимущества и особенности развития. Спрос рынка стремительно растет из года в год. Из-за повышения требований подготовка конкурентоспособных и квалифицированных специалистов в стране является главной задачей в области высшего образования. В современных условиях инновационная деятельность вузов Республики Казахстан является одной из наиболее важных услуг. Экономическое развитие страны и подготовка конкурентоспособных профессионалов на мировом рынке требует всеобъемлющего исследования деятельности вузов. В данной статье рассматривается инновационная деятельность вузов в настоящее время и внедрение новой системы образования в вузах.

Ключевые слова: конкурентоспособность, высшее образование, качество образования, подготовка персонала, профессионалы, преимущества, особенности, инновации.

Abstract

In the article the problem of competitiveness of domestic higher education is considered. The reasons of competitiveness decrease in domestic higher education institutions are revealed and ways of its increase come to light. The special attention is paid to the characteristic of objects and subjects of an assessment of competitiveness of the higher education. The article discusses innovation in higher education institutions of the Republic of Kazakhstan, their current state, the most relevant problems, the main advantages and features of the development. Market demand is growing rapidly from year to year. Due to the increasing demands of training competitive and skilled professionals in the country is a major challenge in the field of education. Innovative activity of Universities of the Republic of Kazakhstan is currently one of the most important services. The country's economic development and training of competitive professionals in the global market requires a comprehensive study of University activities. This research paper expounds on the innovation activity of Universities in the present time and the activities implemented a new system of education in Universities.

Key words: competitiveness, higher education, quality of education, training specialists, professionals, advantages, features, innovations.

Ж.Б. УВАЛЕЕВА,¹

докторант.

А.З. ТУРАЛИН,²

к.э.н., доцент.

Ж.А. ТУРАЛИНА,²

к.э.н., доцент.

Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева.¹

Северо-Казахстанский государственный
университет им. М. Козыбаева²

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ИННОВАЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Целью данной статьи является анализ динамики изменения основных количественных показателей системы высшего образования в современный период. В частности, уделено внимание таким параметрам, как количество вузов, численность студентов, магистрантов, докторантов, профессорско-преподавательского состава. Динамика данных показателей рассматривается с делением на две группы периодов: до и после полного перехода на Болонскую систему в 2011 г. Анализ количества вузов, численности студентов, профессорско-преподавательского состава произведен за период 1991–2017 гг. Численность докторантов PhD рассматривается в период 2011–2017 гг. В ходе анализа сформулированы выводы, отражающие специфику тенденций изменения рассматриваемых показателей. Инновационные преобразования в системе высшего образования оказали разное воздействие на динамику оцениваемых параметров. В большей степени подверглись изменениям численность докторантов и магистрантов, состав которых увеличивается с каждым годом. В статье исследуется подробная динамика роста численности получающих послевузовское образование. Инновационные реформы государства в системе высшего образования оказывают решающее воздействие на число институтов, академий, университетов. Проведена оценка показателей системы высшего образования в результате инновационных преобразований в Республике Казахстан.

Ключевые слова: образование, инновационные подходы, динамика, численность, магистранты, докторанты, профессорско-преподавательский состав, оценка, показатели, динамика.

В ежегодных Посланиях Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана важное значение уделяется социально-экономическим программам, в том числе повышению качества образования. Главным ориентиром являются слова президента Республики Казахстан о необходимости предоставления качественных образовательных услуг. В том числе в Послании 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» подчеркнуто, что «ключевым приоритетом образовательных программ должно стать развитие способности к постоянной адаптации к изменениям и усвоению новых знаний».

В системе высшего образования в последнее время наблюдается ряд инновационных изменений. Например, одним из значимых событий является присоединение к Болонскому процессу и связанный с ним полный переход в 2011 г. на трехуровневую систему цикла обучения: бакалавриат – магистратура – докторантура PhD.

В ходе рассмотрения инновационных преобразований в системе высшего и послевузовского образования прослеживается закономерная тенденция. В определенный период подготовка бакалавриата и специалистов осуществлялась параллельно, это было связано с внедрением новых государственных стандартов образования, которые были разработаны согласно международным тенденциям.

С учетом современных направлений подготовки специалистов послевузовского образования с 1997 г. был введен институт магистратуры.

В данный момент наличие академической степени магистра наук является обязательным условием для обучения в докторантуре PhD.

До 2016 г. обучение в докторантуре осуществлялось только по государственным образовательным грантам, с 2016 г. была введена договорная форма обучения, т.к. имеется повышенный спрос работодателей на специалистов, имеющих степень PhD.

Далее уместно рассмотреть закономерности развития высшего образования в Казахстане, чтобы обозначить инновационные подходы системы образования.

Первый вуз на территории Казахстана – Казахский педагогический институт им. Абая (сейчас – Казахский национальный педагогический университет им. Абая) был открыт в 1928 г., далее, в 1934 г. – Казахский государственный университет им. С.М. Кирова (сейчас – Казахский национальный университет им. аль-Фараби). В дальнейшем число вузов увеличивалось. В 1986 г. в КССР насчитывался 61 вуз, к моменту обретения независимости – 55. С 1990 по 2001 гг. количество вузов в стране увеличивалось и достигло максимума – 185 (рисунок 1).

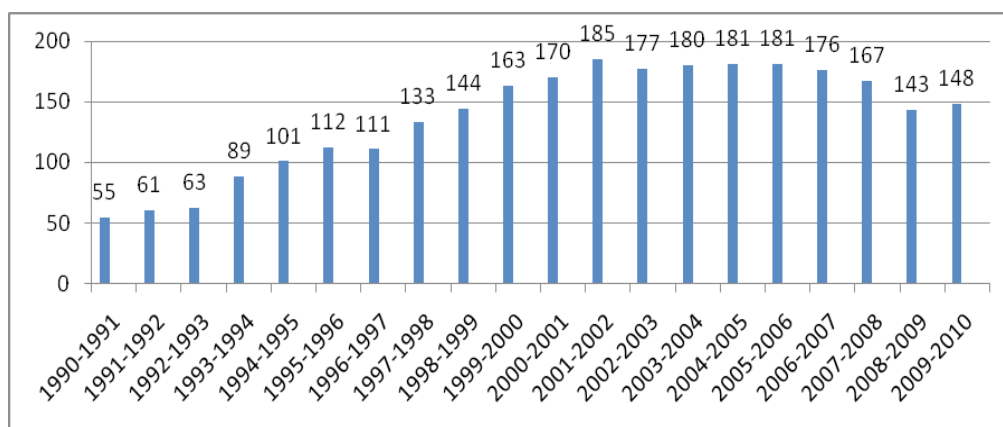

Рисунок 1 – Динамика количества высших учебных заведений в 1990–2010 гг., единиц [3]

После 2002 г. началось сокращение числа объектов высшего образования, особенно после 2006 г. Уже в 2010 г., к началу действия трехуровневой системы высшего образования, число вузов снизилось до 148. С 2011 г. продолжилось уменьшение числа вузов, связанное главным образом с политикой их укрупнения, повышения конкурентоспособности и качества образования (рисунок 2). Были ужесточены требования к деятельности, правила лицензирования, аккредитации институтов и университетов.

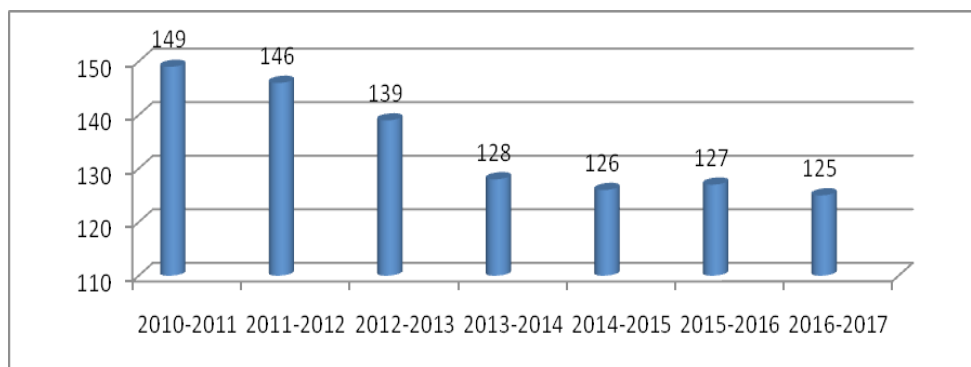

Рисунок 2 – Динамика количества высших учебных заведений в 2010–2017 гг., единиц [3]

Число вузов в Казахстане к 2017 г. сократилось на 16% по сравнению с 2010 г. и на треть по сравнению с пиковым значением 2001 г.

В соответствии с динамическими изменениями количества вузов менялась численность обучающейся молодежи.

Численность студентов в отличие от количества вузов характеризуется иной динамикой. С 1990 по 1998 гг. численность обучающихся в целом стабильна, в пределах 273–281 тыс. чел. (рисунок 3, стр. 223). В дальнейшем начался ее быстрый рост до 775 762 чел. в 2005 г.

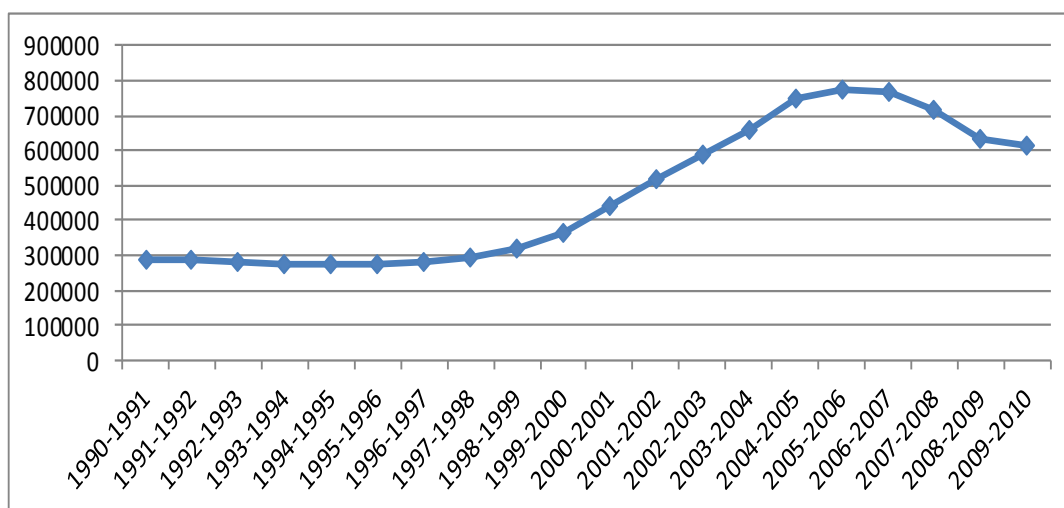

Рисунок 3 – Динамика численности студентов в 1990-2010 гг., человек [3]

В целом с 2005 г. по настоящее время наблюдается снижение численности студентов (рисунок 4), вызванное демографическими факторами, в первую очередь снижением рождаемости после 1987 г. В 2011 г. и в 2017 г. зафиксирован незначительный рост.

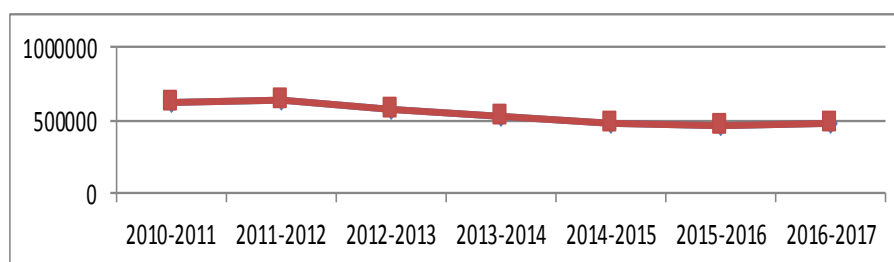

Рисунок 4 – Динамика численности студентов в 2010–2017 гг., человек [3]

На настоящий момент численность студентов снизилась на 23% по сравнению с 2010 г. и на 39% по сравнению с пиковым 2005 г.

Если решающим фактором, влияющим на численность студентов, являются демографические тенденции, то показатели послевузовского образования зависят от инновационных преобразований.

Заслуживает внимания динамика изменения контингента обучающихся после бакалавриата. Численность магистрантов в рассматриваемый период возрастает. Если в 2005 г. в магистратуре обучались 7807 чел., в 2006 г. – 9056, то в 2007 г. – уже 11 395. Во втором десятилетии численность магистрантов увеличилась более чем в 2 раза: в 2012 г. она составила 27 149 чел., в 2013 г. – 31 950 чел., в 2014 г. – 32 527, в 2016 г. – 32 893, в 2017 г. – уже 34 609 [3]. Если в 2008 г. в магистратуру шел каждый 64-й студент, в 2012 г. – каждый 21-й, то в 2017 г. – каждый 14-й. Рост популярности магистратуры связан с ожиданиями перспективы карьерного роста и будущими перспективами продолжения образования в докторантуре, а также с увеличением числа выделяемых образовательных грантов.

Подобная тенденция наблюдается и в динамике изменения числа докторантов. Численность докторантов PhD с момента перехода на трехуровневую систему высшего образования увеличивается, что связано с ужесточением требований к уровню остепененности профессорско-преподавательского состава, ростом числа выделяемых образовательных грантов, в том числе и целевых, на обучение в докторантуре. Кроме того, в 2016 г. был разрешен платный набор. Быстрый рост количества докторантов начался с 2012 г. (рисунок 5, стр. 224).

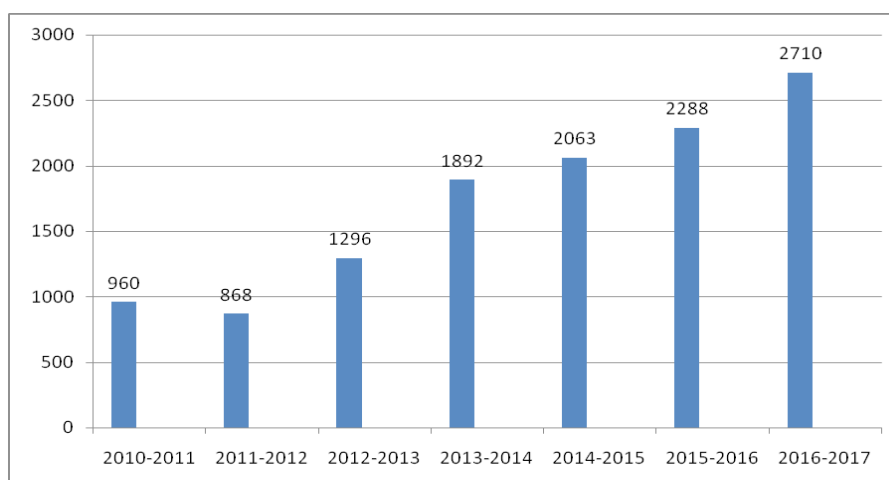

Рисунок 5 – Динамика численности докторантов в 2010–2017 гг., человек [3]

В настоящее время численность докторантов возросла по сравнению с 2010 г. в 2,8 раза. Если в 2012 г. в докторантуру поступал каждый 21-й магистрант, то в 2017 г. – каждый 13-й.

Таким образом, в рассматриваемый период численность студентов снижается, в то время как численность магистрантов и докторантов увеличивается. Сокращение контингента студентов оказало решающее влияние на динамику численности профессорско-преподавательского состава.

Аналогично численности студентов максимальная численность ППС – 43 382 чел. зафиксирована в 2005 г. (рисунок 6).

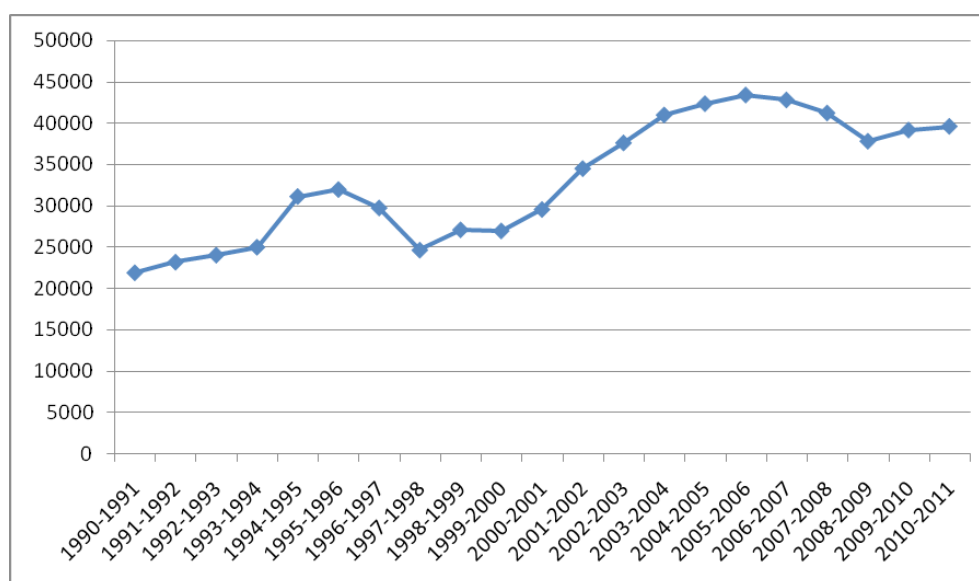

Рисунок 6 – Динамика численности ППС в 1990–2010 гг., человек [3]

Но если состав студентов начал постепенно сокращаться с 2005 г., то численность ППС снижалась до значения 37 814 чел. в 2008 г., затем увеличивалась до 41 635 чел. в 2013 г., после чего последовал очередной виток снижения до уровня 38 241 чел. в 2017 г. (рисунок 7, стр. 225).

Численность ППС в 2010–2017 гг. имеет иную тенденцию, чем численность обучающихся. Колебания численности преподавателей вызваны особенностями распределения ставок, расчета нагрузки. Вообще, численность ППС в означенный период изменилась незначительно; она колеблется в пределах 38–42 тыс чел. Численность ППС по сравнению с максимальной численностью в 2005 г. сократилась в 1,1 раза.

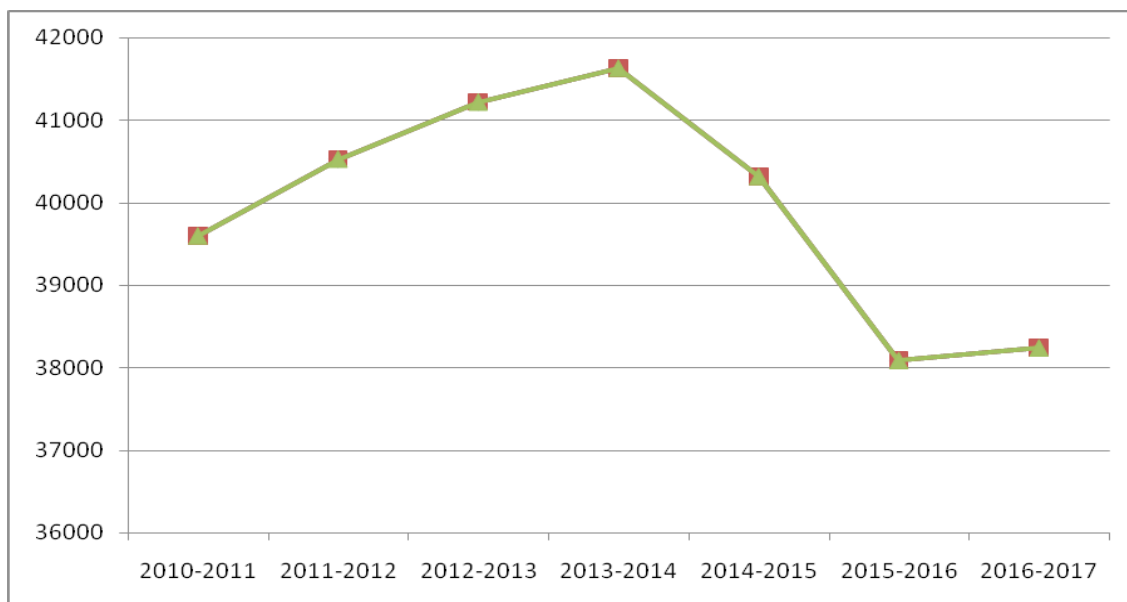

Рисунок 7 – Динамика численности ППС в 2010–2017 гг., человек [3]

Таким образом, для периода действия трехуровневой системы высшего образования характерно:

- 1) сокращение числа вузов, вызванное политикой повышения их конкурентоспособности;
- 2) сокращение численности студентов, причиной которого являются демографические изменения;
- 3) увеличение числа магистрантов и докторантов, характеризующее действенность инновационных преобразований.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции»: <http://www.akorda.kz/ru>.
- 2 Указ Президента Республики Казахстана «Об утверждении Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы». – Астана: Акорда, 7 декабря 2010 г. № 1118.
- 3 Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по статистике: www.stat.kz.
- 4 Урунбасарова Э.А. Инновационные направления в системе высшего образования Республики Казахстан: учеб. пособие. – Алматы: Бастау, 2017. – 212 с.

Аңдатпа

Білім беру жүйесінің негізгі сан көрсеткіштерінің өзгеру динамикасын талдау – осы мақаланың мақсаты болып табылады. Мысалы, келесі көрсеткіштерге назар аударылған: жоо саны, студенттер саны, магистранттар саны, докторанттар саны, профессорлар-оқытушылар құрамының саны. Осы көрсеткіштердің динамикасы екі мерзімге бөлініп қарастырылады: 2011-ші ж. Болон жүйесіне көшуге дейін және көшуден кейін. жоо санын, студенттер және профессорлар-оқытушылар құрамының санын талдау 1991–2017 жж. аралығы бойынша жүргізілген. PhD докторанттар саны 2011 ж. және 2017 ж. аралығында қарастырылған. Талдау барысында қарастырылатын көрсеткіштердің өзгеру үрдістерінің ерекшелігін айқындайтын қорытындылар тұжырымдалған. Білім беру жүйесіндегі инновациялық түбегейлі өзгерістер бағаланатын көрсеткіштердің динамикасына бірталай әсер етуде. Әсіресе, докторанттар және магистранттар саны өзгеріске ұшырады, олардың саны жылдан жылға өсіп келеді. Мақалада жоодан кейінгі білім алатындар санының өсу динамикасы жан-жақты зерттелуде. Білім беру жүйесіндегі болып жатқан мемлекеттің инновациялық реформалары институттар, академиялар және университеттер санының өзгеруінде шешуші әсер етеді. Қазақстан Республикасындағы инновациялық түбегейлі өзгерістердің нәтижесінде білім беру жүйесінің көрсеткіштерінің бағалануы тұжырымдалған.

Тірек сөздер: білім беру, инновациялық тәсілдер, динамика, сан, магистранттар, докторанттар, профессорлар-оқытушылар құрамы, бағалау, көрсеткіштер, динамика.

Abstract

The purpose of this article is to analyze the dynamics of changes in the basic quantitative indicators of the system of higher education in this period. Particularly, attention is paid to the following parameters: the number of universities, the number of students, the number of Master's Degree students, the number of PhD students, the number of teaching staff. The dynamics of these indicators is considered with the division into two groups of periods: before and after the full transition to the Bologna system in 2011. The analysis of the number of universities, the number of students, and teaching staff was carried out for the period 1991–2017. The number of PhD students is considered in the period 2011–2017. In the course of the analysis, conclusions are drawn that reflect the specifics of trends in the changes in the indicators under consideration. Innovative changes in the system of higher education had a different impact on the dynamics of the parameters being evaluated. The number of PhD students and Master's Degree students has increased to a greater extent, the composition of which is increasing every year. The detailed dynamics of the growth in the number of people receiving postgraduate education is examined in the article. Innovative reforms of the state in the system of higher education have a decisive influence on the number of institutes, academies, universities. The evaluation of the indicators of the higher education system as a result of innovative transformations in the Republic of Kazakhstan is made.

Key words: education, innovative approaches, dynamics, population, Master's Degree students, PhD students, teaching staff, evaluation, indicators, dynamics.

Г.К. ИСАЕВА,¹

Э.Ғ.К., доцент.

А.Н. АЙТЫМБЕТОВА,¹

Э.Ғ.К., доцент.

Э.Е. ЖУСИПОВА,¹

PhD.

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
мемлекеттік университеті¹

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ФРАНЦИЯ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Білім беру саласында туындап отырған қаржылық тапшылық жағдайында білім беру саласын қаржыландыру үрдістерін модернизациялау ерекшеліктеріне, соның ішінде мемлекет-жеке меншік әріптестігіне ерекше көңіл аударуды қажет етеді. Сол себепті, бұл мәселелер ғылыми қоғам тұрғысынан зерттеуді және арнайы шешім табуды қажет етеді. Сәйкесінше, Еуропа елдерінің бұл саладағы тәжірибесін жете зерттеп, оны Қазақстан жағдайында қалай бейімдеуге болатынын тұжырымдап, пайдалану мәселесін ойластыру бірінші кезектегі мәселе қатарында. Зерттеу барысында мемлекет-жеке меншік әріптестігінің озық шетел тәжірибесі зерттеліп, білім беру саласын қаржыландыру мәселесі бойынша Францияның озық тәжірибесі талданды. Барлық еуропалық елдерде дерлік жоғары білім беру аясында әлеуметтік серіктестік орын алып, дуальдық оқыту негіздері қаланған. Оны, әсіресе, осы сфераны қаржыландыру мәселесінен айқын көруге болады. Еуропа мемлекеттері тек бастапқы білім беру мен жұмыссыздарды қайта оқытуды қаржыландырады. Ал, жоғары білім беру аясында «салық несиесі», «оқыту ваучерлері» секілді түрлі бағдарламалары қолданылады. Сонымен бірге, арнайы шәкірттік салықтың бар болуын атап өту керек. Қаражат министрліктерден қоғамдық қорларға, ұйымдарға аударылады. Сонымен бірге, қаржыландыратын тұлға, білім беретін тұлға және бітірушілерге біліктілілік беретін тұлғалар бір-бірінен бөлектенген. Бұл жоғары білім беру сапасын арттыруға септігін тигізетіні хақ. Яғни, әрбір студент, оқушы үшін бәсекелік күрес жүретінін көруге болады. Ал, бәсеке бар жерде білім беру қызметінің сапасы да артатыны сөзсіз.

Тірек сөздер: қаржыландыру, білім беру жүйесі, мемлекет-жеке меншік әріптестігі, шетел тәжірибесі, жаңғырту, бағдарламалар, сапа, бәсекелік күрес.

Өткен ғасырдың сексенінші жылдарынан бастап экономикасы ілгері дамыған елдерде жоғары білім саласындағы мемлекеттік саясат курсының өзгергені, атап айтқанда мемлекет қызметінің бір бөлігі тікелей әкімшіліктік реттеуден жеке секторға біртіндеп өтуі байқалады.

Осылайша, дәстүрлі түрде мемлекеттің жауапкершілігінде болған сала мемлекет пен жеке сектордың бірлескен басқару объектісіне айналып келе жатыр. Атап айтқанда, білім беру саласын қаржыландыру мәселесі біртіндеп мемлекет жауапкершілігінен жеке меншік секторға қарай ығысуда. Бұл, білім беру саласында мемлекет пен жеке меншік әріптестігі орын алғанның белгісі. Бастапқыда батыс елдерінің өнеркәсібінде пайда болған мемлекет – жеке меншік әріптестігі тұжырымдамасы экономиканың білім беру сияқты әлеуметтік маңызды саласында да өзінің тиімділігін көрсете білді.

Сондықтан да қазақстандық жоғары мектеп дамуының басым міндеттерінің бірі білім беру ордаларында экономикалық қолдау көрсетуде, білім беру үрдісінің мазмұнын басқаруда, сондай-ақ ғылыми-зерттеу іс-әрекетінде бизнес-құрылымдары мен жоғары оқу орындары әріптестігінің тиімді тетіктерін қалыптастыру болып табылады.

Экономика үшін бұл мәселенің көкейкестілігі мынада: әлеуметтік маңызды жобалар мен бағдарламаларды іске асыру кезінде тартылатын бюджеттік қаржылардың қаржылық-экономикалық тұрақсыздығы мен жеткіліксіздігі жағдайында қаржыландырудың бюджеттен тыс көздерін, сонымен қатар жеке сектордың басқа да ресурстарын тартудың ынталандырушы тетіктерін қалыптастыру мен мүмкіндіктерін қарастыру қажеттіліктері туындап отыр.

Осыған орай, мемлекет пен жеке меншік әріптестігі нысанында білім беру саласын қаржыландырудың шетел тәжірибесін зерттеп, оны Қазақстан деңгейінде қолдана алу мүмкіндігі

өзекті мәселелер қатарында болып отыр. Батыс Еуропа елдерінің арасында білім беру саласындағы мемлекет пен жеке меншік әріптестігі негізінде қаржыландыру бойынша озық елдер ретінде Ұлыбритания, Франция мен Алманияны атап өтуге болады. Бұл мақалада, біз Францияның тәжірибесін зерттеуді мақсат етіп қойдық. Өйткені, Францияның «Шәкірттік» бағдарламасы ерекше көңіл аударуды қажет етеді.

Францияда кәсіби білім беруді қаржыландыруда мемлекеттік құрылымдар мен өнеркәсіптің біріккен ұйымдары үлкен рөл атқарады. Білім беру министрлігі мектептердегі кәсіби білім беру аясындағы саясат және «Шәкірттік» үшін жауап береді. Ауыл шаруашылық министрлігі дәл сондай қызметті өз саласында орындап отырады. Еңбек пен ынтымақтастық министрлігі және Жұмысбастылық пен кәсіби білім беру мәселелері бойынша Бас комиссия альтернативті оқыту контрактілері бойынша оқытын тұлғаларды кәсіби оқыту аясында мемлекеттік саясатты жүргізу үшін және жеке сектор жұмыскерлерін кәсіби оқыту үшін жауапты болады. Комиссия жанынан барлық жұмыс берушілер төлейтін үздіксіз оқытуды дамытуға арналған міндетті алымдардан түсетін қаржы ресурстарын пайдалану бойынша арнайы бақылау тобы құрылған. Жұмысбастылық министрлігі жұмыссыздарды оқыту мәселесімен айналысады.

Францияда басқаруды орталықсыздандыру мақсатында 26 аумақтық кәсіби білім беру кеңестері құрылған, сонымен бірге аумақтардағы кәсіби білім беру мәселесі бойынша комиссиялар, департаменттер немесе директораттар да құрылған.

Әлеуметтік серіктестер «Шәкірттік» салығын және үздіксіз кәсіби білім беруді дамытуға кәсіпорындардың төлейтін алымдарын үлестіруге қатысады.

Орталықсыздандыру және аумақтар рөлін арттыру шеңберінде (1993 жылдың желтоқсан айында қабылданған бесжылдық Заң бойынша) әрбір аумақ өнеркәсіп пен өкімет өкілдерімен бірлесіп жастарды кәсіби оқытуды дамыту жоспарын әзірлеп отырады [1].

«Шәкірттік» салығын жинауды Сауда-өнеркәсіп палаталары, Салалық палаталар және Ауылшаруашылық палаталар жүзеге асырады. Жұмыскерлерді оқытуды дамуға кәсіпорындардың міндетті жарналарын жинау мен үлестіру үшін Алымдар бойынша өкілетті біріккен басқармалары жауап береді (АӨББ).

Үздіксіз кәсіби білім берудің (ҮКБ) негізгі қаржыландыру көзі жергілікті үкімет және орталық үкімет (Білім беру министрлігі) болып келеді (сурет 1, б. 229). Олар оқытушылар құрамын қаржыландыратын болғандықтан, қомақты қаражат бөлуші деп саналады. Қаржыландырудың бір бөлігі шәкірттік салық арқылы кәсіпорындармен жүргізіледі (2,7%). Сондағы бұл салықтың бір бөлігін кәсіпорындар кәсіби және техникалық білім беру мекемелеріне қаржылай көмек көрсету үшін пайдалануы мүмкін. Қаржыландырудың тағы бір бөлігі үй шаруашылықтарынан да келіп түседі (10,9%) [2].

Орталық үкіметтің барлық шығындарының ішінде 10–11% күрделі шығындарға (ғимараттар, жөндеу, материалдар) тиесілі.

Үздіксіз кәсіби оқыту жұмыс істейтін азаматтарға арналған және түрлі кәсіби білім мен біліктіліктің деңгейіне қол жеткізуді қамтамасыз ете алады. Бұл жүйе тек ересек тұрғындарды ғана емес жұмысқа енді тұрайын деп отырған жастарды да қамтиды.

Бастапқы кәсіби білім берудің жүзеге асырылу ерекшеліктері:

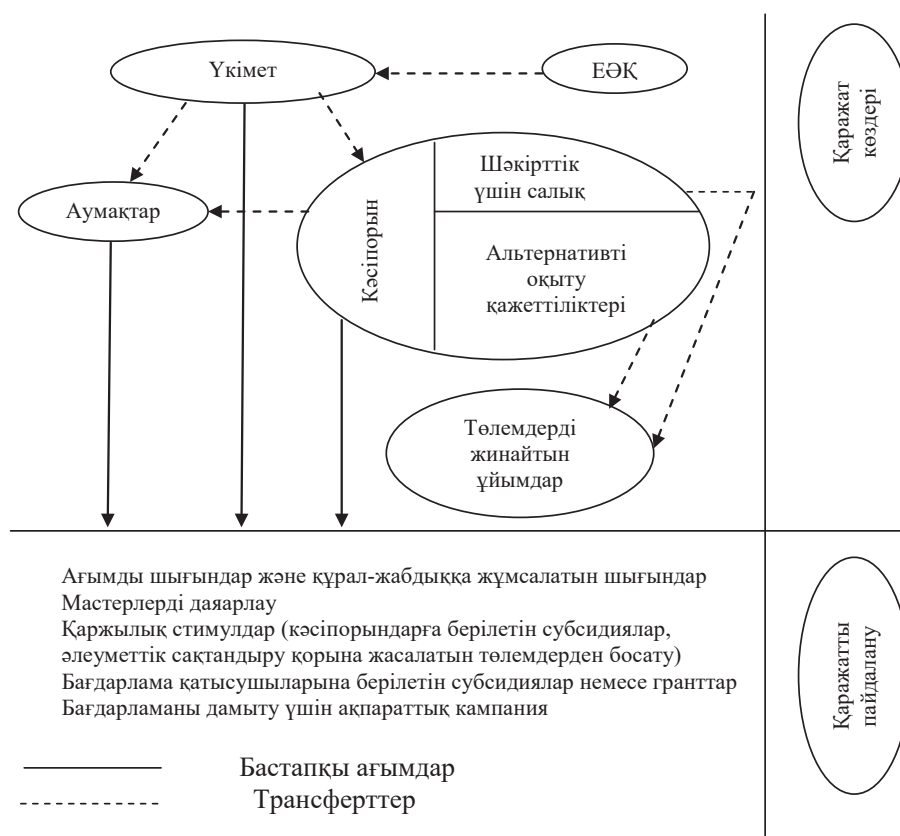
- ♦ оқыту оқу мекемелерінде жүргізіледі, сонымен бірге оқытудың бір бөлігі жұмыс орындарында да өтеді;

- ♦ «шәкірттік» келісім шарты негізінде жүзеге асады, яғни оқытудың бір бөлігі нұсқаушының жетекшілігімен кәсіпорында, ал басқа бөлігі арнайы оқыту орталықтарында өтеді;

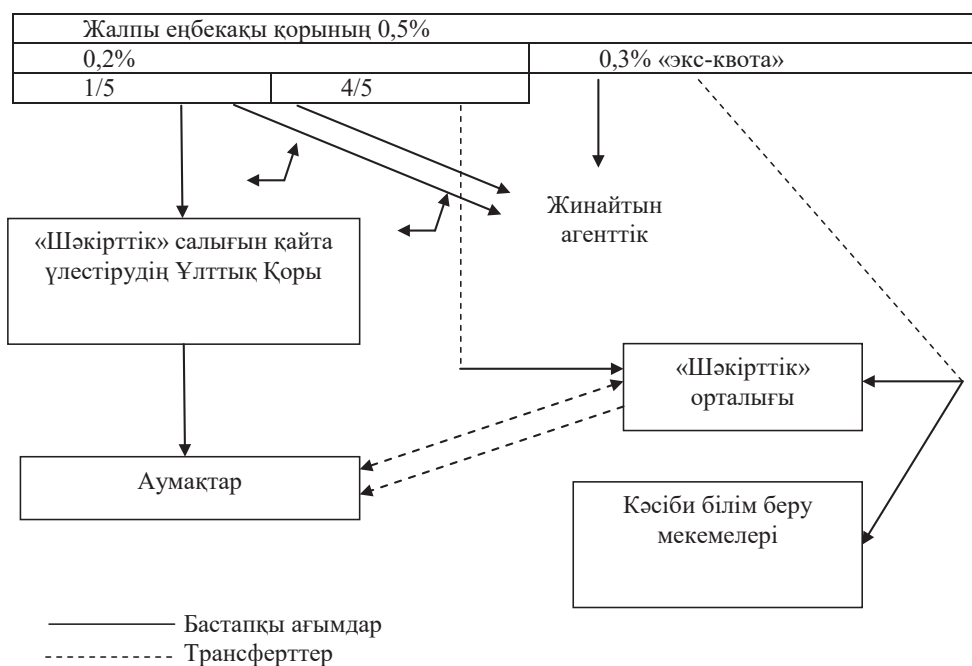
- ♦ үш типті контрактілер шеңберінде іске асады, яғни оқу мекемесіндегі оқыту кәсіпорындағы өндірістік оқытумен үйлеседі (кәсіби бағдарлау бойынша контракт, біліктілікті алу бойынша контракт, бейімделу бойынша контракт);

- ♦ біліктілігі жоқ және жұмыс іздеп жүрген жастарға арналған біліктілікке даярлау курстарына оқыту негізінде жүргізіледі.

1980 жж. жұмыссыздықпен күресу үшін әлеуметтік серіктестер мен үкімет жастар үшін «Альтернативті оқыту» бағдарламасын қабылдаған болатын. Бұл бағдарлама бойынша жұмыс немесе белгіленген кезеңге жұмыс орнында өндірістік оқытуға контракт түзіледі. Бұл бағдарламаны «Шәкірттік» бағдарламасымен қатар іске асыру белгіленген [1].

Сурет 2 – Франциядағы «Шәкірттік» бағдарламасын қаржыландыру жүйесі

Сурет 3 – Франциядағы «Шәкірттік» салығының нобайы

Бұл салықтың бір бөлігі (0,2%) «Шәкірттік» бағдарламасы үшін пайдаланылады және аумақтарды теңестіру мен шәкірттік оқыту орталықтарына қолдау көрсету үшін қолданылады. Ұлттық деңгейде қаражаттарды теңестіру жиналған қаражатты аумақтарға Ұлттық қор бекіткен үлгімен қайтару арқылы іске асады. Оқыту орталығында рұқсат берілген сомадан аса қаражат жинақталса, артық болған сома аумаққа қайтарылып, «Шәкірттік» салығынан түсетін табыс шекті деңгейден төмен болған орталықтарға қайта үлестіріледі.

Салықтың екінші бөлігі (экс-квота) гранттар мен субсидиялар беру арқылы техникалық және кәсіби білім беретін оқу орындарын қосымша қаржыландыруға, «Шәкірттік» бағдарламасын дамытуға пайдаланылады. Бұл салықтан тек орталық мемлекеттік ұйымдар, аумақтық және жергілікті басқару органдары мен олардың мемлекеттік институттары, кәсіби ассоциациялар, білім беру қоғамдары ғана босатылған.

Қолөнер секторында, өнеркәсіпте және саудада «Шәкірттік» нысанында оқитын ең болмағанда бір жұмыскері бар және салық салынатын сома ресми жылдық еңбекақының алты есе мөлшерінен аспайтын кәсіпорындар салықтан босатылады.

«Шәкірттік» бағдарламасын қаржыландыру үшін жұмыскерлер саны 10 адамнан аспайтын кәсіпорындардың «Баламалы оқыту» бағдарламасының қажеттілігіне жиналатын алымдар қаражатының бір бөлігі (35%) пайдаланылуы мүмкін. Бұл қаражаттан «Шәкірттік» бағдарламасы бойынша оқыту орталықтарының ағымды шығындары ғана қаржыландырылады.

Кәсіпорындар «Шәкірттік» салығын мынадай арнайы агенттіктерге төлеп отырады:

- ♦ салық жинайтын мемлекеттік агенттіктерге (Сауда-өнеркәсіптік палаталар, Салалық палаталар, Ауылшаруашылық палаталар);
- ♦ префектуралардың өкілетті агенттіктеріне;
- ♦ білім беру министрліктері жанындағы алымдар агенттіктеріне [3].

Жалпы Францияның білім беру саласын мемлекет пен жеке меншік нысанында қаржыландырудың тәжірибесін зерттеу негізінде мынадай қорытынды жасауға болады. Қаражатты жинау тетіктері таза коммерциялық қызметке айналған. Бұл, өз кезегінде, салааралық, салалық деңгейлерде қаражатты жинау агенттіктерінің арасында «өңірлік соғыстарды» туғызып отырады. Яғни, қаржы тетіктерінің білім беру қызметтерін жүзеге асырудан үстем болуына алып келеді. Сондықтан, бұл жерде білім беру саласының толықтай коммерциялануына жол берілгендігі көрініп отыр. Ал, білім беру саласы коммерциялық емес негізде қызмет ету керектігі бәріне мәлім [4].

Дегенмен, Францияда нарықтағы күрделі жағдайға байланысты мемлекет жұмыс іздеп жүрген тұлғаларды оқыту және бастапқы кәсіби білім беруге ерекше көңіл бөлетінін атап өтуге болады.

Франция үкіметі жағдайы төмен және проблемалық топтағы тұлғалардың кәсіби оқуға қол жетімділігін қамтамасыз етуге ерекше көңіл аударуда. Сол себепті, альтернативті оқыту салығының қаражаты есебінен жүзеге асырылатын оқытуды кеңейтіп, сәйкес қаржы аспектілерін әзірлеуге тырысуда [5].

Соңғы кезде Француз еңбек конфедерациясы оқытуды сақтандыру жүйесін енгізу мәселесін көптеп көтеруде. Оған сәйкес, барлық жұмысбасты азаматтар еңбек қызметінің 10% уақытын оқуға жұмсау құқына ие болу керек. Бұл, өз кезегінде, міндетті білім алғаннан кейін әрбір ересек азаматтың «оқу капиталының» қалыптасуына мүмкіндік береді. Ал бұл, елдің интеллектуалдық капиталының өсуіне және елдің бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізудің кепілі болып саналатыны хақ. Осындай, француз тәжірибенің артықшылықтарын қазақстандық білім беру саласын қаржыландыру аясында да пайдалана алуымыз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Maillet C., Le Manh A. Les norms comptables internationaux IAS/IFRS. 2-eme ed. Editions Foucher. – Paris, 2004. – 192 p.
- 2 Richard P., Tringuoy Didier C. Organisation et activites comptables // Nathan Technique. – 2002. – 288 p.
- 3 Pierre Dufils, Claude LoPater, Guyomard E., M-1, Morvan. Comptable 2004 // Editions Francis Lefebvre. – 2003. – 1682 p.

4 Towards a history of vocational education and training (VET) in Europe in a comparative perspective: proceedings of the first international conference. October 2002, Florence. Luxembourg: European Office for Official Publications, 2004. (Cedefop Panorama series, 103). Available from Internet: http://libserver.cedefop.eu.int/vetelib/eu/pub/cedefop/pan/2004_5153_T1_en.pdf.

5 Nicholas Barr. 2004. Higher Education Funding. Oxford Review of Economic Policy. Vol. 20. № 2 (Summer). P. 264–83.

Аннотация

В условиях сокращения финансирования сферы образования особую важность приобретает проблема модернизации финансирования данной сферы, в том числе на основе государственно-частного партнерства. Данные вопросы требуют детального изучения со стороны научного сообщества, что требует изучения зарубежного опыта финансирования сферы образования, и особенно опыта стран Европы – лидеров в вопросах государственно-частного партнерства как одной из форм финансового обеспечения образовательных организаций. Передовой опыт данных стран необходимо адаптировать в условиях Казахстана, что послужит основой для модернизации финансирования образования в стране. В ходе исследования был изучен передовой французский опыт государственно-частного партнерства в области финансирования сферы образования. Так, почти во всех европейских странах в рамках образования создано социальное партнерство и основы дуального образования. Это особенно заметно в вопросе финансирования этой сферы. Европейские государства финансируют только начальное образование и программы по переподготовке безработных. В рамках высшего образования используются различные программы, такие, как «налоговые кредиты», «учебные ваучеры». Следует также отметить, что существует специальный налог на ученичество. Средства перечисляются из министерств в государственные фонды и организации. В то же время опыт зарубежных стран показывает, что финансируемый орган, обучающая сторона и организация, которая присваивает квалификацию выпускникам, независимы друг от друга. Это дает возможность улучшать качество высшего образования, то есть за каждого студента или ученика ведется конкурентная борьба. И в конкурентной среде качество образовательных услуг, несомненно, повышается.

Ключевые слова: финансирование, сфера образования, государственно-частное партнерство, зарубежный опыт, модернизация, программы, качество, конкурентная среда.

Abstract

In the context of reducing the financing of the education sector, the problem of modernizing the financing of this sphere, including on the basis of public-private partnership, is of particular importance. It requires studying foreign experience in funding education, and especially the experience of leaders in European countries in the issues of public-private partnership as a form of financial support for educational organizations. The best practices of these countries need to be adapted in Kazakhstan, which will serve as a basis for modernizing funding education. French experience of public-private partnerships in funding education was studied. Almost all European countries, in the framework of education, a social partnership and the foundations of dual education were created. This is particularly noticeable in the funding. European countries finance only primary education and programs for retraining unemployed. Within the framework of higher education, various programs are used, such as "tax credits", "training vouchers". It should also be noted that there is a special tax on apprenticeships. Funds are transferred from the ministries to state funds and organizations. The experience of foreign countries shows that the funded body, university and the organization that qualifies graduates are independent of each other. This makes it possible to improve the quality of higher education. That is, for each student or student there is a competitive struggle. And, in a competitive environment, the quality of educational services is undoubtedly increasing.

Key words: funding, education, public-private partnership, foreign experience, modernization, programs, quality, competitive environment.

А.Т. УСКЕЛЕНОВА,¹

Э.Ғ.Д.

А.Е. НАУРЫЗБЕКОВА,²

Э.Ғ.К.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті.¹

М.Х. Дулати атындағы
Тараз мемлекеттік университеті²

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОРҒАЛҒАН PHD ДИССЕРТАЦИЯЛАРДЫҢ КӨПАСПЕКТІЛІ ТАЛДАУ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

2014 жылғы 17 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан–2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Ұлт денсаулығы – табысты болашағымыздың негізі» тарауына ерекше көңіл бөлінген. Сондай-ақ, білім беру саласындағы басымдықтарды айқындай отырып, жоғары оқу орындарының тек білім беру қызметімен ғана шектеліп қалмауына назар аударылды. Мақалада Қазақстан Республикасында Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін қорғалған диссертацияларды мемлекеттік тіркеу, олардың сандық сипаттамалары, салалық тақырыптық бағыттылығы және аймақтық құрылымы бойынша статистикалық мәліметтер жан-жақты талданылған. Философия докторы (PhD) академиялық дәрежесін және біліктілікті беру арқылы мамандарды даярлауда жүйелік мәселелерді шешу қажеттілігі негізделген. Мысалы, философия докторы және бейіні бойынша докторларды даярлауды еліміздегі фундаментальдық және қолданбалы ғылымдардың дамуымен байланыстыру мәселесі. Докторанттар мен олардың жетекшілерін докторлық диссертация түріндегі біліктілік даярлау жұмыстарымен ғана шектемей, оларды жаңа білімге генерациялауға қалай жандандыру керек екендігіне көңіл аудару. Ғылым докторларын дайындау үдерісінің басты нәтижесі не? Докторанттар алған жаңа білімнің «өздерінде қалған зат» емес, әлемдік ғылыми қоғамдастықтың иелігіне айналуын қамтамасыз ету үшін не істеу керек? Тәуелсіздік жылдарында Қазақстандағы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесі жүйелі реформалардан өтті, ол еліміздің қарқынды әлеуметтік-экономикалық дамуы, оның әлемдік нарыққа шығуы және, тиісінше, адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажеттілігімен анықталды. Жиырма жылдан астам уақыттан бері жоғары білім берудің білім беру үлгісіне түбегейлі өзгерістер енгізілген және жаңа тұжырымдамалық тәсілдер («өмір бойы білім беру») қалыптастырылды.

Тірек сөздер: кадрларды даярлау, PhD диссертациялар, ғылым, ақпараттық ресурстар, ғылыми-білім беру саласы, талдау, құрылым, біліктілік, білім.

2011 жылы Қазақстанда заң жүзінде кадрларды даярлаудың үш деңгейлі жүйесі бекітіліп, толықтай PhD докторантураға ауысуы жүзеге асырылды. PhD докторантураның алғашқы түлектерінің қорғалуы 2008 жылы өткізілді. Алайда, тағы 3 жыл аралығында дәстүрлі қорғау жүйесі бойынша ғылым кандидаты, ғылым докторы және PhD философия докторлары ғылыми дәрежелері беріліп отырды. Осы жұмыстың зерттеу негізі болып табылатын мемлекеттік тіркеу бойынша Қазақстан Республикасында қорғалған PhD диссертациялардың статистикалық мәліметтерінің көпаспектілі талдауы және олардың сандық сипаттамалары, түрі, салалық және аймақтық құрылымына негізделген ғылыми-техникалық әлеуетті дамытудың үрдістері мен жай-күйін анықтау болып табылады.

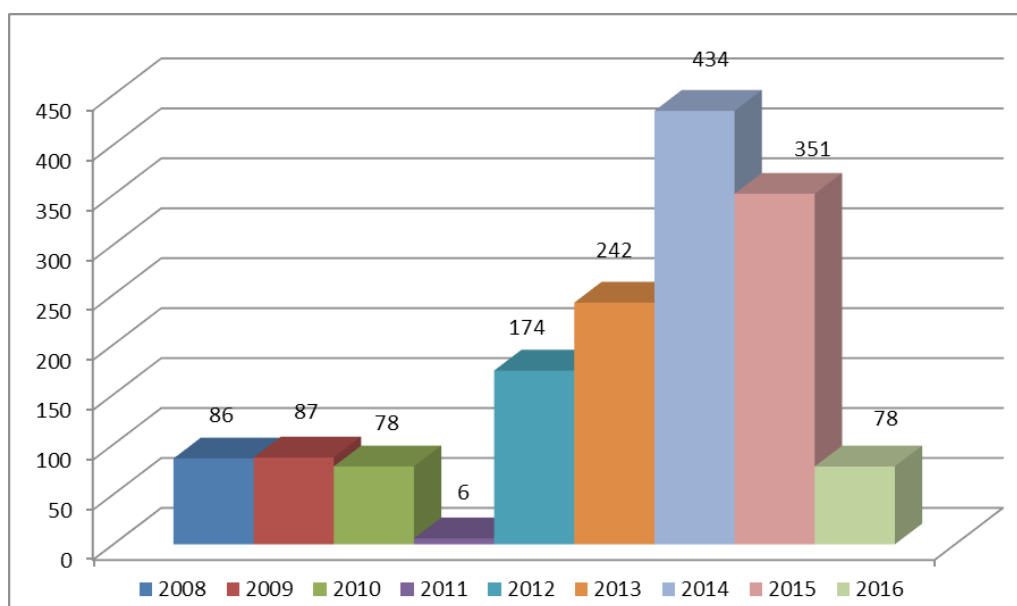
2008 жылдан 2016 жылға дейінгі кезеңдегі қорғаныстың талдауы ғылыми-білім беру саласындағы процестер мен адами ресурстардың құрамдас бөлігін анықтауға мүмкіндік береді. Дегенмен, 2016 жыл әлі аяқталмаған және ол туралы мәліметтер толық емес. Ғылым саласын бағалаудағы сандық тәсіл толыққанды емес және көптеген маңызды көрсеткіштер туралы түсінік бермейді. Бірақ ғылым дамуының деңгейін салыстыруға мүмкіндік береді.

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру және ғылыми кадрларды даярлаудың PhD докторантура бағдарламаларына көшуінен бастап, 9 жыл ішінде «НЦНТИ» АҚ 1539 диссертацияны тіркеді (сурет 1, б. 246). Жоғары білікті кадрларды даярлау және біліктілігін арттырудың

дәстүрлі жүйесі бойынша жыл сайын 1500 кандидаттық және 300–500 докторлық диссертация тіркелді.

Осы мәліметтерге қарағанда, PhD докторлары санының өте баяу өсуі байқалады. PhD докторантура бағдарламасы бойынша ғылыми кадрларды даярлаудың он жылда дерлік дәстүрлі оқыту жүйесі мен жоғары білікті кадрларды аттестациялау арқылы бір жылдық қорғаныс көрсеткішіне әзер қол жеткізді.

Қазақстанда ғылыми кадрларды көбейту мәселесі адам ресурстарының өсуіне ғана емес, сонымен бірге доктор дәрежесінде қорғалған ғалымдардың абсолютті санының өте аз екеніне байланысты, сондай-ақ, олардың басым бөлігі ғылымнан тыс жерлерде жұмыс атқарады. Яғни, жоғары білікті кадрларды даярлаудан және дайындықты өте қымбат және шетел ғалымдарының қатысуымен жүретін докторлық дәрежесі бар жоғары білікті мамандармен толықтырылғаныменен, олардың көпшілігі ғылымнан тыс жерде жұмыс істеуді таңдайды [2, б. 7–10].

Сурет 1 – Тіркелген PhD диссертациялардың динамикасы

Ғылым докторлары және (PhD) философия докторы дәрежесін иеленетін мамандарды даярлау кәсіби оқу бағдарламалары негізінде кем дегенде үш жыл мерзімге шетелдік жоғары оқу орындарының профессорларының докторанттармен бірлесіп жұмыс істеп, тренингтер өткізуге қатысуы арқылы жүзеге асырылады. Дегенмен, жақсы халықаралық байланыстары бар тек кейбір қазақстандық университеттер ғана бакалавриат, магистратура және докторантураның білім беру бағдарламаларын игеріп отыр.

2008–2011 жж. аралығында PhD диссертациялары даярланып, олардың қорғалуы республиканың тек 3 университеттерінде ғана өтті. Олар Алматы қаласындағы Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ және ҚазҰАУ мен Астана қаласындағы Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ университеттерінің студенттері. 2012 жылдан бастап PhD дәрежесіндегі диссертацияны қорғайтын университеттер саны айтарлықтай өсіп, сол жылы Алматы, Астана, Шымкент және Қарағанды қалаларында 11 жоғары оқу орнында ғылым дәрежелері бойынша қорғау жұмыстары өтті. 2013 жылы – 12 ЖОО-да; 2014 жылы – 20, 2015 жылы – 38, 2016 жылы – 19 жоғары оқу орны (кесте 1, б. 235). Бүгінгі күні профильді докторлық диссертация және (PhD) профессорлар-оқытушылық құраммен қамтамасыз етілген 41 жоғары оқу орны жоғары білікті мамандарды даярлаумен айналысады. Бұл тізімнен ЖОО-дардың жартысында алғашқы қорғау жұмыстары өтті, ал басқалары айтарлықтай мол тәжірибе жинады.

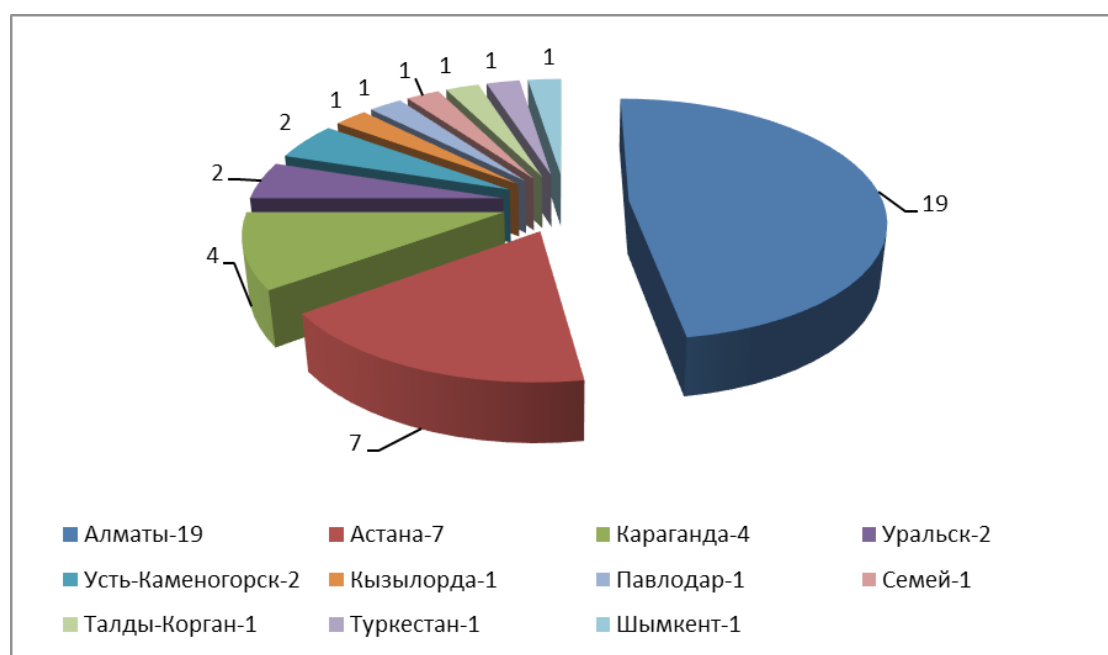
2012–2016 жж. аралығында PhD диссертациялары қорғалған университеттердің аймақтық қатынасы 2 суретте (б. 236) көрсетілген.

Кесте 1 – 2012–2016 жж. аралығында PhD докторлық диссертациялар бойынша қорғау жұмыстары өткен жоғары оқу орындар

Жоғары оқу орынның атауы	Қала атауы	Қорғалған диссертациялар саны				
		2012	2013	2014	2015	
1. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ	Алматы	65	65	161	75	19
2. Абай атындағы ҚазҰПУ	Алматы	6	25	19	10	10
3. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ	Астана	44	41	47	38	9
4. «Астана медицина университеті» АҚ	Астана	10	–	12	6	8
5. С.Д. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ	Алматы	3	15	9	11	7
6. К. Сатпаев атындағы ҚазҰТЗУ	Алматы	21	21	45	38	4
7. КарҰМУ	Қарағанды				2	3
8. КарҰТУ	Қарағанды			3	5	3
9. ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы	Астана		4	4	4	2
10. «Тұран» университеті	Алматы				3	2
11. М. Әуезов атындағы ОҚҰУ	Шымкент	4	4	5	5	2
12. Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы	Алматы	9	9		5	2
13. ҚБТУ	Алматы			11	12	1
14. КазАСТ	Алматы				3	1
15. Абылай хан атындағы ҚазХҚжӨТУ	Алматы			6		1
16. Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ	Қарағанды	3	2	5	8	1
17. Қазақ Ұлттық Аграрлық Университеті	Алматы	6	11	29	19	1
18. Қожа Ахмет Яссауи атындағы ХҚТУ	Түркістан				10	1
19. Семей қаласының ММУ	Семей			10	3	1
20. Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясы	Алматы				2	
21. АТУ	Алматы	2		12	8	
22. АҚ Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті	Алматы				4	
23. Д. Серікбаев атындағы ШҚМТУ	Өскемен				12	
24. «ҚДСМ» ҚазМУ	Алматы				3	
25. Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті	Алматы				2	
26. І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті	Талдықорған				4	
27. Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті	Орал				1	
28. М. Оспанов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік медицина университеті	Орал				3	
29. М. Тынышпаев атындағы Қазақ көлік және коммуникация академиясы	Алматы				2	
30. С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университет	Астана				5	
31. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика университеті	Алматы				2	
32. Қазақстан-Американдық еркін университеті	Өскемен				1	

Продолжение таблицы 1

33. ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы	Қарағанды				5	
34. ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы	Қарағанды				3	
35. Қорқыт ата атындағы ҚызҰУ	Қызылорда				4	
36. Т. Рысқұлов атындағы жаңа экономикалық университет	Алматы		38	32	18	
37. С. Торайғыров атындағы ПҰУ	Павлодар		3	5	3	
38. КазГЮУ	Астана			10	4	
39. Халықаралық бизнес университеті	Алматы				4	
40. Қаржы полициясы академиясы	Астана			2		
41. Ұлттық қорғаныс университеті	Астана			1		
Барлығы		173	238	428	347	78

Сурет 2 – 2012–2016 жж. аралығында PhD диссертациялары қорғалған университеттердің аймақтық қатынасы

Адам ресурстарының сапалық көрсеткіштерінің бірі оның салалық құрылымы болып табылады. Қазақстанда PhD диссертацияларды қорғаудың салалық құрылымын Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі (ККСОН), Қазақстан Республикасы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру мамандықтары бойынша 179 докторлық диссертациялардың тізімдерін атайтын Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті анықтайды. Мамандықтар 3 блокқа бөлінеді: әлеуметтік ғылымдар, жаратылыстану және нақты ғылымдар, инженерлік ғылымдар және технологиялар.

Әлеуметтік ғылымдар блогы 83 мамандықты (46,3%) қамтиды, олардың 24-і Білім, 14-і Гуманитарлық ғылымдар, 4-еуі Заң факультетінің мамандықтары, 22-сі Өнер, 19-ы Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес.

Табиғи және нақты ғылымдар 13 мамандықтың (7,3%) тізімін қамтиды.

Техникалық ғылымдар мен технологиялар блогына 83 мамандық (46,3%) енген: 51 техника ғылымдарының мамандығы бойынша, 12 ауыл шаруашылық ғылымдары бойынша, қызмет көрсетуде – 12, әскери қызметте – 3, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтерде – 3 мамандық (медицина) және 2 – ветеринарлық медицинада. 2-кестеде қорғалған диссертациялардың салалық құрылым бойынша және уақыт принципі бойынша бөлінуі көрсетілген.

Кесте 2 – PhD диссертацияларының салалық құрылымы

Диссертацияның тіркеу жылы	Әлеуметтік ғылымдар		Табиғи және нақты ғылымдар		Техникалық ғылымдар мен технологиялар		Барлығы
	Саны	%	Саны	%	Саны	%	
2008	41	47,7	35	40,1	10	11,6	86
2009	40	46,0	39	44,8	8	9,2	87
2010	36	46,2	31	39,7	11	14,1	78
2011	1	16,7	5	83,3	–	–	6
2012	65	37,4	54	31,0	55	31,6	174
2013	155	64,1	39	16,1	48	19,8	242
2014	199	45,8	50	11,5	185	42,6	434
2015	131	37,3	54	15,4	166	47,3	351
2016							
	668	45,8	307	21,1	483	33,1	1458

Дегенмен, 2012 жылдан бастап қорғалған кандидаттық PhD диссертациялар Қазақстан Республикасы Индустрия және сауда министрлігінің Техникалық реттеу және метрология комитетінің 2009 жылғы 20 наурыздағы № 131 бұйрығымен бекітілген және Қазақстан Республикасының жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім мамандықтарының мемлекеттік жіктеуішінің бұйрығына сәйкес жіктеле бастады. 2008–2011 жылдар аралығында PhD докторлық диссертациялары Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2001 жылғы 16 наурыздағы № 174 бұйрығымен бекітілген ғалымдардың мамандық номенклатурасына сәйкес жіктелген болатын.

2012 жылы PhD диссертацияларды қорғау 58 2013 жылы – 75, 2014 жылы – 83, 2015 жылы – 79 және 2016 жылы – 37 мамандық бойынша өтті.

Республикадағы ең ірі университет болып табылатын әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да 2012 жылдан бастап, 2015 жылға дейін 47 мамандық бойынша 366 қорғау жұмыстары өтті. Оның ішінде ең көп қорғау жұмыстары (52) 6D060100–Математика мамандығы бойынша, сондай-ақ 6D060600–Химия (39 диссертациялар), 6D060700–Биология (32 диссертациялар) және 6D060400–Физика (23 диссертациялар) мамандықтары бойынша басым болып келеді. Мамандықтар тізімінде кандидаттық диссертацияларды даярлау және қорғаудың кең спектрі Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, ҚазҰЗТУ, Абай атындағы ҚазҰПУ және Қ. Сатпаев атындағы ҚазҰТУ сияқты университеттерде атап өтіледі.

Естеріңізге сала кетсек, қарастырылып отырған кезеңде Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-де 28 мамандық бойынша 170 диссертация қорғап шықты. Ең көп саны жағынан (23) – 6D030100–Құқықтану мамандығы бойынша; Қ. Сәтпаев атындағы КазНИТИ-де 22 мамандық бойынша 125 қорғау жұмыстары өтті, оның ішінде Қазақстан үшін өзекті болып табылатын 6D071000–Материалтану және жаңа материалдар технологиясы (14 диссертациялар) мамандығы бойынша қорғау жұмыстары өтті; 12 диссертация 6D070400–Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету және 6D070200–Автоматтандыру және басқару мамандықтары бойынша қорғалды; 11 диссертация 6D070900–Металлургия мамандығы бойынша қорғалды; Абай атындағы ҚазҰПУ-да 16 мамандық бойынша 60 диссертация, оның ішінде 41 педагогика және психология (6D010300) бойынша қорғалды. PhD докторантура мамандықтарының номенклатурасы кеңейіп келе жатқанын және жыл сайын жаңа бағыттарда қорғаныс қосылып келе жатқанын атап өту керек.

Мәселен, ғылымның даму деңгейі және PhD диссертациясын қорғау түрінде жоғары білікті мамандардың даярлануы туралы деректерді салыстырудың сапалы көрсеткіштерінің бірі

ретінде 74 докторанттың қорғалғаннан кейінгі жылдарда 114 ғылыми-техникалық жобалардың басшылары болғанынан байқауға болады.

Дегенмен, PhD философия докторы академиялық дәрежесін және біліктілігін тағайындайтын мамандарды даярлауға қатысты көптеген сұрақтар ашық қалуда. Мысалы, елдегі іргелі және қолданбалы ғылымды дамыта отырып, философия ғылымының докторлары мен профильді докторлардың дайындалуын қалай біріктіруге болады? Докторлық диссертация түрінде бір ғана біліктілік жұмысын дайындаумен емес, докторанттар мен олардың көшбасшыларын жаңа білімді қалыптастыруға қалай ынталандыруға болады? Ғылым докторларын даярлау процесінің басты нәтижесі қандай? Докторанттар алған жаңа білімнің «өздігінен» емес, әлемдік ғылыми қауымдастықтың иелігіне айналуын қамтамасыз ету үшін не істеу қажет [1]?

Осы шұғыл проблема бойынша ғылыми қызметкерлерді даярлауда жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттарының күш-жігерін органикалық үйлестірудің әдіснамалық дәйектілігі бойынша жаңа ережелерді енгізу туралы мақсатты түрде жұмыс істеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Соловьева М.А. Реформирование высшего образования в Казахстане в контексте Болонского процесса // Интеграционные процессы в образовании: проблемы и перспективы: материалы МНПК 27.01.2012 г. – Костанай, 2012. – С. 77–79.

2 Государственный классификатор специальностей высшего и послевузовского образования Республики Казахстан: утв. приказом Комитета по техническому регулированию и метрологии Министерства промышленности и торговли Республики Казахстан 20 марта 2009 г. № 131-од.

3 Ибраев А.Ж., Кульевская Ю.Г., Улезько Г.Г., Жаркова Г.Ф., Кулумбетова С.К. Состояние и тенденции развития научно-технического потенциала в Республике Казахстан (по материалам государственной регистрации НИОКР и защищенных диссертаций в 2013 г.): аналитический доклад. – Алматы: НЦНТИ, 2014. – 62 с.

4 Улезько Г.Г., Кульевская Ю.Г. Результативность научных исследований в Республике Казахстан (по материалам государственной регистрации диссертаций и НИОКР): аналитический обзор. – Алматы: НЦНТИ, 2011. – 138 с.

5 Кенжеханов А.С., Кульевская Ю.Г., Улезько Г.Г., Кулумбетова С.К., Жаркова Г.Ф. Состояние и тенденции развития научно-технического потенциала в Республике Казахстан (по материалам государственной регистрации НИОКР и защищенных диссертаций в 2011 г.): аналитический доклад. – Алматы: НЦНТИ, 2012. – 56 с.

6 Кульевская Ю.Г., Улезько Г.Г., Кулумбетова С.К., Жаркова Г.Ф. Состояние и тенденции развития научно-технического потенциала в Республике Казахстан (по материалам государственной регистрации НИОКР и защищенных диссертаций в 2012 г.): аналитический доклад. – Алматы: НЦНТИ, 2013. – 74 с.

Аннотация

В статье проведен многоаспектный анализ статистических данных по государственной регистрации защищенных в Республике Казахстан диссертаций PhD, их количественные характеристики, видовая, отраслевая тематическая направленность и региональная структура. Обоснована необходимость решения системных вопросов при подготовке специалистов с присвоением квалификации и академической степени доктора философии (PhD). Например, как совместить подготовку докторов философии и докторов по профилю с развитием фундаментальной и прикладной науки в стране; каким образом мотивировать докторантов и их руководителей на генерацию новых знаний, а не на подготовку одной лишь квалификационной работы в виде докторской диссертации; что считать главным результатом процесса подготовки докторов; что необходимо предпринять, чтобы новые знания, полученные докторантами, не оставались «вещью в себе», а становились достоянием мировой научной общественности. Система высшего и послевузовского образования в Казахстане за годы независимости претерпела системное реформирование, которое определялось динамичным социально-экономическим развитием страны, ее вхождением в глобальный рынок и, соответственно, необходимостью повышения конкурентоспособности своего человеческого капитала. Более чем за двадцатилетний период были сформулированы и продвигаются новые концептуальные подходы («образование на протяжении всей жизни»), в соответствии с которыми была произведена кардинальная смена образовательной модели высшей школы.

Ключевые слова: подготовка кадров, диссертации PhD, наука, информационные ресурсы, научно-образовательная сфера, анализ, структура, квалификация, знания.

Abstract

The article describes a multidimensional analysis of statistical data regarding state registration PhD dissertations submitted in the Republic of Kazakhstan. Their quantitative characteristics, specific, sectoral thematic focus and regional structure were analysed. The necessity of solving systemic problems in the training of specialists with the assignment of qualifications and the academic degree of Doctor of Philosophy PhD is substantiated, for example, how to combine the preparation of doctors of philosophy and doctors on the profile with the development of fundamental and applied science in the country. The article describes the ways of motivating doctoral students and their leaders to generate new knowledge, rather than preparing only one qualification work in the form of a doctoral dissertation. As well as, the article deals with the following questions. What is considered the main result of the process of training? What is needed to do for new knowledge generation and results being the property of the world scientific community? The system of higher and postgraduate education in Kazakhstan has undergone systematic reform over the years of independence. These reforms were determined by the country's dynamic social and economic development, its entry into the global market. Accordingly, there is a need to improve the competitiveness of its human capital. For more than twenty years, new conceptual approaches («lifelong education») were formulated and a cardinal change in the educational model of higher education was promoted.

Key words: training of specialists, dissertation PhD, science, information resources, academic sphere, analysis, structure, qualification, knowledge.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССАМИ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ: ВЕЛИКОБРИТАНИЯ

Аннотация

Великобритания является примером государства, которое, утратив титул самой крупной империи, продолжает господствовать в современных мировых рейтингах. Огромную роль в конкурентоспособности британской нации играет высшее образование, особенно его международное измерение. Получив опыт освоения новых рынков и развития международной торговли в колониальную эпоху, британские правительственные и неправительственные институты успешно перенесли опыт и традиции в сектор высшего образования. Ежегодно страна зарабатывает миллиарды фунтов стерлингов за счет функционирующих кампусов за рубежом, договоров о франшизе, дистанционных программ, программ двойного диплома, консультационных услуг, издательской деятельности, поставки оборудования для учебных целей, предоставления различных услуг иностранным студентам, не беря во внимание оплату за обучение иностранными студентами, которые приезжают в страну из-за рубежа. Университеты Великобритании получили импульс к разработке стратегий «академического капитализма» в области интернационализации благодаря так называемым Prime Minister Initiatives (инициативам премьер-министра), озвученным в 1999 г. Эти инициативы направлены на усиление брэнда и конкурентоспособности британского образования, которое сначала ощущало давление североамериканских вузов, а теперь уже и азиатских. В статье рассматриваются особенности стратегии интернационализации в высшем образовании в Великобритании на национальном и институциональном уровне, которая образует парадигму международного менеджмента в высшем образовании.

Ключевые слова: высшее образование, стратегии, интернационализация, управление, экспорт образования, академический капитализм, международный менеджмент, внешняя политика.

Великобритания по праву считается одним из признанных международных хабов в области исследований и высшего образования. Хотя именитые вузы Европы воспринимаются как старейшие в мире, необходимо отметить справедливости ради, что согласно данным ЮНЕСКО старейшим действующим вузом в мире является университет Аль-Карауин в горде Фес, Марокко, образованный в 859 г. [1]. Однако именно Оксфорд и Кембридж ассоциируются во всем мире как европейские вузы мирового класса с безупречной репутацией качественного образования, конкуренцию которым могут составить лишь университеты североамериканской Лиги плюща.

Сегодня трудно представить, что в начале 60-х гг. в Великобритании только 13% управленцев в крупных компаниях были выпускниками высших учебных заведений: старейшие «каменные университеты» (Oxford University, Cambridge University), появившиеся в индустриальную эпоху «краснокирпичные» университеты (London University, Manchester University), «стеклянные» университеты послевоенной эпохи (Nottingham University, Warwick University) не обеспечивали экономику соответствующим человеческим капиталом [2]. Страна постепенно уступала пальму первенства по общему уровню промышленного производства. В 1963 г. в Великобритании издается так называемый доклад Роббинса [3] – фундаментальное исследование о состоянии высшего образования в Великобритании со сравнительным анализом по таким странам, как США, Советский Союз, Франция, Голландия, Швеция. Одним из выводов этого доклада стал факт о том, что в США и СССР гораздо большее количество населения были выпускниками вузов на тот момент. В предложениях по улучшению ситуации в Великобритании звучит следующее: «Все молодые люди, у которых есть соответствующие знания, подтвержденные документально, должны иметь возможность обучаться на очных отделениях в вузах» [3, с. 45]. Закрытый «академический клуб» британских вузов стал доступным для менее элитарных слоев населения. В 1980 г. вводится положение об оплате обучения для иностранных студентов и с этого времени международное образование рассматривается в качестве коммерческой инициативы.

Государственная политика поддерживает университеты страны в наращивании присутствия британских вузов на международном рынке. В 2016 г. UK Higher Education International Unit опубликовал отчет «The Scale and Scope of UK HE Transnational Education» («Масштаб и объем транснационального образования в системе высшего образования Великобритании»). Если в 2012 г. бюджет страны за счет экспорта образовательных услуг пополнился на £18 млрд, то к 2020 г. правительство Великобритании ожидает, что этот показатель увеличится до £30 млрд. Для этих целей создана сеть национальных агентств, которые занимаются вопросами интернационализации, продвигая интересы британских вузов:

- ♦ The UK HE International Unit, IU (Департамент по международным вопросам в сфере высшего образования) – представляет интересы Британского правительства в ЕС, занимается развитием Болонского процесса, отвечает за межправительственные связи за пределами ЕС;

- ♦ British Council (Британский Совет) – представляет Великобританию в области культуры и образования более чем в 100 странах мира;

- ♦ UK Trade and Industry, UKTI (Департамент торговли и инвестиций) – помогает вузам экспортировать свои услуги за рубежом через крупные интеграционные проекты;

- ♦ British Universities International Liaison Association, BUILA (Ассоциация по развитию международных связей в британских вузах) – оказывает поддержку вузовским департаментам, отвечающим за рекрутинг студентов за пределами ЕС;

- ♦ The UK Council on International Student Affairs, UKCISA (Совет по делам иностранных студентов) – консультирует вузы по вопросам национального законодательства в отношении иностранных студентов, оказывает информационную поддержку иностранным студентам и защищает их интересы;

- ♦ Higher Education Statistics Agency, HESA (Агентство статистики) – занимается сбором данных в секторе высшего образования и др.

Согласно официальным данным в 2015–2016 учебном году в британских вузах обучались 310 575 студентов из стран, не входящих в ЕС, и 127 440 студентов из стран ЕС. 91 215 студентов прибыли из Китая, эта страна составила абсолютное лидерство по сравнению с другими странами, вошедшими в топ-5: Малайзия (17 405), США (17 115), Гонконг (16 745), Индия (16 745). Более 700 000 студентов за пределами Соединенного Королевства пользуются услугами транснационального образования из Великобритании, которое предоставляется посредством программ двойного диплома, открытия кампуса за рубежом, дистанционного образования и т.д. Малайзия, Китай, Сингапур, Пакистан и Нигерия возглавляют список стран, которые импортируют услуги британских вузов.

Более 14 000 британских ученых выехали по программам академической мобильности за рубеж в период 2007–2014 гг., и приоритетными странами были Китай, США, Бразилия, Россия, Индия. Приток зарубежных ученых по программам академической мобильности в Великобританию составил список из этих же пяти стран. Инвестиции в британские исследования начиная с 2010 г. увеличились на 73% за счет финансирования из зарубежных источников. Более 50% научных публикаций были написаны британскими учеными в соавторстве с зарубежными коллегами. Почти 16% самых цитируемых научных работ в мире принадлежат британцам [4].

23 июня 2016 г. Великобритания с небольшим перевесом голосов на национальном референдуме проголосовала за выход из Европейского Союза. Вслед за этим премьер-министр Тереза Мэй в программном документе The Conservative and Unionist Party Manifesto 2017 заявила, что 273 000 иммигрантов в год – это слишком много для страны, которая хочет построить сплоченное общество, и подчеркнула необходимость ограничить потоки мигрантов до нескольких десятков тысяч. При этом в документе говорится, что правительство всегда будет поддерживать бизнес при найме самых лучших сотрудников-иностранцев и британские «вузы мирового класса», привлекающие студентов-иностранцев. Однако далее в тексте следует: «Мы ужесточим визовые требования для студентов, чтобы установить стандарты высокого уровня. Мы ожидаем, что студенты-иностранцы будут уезжать из страны по окончании обучения, оставаться работать смогут те, кто соответствует особым требованиям» [5, с. 54]. Эти события теперь имеют непосредственное воздействие на высшую школу Британии, особенно на ее международную деятельность.

Ф. Альтбах и Х. де Вит отмечают, что интернационализация высшего образования – это набор идей и стратегий, связанных с пониманием неизбежности проникновения глобализации в экономическую сферу, с одной стороны, и открытостью общества, которое приветствует развитие сотрудничества между различными политическими, культурными и экономическими партнерами. Ученые подчеркивают, что такие страны, как США и Великобритания, используют интернационализацию в качестве ниши для «большого бизнеса». Помимо платы за обучение, иностранные студенты ежегодно тратят в Великобритании 7 млрд фунтов стерлингов. Однако, по мнению ученых, ситуация в скором времени начнет меняться из-за миграционных вопросов, которые достаточно остро стоят на повестке дня как в США, так и в Европе, и это отразится в первую очередь на вузах, зависящих от поддержки госбюджета этих стран. «Теперь, когда Запад закрывает свои границы, вероятно новая революция в сфере интернационализации высшего образования, и происходить она будет в развивающихся странах и странах с переходной экономикой» [6, с. 9].

Внешняя политика Великобритании находится под пристальным вниманием академической общественности и агентств, которые непосредственно помогают вузам развивать стратегии в области интернационализации. В 2017 г. UK Trade Policy Observatory провела исследование для Universities UK с целью выяснить, как можно развивать внешние связи британских вузов на основе Free Trade Agreements – FTA (соглашения о свободной торговле) ввиду того, что теперь Британии придется выйти из соглашений ЕС и вузам необходимо создавать новый формат отношений с зарубежными институтами. Авторы исследования А. Винтерс и Н. Тамбери [7] настаивают на том, чтобы правительство Великобритании на национальном уровне проявило инициативу по заключению соглашений о свободной торговле, причем под «FTA» они понимают любое соглашение, в котором предмету международной торговли (исследовательским и образовательным услугам. – Прим. автора) отводится существенная роль. Обладая внушительным экспортным потенциалом, сектор высшего образования сталкивается с определенными проблемами, выходя на внешний рынок: различные требования к стандартам образования, барьеры для проникновения на национальные рынки, когда законодательство какой-либо страны не наделяет зарубежный вуз равнозначным статусом, а также вопросы и процедуры признания дипломов о высшем образовании. Учитывая эти сложности, эксперты подытоживают, что правительству следует поддержать университеты, более тесно взаимодействуя по вопросам международного сотрудничества.

В настоящее время национальная политика страны в области интернационализации нацелена на развитие следующих аспектов [8]:

- ♦ защита репутации высшего образования Великобритании как брэнда со знаком высокого качества путем создания условий для иностранных студентов и поддержания связи с выпускниками;
- ♦ развитие межправительственного партнерства;
- ♦ развитие межинституциональных связей;
- ♦ увеличение финансирования на консультационные услуги для стран с неразвитым сектором высшего образования;
- ♦ поддержка международных исследований и экспорта образовательных услуг.

Джон Филден [9] утверждает, что если у вуза есть твердое намерение активно заниматься международной деятельностью, то необходимо, чтобы каждый сотрудник и каждое структурное подразделение осознавали, что они так или иначе будут подвержены влиянию процессов интернационализации, которые уже выходят за рамки полномочий отдела или департамента, занимающегося международным сотрудничеством, и которыми вуз должен научиться управлять. Был изучен и обобщен опыт ряда британских вузов по развитию процессов интернационализации, в исследовании приняли участие следующие вузы:

- ♦ Middlesex University;
- ♦ Bournemouth University;
- ♦ City University;
- ♦ Leeds Metropolitan University;
- ♦ University of Bath;

- ♦ University of Kent;
- ♦ Staffordshire University.

В отчете *Managing International Activities in UK Universities* явно фигурирует идея о том, что интернационализация внедряется в вузах через уже налаженные академические связи, что указывает на политику минимизации рисков при развитии международного сотрудничества. Другим доказательством точечного партнерства является механизм отслеживания развития сотрудничества после подписания договора о сотрудничестве. В Middlesex University, например, Центр международного образования является координирующим департаментом, который тесно взаимодействует с заместителями деканов и назначенными ответственными лицами за выполнение обязательств конкретного договора, был создан специальный процедурный документ – *standard procedures manual* в качестве руководства по развитию партнерства, проводится мониторинг успешности сотрудничества. Дж. Филден пришел к выводу, что партнерство по развитию образовательных программ более четко отслеживается, нежели партнерство для совместных научных исследований, из-за больших требований системы контроля качества в первом случае. Параметры, по которым вузы, принимавшие участие в исследовании, налаживают международное партнерство [9, с. 32]:

- ♦ репутация вуза и позиция в рейтингах;
- ♦ финансовая состоятельность;
- ♦ лидерские качества руководящего состава (*leadership*);
- ♦ степень независимости от государственного финансирования;
- ♦ приверженность академической свободе;
- ♦ количество магистрантов и докторантов.

Как итог своего исследования по управлению процессами интернационализации британский эксперт обобщил опыт исследуемых вузов и предложил на рассмотрение *Top Ten Good Practices* (10 самых удачных практик) [9, с. 36]:

- 1) наличие стратегии интернационализации, которая интегрирована во все остальные стратегии вуза;
- 2) наличие проректора (*Vice Chancellor*), курирующего вопросы интернационализации, однако отвечает за внедрение процессов менеджер из руководящего состава;
- 3) существуют механизмы, согласно которым каждым структурным подразделением (факультетом, кафедрой) разрабатывается свой план по международному сотрудничеству;
- 4) в университете действуют рабочая группа или комитет, которые возглавляют менеджер из руководящего состава, для координации процессов внедрения интернационализации и мониторинга успешности на основе KPI;
- 5) менеджеры старшего звена возглавляют *Country Groups* (группы специалистов вуза, которые целенаправленно работают с организациями из одной страны) для развития ключевого целенаправленного партнерства;
- 6) существует четкая стратегия выстраивания партнерства, в которой прописаны ожидания вуза от развития сотрудничества, а также критерии оценивания новых партнеров;
- 7) вуз поддерживает партнерство на институциональном уровне и на уровне факультета, финансирует проекты и отслеживает их эффективность;
- 8) университет готов к тому, что развитие интернационализации потребует определенного финансирования, и закладывает соответствующие расходы в бюджет;
- 9) в стратегии признается важность готовности ППС к участию в процессах интернационализации, и руководство вуза, факультеты стремятся к тому, чтобы привлечь своих сотрудников к международной деятельности;
- 10) зарубежные представительские офисы тесно взаимодействуют с *Country Groups*, чтобы предоставить всемерную поддержку ППС, студентам, выпускникам, а также продвигать интересы вуза за рубежом.

Анализируя опыт Великобритании в развитии интернационализации, необходимо отметить, что национальная политика направлена на развитие «академического капитализма» или коммерческого подхода в управлении процессами интернационализации: вузы формируют свой бюджет, активно занимаясь набором иностранных студентов, разрабатывая стратегии

транснационального образования. Государственные и неправительственные агентства оказывают всемерную поддержку университетам Великобритании в наращивании международного измерения в национальной системе высшего образования. Тем не менее политические решения в области миграционной политики прямо пропорционально влияют на корректировки академических стратегий в сфере интернационализации в вузах «туманного Альбиона». Теперь, когда началась процедура “brexit”, правительство, ужесточающее миграционную политику, советует британским вузам критически отнестись к их бизнес-модели, которая находится в прямой зависимости от международной образовательной деятельности. Это значит, что университеты будут искать новые пути взаимодействия с международными партнерами и по мнению С. Марджинсона, Великобритания усилит академическое сотрудничество с вузами Китая и Южной Азии в ближайшее время [10]. «Британским вузам придется найти новый подход к интернационализации – не только как к источнику престижности и дополнительных доходов, а также показать значение подлинной инклюзивности, о которой говорится в официальных документах и заявлениях» [11, с. 7].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Интернет-источник: <http://whc.unesco.org/en/list/170>.
- 2 Вахштайн В. Две модели образовательных систем // ПрогнозиΣ. – 2006. – № 3. – С. 321.
- 3 Committee on Higher Education (1963). The Robbins Report 1961–1963. Higher Education: Evidence. H.M. Stationery Office.
- 4 Universities UK International (2017). International Facts and Figures.
- 5 Интернет-источник: <https://www.conservatives.com/manifesto>.
- 6 Альтбах Ф., де Вит Х. Трамп и грядущая революция интернационализации высшего образования // Международное высшее образование. – 2017. – № 89. – С. 7–9.
- 7 Alan Winters, Nicolò Tamberi (2017). Can Free Trade Agreements enhance opportunities for UK higher education after Brexit? // Universities UK.
- 8 Steve Woodfeld, Elspeth Jones (2015). Internationalization of Higher Education in the United Kingdom. In de Wit H., Hunter F., Howard L., Egron-Polak E. (Eds). Internationalization of Higher Education.
- 9 John Fielden (2008). The Practice of Internationalization: Managing International Activities in UK Universities. UK Higher Education International Unit.
- 10 Саймон Марджинсон. Брексит: новые трудности для вузов в тяжелые времена // Международное высшее образование. – 2017. – № 88. – С. 13–15.
- 11 Фиона Хантер, Ханс де Вит. Брексит и будущее Европы // Международное высшее образование. – 2016. – № 87. – С. 6–7.

Андатпа

Ұлыбритания ең ірі империя атағын жоғалта отырып, қазіргі әлемдік рейтингте үстем болып келе жатқан үлгі боларлық мемлекет болып табылады. Британ ұлтының бәсекеге қабілеттілігінде жоғары білім, әсіресе оның халықаралық өлшемі үлкен рөл атқарады. Жаңа нарықты игеру және отаршыл дәуірдегі халықаралық сауданы дамытуда тәжірибе жинақтап, британдық үкімет пен үкіметтік емес ұйымдар жоғары білім беру секторында тәжірибе мен дәстүрлерге сәтті ауысты. Шет елден келетін шет елдік студенттердің оқуға төлейтін төлемін есепке алмағанда, жыл сайын шетелде жұмыс істейтін кампустер, франшиза жайлы келісім шарттар, қос дипломдық бағдарламалар, консалтингтік қызметтер, баспа іс-шаралары, білім беру мақсаттары үшін құрал-жабдықтарды жеткізу, шетелдік студенттерге әртүрлі қызметтер ұсыну арқылы жыл сайын миллиардтаған фунт стерлинг табады. Ұлыбританияның жоғары оқу орындары 1999 ж. жарияланған Prime Minister Initiatives (премьер-министрдің бастамалары) арқасында интернационалдандыру саласындағы «академиялық капитализм» стратегиясын әзірлеуге серпін алды. Бұл бастамалар бастапқыда солтүстік америкалық, ал қазір азиялық университеттерден қысым көрген британ білім беру бренді және бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға бағытталған. Мақалада Ұлыбританиядағы жоғары білім берудегі интернационализация стратегиясының ерекшеліктері ұлттық және институционалдық деңгейде қарастырылады, ол жоғары білім саласындағы халықаралық басқару парадигмасын құрайды.

Тірек сөздер: жоғары білім беру, стратегиялар, интернационалдандыру, басқару, білім экспорты, академиялық капитализм, халықаралық менеджмент, ішкі саясат.

Abstract

Great Britain is the example of the country that lost the status of the world biggest empire but continues to lead in modern world ratings. British higher education sector with its strong international dimension plays a critical role in national competitiveness. Having acquired the experience of tapping new markets and developing international trade during the colonial epoch, British governmental and non-governmental agencies succeeded in transferring this experience and traditions into the sphere of tier education. Annually the country earns billions of pounds thanks to international campuses, franchising agreements, distant learning programs, dual diplomas, publishing activities, selling equipment for education purposes, consulting services etc beyond the tuition fees international students pay for their education to British universities. Since 1999 Prime Minister Initiatives have been encouraging the strategies aimed at export of educational services and attracting more international students, which is attributed to the so called “academic capitalism” activities. These initiatives are designated to help universities develop stronger positions and protect the brand of British education in the light of growing pressure not only from North American universities but Asian as well. The article looks into the national and institutional strategies of internationalization in Great Britain which build the paradigm of international management in higher education.

Key words: higher education, strategies, internationalization, management, export of education, academic capitalism, international management, international policy.

УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ КӘСІПКЕРЛІК ӘЛЕУЕТІН БАҒАЛАУДЫҢ МӘНІ

Андатпа

Бүгінді таңда жоғары оқу орындарының орны, олардың сыртқы ортаның өзгерістеріне бейімделуімен анықталады. Сонымен қатар белсенді кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырумен де белгіленеді. Бұған дәлел ретінде соңғы 10 жылдарда инновациялық дамуды және жоғары оқу орындардың әлеуетін басқару тақырыптарына арналған басқару әдебиеттерін қарастыруға болады. Осы орайда «әлеует», «кәсіпкерлік әлеует» түсінігін зерттеу маңызды. Бұл олардың сипаттамаларын «ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуеті» түсінігіне қатысты жинақтауға мүмкіндік берді. Жоғары кәсіби білім беру мекемелерінің кәсіпкерлік әлеуеті оны инновациялық экономиканы біріктіру үшін пайдаланылатын ЖОО-ның қолда бар кәсіпкерлік ресурстары мен мүмкіндіктерінің шектеулі үйлесімділігінің негізінде құрастырылады деген пайым айтылды. Осы мақалада біз шет елдік авторлардың жарияланған еңбектеріне қысқаша шолу жасаймыз. Жалпы алғанда, ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуетінің бағалануы стратегиялық талдау жасау мен басқарудың қажетті кезеңі болып табылады. ЖОО-ның нарықтық мүмкіндіктерін дамыту проблемасына жаңа әдіс-тәсіл табуға, олардың оңтайлы түрде қалыптастырылған құрылымның басқаруы ЖОО-ның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін оның стратегиялық әлеуеті болып табылатындығын дәлелдеуге мүмкіндік бере отырып, бұл көрсеткішті анықтау ЖОО-ны басқаруға жүйелі көзқарасты қамтамасыз етеді. Ғалымдардың жариялымдарын талдай отырып, «университеттің кәсіпкерлік әлеуеті» түсінігі бойынша консенсус жоқ екендігіне көз жеткіздік. Кәсіпкерлік әлеуетті бағалау бойынша әдістердің ішінде индикаторлар негізіндегі бағалау ең кең таралған әдісі болып анықталды. Сөздің түйініне келсек, университеттер өздерінің әлеуетін белгілі бір компоненттерге көңіл бөлу арқылы әр түрлі жолмен дамытуларына болатыны анықталды.

Тірек сөздер: кәсіпкерлік университет, әлеует, сараптамалық бағалау, басқару, құрылым, стратегия, инновациялық даму.

Соңғы кездері жоғары білім беретін мектептің нәтижелілігін арттыру мен салынатын бюджеттік қаражаттың қайтарымын ұлғайту мақсатында, оның қызметінің тиімділігін бағалау қажеттілігі өзекті мәселеге айналды. Осының бәрі оқыту мекемелерінің жұмыс істеу тиімділігін анықтап, кейін тиісті басқарушылық шешімдерді қабылдауға мүмкіндік бере алатын, ЖОО-ның қызметін бағалау әдістемесін жасау маңыздылығын дәлелдейді.

«Университеттің кәсіпкерлік әлеуеті» түсінігін анықтау.

Біздің пікірімізше, университет қызметі нәтижелерінің заман талабына ең жақсы сәйкестігін қамтамасыз етуге бағытталған, заманауи университетті түрлендіруге қатысты ең басты идеяларының бірі кәсіпкерлік университет концепциясы болып табылады. Бұл тақырыпқа арналып көптеген мақалалар мен кітаптар жазылды. Алайда, осы мақалалар мен кітап авторларының «кәсіпкерлік университет» түсінігіне қатысты түсініктемелері әртүрлі. Бұл термин ретінде өз қызметін қамтамасыз етуге арналған қосымша қаржылық ресурстарды тартуға қабілетті жоғары оқу орны, оқытудың инновациялық әдістерін пайдаланатын университет, университет ғалымдарының әзірлеген жұмыстары енгізілетін өнеркәсіппен тығыз түрде өзара әрекеттесетін ЖОО түсініледі. Көптеген авторлар кәсіпкерлік университеттің сипаттамаларын жәй ғана сипаттап шығады. Мысалы, Ропкенің жұмысында осылай сипатталған болатын.

Осылайша, Г.Н. Константинов пен С.Р. Филонович берген кәсіпкерлік университеттің анықтамасы осы құбылыстың мәнін ашады деп ойлаймыз. «Кәсіпкерлік университет – бұл жаңа қызмет түрлеріне бастамашылық ету, ішкі ортаны трансформациялау және сыртқы ортамен өзара әрекеттесуді өзгерту арқылы білім іздестіру, сабақ беру және білімді практикаға келтіру сияқты үш сферадағы шектеулерден өту бойынша жүйелі түрде барынша күш салатын жоғары оқу орны» [1]. Көрсетілген барлық үш сферадағы шектеулер негізгі ресурс түрлерінің, атап айтқанда: қаржылық, ақпараттық және адам ресурстарының тапшылығымен әрдайым байланысқан. Осы ресурстарды тарту, көптеген жағдайларда, кәсіпкерліктің негізгі белгісі ретінде қабылданады. Алайда, біздің ойымызша, бұл қате болып табылады, себебі жоғарыда

көрсетілген үш сферадағы шектеулерден өтуге қатысты ресурстарды іздеу екінші маңызға ие. Оған қарамастан, ресурс проблемаларын шешпей, ЖОО-ның кәсіпкерлік қызметін жүзеге асыру мүмкін емес. Сондықтан, бұл жерде көп күш салуға тура келеді. Әдетте, дәстүрлі университеттер ресурстық проблеманы олар емес, олар жұмыс істейтін орта шешуі тиіс тапсырма ретінде қарастырады. Бұл бір-біріне қарама-қайшы келеді, бірақ, орта осы мәселені шынайы шешуге кіріскен жағдайда, университеттердің кәсіпкерлік әлеуеті тек төмендейді.

Әлеует (ұйымның әлеуеті) дегеніміз не?

Кәсіпкерлік әлеуетті зерттеу логикасы жүйелерді құрастырудың негізгі қағидаларына, соның ішінде санаттық қағидаларына сәйкес келеді. Базалық түсінік «әлеует» болып табылады. Оны болжалды қызмет нәтижелерінің мөлшерін анықтау үшін, ең тиімдісін таңдау кезінде әртүрлі объектілердің мүмкіндіктерін салыстыру үшін, әртүрлі жүйелердің даму бағыттары мен қарқынын болжау кезінде пайдаланады. Этимологиялық тұрғыдан алғанда, «әлеует» (потенциал) термині латын тілінен алынған. Шетел сөздер сөздігінде осы термин қуат, күш деген мағына береді. Орыс тілінің этимологиялық сөздігінде «әлеуетті» (потенциальный) сөзінің XIX ғасырда француз тілінен енген кірме сөз ретінде пайда болуы айтылады. Бұл жерде *potens* «бола алатын», сөзбе-сөз айтқанда «болуы мүмкін» деген мағына береді [2].

Өңірлік экономиканы зерттеу саласындағы танымал маман К.М. Миско әлеуетке сандық тұрғыдан бағаланып, нәтижесінде, тәжірибелік қызметтің мінсіз жағдайларында іске асырылуы мүмкін, зерттелетін объектінің нәтижелі пайдаланудың ішкі, жасырын мүмкіндіктерін адами тұрғыдан түсіну шегі деген анықтама береді.

Т.Г. Храмцованың «әлеует» анықтамасына деген әдіс-тәсіліне назар аудару керек деп ойлаймыз. Ол оны былайша түсіндіреді: «әлеует – бұл жәй ғана ресурс пен оның саны емес, ол ішінде қамтылған жүйені берілген бағытта дамыту мүмкіндігі болып табылады [3].

Әлеуеті зерттелетін объектіні білдіретін сөзбен бірге пайдаланылған жағдайда, әлеует термин ретінде нақты мәнге ие болады.

Зерттеушілер Б.В. Салихов және В.О. Самойлов кәсіпкерлік әлеуетті келесідей қарастырады: «бұл жеке тұлға мен қоғам үшін талап етілетін құндылықтарды жасау мақсатында шектеулі ресурстардың инновациялық пайдаланылуын қамтамасыз ететін осындай қызметтің абстрактілі емес, нақты мүмкіндігі болып табылады. Формальды институттар мен формальды емес шектеулерді қоса алғанда, осы құндылықтарға заттық та, заттық емес те игіліктер кіреді» [4, б. 65].

А.Я. Степанов және Н.В. Иванова кәсіпкерлік әлеуетті келесідей анықтайды: «бұл кәсіпорынның қоршаған ортамен оңтайлы түрде өзара әрекеттесудің және ресурстардың рационалды түрде пайдаланудың процесінде тұтынушылардың тауарлар мен қызметтердегі қажеттіліктерін анықтаудың, қалыптастырудың және оларды барынша қанағаттандырудың жиынтық мүмкіндіктері» [5].

Яғни, ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуеті ресурстардың болуымен ғана емес, оларды пайдалану тиімділігімен де сипатталады. Себебі бірдей әлеуетті мүмкіндіктері бар кейбір ЖОО-лар оларды пайдалану тиімділігімен ерекшеленеді.

Түрлі дереккөздерге сәйкес, ұйымдастырушылық әлеует келесідей бірнеше компонентті қамтуы мүмкін:

- ♦ миссия, болашақ түрі және стратегия;
- ♦ стратегиялық қарым-қатынастар;
- ♦ бағдарламаларды іске асыру және олардың әсері;
- ♦ ішкі операциялар және менеджмент;
- ♦ қаржы;
- ♦ жалпы басшылық пен көшбасшылық.

Кәсіпкерлік әлеуеттің мәні мен мағынасын ашайық.

ЖОО қызметінің нарықтық құрамдас бөлігі болып табылатын кәсіпкерлік қызметтің мақсаты білім беру мен ғылыми-зерттеу қызметті іске асыратын нарықтық емес құрамдас бөлігінің дамуын қамтамасыз ету болып табылады. Осыған сәйкес, ЖОО-ның кәсіпкерлік қызметін тиімді басқару үшін, ең алдымен, оның көлемінің шекарасын анықтап, екіншіден, оның әлеуетін есептеп шығару керек. Екіншіден, ЖОО-ның ресурстарын пайдалану тиімділігін / тиімсіздігін анықтау, яғни, ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуетінің кәсіпкерлік қызметтің

мүмкіндіктеріне сәйкестігін / сәйкес еместігін анықтау. Сондықтан, кәсіпкерлік әлеуетті бағалау ЖОО-ның кәсіпкерлік қызметінің барлық мүмкіндіктері мен шектеулерін ескеретін интегралдық көрсеткіштер негізінде жиынтық болуы тиіс. Осы бағалаудың нәтижесі ЖОО-ның кәсіпкерлік қызметінің есептік мөлшері болып табылады.

ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуетінің мөлшері ЖОО қызметінің негізгі мақсатына қол жеткізу үшін ресурстардың барынша толық пайдаланылуын қамтамасыз ететін жағдайларда қолда бар ресурспен игіліктер мен қызметтердің нарықтық өндірісінің барынша мүмкін болатын көлемі болып табылады.

Кәсіпкерлік қызметтің тиімділігін анықтау элементі ретіндегі ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуетін бағалау көрсеткіштер жүйесін бұдан әрі дәйектеу үшін қажет. Бұл жүйе оның көмегімен ЖОО-ның кәсіпкерлік қызметінің тиімділігін жүйелік функционалдық білім беру ретінде басқару жолдары мен тәсілдерін табу мүмкіндігін қамтиды. ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуетін бағалау әдістері неғұрлым жетілдірілген болса, осы мекемеге ғана қажетті бағытта ЖОО әлеуетінің әлеуетті мүмкіндігі соғұрлым жоғары болады және, сәйкесінше, оның жұмыс істеуі де соғұрлым тиімді болады. Сондықтан, ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуетін бағалау әдістерін таңдау мен дәйектеу ЖОО-ның кәсіпкерлік қызметінің тиімділігін басқарудағы маңызды кезеңі болып табылады.

Бір жағынан, ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуетін бағалау әдістерін ғылыми түрде дәйектелген таңдауы ЖОО қасиеттерін және оның жұмыс істеу және даму нәтижелерін түсіндіруге елеулі әсерін тигізіп, ал екінші жағынан, сыртқы жүйемен «берілетін» ЖОО-ның шекті кәсіпкерлік әлеуетін максималды дәрежемен іске асыруға мүмкіндік береді. ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуетін объективті және дәйекті бағалануы өте қиын тапсырма болып табылады. ЖОО ішіндегі процестердің күрделілігін, алуан түрлілігі мен әртүрлі бағытталуын ешбір әмбебап көрсеткішпен сипаттауға болмайды. Қызметтің тиімділігін бағалау үшін шынайы (нақты немесе болжалды) және талап етілетін (қалайтын немесе мақсатты) нәтижелерді өлшеуге мүмкіндік беретін көптеген көрсеткіштер қажет. Басқаша айтқанда, тиімділік дәрежесі басқару объектісінің жұмыс істеу нәтижесін жан-жақты бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер жүйесімен көрсетілуі тиіс. Көрсеткіштер жүйесін әзірлеу тиімділікті бағалау деректерінің жүйеге келтіруін және олардың топтасырылуын талап етеді. Көрсеткіштердің жиынтығы қаншалықты нақты болса да, ол өзара байланыстарды және бағыныштылық қатарын ескерусіз қызметтің тиімділігі туралы объективті түсінікті бере алмайды. Жүйелік көзқарас объектінің миссиясына сәйкес қызметтің барлық аспектілерін қамтуды талап етеді. Жүйелік әдіс-тәсілдің басты міндеті жүйенің күрделілігін, сондай-ақ, физикалық тұрғыдан іске асырылатын қосымша байланыстардың дәйектілігін анықтау мен сипаттау болып табылады. Ол басқару жүйесіне беріліп, жүйенің тиімділігін (бәсекелестік артықшылықтарын) арттыруға септігін тигізетін дербестіктің осындай салаларын сақтай отырып, оны талап етілетін шектерде басқарылатындай етіп жасайтын болады. Жеткілікті түрде тиімді басқару процесі ғана дұрыс болып табылады.

Әлеуетті құру ұйымдар үшін жалпы концепция болып табылып, бір немесе бірнеше ұйымдық компонентті дамытуға бағытталған процесс немесе әрекет ретінде сипатталады.

Бұл көзқарасты көптеген авторлар, атап айтқанда, «Коммерциялық емес өнімділікті күшейту: әлеуетті өсіру бойынша демеушілерге арналған нұсқаулық» атты Р. Коннолли мен С. Лукастың жұмысында қолдайды.

Сонымен қатар, әлеуетті құру ұйымның алға қойған мақсаттарға қол жеткізу қабілетін жақсарту құралы ретінде де анықталады.

А. Кузьмин мен Г. Подольный өздерінің «Университеттердің кәсіпкерлік әлеуетін бағалау» атты еңбегінде де кәсіпкерлік университетті кәсіпкерлік әлеует негізінде бағалауды ұсынады [6]. ЕЭЫДҰ (OECD, 2012) қолдауымен өткен Еуропадағы кәсіпкерлік университеттерді зерттеген авторлар барлық еуропалық университеттерге бірдей жарамды бола алатын кәсіпкерлік университеттің бірыңғай анықтамасын табу «өте қиын және қарама-қайшы тапсырма» болып табылады деген қорытындыға келді. Олар барлық КУ анықтамаларына бірыңғай әдіс-тәсіл жоқ деп ойлайды. Керісінше, «өнертапқыш, креативті және практикалық сияқты әдіс-тәсілдердің алуан түрлілігі өте құнды болып табылады. Бұл кәсіпкерлік стильдің ерекшелігі». Сондықтанда да, авторлар қазіргі көптеген анықтамаларға қайшы келмейтін және КУ-ның мәнін көрсететін, КУ-ның жалпыланған инклюзивті моделін жасауға тырысты. Бұл модель (OECD, 2010, 2012)

кәсіпкерлік университетті классикалық университеттен ажырататын дамудың жеті бағытын қамтиды.

1. Көшбасшылық пен басқару.
2. Ұйымдастырушылық әлеует, адамдар мен ынталандырма.
3. Сабақ беру мен білімді меңгерудегі кәсіпкерлікті дамыту.
4. Кәсіпкерлердің даму мүмкіндіктері.
5. Білім алмасу мақсатында университет пен бизнес арасында жасалатын байланыс.
6. Университетті интернационалдандыру (әртүрлі халықаралық байланыстардың белсенді дамуы).

7. Кәсіпкерлік университеттің әсерін өлшеу.

Авторлар университеттің кәсіпкерлік әлеуеті анықтамаларының екі тобы бар деп ойлайды:

- ♦ «университеттің кәсіпкерлік әлеуеті – бұл...» аясындағы анықтамалар;

- ♦ кәсіпкерлік университеттің нақты сипаттамалары бар анықтамалар. Бірінші топқа Etzkowitz (2003) тарапынан ұсынылған анықтама тән [7]: «Университеттің кәсіпкерлік әлеуеті – бұл университетке «зияткерлік, коммерциялық және бірлескен жаңа кәсіпорындарды жасауда оқытушылар мен студенттерді қолдайтын табиғи инкубатор» болуға мүмкіндік беретін ұйымдастырушылық және техникалық мүмкіндіктер, өзара қарым-қатынас пен құндылықтар». Университет менеджерлері осы ұсынылған сипаттамаларды әрқашан қолдай бермейді, біз де осы сипаттамалармен толық келіспейміз. Алайда, біздің пікірімізше, анықтама университеттің өзіндік ерекшеліктеріне, сондай-ақ, ол орналасқан мемлекеттік ерекшеліктеріне байланысты өзгеруі мүмкін. Сондықтан, кәсіпкерлік университеттің нақты сипаттамаларында, мысалы, Б. Кларк ұсынған сипаттамаларда, кәсіпкерлік әлеуетті бағалау мақсатында пайдалануға ең жақсы мүмкіндігі бар: осы сипаттамалардың даму деңгейі бағалау болып табылады. Нақты сипаттамаларды бере отырып, университеттің кәсіпкерлік әлеуетінің құрамдас бөліктерін түсіндіру мүмкіндігі пайда болады [8].

Әртүрлі бағалау әдістері бар, солардың ішінде кеңінен қолданылатын түрлері: сараптамалық бағалау, критерийлер негізіндегі бағалау, эмпирикалық бағалау. Критерийлер (индикаторлар) негізіндегі бағалаудың өзіндік артықшылықтары бар, себебі ол өлшеулер негізінде құрастырылып, салыстыруға және қойылған мақсаттарға қол жеткізу бойынша нақты шараларды ұсынуға болатын нақты сандық мәндермен көрсетілген.

Бағалау түрлерінің жалпы топтастырылуы.

- ♦ Сараптамалық бағалау. Бұл жағдайда бағалау пайымы белгілі бір пән саласында терең білімі бар арнайы іріктелген адамдар тарапынан шығарылады. Сарапшылар бағалау объектісімен танысып, өз тәжірибесі мен біліміне сүйене отырып, пайым шығарады. Бұл жерде сарапшыларды дұрыс таңдау негізгі сәті болып табылады.

- ♦ Индикаторлық бағалау. Бұл жағдайда бағалау пайымы белгілі бір процестер немесе құбылыстар туралы орта шешім шығаруға мүмкіндік беретін, алдын ала анықталған көрсеткіштерден (индикаторлардан) мәндерді өлшеу негізінде шығарылады. Бұл жерде бағаланатын шынайылықты жақсы білуі талап етілетін индикаторлар жүйесін қалыптастыру негізгі сәті болып табылады. Индикаторларды зерттелетін пән саласындағы сарапшылар әзірлеуі тиіс.

- ♦ Эмпирикалық бағалау. Бағалау пайымы бізді қызықтыратын объект немесе құбылыс туралы жүйелі түрде жиналған ақпаратқа талдау жасау негізінде шығарылады. Бұл жерде эмпирикалық бағалау зерттеуінің дұрыс дизайны негізгі сәті болып табылады. Сонымен бірге, эмпирикалық зерттеу әдістерін білетін және тиісті пән саласында білімі бар білікті мамандардың болуы да маңызды.

УКӘ сараптамалық өзіндік бағалау әдістерінің мысалы ретінде Еуропалық университеттерге арналған Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының қолдауымен құрылған әзірленген еңбекті қарастырайық (OECD, 2010, 2012) [9].

HEInnovate онлайн инструментінің бағалау әдісі сараптамалық бағалау мен индикаторлық бағалау арасында тұрғанын атап өткен жөн. Жан-жағынан алып қарағанда, әдістің жетекші әзірлеушісі ТЕХНОПОЛИС тобы болған. Әдістемені жасаудың негізгі әрекеттеріне келесілер кірді: әдебиетке шолу жасау, алғашқы КУ моделінің нұсқасын қалыптастыру, модельді талқылау және түзету, модельді сынамалау және түзетіп толықтыру, тағы бір талқылау циклы және инструменттің қорытынды нұсқасын қалыптастыру. Кез келген тіркелген пайдаланушыға

қолжетімді онлайн түрде жұмыс істейтін инструмент осы үлкен жұмыстың нәтижесіне айналды. Ол қызығушылық танытатын университеттерге өздерін келесідей жеті топқа біріктірілген критерийлер бойынша бағалауға көмектесуге арналған.

1. Басшылық пен басқару.
2. Ұйымдастырушылық әлеуеті: қаржыландыру, адамдар мен ынталандырма.
3. Сабақ беру мен білімді меңгерудегі кәсіпкерлікті дамыту.
4. Кәсіпкерлерді даярлау және оларды қолдау.
5. Білім алмасу мақсатында университет пен бизнес арасында жасалатын байланыс.
6. Университетті интернационалдандыру (әртүрлі халықаралық байланыстардың белсенді дамуы).

7. Кәсіпкерлік университеттің әсерін өлшеу.

HEInnovate мүмкіндіктері:

- ◆ Өз ЖОО-ның жүйелік бағалануын жүргізуге мүмкіндік береді.
- ◆ Жеті негізгі сала, 37 әртүрлі фактор бойынша күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік береді.

◆ Мекеменің кәсіпкерлік / инновациялық табиғатымен байланысқан талқылаулар мен дискуссияларды өткізу мүмкіндігін ұсынады.

- ◆ Уақыт өте келе, прогреске мониторинг жүргізуге мүмкіндік береді.
- ◆ Жоғары сапалы оқу материалдарына қолжетімділік.

Осылайша, HEInnovate бойынша ұсынылған бағалау әдісінің артықшылықтары келесідей болмақ:

ЖОО-да өзгертулер енгізуге мүмкіндік беретін болады;

- ◆ жаңа қаржыландыру модельдерін табу;
- ◆ жұмысқа орналастыруға, кәсіпкерлікке назар аударту;
- ◆ интернационалдандыру / жаһандану;
- ◆ мүдделі тараптармен және жергілікті / өңірлік секторлармен өзара әрекеттесудің жаңа нысандары;
- ◆ өлшеуіштердің әсеріне ықпал ету;
- ◆ экономикалық өсуге қосатын үлесі;
- ◆ академиялық карьераға ықпал ету.

Жоғарыда көрсетілген құрал еуропалық университеттердің кәсіпкерлік әлеуетін бағалауға арналған арнайы эксперт мамандармен дайындалған құрал болып табылады. Көп жылдық тәжірибесі бар кәсіпкерлік жолын таңдаған ЖОО үшін арналған құрал маңызды сұрақтарды қарастырып, жүйелі түрде жағдайды бағалап, шаралар қолдануға көмегін тигізеді.

Жалпы алғанда, ЖОО-ның кәсіпкерлік әлеуетінің бағалануы стратегиялық талдау жасау мен басқарудың қажетті кезеңі болып табылады. ЖОО-ның нарықтық мүмкіндіктерін дамыту проблемасына жаңа әдіс-тәсіл табуға, олардың оңтайлы түрде қалыптастырылған құрылымның басқаруы ЖОО-ның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін оның стратегиялық әлеуеті болып табылатындығын дәлелдеуге мүмкіндік бере отырып, бұл көрсеткішті анықтау ЖОО-ны басқаруға жүйелі көзқарасты қамтамасыз етеді.

Ғалымдардың жариялымдарын талдай отырып келесідей қорытынды шығаруға болады:

- 1) бүгінгі таңда «университеттің кәсіпкерлік әлеуеті» түсінігі бойынша консенсус жоқ;
- 2) «кәсіпкерлік университеттің» концептуалды негізін көрсететін әр түрлі модельдер бар;
- 3) университеттер өздерінің әлеуетін белгілі бір компоненттерге көңіл бөлу арқылы әр түрлі жолмен дамытулары мүмкін;
- 4) критерийлер (индикаторлар) негізіндегі бағалау университеттің кәсіпкерлік әлеуетін бағалау бойынша ең кең таралған әдіс болып саналады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Константинов Г.Н. Что такое предпринимательский университет / Г.Н. Константинов, С.Р. Филонович // Вопросы образования. – 2007. – № 1. – С. 49–62.
- 2 Этимологический словарь русского языка / под. ред. Шаинского Н.М. – М., 1994.

3 Храмцова Т.Г. Методология исследования социально-экономического потенциала потребительской кооперации: дис. ... докт. экон. наук. / Т.Г. Храмцова. – Новосибирск: Центросоюз РФ; СибУПК, 2002. – 374 с.

4 Салихов Б.В. Частная собственность как социально-экономическая основа реализации предпринимательского потенциала / Б.В. Салихов, В.О. Самойлов // Финансы и кредит. – 2006. – № 15(219). – С. 64–74.

5 Степанов А.Я. Категория «потенциал» в экономике / А.Я. Степанов, Н.В. Иванова. [Электронный ресурс] // Энциклопедия маркетинга. – 2009. – Режим доступа: <http://www.marketing.spb.ru/read/article/a66.htm>.

6 Кузьмин А.Н. Оценка предпринимательского потенциала университетов / Кузьмин А.Н., Подольный Г.А. // Проектирование, мониторинг и оценка. – 2015. – № 2. – С. 2–18.

7 Etzkowitz H. (2003). Research groups as 'quasi firms': the invention of the entrepreneurial university. *Research Policy*, 32. P. 109–121.

8 Clark B.R. (1998). *Creating entrepreneurial universities: organizational pathways of transformation*: Pergamon, IAU Press: Elsevier Science.

9 OECD. (2010). *Universities, innovation and entrepreneurship. Criteria and examples of good practice*. Retrieved from: <http://www.oecd.org/regional/leed/43201452.pdf>.

Аннотация

Способность вовремя адаптироваться к изменяющимся условиям внешней среды, а также возможность осуществления активной предпринимательской деятельности определяют положение современного вуза. Этим объясняется поток управленческой литературы последних 10 лет по вопросам управления инновационным развитием и оценкой потенциала высших учебных заведений. Поэтому важно изучение понятий «потенциал», «предпринимательский потенциал», которые позволяют синтезировать их характеристики применительно к понятию «предпринимательский потенциал вуза». В данной статье мы приводим краткий обзор публикаций зарубежных авторов. Оценка предпринимательского потенциала вуза является необходимым этапом стратегического анализа и управления. Определение этого показателя обеспечивает системный взгляд на управление вузом, позволяя по-новому подойти к проблеме развития его рыночных возможностей и доказать, что их оптимально сформированная структура представляет собой стратегический потенциал вуза, управление которым позволит повысить его конкурентоспособность. Проанализировав публикации, мы пришли к тому, что не обнаружили консенсуса по определению «предпринимательский потенциал университета». Из существующих оценок измерения предпринимательского потенциала университета индикаторная оказалась самым распространенным подходом. Но ясно одно – разные университеты могут по-разному развивать свой предпринимательский потенциал, уделяя особое внимание тем или иным его компонентам.

Ключевые слова: предпринимательский университет, потенциал, экспертная оценка, управление, структура, стратегия, инновационное развитие.

Abstract

The ability to adapt to the changing conditions of the environment, as well as the possibility of active business activity determine the position of the modern university. This explains the flow of management literature of the last 10 years on the management of innovative development and assessment of the potential of higher education institutions. Therefore, it is important to study the concepts of «potential», «entrepreneurial potential», which allow to synthesize their characteristics in relation to the concept of «entrepreneurial potential of the university». In this article we give a brief overview of publications of foreign authors. The evaluation of the entrepreneurial potential of the university is a necessary stage of strategic analysis and management. The definition of this indicator provides a systematic view on the management of the university, allowing a new approach to the problem of development of its market opportunities and prove that their optimally formed structure is a strategic potential of the university, the management of which will improve its competitiveness. After analyzing the publications, we came to the conclusion that we did not find a consensus on the definition of «entrepreneurial potential of the university». Of the existing estimates of the university's entrepreneurial potential measurement indicator proved to be the most common approach. But one thing is clear, different universities can develop their entrepreneurial potential in different ways, paying special attention to one or another of its components.

Key words: entrepreneurial university, potential, expert assessment, management, structure, strategy, innovative development.

ВИТАЛИЙ ПЕТРОВИЧ ДВОРЕЦКИЙ

В июле 2018 г. старшая команда горных туристов НИИ туризма университета «Туран» в Кыргызском Алатао проходила горный туристский маршрут 6-й (предельной) категории сложности. 30 июля после прохождения двух перевалов команда начала подъем на боковой гребень с ледника Скрябина–9 на ледник Скрябина–10 в обход сложного ледопада. Этот участок успешно проходилсся другими командами в предшествующие годы, и команда НИИ туризма имела подробное его описание. Первая связка уже навесила веревочные перила и вышла к точке страховки, оборудованной предшественниками. Когда вся команда начала подниматься по перилам, с верхней части скального гребня неожиданно обрушился камнепад. Травмы разной тяжести получили четыре участника, а Виталий Дворецкий погиб.

Коренной турановец, Виталий Петрович Дворецкий (1976–2018) поступил в наш университет на факультет туризма в 1995 г. и сразу стал старостой и неформальным лидером академической группы. Учился он легко и результативно, т.к. туризмом начал заниматься еще в детстве. Его дипломная работа (1999 г.) и магистерская диссертация (2016 г.) отличались оригинальностью и новой туристской информацией. Ведь эти работы были написаны как анализ собственного опыта работы автора в туристской индустрии и содержали обоснованные рекомендации по повышению эффективности казахстанского туризма.

Страсть к путешествиям была отличительной чертой Виталия всю его короткую и яркую жизнь. Он побывал более чем в 50 странах мира и был активным участником глобальной туристской программы «7 вершин мира», которую культивирует много лет НИИ туризма университета «Туран». Свой реальный опыт путешествий В.П. Дворецкий активно использовал в обучении студентов специальности «Туризм» и научных проектах НИИ туризма. Получив звание инструктора туризма в 1998 г., Виталий не только активно работал горным гидом, но и постоянно повышал свою спортивную квалификацию. Неоднократный чемпион и призер чемпионатов по спортивному туризму в Республике Казахстан, Виталий в составе команды института в 2016 г. прошел самый сложный маршрут 6-й категории сложности по Юго-Западному Памиру. Отчет об этом маршруте был представлен на чемпионат мира по спортивному туризму, где команда заняла 3-е место, а ее участники были награждены бронзовыми медалями. Весь 2017 г. Виталий в составе команды готовился к новому сложному маршруту 6-й категории сложности, также заявленному на чемпионат мира.

Мать Виталия потеряла любимого сына, жена Светлана – мужа, двое малолетних детей – отца, Республика Казахстан – активного и успешного гражданина, все, кто его знал, – друга и товарища, а я – его учитель – самого лучшего своего ученика и коллегу, без которого несколько научных проектов института просто остановились.

Говорят, незаменимых людей нет. Жизнь Виталия Дворецкого опровергает это утверждение. Мы, его родные и друзья, будем помнить этого уникального человека столько, сколько будем сами жить на этой Земле!

ВЛАДИМИР ВУКОЛОВ

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 894 от 30.05.2013 г. «О внесении дополнений в приказ № 1082 от 10 июля 2012 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» размещен в Научной электронной библиотеке (г. Москва, Российская Федерация) в открытом доступе для читателей и включен в аналитическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) с целью предоставления возможности поиска, просмотра и использования материалов научного журнала в информационных, научных и учебных целях (договор № 361-06/2016 от 16.06.2016 г.)

Регистрация пользователя в Научной электронной библиотеке является необходимым условием для получения доступа к полным текстам публикаций, размещенных на платформе eLIBRARY.RU

**Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Материалы должны быть представлены в электронном варианте с приложением одного экземпляра отпечатанного текста. Текст должен быть набран в **WINWORD XP** или ***. RTF (Reach text format)**. Зарубежные авторы могут прислать материалы по электронной почте.

Для материалов на русском языке – шрифт **Times New Roman**, кегль **14**; на казахском языке – шрифт **Times New Roman**, кегль **14**; на английском языке – **Times New Roman**, кегль **14**. Текст рукописи должен быть набран через один интервал и не превышать **8 страниц**.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ** и **УДК**.

Далее в правой верхней части листа печатаются фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание. В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова на трех языках (казахском, русском и английском)**. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**.

В тексте в **квадратных скобках** печатаются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи.

После списка литературы должно быть **краткое резюме на казахском, русском и английском языках** (200–250 слов – примерно 30 строк, 14 кегль), а также **название статьи на трех языках (казахском, русском и английском)**.

Текст доклада должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

На каждую статью должны быть представлены **рецензии (внешняя и внутренняя)**.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны (служебный и/или домашний), факс, номер электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения рукописи. Рукописи не возвращаются и не рецензируются.

Материалы присылайте по e-mail: maya60@list.ru или приносите в редакционно-издательский отдел университета «Туран» (каб. 209).

Оплата за публикацию принимается наличными или отправляется почтовым переводом на имя **Жуйковой М.А.** по адресу: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а, университет «Туран».**

Ссылка при перепечатке на наше издание обязательна.

Телефон для справок: **8(727) 260-70-00, 260-40-18.**

Редакционная коллегия

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**

Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Туран»

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00

Тел./факс: 8 (727)262-22-98

E-mail: maya60@list.ru; m.zhuikova@turan-edu.kz

«ТУРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

№ 3 (79) 2018 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Научный журнал

№ 3 (79) 2018 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.

Подписано в печать 17.09.2018 г.

Бумага офсетная № 1,62 x 84/16. Плотность 80 г/м².

Усл.печ.л. 32,0. Уч.изд.л. 33,3. Тираж 500 экз.

Заказ № 1461

Адрес редакции:

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а, университет «Туран».

Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а.

Тел.: 260-70-00, 260-40-18.

Отпечатано в издательстве «Эверо».

г. Алматы, ул. Байтурсынова, 22, оф. 9. Тел.: 233-82-69, 233-83-43.